

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ

Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Baş Editör

Doç. Dr. Ekrem Erdoğan

Alan Editörleri

İstatistik – Sayısal Yöntemler – Ekonometri

Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Doç. Dr. Veli Yılcı

İktisadi ve İdari

Bilimler/Siyasal Bilgiler

Prof. Dr. Mustafa Çağlar Özdemir

Dr. Öğr. Üyesi Onur Metin

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Altınsoy

Fen Edebiyat

Doç. Dr. Fatih Bozkurt

Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker Bulunur

İlahiyat

Doç. Dr. Saim Yılmaz

Sanat Tasarım ve Mimarlık

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hakkı Demir

İletişim

Prof. Dr. Melih Zafer Arıcan

Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Onur Metin (İngilizce)

Arş. Gör. Abdullah Özçelik (Türkçe)

Sekreteryaya ve Redaktör

Arş. Gör. Meryem Kaytan

JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Sakarya University

Institute of Social Sciences

Owner of the Journal

Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Ekrem Erdoğan

Field Editors

Statistics - Numerical Methods -Econometrics

Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Assoc. Prof. Dr. Veli Yılcı

Economic and Administrative

Sciences / Political Science

Prof. Dr. Mustafa Çağlar Özdemir

Assist. Prof. Dr. Onur Metin

Assist. Prof. Dr. Abdulkadir Altınsoy

Arts and science

Assoc. Prof. Dr. Fatih Bozkurt

Assist. Prof. Dr. Kerim İlker Bulunur

Theology

Assoc. Prof. Dr. Saim Yılmaz

Art Design and Architecture

Assist. Prof. Dr. İsmail Hakkı Demir

Communication

Prof. Dr. Melih Zafer Arıcan

Language Editors

Assist. Prof. Dr. Onur Metin (English)

Res. Assist. Abdullah Özçelik

(Turkish)

Secretariat and Reductor

Res. Assist. Meryem Kaytan

Taranan Indeksler

- ULAKBİM (TR Dizin)
- Crossref
- Scientific Indexing Services
- Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)
- Akademik Araştırmalar İndeksi (acarindex)
- European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)
- Information Matrix for the Analysis of Journals (MIAR)
- İdeal Online

Yayın Kurulu
Editorial Board

Prof.Dr. Adem Uğur (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Füsün Çağlayan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Asutay (Durham Üniversitesi)
Prof.Dr. Melih Zafer Arıcan (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Özdemir (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel Uyanık (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Türker Topalhan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Emin Aydın (UWE Bristol Üniversitesi)

Bilim Danışma Kurulu
Scientific Advisory Board

Prof.Dr. Abdulvahit İmamoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Bostancı (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet ESKİCUMALI (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Bayram Ali Kaya (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Berch Berberoğlu (Nevada Üniversitesi)
Prof.Dr. Bülent Uçar (Osnabrück Üniversitesi)
Prof.Dr. Cihan Piyadeoğlu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof.Dr. Fatih Andı (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof.Dr. Fatih Savaşan (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Hasan Vergil (İstanbul Üniversitesi)
Prof.Dr. Hilal Yıldız (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Hüseyin Ersoy (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. İsmail Coşkun (İstanbul Üniversitesi)
Prof.Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi)
Prof.Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Levent Öztürk (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Lütfi Şeyban (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Markus Porsche-Ludwig (National Dong-Hwa Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet Yaşar Ertaş (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet Zafer Danış (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Metin Işık (Sakarya Üniversitesi)

Prof.Dr. Michael Kimmel (Stonybrook University)
Prof.Dr. Mustafa Çalışır (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Özlem Oğuzhan (Medeniyet Üniversitesi)
Prof.Dr. Paul Martin Lester (University of Texas)
Prof.Dr. Raymond Hinnebusch (St. Andrew Üniversitesi)
Prof.Dr. Recai Coşkun (Bakırçay Üniversitesi)
Prof.Dr. Remzi Altunışık (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Süleyman Akkuş (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Temel Gürdal (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. William Velez (Wisconsin-Milwaykee Üniversitesi)
Doç.Dr. Cemal Karabaşoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Doç.Dr. Ela Taş (Sakarya Üniversitesi)
Doç.Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)
Doç.Dr. Kerem Cenk Yılmaz (Sakarya Üniversitesi)
Doç.Dr. Tufan Çötök (Sakarya Üniversitesi)
Doç.Dr. Yüksel Sezgin (Syracuse Üniversitesi)
Doç.Dr. Zeynel Abidin Kılınç (Sakarya Üniversitesi)
Doç.Dr. Zerrin Karakuzulu (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Buket Acartürk Akyurtlaklı (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Mesude Hülya Doğru (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Kabaş (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Uğur (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tülay Çelik (Sakarya Üniversitesi)

Cilt Hakemleri/Referee Board this volume

Prof. Dr. Abdülrezak ALTUN-Prof. Dr. Ahmet ERSOY-Prof. Dr. Bekir KOÇ-Prof. Dr. Burak GÜRİŞ-Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ-Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP-Prof. Dr. Güven SAYILGAN-Prof. Dr. M. Zeki DUMAN-Prof. Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN-Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU-Prof. Dr. Nuran ABACI-Prof. Dr. Nuran METİN-Prof. Dr. Osman GÜMAN-Prof. Dr. Tekin AKGEYİK-Prof. Dr. Ümit EKİN-Doç. Dr. Adem SAĞIR-Doç. Dr. Ali SOYLU-Doç. Dr. Alper Veli ÇAM-Doç. Dr. Aras BOZKURT-Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK-Doç. Dr. Ayşe Aslı SEZGİN-Doç. Dr. Erkan ATAK-Doç. Dr. Hüseyin Naci BAYRAÇ-Doç. Dr. Mehmet Zeki AK-Doç. Dr. Meltem İNCE YENİLMEZ-Doç. Dr. Metin KAPLAN-Doç. Dr. Mustafa Kasım KIROĞLU-Doç. Dr. Olca SÜRGEVİL-Doç. Dr. Oytun MEÇİK-Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI-Doç. Dr. Özlem DENLİ-Doç. Dr. Selcen ÖZTÜRK-Doç. Dr. Tamer YILDIRIM-Doç. Dr. Vedat CENGİZ-Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER-Dr. Öğr. Üye. Ayşe ASİLTÜRK-Dr. Öğr. Üye. Büşra ÇAKMAKTAŞ-Dr. Öğr. Üye. Çağatay ORÇUN-Dr. Öğr. Üye. Didem DEMİRALP-Dr. Öğr. Üye. Efe Can KILINÇ-Dr. Öğr. Üye. Erkan DİKİCİ-Dr. Öğr. Üye. Esra DİL-Dr. Öğr. Üye. Gökhan KAYA-Dr. Öğr. Üye. Mehlika SARAÇ-Dr. Öğr. Üye. Mehmet AYKANAT- Dr. Öğr. Üye. Mehmet Fatih DİNÇER- Dr. Öğr. Üye. Mehmet ÖZTÜRK- Dr. Öğr. Üye. Mete DİBO- Dr. Öğr. Üye. Mustafa KIRCA- Dr. Öğr. Üye. Mustafa ÖZİŞ-Dr. Öğr. Üye. Mücahit AYDIN- Dr. Öğr. Üye. Özgür TURAK- Dr. Öğr. Üye. Pınar MEMİŞ SAĞIR-Dr. Öğr. Üye. Şule AYDIN TURAN- Dr. Öğr. Üye. Ünsal Ozan KAHRAMAN- Dr. Öğr. Üye. Yavuz Kağan YASIM- Dr. Öğr. Üye. Yunus Emre TEKİNSOY-Dr. Mustafa Abdül Metin DİNÇER

Not: Akademik İncelemeler Dergisi (AID) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Nisan ve Ekim olmak üzere yılda 2 kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Akademik bir dergi olan AİD, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayınlarak sosyal bilimler alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergimize gönderilecek makaleler DergiPark üzerinden açılan kullanıcı hesabı ile iletilmelidir. Dergimizde yayımlanan makaleler için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Dergiye gönderilen makaleler çift taraflı kör hakemlik uygulamasına tabi tutulur. Ayrıca intihale mahal vermemek adına tüm gönderiler iThenticate programı ile intihal taramasından geçirilmektedir. Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. AİD Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. AİD bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

Note: The Journal of Academic Inquiries (AID) is a peer-reviewed journal published twice a year by the Institute of Social Sciences of Sakarya University in April and October. AID is an academic journal that aims to contribute to the accumulation of knowledge in the field of social sciences by publishing scientific studies at national and international level. The publication language of the journal is Turkish and English. The articles to be sent to our journal should be submitted with the user account opened through the Dergipark. There is no fee for the published articles in our journal. Articles submitted to the journal are subject to double-blind peer-review process. Besides, in order to avoid plagiarism, all articles are passed through a plagiarism scan with the iThenticate program. The academic and legal responsibility of the published work belongs to the author or authors. AID is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. AID provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge.

İletişim/Contact:

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn: 0264 295 37 78

e-mail: academicinquiries@sakarya.edu.tr

Web: www.dergipark.gov.tr/akademikincelemeler

e-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 15

Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2020

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarını Belirleyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Bölgesel Bir Araştırma/ The Factors Determining the Female Labor Participation Rates: A Regional Approach..... **503**

Pınar KOÇ-Kadriye İZGİ ŞAHPAZ

Adapazarı Esnafının Sorunlarının Tespiti/ A Survey of Tradesman's Problems in Adapazarı..... **525**

Mustafa AKAL-Furkan SARI

Uluslararası Hukukun Eksik Uygulanışına Bir Örnek: Bosna-Hersek'te Uluslararası Toplumun Müdahaleleri/ A Case of The Missing of International Law: Interventions of International Law in Bosnia and Herzegovina **561**

Burak ÇAKIRCA

Anadolu'dan Bir Girlandli Lahit Örneği/ A Garland Sarcophagus from Anatolia..... **597**

Savaş ALTUN

A. Marshall'in Zenginliği Yönetme Düşüncesi: Ekonomik Pratik-Rasyonellik/ A. Marshall's Thought For Managing Wealth: Economic Practical-Rationality..... **609**

Büyüamin DURAN-Ahmet Yavuz ÇAMLI

A Partial Least Square Modelling For Analysis The Impact Of Welfare To Entrepreneurship Climate In OECD Countries/ OECD Ülkelerinde Refahın Girişimciliğe Etkisinin Analizi İçin En Küçük Kısmi Kareler Yöntemi Modellemesi..... **625**

Ufuk BİNGÖL

Sürdürülebilir Kalkınma Ve Dijital Ekonomi İlişkisi: AB Ülkeleri İçin Bir Araştırma/ The Relationship Between Sustainable Development and Digital Economy: A Research for EU Countries **655**

Aylin KONU

John Rawls'in Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinde Özgürlük ve Eşitlik Sorunu Üzerine/ On the Question of Freedom and Equality in Rawlsian Principles of Justice as Fairness 679

Mehmet KANATLI

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Faaliyetler, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulamaları ve Kadın Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin Analizi: Sakarya İli Örneği/ The Analysis of Relationship between the Activities for Gender Equality, Gender Sensitive Budgeting Practices and Female Satisfaction: The Sample of Sakarya Province 713

Serdar DUMLUPINAR-Gonca GÜNGÖR GÖKSÜ

Çalışma Hayatında Dinlenme ve Tatiller Konusunun İbadet Hakkı ve Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi/ Evaluating the Subject of Breaks and Holidays in Work Life, in Terms of Right and Use of Worship 765

Ahmet ÜNSÜR

Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Sıralanması: Türk Mevduat Bankalarının Critic ve Mairca Yöntemleriyle Performans Analizi/ Ranking of Financial Performance of Deposit Banks: Performance Analysis of Turkish Deposit Banks by Mairca and Critic Methods 793

Selahattin BEKTAŞ

Market Seeking & Strategy Development in West And North African Countries: A Turkish Family Business Experience/ Batı ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Pazar Arayışları ve Strateji Geliştirme: Bir Türk Aile İşletmesi Tecrübesi..... 823

Esra DİL-Souleymane BINDJO

Sakarya Osmanlı Mezar Taşlarının Tarihi Dizin ve Dönem Analizleri / Historical and Artistic Analysis of Sakarya Grave Stones 865

Lütfi ŞEYBAN-Oktay GÜNDOĞDU

Sosyal Ağların Gıda ve Beslenme Okuryazarlığına Etkisi: Gıda Dedektifi Instagram Hesabı Üzerine Bir İnceleme/ The Effect of Social Networks On Food And Nutritional Literacy: An Investigation On Food Detector Instagram Account.....893

Kadriye KOBAK

M. Löwy, A. Münster, T. W. Adorno. Bloch'la Söyleşiler, çev. U. Uraz Aydın, Hakkı Hünler, İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2015, 85 s.....923

Tamer YILDIRIM

Kymlicka, Will. Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2015. 931

Meryem Akdağ

Yetim, Fahri. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017..... 943

Yenel ÜNAL

KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLERİN TESPİTİNE YÖNELİK BÖLGESEL BİR ARAŞTIRMA

Pınar KOÇ*

Kadriye İZGİ ŞAHPAZ**

Öz

Bu çalışmanın amacı İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede kaba boşanma oranları, eğitim düzeyi, erkek işsizlik oranları ve kişi başına düşen gelirin kadınların işgücüne katılım oranları üzerindeki etkisini analiz etmektir. 2004-2017 dönemini kapsayan çalışmada dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre kişi başına düşen GSYİH, eğitim düzeyi ve boşanma oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki gözlenmiştir. Kişi başına düşen gelir düzeyindeki %1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranlarını %0.29 artırırken, üniversite mezunu kadın sayısındaki artış, kadınların işgücüne katılım oranlarını %0.44 artırmaktadır. Boşanma oranlarındaki %1'lik artışın ise kadınların işgücüne katılım oranlarını %0.40 arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca erkeklerin işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre erkeklerin işsizlik oranlarındaki yüzde 1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranlarını yüzde 0,39 oranında azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaba boşanma oranları, kadınların işgücüne katılım oranları, ulusal gelir, işsizlik oranı.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-mail: pinartorun@gumushane.edu.tr ORCID: 0000-0002-7843-1228

** Arş. Gör. Dr. Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi E-mail: kadriyeizgi@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-2766-5921

The Factors Determining the Female Labor Participation Rates: A Regional Approach

Abstract

The purpose of this study is to analyze the effect of crude divorce rates, male unemployment rates, per capita income and education level on female labor participation rates in 26 regions covered by NUTS level 2 for the period of 2004-2017 by using dynamic panel data. According to the results of the study, there is a statistically significant and positive relationship between GDP per capita, education level and divorce rates and female labor force participation. 1 percent increase in the per capita GDP rises the female labor participation rates by 0.29 percent. 1 percent increase in the education level enhances the female labor participation rates by 0.44 percent. It is determined that 1% increase in divorce rates increases the female labor force participation rate by 0.40%. In addition, there is a negative and statistically significant relationship between male unemployment rates and the female labor force participation rates. 1 percent increase in the male unemployment rates decrease in female labor participation rates by 0.39 percent.

Keywords: Crude divorce rate, female participation rates, national income, unemployment rate.

1. Giriş

Kadınların işgücüne katılım oranlarında meydana gelen artışlar ekonomik kalkınmanın sürekliliği için önemli bir araçken aynı zamanda ekonomik kalkınmanın bir sonucudur. Kadınların işgücüne katılım oranının artması, aynı zamanda emek arzının artması anlamına gelmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışların hem toplam emek stokunu artırarak ekonomide üretkenliği artırması hem de hane halklarının toplam gelir düzeyini artırarak tüketim kanalıyla ekonominin toplam talep düzeyini artırması beklenmektedir.

Kadınların işgücüne katılım istatistikleri incelendiğinde dünya genelinde kadınların işgücüne katılım oranlarının erkeklere kıyasla düşük olduğu ve işgücü piyasalarında kadınlar ve erkekler arasında

ücret farklılıklarının varlığı göze çarpmaktadır. Kadın nüfusu dünya nüfusunun yarısını oluşturmaktadır. Bu nedenle kadınların işgücüne katılım oranının artması daha güçlü ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için vazgeçilmezdir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması ve kadınların güçlendirilerek işgücüne ve çalışma hayatına katılmaları gerektiğini son zamanlarda daha fazla vurgulamaktadır.

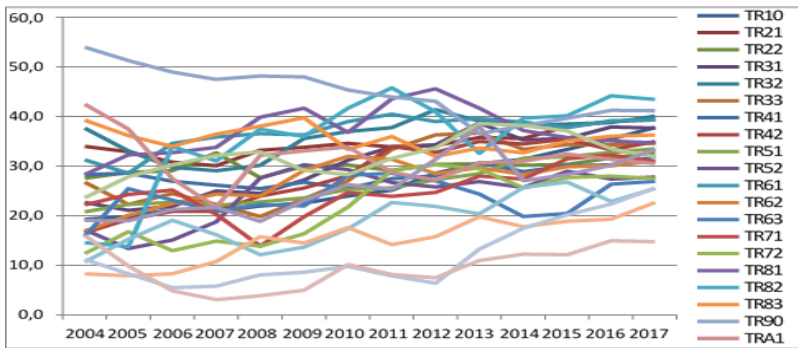
Sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde 10. Kalkınma Planı'nda Türkiye'de de kadınların işgücüne katılım oranlarının ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik hedefler belirlenerek, dengeli bir iş-aile yaşamının kurulması, kadın istihdamının artırılması ve çocuk sahibi olan kadınların işgücü piyasalarından kopmasına engel olacak yasal düzenlemelerin gerçekleştirileceği dile getirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, 46). Bu bağlamda yapılan düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:

- “İş yaşamında kadının desteklenmesi”, “iş yaşamında cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi”, projeleri bağlamında yasal düzenlemeler yapılarak 10.06.2003 tarihinde iş kanununa iş ve işveren ilişkisinde cinsiyet ayrımı da dahil olmak üzere temel haklar bakımından hiçbir ayırım yapılamayacağı maddesi eklenmiştir.
- 2007 yılında gelir vergisi kanununda değişiklik yapılarak kadınlar tarafından üretilen ürünlerin yasa tarafından belirlenen yerlerde satılması durumunda vergiden muaf tutulacağı belirtilmiştir.
- Kendi nam ve hesabına çalışan kadın çiftçilerin sigorta kapsamına alınabilmesi için aile reisi olmaları şartı kaldırılmıştır.

- 2011 yılında 6111 sayılı kanun çıkarılarak, 18 yaşından büyük kadınların sigorta primlerinin 12 ile 54 ay süresince işsizlik sigortası fonundan karşılanması
- Kadın girişimciler için kredi garanti fonuna kadın desteği sağlanması.

Kadınların işgücüne katılım oranları yapılan düzenlemelerle son zamanlarda artmıştır. Türkiye’de işgücüne katılım oranı istatistikleri incelendiğinde genel işgücüne katılım oranlarının 2000’li yılların başlarında ortalama %45 iken 2019 yılında bu oranın %53'lere yükseldiği görülmektedir. Cinsiyete göre kadınların işgücüne dağılım oranları incelendiğinde erkeklerin işgücüne katılım oranları %71’ler civarında seyrederken, ele alınan dönem boyunca kadınların işgücüne katılım oranlarında artış olduğu görülmektedir. 2000’li yılların başlarında kadınların işgücüne katılım oranları %26’lar civarında seyrederken, bugün kadınların işgücüne katılım oranları % 34'lere kadar yükselmiştir. Son zamanlarda artmış olsa da Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları hala AB ve OECD ortalamalarının altındadır. 2019 yılı itibariyle Türkiye OECD ülkeleri içinde kadınların işgücüne katılım oranlarının en düşük olduğu ülkelerden biridir.

Şekil 1: İBBS Düzey 2 Kapsamında Kadınların İşgücüne Katılım Oranları: 2004-2017 Dönemi

Kaynak: TÜİK istatistikleri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede 2004-2017 dönemi boyunca kadınların işgücüne katılım oranlarında meydana gelen değişimi göstermektedir. Şekil incelendiğinde yıllar itibariyle dalgalanma göstermekle birlikte ele alınan dönem boyunca bütün bölgelerde kadınların işgücüne katılım oranları önemli ölçüde artmıştır. 2008 kriz dönemi ve 2016 darbe girişimi sonrasında kadınların işgücüne katılım oranlarında ciddi bir düşüş olduğu da göze çarpmaktadır.

1.1. Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarını Belirleyen Faktörler: Teorik Çerçeve

İşgücüne katılım oranı bir ekonomide çalışma çağındaki insanların çalışma istekliliği hakkında fikir veren önemli ekonomik göstergelerden biridir ve ekonomik, sosyal ve kültürel çok sayıda değer, işgücüne katılım oranları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Kadınların işgücüne katılım oranlarını etkilediği düşünülen faktörler aşağıda teorik düzeyde ele alınmıştır.

1.2. Ücret Düzeyi

Neo Klasik büyüme teorisine göre işgücüne katılım oranlarını belirleyen temel faktör ücret düzeyidir. Ücret arttıkça emek arzının artması beklenmektedir. Optimum çalışma saati, ücret düzeyine bağlı olarak, bireyin gelir ve boş zaman tercihleri ile belirlenecektir.

Neo Klasik büyüme teorisi emek arzını belirleyen temel faktörün ücret düzeyi olduğunu ileri sürse de ulusal gelir düzeyi, doğurganlık oranları ve demografik yapı, din, eğitim gibi faktörler kadınların işgücüne katılım oranlarını önemli ölçüde etkileyen değişkenlerdir.

1.3. Ulusal Gelir Düzeyi

Kadınların işgücüne katılım oranları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma Boserup (1970) tarafından

yapılmıştır. Boserup (1970) kadınların işgücüne katılım oranları ile ekonomik kalkınma arasında ters U biçiminde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişki ekonomik kalkınma sürecindeki dönüşümlerle açıklanmaktadır. Ekonomik kalkınmanın ilk safhası tarımsal üretimden sanayi toplumuna dönüşüm aşamasıdır.

Üretimdeki bu dönüşüm süreci ekonomik kalkınmanın ilk safhasında kadınların işgücüne katılım oranlarında azalmaya neden olurken, ekonomik kalkınma sürecinin ilerleyen safhalarında eğitim seviyesi ve modernleşmenin artması kadınların işgücüne katılım oranlarının da artmasına neden olacaktır.

Goldin (1995) kadınların işgücüne katılım oranları ve ekonomik kalkınma arasındaki ters U biçimli ilişkiyi gelir etkisi ve ikame etkisiyle açıklamaktadır. Tarımsal üretime dayalı ekonomilerde gelir düşüktür ve kadınların işgücüne katılım oranları düşüktür. Kadınların çoğu tarlalarda veya evlerde çalışır. Tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş sürecinde tarımsal üretim düzeyi azalacak ve dolayısıyla kadın emeğine talep azalacak, kadınların işgücüne katılım oranları düşecektir (gelir etkisi). Ancak ekonomik kalkınmayla birlikte kadınların eğitim seviyesinin artması ve doğurganlık oranlarının azalması ve kadın emeğine verilen değerin artması kadınların işgücüne katılma oranlarının artmasına neden olacaktır (ikame etkisi).

1.4. Doğurganlık Oranı

Doğurganlık oranlarındaki artışlar, bireylerin gelir ve boş zaman tercihlerini etkileyerek kadınların emek arzını olumsuz etkilemektedir. Çocuk sayısındaki artış, kadınların çocukların bakımı ve ev işlerine ayırmaları için gereken zamanı artırarak kadınların çalışma kabiliyetini ve kadınların işgücüne katılım oranlarını negatif etkilemektedir (Weller, 1977; Bernhardt, 1993). Doğurganlık oranları ve kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki negatif ilişki Bloom vd. (2009) tarafından da ortaya konmuştur.

Doğurganlık oranlarındaki azalmaların, çocukların eğitimi ve sağlığı

için ayrılabilir kaynak miktarını artırarak ekonominin fiziki ve beşeri sermaye stokunu pozitif yönde etkilemesi de beklenmektedir (Becker, 1965; Galor & Weil, 2000).

1.5. Din

Din, kadınların işgücüne katılım oranlarını belirleyen en önemli faktörlerden birisidir (Psacharopoulos & Tzannatos, 1989). Müslüman ülkelerde ve Roma Katolik ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranlarının diğer ülkelere kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Müslüman ülkelerde evin geçimini sağlamakla yükümlü olan kişi erkektir. Kadınlar evin geçimini sağlamakla mükellef tutulmamıştır.

1.6. Eğitim Düzeyi

Eğitim düzeyi ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif bir korelasyon olması beklenmektedir (Psacharopoulos & Tzannatos, 1987; Kennedy & Hedley, 2003). Kadınların işgücüne katılım oranları ile eğitim düzeyi arasındaki pozitif ilişki, yüksek eğitim seviyesine sahip olan bireylerin yüksek gelir elde etmesi beklentisi ve sahip olunan eğitim düzeyine ulaşmak için katlanılan maliyetlerin karşılanabilme arzusundan kaynaklanmaktadır.

1.7. Erkek İşsizlik Oranları

Mincer (1962) kadınların işgücüne katılım oranları ile erkek işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve erkek işsizlik oranlarındaki artışların kadınların işgücüne katılımını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Lundberg (1985) ve Maloney (1987) tarafından yapılan çalışmalarda bu bulguları desteklemektedir. Erkek işsizlik oranlarındaki artışların kadınların işgücüne katılım oranlarını artırıcı etki yaratması literatürde ilave işçi etkisi olarak adlandırılmaktadır.

1.8. Boşanma Oranları

Boşanma oranlarındaki artışların kadınların işgücüne katılım oranlarını pozitif etkilemesi beklenmektedir. Ancak kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışların, boşanma oranlarını pozitif etkilediği sonucuna da ulaşılmıştır. Shapiro ve Shaw (1983), Peters (1986), Bremmer ve Kesselring (1999), Papps (2006) ve Bargain vd. (2010) aile içinde boşanma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünen kadınların, boşanma öncesinde işgücüne katılımlarını artırdığı sonucuna ulaşırken; Greene ve Quester (1982), Spitze ve South (1985), Lombardo (1999), Kneip ve Bauer (2007) kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışların aile içinde çatışmaları artırarak boşanma oranlarını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Özellikle son dönemlerde boşanmayı kolaylaştıran yasal düzenlemelerin boşanma oranlarında ciddi bir artışa yol açtığı gözlenmektedir. Türkiye’de de 2001 yılında Medeni Kanun’da yapılan değişikliklerden sonra boşanma oranlarında ciddi bir sıçrama meydana geldiği göze çarpmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarında ciddi sıçramalar görülse de Türkiye hala OECD ülkeleri içinde en düşük kadın işgücü katılım oranlarına sahip ülkedir. Bu bağlamda boşanma oranlarında meydana gelen artışların kadınların işgücüne katılım oranları üzerindeki etkisinin de incelenmesi gerekmektedir.

2. Literatür Araştırması

Dayıoğlu ve Kırdar (2010), Kutlar vd. (2012), Yamak vd. (2012), Er (2013), Bozkaya (2013), Kılıç ve Öztürk (2014), Kasa ve Alptekin (2015), Zeren ve Savrul (2017), Aldan ve Öztürk (2019) son dönemlerde Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışları ve kadınların işgücüne katılım oranlarını belirleyen faktörleri inceleyen çalışmalardır.

Dayıoğlu ve Kırdar (2010) Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının OECD standartlarının çok altında olduğunu vurgulayarak,

kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olmasında kentleşmenin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.

Zeren ve Savrul (2017) kentleşmeye ilave olarak ekonomik büyüme ve işsizlik oranlarının da kadınların işgücüne katılım oranları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmektedir.

Bozkaya (2013), Kılıç (2014), Aldan ve Öztürk (2019), Er (2013), Yamak vd. (2012), Yıldırım ve Doğrul (2008) tarafından yapılan çalışmaların tamamında eğitim düzeyinin kadınların işgücüne katılım oranları üzerindeki belirleyici rolü vurgulanmaktadır. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar kullanılabilir gelir, medeni durum, çocuk sayısı, doğurganlık oranı, ekonomik yapı gibi faktörlerin Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları üzerinde belirleyici bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Kutlar vd. (2012) diğer çalışmalardan farklı olarak, ücret hadlerinin ve boşanma oranlarındaki değişmelerin kadınların işgücüne katılım oranları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde ücret haddi ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışlar, boşanma oranlarını artırmaktadır.

3. Yöntem ve Veri Seti

2004-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada İBBS düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede kaba boşanma oranları, erkek işsizlik oranları, kişi başına düşen gelir ve eğitim düzeyinin kadınların işgücüne katılım oranları üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışmada birim boyutu zaman boyutundan daha büyük olduğu için Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Sistem GMM tahmincisine dayalı dinamik panel veri analizi kullanılmıştır.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Gösterim Biçimleri

Modelin Bağımlı Değişkeni	Modelin Bağımsız Değişkenleri
Kadınların İşgücüne Katılım Oranları (FLPR)	Kişi Başına Düşen GSYİH (GDP) Erkek İşsizlik Oranları (MUR) Yükseköğretim Mezunu Kadın Kaba Boşanma Oranları (CDR)

Modelin bağımlı değişkeni kadınların işgücüne katılım oranları iken, modelin bağımsız değişkenleri, kaba boşanma oranları, kişi başına düşen gelir, erkek işsizlik oranları ve üniversite mezunu kadın sayısıdır. Çalışmada logaritmik seriler kullanılmıştır. Tahmin sonuçları verilmeden önce metodoloji ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir.

3.1. Sistem GMM tahmincisine Dayalı Dinamik Panel Veri Analizi

Havuzlanmış en küçük kareler, Balestra ve Nerlove (1966) tarafından geliştirilen iki aşamalı en küçük kareler, tesadüfi etkiler, sabit etkiler modeline dayalı tahminçiler ve birinci fark dönüşümü, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen GMM tahmincisi dinamik panel veri modellerini tahmin etmek için kullanılabilir. Ancak söz konusu tahminçiler zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu durumlarda tahminçiler etkinliğini kaybetmektedir. Blundell ve Bond (1998) zaman boyutunun birim boyutundan küçük olduğu durumlarda dinamik panel veri modelinin etkin tahmincisini elde etmek için yararlanılan ekstra moment koşulunun önemini vurgulamışlardır (Yardelen Tatoğlu, 2013). Bu bağlamda Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisine dayalı panel regresyon denklemi aşağıdaki otoregresif denklemden yola çıkılarak geliştirilmiştir:

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \mu_i + u_i \quad (1)$$

Yukarıdaki modelde dışsal değişken bulunmamakta;

$E(\mu_i) = 0$, $E(u_i) = 0$ ve $E(\mu_i u_i) = 0$ varsayımlarını sağlamaktadır.

4. Tahmin Sonuçları

Çalışmada bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıkların incelenebilmesi için öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

BÖLG E	CDR		MUR		FER		GDP		EDU	
	$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ
TR10	1.8	0.1	11.2	1.6	26.6	6.1	3317	1542	2933	1575
TR21	1.6	0.1	6.75	1.6	34.6	2.7	2199	1002	5040	1893
TR22	1.7	0.1	5.65	1.1	30.1	1.5	1786	7926	6168	1594
TR31	2.5	0.1	11.9	1.4	30.5	6.5	2325	1057	8262	2226
TR32	2.1	0.1	7.58	1.9	36.1	4.0	1759	7803	7477	3179
TR33	1.5	0	6.39	2.4	29.2	6.	1598	77	1103	3288
TR41	1.6	0	7.85	2.0	28.2	1.	2228	10	7266	2728
TR42	1.4	0	10.2	1.8	28.2	6.	2519	12	1218	3739
TR51	2.0	0	9.85	1.6	26.4	4.	2855	11	1613	2831
TR52	1.6	0	7.20	2.1	24.3	5.	1538	77	8643	1711
TR61	2.1	0	8.02	1.3	36.9	3.	2130	81	8439	2946
TR62	1.7	0	12.4	3.6	27.0	4.	1503	71	5535	1359
TR63	1.2	0	13.9	2.5	22.7	3.	1211	59	3705	1536
TR71	1.8	0	9.77	2.5	23.2	2.	1355	67	6134	2528
TR72	1.4	0	10.0	1.5	28.0	4.	1516	73	6478	2520
TR81	1.6	0	8.10	2.4	37.0	4.	1361	69	3005	1896
TR82	1.1	0	6.09	1.9	35.4	9.	1422	64	1995	1098
TR83	1.2	0	6.67	1.1	35.9	2.	1316	62	6570	2702
TR90	0.9	0	6.45	1.4	44.7	5.	1379	66	7598	3609
TRA1	0.6	0	7.02	1.3	31.2	4.	1240	63	8235	8031
TRA2	0.4	0	7.32	3.5	32.0	4.	8345	42	1860	995
TRB1	0.9	0	11.6	4.8	25.9	5.	1185	57	4561	2255
TRB2	0.2	0	13.1	2.8	19.2	5.	7825	38	2325	1262
TRC1	1.0	0	13.8	3.7	15.0	4.	1243	64	3430	2288
TRC2	0.4	0	14.9	3.9	12.1	6.	8396	38	2798	1376
TRC3	0.2	0	18.2	5.9	9.79	4.	9105	46	1255	1000

Elde edilen sonuçlara göre TRC3 (Batman, Mardin, Şırnak, Siirt) bölgesi boşanma oranlarının en düşük, TR31 (İzmir) bölgesi boşanma oranlarının en yüksek olduğu bölgedir. TR31 (İzmir) bölgesi aynı zamanda erkek işsizlik oranının en yüksek, kadınların işgücüne katılım oranlarının ve yüksek okul mezunu kadın sayısının da en düşük olduğu bölgedir. Kadınların işgücüne katılım oranının en

yüksek olduğu bölge TR90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu) bölgesi iken kişi başına düşen GSYİH'nın en yüksek olduğu bölge TR10 (İstanbul) bölgesi, en düşük olduğu bölge ise TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) bölgesidir. Üniversite mezunu kadın sayısının en yüksek olduğu bölge TR10 (İstanbul) bölgesidir. TR10 (İstanbul) bölgesini TR41 (Bilecik, Bursa, Eskişehir) bölgesi takip etmektedir.

Tablo 3: Kadınların İşgücüne Katılım Oranları ve Seçilen Değişkenler Arasındaki Korelasyon İlişkilerinin Analizi (Bölgesel Düzeyde)

Bölgeler ve Kapsadıkları İller	GDP	MUR	EDU	CDR
TR10: İstanbul	0.99	-	0.95	0.64
TR21: Edirne, Kırklareli,	0.89	-	0.82	0.77
TR22: Balıkesir, Çanakkale	0.64	-0.55	0.57	0.46
TR31: İzmir	0.87	-	0.90	0.71
TR32: Aydın, Denizli, Muğla	0.65	-	0.65	0.75
TR33: Afyon, Manisa, Kütahya,	0.77	-0.86	0.75	0.67
TR41: Bilecik, Bursa, Eskişehir	0.77	-	0.51	0.51
TR42: Bolu, Düzce, Kocaeli,	0.85	-0.73	0.93	0.91
TR51: Ankara	0.97	-0.62	0.98	0.46
TR52: Konya, Karaman	0.57	-0.56	0.69	0.56
TR61: Antalya, Burdur, Isparta	0.71	0.38**	0.77	0.82
TR62: Adana, Mersin	0.69	-	0.83	0.81
TR63: Hatay, Kahramanmaraş,	0.41**	-0.62	0.31**	0.41**
TR71: Aksaray, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale	0.80	-0.45	0.79	0.25**
TR72: Kayseri, Sivas, Yozgat	0.78	-0.62	0.75	0.76
TR81: Bartın, Karabük,	0.15**	-0.48	-	-
TR82: Çankırı, Kastamonu,	0.65	-0.63	0.54	0.56
TR83: Amasya, Çorum, Samsun,	-0.07**	0.28**	-	-
TR90: Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize,	-0.84	0.31**	-0.88	-0.59
TRA1: Bayburt, Erzincan,	-0.27**	-	-	-
TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır,	0.54	-	0.60	0.58
TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya,	0.79	-0.84	0.72	0.58

*Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarını Belirleyen Faktörlerin Tespitine
Yönelik Bölgesel Bir Araştırma*

TRB2: Bitlis, Hakkari, Muş, Van	0.83	-	0.85	0.78
TRC1: Adıyaman, Gaziantep,	0.84	-0.55	0.86	0.66
TRC2: Diyarbakır, Şanlıurfa	0.89	0.54	0.89	0.64
TRC3: Batman, Mardin, Şırnak,	0.62	0.22**	0.69	0.47

Not: ** Anlamsız olan korelasyon ilişkilerini temsil etmektedir.

Tablo 3’de bölgesel bazda kadınların işgücüne katılım oranları ile GSYİH, eğitim düzeyi, erkek işsizlik oranları ve boşanma oranları arasındaki korelasyon ilişkileri incelenmiştir.

Tahmin sonuçları incelendiğinde TR63, TR81 bölgelerinde kadınların işgücüne katılım oranları ile kişi başına düşen GSYİH arasında pozitif ancak anlamsız bir korelasyon varken, TR83 ve TRA1 Bölgelerinde negatif ancak anlamsız bir korelasyon vardır. TR 90 bölgesinde de negatif ancak anlamlı bir korelasyon ilişkisinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu durumun temel nedeni bu bölgelerde ele alınan dönem boyunca kişi başına düşen gelir kesintisiz olarak artmasına rağmen, kadınların işgücüne katılım oranlarının bir artan bir azalan seyir izlemesidir. Belirtilen bölgeler dışında kalan bölgelerde kişi başına düşen GSYİH ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında yüksek ve pozitif bir korelasyon olduğu göze çarpmaktadır.

Kadınların işgücüne katılım oranları ile erkek işsizlik oranları arasında birçok bölgede negatif ancak anlamsız bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum hem erkek işsizlik oranlarının hem de kadınların işgücüne katılım oranlarının ekonomik konjonktüre bağlı olarak önemli dalgalanmalar göstermesiyle açıklanabilir.

TR63, TR81, TR83 ve TRA1 bölgeleri dışındaki bütün bölgelerde kadınların işgücüne katılım oranları ile eğitim düzeyi ve boşanma oranları arasında yüksek ve pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. TR63, TR81, TR83 ve TRA1 bölgelerinde üniversite mezunu kadın sayısında dikkat çekici bir artış olmasına rağmen, eğitim seviyesindeki bu artışlar işgücüne katılım oranlarına

yansımamıştır. Ayrıca bu bölgelerde boşanma oranlarında ciddi bir oynaklık gözlenmemektedir.

Tablo 4: Kadınların İşgücüne Katılım Oranları ve Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyon İlişkilerinin Analizi (Ülke Geneline)

	GDP	MUR	EDU	CDR
Türkiye	0.39	-0.62	0.11	0.39

Ülke genelinde kadınların işgücüne katılım oranları ile kişi başına düşen GSYİH, erkek işsizlik oranları, kadınların eğitim seviyesi ve boşanma oranları arasındaki korelasyon ilişkileri incelendiğinde, erkek işsizlik oranları dışındaki bütün değişkenlerle kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif korelasyon vardır. Kadın işgücüne katılım oranları ile erkek işsizlik oranları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir.

Değişken arasındaki korelasyon ilişkileri incelendikten sonra panel veri analizlerine geçilmiştir. Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı bulunması durumunda elde edilen tahmin sonuçları güvenilirliğini kaybetmektedir. Bu nedenle öncelikle yatay kesit bağımlılığının varlığını test edilmeli ve modelde yatay kesit bağımlılığı varsa yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yöntemler kullanılmalıdır. Çalışmada yatay kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran testi kullanılmıştır.

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Tahmin Sonuçları

	lnFLPR	lnGDP	lnMUR	lnEDU	Indiv
CD Test	10.754	67.291	24.559	63.401	46.259
prob	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Tahmin sonuçları incelendiğinde serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda birim kök testleri yapılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2004) birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 6: Birim Kök Testi Tahmin Sonuçları

Variables	CİPS Test ist	Kritik Değerler		
		% 1	% 5	% 10
lnFLPR	-3.319			
lnGDP	-3.209			
lnMUR	-2.746	-2.66	-2.76	-2.96
lnEDU	-2.989			
lnDiv	-3.230			

Tahmin sonuçları incelendiğinde hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Analizlerde kullanılacak değişkenler düzey değerlerinde durağandır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve büyüklüğünü belirlemek amacıyla Genelleştirilmiş Sistem GMM modeli kullanılmıştır.

Tablo 7: Genelleştirilmiş Sistem GMM Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: FLPR				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z	Prob.
LNFLPR _{t-1}	0.792	0.009	81.60	0.0000*
LNGSYİH	0.296	0.020	14.60	0.0000*
LNEDU	0.440	0.030	14.64	0.0000*
LNMUR	-0.391	0.026	-14.74	0.0000*
LNDİV	0.405	0.049	8.23	0.0000*

*%1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Elde edilen sonuçlara göre bir önceki dönemin işgücüne katılım oranlarındaki % 1'lik artış, cari dönem kadın işgücüne katılım oranlarını % 0.79 birim artırmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH, eğitim düzeyi ve boşanma oranları ile kadınların işgücüne katılım arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Kişi başına düşen gelir düzeyindeki %1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranlarını %0.29 artırırken, üniversite mezunu kadın sayısındaki artış kadınların işgücüne katılım oranlarını %0.44 artırmaktadır. Boşanma

oranlarındaki %1'lik artış ise kadınların işgücüne katılı oranlarını %0.40 artırmaktadır. Erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Erkek işsizlik oranlarındaki %1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranını %0.39 azaltmaktadır.

Tablo 8: Araç Değişkenlerin Geçerliliğinin ve Otokorelasyonun Test Edilmesi

Test Türü	Test İstatistiği	Prob.	H ₀ Hipotezi	Karar
Sargan	23.519	0.4308	Araç değişken kısıtlamaları	H ₀ KABUL
AR(1)	-3.142	0.0017	1. mertebeden otokorelasyon	H ₀ RED
AR(2)	1.9374	0.5027	2. mertebeden otokorelasyon	H ₀ KABUL

GMM modellerinde tahmin edilen modelin güvenilir olabilmesi için araç değişkenlerin geçerli olması ve modelde 2. Mertebeden otokorelasyon bulunmaması gerekmektedir. Bu bağlamda araç değişkenlerin geçerliliğini sınamak için Sargan Testi, 2. Mertebeden otokorelasyonun varlığını test etmek için ise LM testi kullanılmıştır.

Tahmin sonuçları incelendiğinde araç değişkenlerin geçerli olduğu ve modelde 2. Mertebeden otokorelasyon probleminin bulunmadığı gözlenmektedir.

4. Sonuç

AB'ye uyum yasaları çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması ve bu bağlamda kadın istihdamının artırılabilmesi için özellikle 2008 yılından sonra çok sayıda yasak düzenleme yapılarak, 10. Kalkınma Planı'nda, Plan dönemi sonunda kadın işgücüne katılım oranlarının % 34.9'a, kadın istihdamının %31'e yükseltilmesi hedeflenmiştir. Nitekim, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı istatistikleri incelendiğinde, özellikle son dönemlerde, kadınların işgücüne katılım oranlarında ciddi bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, 2000'li yılların başında, kadınların işgücüne katılım oranları %26'lar civarında seyrederken bugün %34'lere yükselmiştir.

Kadınların işgücüne katılım oranlarına ilave olarak, üniversite sayısının artması ve 2001 yılından sonra medeni kanunda yapılan düzenlemelerle hem yüksek öğrenim gören insan sayısının hem de boşanma oranlarının ciddi bir biçimde arttığı da gözlenmiştir. Türkiye'nin sosyoekonomik yapısındaki bu dönüşümler dikkate alınarak, bu çalışmada erkek işsizlik oranları, kişi başına gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve kaba boşanma oranlarındaki artışların kadınların işgücüne katılım oranları üzerinde artırıcı bir etki yaratıp yaratmadığı bölgesel düzeyde incelenmiştir. Çalışma 2004-2017 dönemini kapsamaktadır. Zaman boyutunun birim boyutundan küçük olduğu için Genelleştirilmiş Sistem GMM tahmincisine dayalı model kullanılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, TRC3 bölgesi boşanma oranlarının en düşük, TR31 bölgesi boşanma oranlarının en yüksek olduğu bölgedir. TR31 bölgesi aynı zamanda erkek işsizlik oranının en yüksek, kadınların işgücüne katılım oranlarının ve yüksek okul mezunu kadın sayısının da en düşük olduğu bölgedir. Kadınların işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu bölge TR90 bölgesi iken kişi başına düşen GSYİH'nin en yüksek olduğu bölge TR10 bölgesi, en düşük olduğu bölge TRC2 bölgesidir. Üniversite mezunu kadın sayısının en yüksek olduğu bölge TR10 bölgesidir. TR10 bölgesini TR41 bölgesi takip etmektedir.

TR63, TR81, TR83 ve TRA1 bölgeleri dışındaki bütün bölgelerde kadınların işgücüne katılım oranları ile eğitim düzeyi ve boşanma oranları arasında yüksek ve pozitif bir korelasyon vardır. TR63, TR81, TR83 ve TRA1 bölgelerinde üniversite mezunu kadın sayısında dikkat çekici bir artış olmasına rağmen eğitim seviyesindeki bu artışların kadınların işgücüne katılım oranlarına yansımadağı görülmüştür. Ayrıca bu bölgelerde boşanma oranlarında ciddi bir oynaklık gözlenmemektedir.

Kadınların işgücüne katılım oranları ile kişi başına düşen GSYİH

arasında en yüksek korelasyona sahip olan bölge TR10 bölgesi iken, kadınların işgücüne katılım oranları ile eğitim düzeyi arasında en yüksek korelasyona sahip olan bölge TR51, kadınların işgücüne katılım oranları ile boşanma oranları arasında en yüksek korelasyona sahip olan bölge TR41 bölgesidir. 12 bölgede kadınların işgücüne katılım oranları ile erkek işsizlik oranları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır.

Panel regresyon analizi sonuçlarına göre, bir önceki döneme ait kadınların işgücüne katılım oranı cari işgücüne katılım oranı, kişi başına düşen GSYİH, kadınların eğitim düzeyi ve boşanma oranları ile cari dönem kadınların işgücüne katılım oranı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bir önceki dönemin işgücüne katılım oranlarındaki % 1'lik artış, cari dönem kadın işgücüne katılım oranlarını % 0.79 oranında artırmakta; kişi başına düşen gelir düzeyindeki % 1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranlarını % 0.29 oranında artırmaktadır. Üniversite mezunu kadın sayısındaki % 1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranlarını % 0.44 oranında artırırken, boşanma oranlarındaki % 1'lik artış ise kadınların işgücüne katılım oranlarını % 0.40 oranında artırmaktadır. Elde edilen bulgular teorik beklentilerle uyumludur.

Erkek işsizlik oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif bir ilişki olması beklenirken negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Erkek işsizlik oranlarındaki %1'lik artış, kadınların işgücüne katılım oranını %0.39 azaltmaktadır. Erkek işsizlik oranlarındaki artışların, kadınların iş bulma beklentilerini olumsuz etkileyerek, kadınların çalışma arzusunu olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu durum vazgeçilmiş çalışan etkisi olarak adlandırılmaktadır (Gong, 2010). Türkiye'de erkek işsizlik oranlarındaki artışlar kadınların işgücüne katılım oranlarını azaltmaktadır.

Kaynakça

- Arellano, Manuel & Stephen Bond. "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations". *The Review of Economic Studies*, 58/2 (1991), 277-297.
- Aldan, Altan & Öztürk, Selcen. "Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması". *TCMB Çalışma Tebliği*, 19/05 (2019), 585-612.
- Balestra, Pietro & Nerlove, Marc. "Pooling Cross Section and Time Series Data in the Estimation of A Dynamic Model: The Demand for Natural Gas". *Econometrica*, 34/3 (1966).
- Bargain, Olivier vd.. "Female Labour Supply and Divorce: New Evidence From Ireland". *ESRI Working Paper*, 346 (2010).
- Becker, Gary. "A Theory of the Allocation of Time". *Economic Journal*, 75/299 (1965), 493-517.
- Bernhardt, Eva M.. "Fertility and Employment". *European Sociological Review*, 9/1 (1993), 25-42.
- Bloom, David E. vd.. "Fertility, Female Labor Force Participation, and the Demographic Dividend". *Journal of Economic Growth*, 14/2 (2009), 79-101.
- Blundell, Richard & Bond, Stephen. "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models". *Journal of Econometrics*, 87/1 (1998), 115-143.
- Boserup, Ester. *Woman's Role in Economic Development*. (London: Cromwell Press, 1970).
- Bozkaya, Gülferah. "Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5 (2013), 69-89.

Bremmer, Dale & Kesselring, Randy. "The Relationship Between Labor Force Participation and Divorce: A Test Using Aggregate Data", *Unpublished Mimeo* (1999).

Dayıoğlu, Meltem & Kırdar, Murat G.. "Determinants of and Trends in Labor Force Participation of Women in Turkey". *World Bank Working Paper*, 5 (2010).

Er, Şebnem. "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarını Belirleyen Faktörlerin Bölgesel Analizi". *Öneri*, 10/40 (2013), 35-44.

Galor, Oded & Weil, David. "Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and Beyond". *American Economic Review* 90/4 (2000), 806-828.

Goldin, Claudia. *The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History. In: Schultz TP Investment in Women's Human Capital and Economic Development*. (University of Chicago Press, 1995) 61-90.

Gong, Xiaodong. "The Added Worker Effect and the Discouraged Worker Effect for Married Women in Australia". *Treasury Working Papers*, 2010/01 (2010).

Greene, William H. & Quester, Aline. "Divorce Risk and Wives' Labor Supply Behavior". *Social Science Quarterly*, 63/1 (1982), 16-27.

Kalkınma Bakanlığı. *2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı* (2013).
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>.

Kasa, Hicran & Alptekin, Volkan. "Türkiye'de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/1 (2015), 1-24.

Kennedy, Steven & Hadley, David F. E.. "A Note on Educational Attainment and Labour Force Participation in Australia".

Economic Roundup, Winter (2003), 27-41.

Kılıç, Dilek & Öztürk, Selcen (2014). "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama". *Amme İdaresi Dergisi, 47/1 (2014), 107-130.*

Kneip, Thorsten & Bauer, Gerrit. "Effects of Different Divorce Probabilities on Female Labor Force Participation and Fertility". *MZES Working Papers, 102 (2007).*

Kutlar, Aziz vd.. "Kadınların İşgücüne Katılması ile Doğurganlık, Boşanma ve Ücret Haddi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 7/1 (2012), 149-168.*

Lombardo, Karen V.. "Women's Rising Market Opportunities and Increased Labor Force Participation". *Economic Inquiry, 37/2 (1999), 195-212.*

Lundberg, Shelly. "The Added Worker Effect". *Journal of Labor Economics, 3/1 (1985), 11-37.*

Maloney, Tim. "Employment Constraints and the Labor Supply of Married Women: A Reexamination of the Added Worker Effect". *Journal of Human Resources, 22/1 (1987), 51-61.*

Mincer, Jacob. "Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply". 1962, <https://www.nber.org/chapters/c0603.pdf>.

Papps, Kerry L.. "The Effects of Divorce Risk on the Labour Supply of Married Couples". *IZA Discussion Paper Series, 2395 (2006).*

Pesaran, Hashem M. "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels". *CESifo Working Paper, 1229 (2004).*

Peters, H. Elizabeth. "Marriage and Divorce: Informational Constraints and Private Contracting". *American Economic Review, 76/3 (1986), 437-454.*

- Psacharopoulos, George & Tzannatos, Zafiris. "Education and Female Labor Force Participation". *World Congress of Comparative Education* (6 Temmuz 1987). Rio de Janeiro, Brezilya.
- Psacharopoulos, George & Tzannatos, Zafiris. "Female Labor Force Participation: An International Perspective". *The World Bank Research Observer*, 4/2 (1989), 87-201.
- Shapiro, David & Shaw, Lois. "Growth in Supply Force Attachment of Married Women: Accounting for Changes in the 1970's". *Southern Economic Journal*, 6/3 (1983), 307-329.
- Spitze, Glenna & South, Scott. J.. "Women's Employment, Time Expenditure, and Divorce". *Journal of Family Issues*, 6/3 (1985), 307-329.
- Weller, Robert H.. "Wife's Employment and Cumulative Family Size in the United States, 1970 and 1960". *Demography*, 14/1 (1977). 43-65.
- Yamak, Rahmi vd.. "Türkiye'de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/2 (2012), 41-58.
- Yardelen Tatoğlu, Ferda. *İleri Panel Veri Analizi*. (Beta Yayıncılık: İstanbul. 2. Baskı, 2013).
- Yıldırım, Kemal & Doğrul, Günsel. ""Çalışmak ya da Çalışmamak": Türkiye'de Kentsel Alanlarda Yaşayan Kadınların İşgücüne Katılmama Kararlarının Olası Belirleyicileri". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2008), 239-262.
- Zeren, Fatma & Savrul Kılıç, Burcu. "Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkinin Araştırılması". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15/30 (2017), 87-103.

ADAPAZARI ESNAFININ SORUNLARININ TESPİTİ

Mustafa AKAL*

Furkan SARI**

Öz

Esnaflar, ticari hayatın yapı taşıdır. Sakarya'nın Merkez İlçesi; Adapazarı ilçe esnafının sorunları, önerileri ve mesleğinden beklentileri yüz yüze anket yöntemiyle sorular yöneltilerek ortaya çıkartılmış ve değerlendirilmiştir. Üniversitelerin konuşlandığı illerin yerel sorunlarını araştırıp çözüm üretmesi açısından bu çalışma önemlidir. Esnafın belediyenin teşvik ve desteklerini çok yetersiz bulduğu, yaşadığı sorunlar karşısında Esnaf ve Sanatkârlar Odasının maddi manevi imkanlarını değerlendiremediği ve esnafın huzurlu ve sağlıklı bir şekilde geçimini sağlayacak kadar kazanarak ticari faaliyetlerini ve sosyo-ekonomik kültürünü devam ettirmek istediğine ulaşılmıştır. Ki-Kare bağımsızlık testleri ile esnafın mesleğini sürdürüp sürdürmemesi kararını anlamaya yönelik olarak çeşitli kategoriler ile "meleğinde ne ölçüde gelecek gördüğü" arasında ilişkiler test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Esnaf Sorunları, Sosyo-ekonomik kültür

---

*Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü E-Mail: akal@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-0504-100X.

**Ekonomist, E-mail: furkan_f.b@outlook.com ORCID:0000-0002-5973-3423

A Survey of Tradesman's Problems in Adapazarı

Abstract

Tradesmen are the main part of commercial enterprises. With this survey conducted in Adapazarı, the current problems of the tradesmen, their suggestions and expectations from the profession in order to get a better position were revealed by face to face inquiry and evaluated. This study should be considered important in terms of researching local problems of the cities where universities are located and producing solutions. It is found that tradesmen find the incentives and supports of the municipalities very inadequate and do not evaluate the material and moral opportunities of the Chamber of Tradesmen and Craftsmen during experiencing problems. And tradesmen want to maintain their commercial activities and socio- economic culture by earning enough to make a living in a peaceful and healthy way. With the Chi-Square independence tests, the relations between various categories and "how much future she sees in her occupation" were tested in order to understand the decision of whether the tradesman will continue her profession or not.

Keywords: Adapazarı, problems of tradesman, socio-economic culture

1. Giriş

"Esnafılık uygun davranışlar sergileyen tacir, ticari işletmeleriyle esnafılar ekonomiye yön veren ve büyümesine destek olan, halkın ihtiyacını karşılayan önemli bir değerdir" (Laf Sözlük, lafsozluk.com, Kasım 2012). Esnafılık, ülke ve il ekonomilerinin gelişmesinde önemlidir. Esnafın faaliyet, görüş, talep ve önerileri yerel ekonomileri ve yöneticileri yönlendirebilmektedir. Bu nedenlerle esnafın olumlu ve olumsuz etkilendiği faktörlerin araştırılması ve tespit edilmesi gerekir. Bu yönde bir katkı sağlamak amacıyla Adapazarı esnafının sorunları, istek, öneri ve beklentilerinin belirlenmesi doğrultusunda bu çalışma ele alınmıştır. Sorunlar saha çalışmasıyla; birebir görüşme ile tespit edilmiştir. Çam vd. (2017:98) esnafıların karşılaştığı sorunların bilimsel açıdan incelenmesinin önemini vurgulamışlar, bu doğrultuda sorunların tespit edilip görevlilere ilgilenmeleri için ılık tutulması lazım geldiğini belirtmişlerdir.

Günümüzde esnaf sayısı artan AVM'ler, market zincirleri, markalaşmayla beraber tercih edilen gıda, giyim, hizmet vs. firmalarıyla haksız rekabet ortamında varlığını devam ettirebilme mücadelesi vermektedir. Bazen geçimi sağlamak, bazen markalaşmak, bazen de gelenek ve görenekleri yeni nesile aktarmak, mesleğine değer verilerek yüceltilmesini sağlama amaçları doğrultusunda hareket eden esnaf, şehirlerin ve ekonomilerinin yapı taşı konumundadır. Esnaf bu haliyle geçmişten gelen sosyal, kültürel, ticari ahlak ve deneyimlerine sahiptir.

Esnaflık, hammadde ve aramalarının yanında hizmet ve eğlence sektörüyle birlikte akla gelebilecek her sektörde kendisini göstererek çok sayıda iş faaliyeti ve istihdam olanağı oluşturmaktadır. Esnaflar halkın nabzını tutar, ürünlerini ve hizmetini teknolojiye ayak uydurarak şekillendirir ve piyasaya sunar. "Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK) ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yaptığı derlemeye göre, 31 Aralık 2017 itibarıyla ülkenin %2,1'i esnaf olup toplam 1 milyon 673 bin 225 esnaf ve bunlara ait 1 milyon 800 bin 933 iş yeri kayıtlara geçmiştir" (Sabah Gazetesi, 9.2.2018).

Gerek yerel gerekse ülke düzeyinde ekonomik istikrarın sürdürülmesi ve esnafın haklarının korunması üzerine Esnaf ve Sanatkârlar Odaları, Birlikleri ve Federasyonları kurulmuştur. Bu birlikler, genel olarak esnaf ve sanatkârların çalışmalarını meslekî yönden ve kamu yararına uygun olacak şekilde düzenlerler ve meslekî eğitimlerle mesleki becerileri geliştirirler, esnaf ve sanatkârları yurt çapında ve uluslararası düzeyde temsil ederler ve sorunlara çözüm ararlar. Gereksinim duyulan meslekî tedbirleri almak ve geliştirmek için resmi kurumlarla birlikte çaba gösterirler.

Çalışmanın gelecek aşamalarında; esnaflık hakkında temel bilgiler verilmiş, Sakarya Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı ile yapılan röportaja yer verilmiş, çalışmanın yöntemi anlatılmış, sonra

uygulanan anketten elde edilen sonuçlar tablolar halinde sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Son olarak esnafla yapılan yüz yüze anket ile merkez ilçe esnafının sorunları, daha iyi konuma gelmek için önerileri ve mesleğinden beklentileri değerlendirilmiş ve yapılan araştırma sonuçları hakkında bilgi ve analizlere yer verilmiştir.

2. Literatür

Esnafların sorunları üzerine yok denecek kadar az sayıda anket çalışması mevcuttur. Bunlardan, Yıldız vd. (2013:130-131) Dalaman esnafının sorunları tespit amacıyla yaptıkları çalışmada, Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu'ndan herhangi bir destek görüp görmediği, belediyenin esnafla ilgilenip ilgilenmediği üzerine esnafa sorular sormuşlar, esnafın %69'u Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu'ndan herhangi bir destek görmediği ve belediyenin tamamen ilgisiz kaldığını düşünen % 35,70'lik bir esnaf kesimi mevcut olduğunu ve %67.8 gibi yüksek oranda esnaf belediyenin hizmetlerinden ve ilgisinden memnun olmadığını bulmuşlardır. Baykul ve Dulupçu (2009:71-72) hem kendi hem de çalıştırdığı kişilerin sosyal güvenlik primini ödeyen esnaf ve sanatkârların yüklerinin mevcut yapılarına göre ağır olduğunu, vergi sisteminin esnaf için karışık ve esnafın ödemek zorunda kaldığı birçok vergi olduğundan, yaşanan krizler, marka firmalarla rekabet vb. nedenlerin sonucu kaliteli ürün ve hizmet sunabilmek için gerekli olan girdilerin maliyetlerinde hızlı artışların esnaf ve sanatkârları olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Baykul ve Dulupçu (2009:77-78) Isparta il merkezinde gıda hizmet sektöründe faaliyet gösteren esnaflar ve mikro ölçekli işletmelerin ülke ve bölgesel bazda yaşanan ekonomik sorunlardan etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Demirer vd. (2017:157) Çorum ili için yapmış oldukları önemli bir çalışmada "Faaliyet ölçeklerinin küçüklüğü nedeniyle rekabette dezavantajlı durumda olan esnaf ve sanatkârlar, küreselleşmenin yarattığı acımasız rekabetle birlikte gün be gün ekonomik hayattan çekildiğini" belirtmişlerdir. Çam vd. (2017:107) çalışmalarında,

Gümüşhane İli esnafına meslek odaları, belediye, kamu kurum ve kuruluşlar vb. ile ilişkileri sorulmuş, sonuçta esnafının en önemli sorunlarının başında, vergi dağılımı ve sosyal güvenlik siteminde adaletsizlik ve meslek odaları, belediye, valilik, kooperatifler, maliye ve ticaret odaları ile ilişkilerin düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

3. Adapazarı'nda Esnafların Sınıflandırılması ve Ticari İşletmelerin Durumu

Esnaf “El zanaatları ya da küçük ticaretle geçinen, tüccar ve sanayici tanımına girecek kadar yüksek ciro yapmayan kimselere verilen ad” (Laf Sözlük, lafsozluk.com, Kasım 2012) veya Türk Dil Kurumu’na (TDK, sozluk.gov.tr, 2020) göre “küçük sermaye ve zanaat sahibi”. Sakarya’nın merkez ilçesi olan Adapazarı Gelir İdaresi Başkanlığı kayıtlarında faal olarak görülen vergi mükellefi sayısı 35.462 kişidir (Dönmez, 2019). Adapazarı’nda esnaflık daha çok hizmet, gıda ve giyim sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Yeni açılan işletmeler konusunda en büyük önem gıda sektörüne verilmektedir. Adapazarı esnafı faaliyetleri süresince bilgi ve teknolojik yeniliklere açık olarak Adapazarı halkının istek, öneri ve beklentileri doğrultusunda titizlikle hizmet vermektedir. Örneğin, 3D baskı matbaaları ve post makinelerini kullanmakta, eve hizmet için telefon ve internet siparişleri almakta, yeni teknoloji içeren ürünleri edinip müşterilere satmaktadırlar.

Adapazarı esnafı birçok pasaj, iş merkezi, Katlı Pazar, Uzun Çarşı ve çevreleri ile bulvarlar üzerinde faaliyet göstermektedir. Esnaf ilçe halkına satış için hiçbir şekilde uzak değildir.

Adapazarı’nda sektörel olarak bir kilitlenme söz konusu değildir. Aksine birçok farklı sektör ve alanda istihdam yaratılmaktadır. Halkın beklenti ve gereksinimleri doğrultusunda Adapazarı’nda yeni sektörler gelişmektedir. Bunlar Sanal Gerçeklik Evi, Bebek Sıpa Merkezi vs. tarzında iş yerleri Adapazarı ekonomisine ve kültürüne yeni değerler katma açısından eşsiz iş fikirleri ve esnaflık

mertebesidir.

Yeni açılan ticari işletmeler daha çok teknolojik gelişmelere, inovasyona, halkın istek ve önerilerine yanıt verecek şekilde düzenleniyor ve kuruluyor. Daha çok teknoloji içerikli ürünler ile daha önce var olmayan yeni sektör ürünlerine ilgi artmaktadır. Buna sanal gerçeklik kafeleri ya da farklı yörelerdeki lezzetleri Adapazarı halkıyla buluşturmak; künefeciler, kebabçılar, lokma tatlıcıları gibi birçok örnek verilebilir. Bu şekilde genelde teknoloji ya da var olmayan bir değeri ortaya çıkarma durumunu kullanarak işletmeler ürünlerini ve hizmetlerini halka sunuyorlar.

Adapazarı'nda yeni gelişen sektörlerde 3D baskı matbaaları faaliyet göstermeye başlamıştır. Son zamanlarda online satış ve bu online satışlara ulaşım imkanı sağlanmasıyla herhangi bir ücret karşılığında siparişler müşteriye ulaştırılabilmektedir. Bu da başta saydığımız teknolojiyi, müşteri memnuniyetini ön plana alarak hizmete dönüştürme oluyor. AR-GE platformları da günümüzde değer kazanmaktadır.

4. Sakarya'da Esnaflığın Değerlendirilmesi

Sakarya Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı Turhan Salihoğlu'nun Sakarya'daki Ticari İşletmelerin ve Esnafın Durumu Hakkındaki Görüşleri (Ropörtaj; 01.10.2019):

Mevcut ekonomi durumu olarak bir kriz halindeyiz. Esnaf iflas etmemeye, en azından günlük faaliyetlerini devam ettirmeye çalışıyor. Esnafı temsilen konuşacak olursam, şu an devletten istenilen SGK ve Vergi borçlarının uzun dönemli olarak yapılandırılması ve sicil affı isteniyor. Çünkü bankadan kredi olmadan sermaye olmuyor ve sermaye olmadan ortaya bir ürün çıkmıyor, ürün olmadan da bu çark dönmüyor. Dışarıdaki market zincirleriyle savaşmak çok zor, onların maliyeti ve satışına nazaran esnaf satış yapamıyor. Belediyeden bir destek bekleniyor; işporta, merdiven altı satışlar ve yasadışı satışlarla mücadele edilmesi bekleniyor. Sokaklarda vergi kaydı olmayan insanların ürün satması

istenmiyor. Sakarya'da ev ve iş kiralari çok yüksek. Esnaf o kirayi rahatça ödeyecek ve kâr edecek bir işletme açmak konusunda zorlanıyor. Şu an yeni bir işe başlamak, yeni bir iş kurmak günümüz ekonomi ve endüstrisinde çok zor. Girişimcilerin önü kapalı. Şu an girişimciler daha çok kadınlardan oluşuyor bunun nedeni KOSGEB ve bazı vergi muafiyetlerini kullanmaları ve günümüz ticaret pazarında daha çok E-ticaret etkilidir.

Sakarya'da ticari yaşamdan bahsedecek olursak; Bundan 8-9 yıl önce Sakarya'da alışveriş yapılırken iki kere düşünülürdü ve çevre illerden daha çok alışveriş yapılırdı. Çünkü buradaki esnaf çok yüksek fiyatlara ürünlerini satıyordu, sattığı ürünün arkasında durmuyordu ve sattığı ürünün garantisini veremiyordu. Şu an esnaf çok daha duyarlı, müşteri memnuniyetine dikkat ediyor, sattığı ürünlerin garantisini verebiliyor ve ürünlerinin arkasında durabiliyor. Çünkü insanlar para karşılığı elde edebileceği maksimum faydayı istiyor. Rekabet yüksek, işini layığıyla yapan kazanıyor. Bu sektörler düzeldi fakat yeterli değil, ulaşım sektöründe insana hala bir değer verilmiyor. Şoföre de yayaya da saygı duyulmuyor.

Yurtdışında AVM'ler şehir dışında planlanıyor, fakat bizim şehrimizde şehrin merkezinde yer alıyor, dolayısıyla AVM'lerle savaşmak çok zor. Örnek verecek olursak %70- 80'e varan indirimler yapılıyor, konser faaliyetleri ve çeşitli etkinlikler düzenleniyor, ücretsiz servisi bile halkı AVM'lere yaklaştırmak için kullanıyorlar. İnsanların markalara ve markalaşmaya verdikleri önem belli, esnafın indirim yapmaya yetecek gücü bile yokken AVM'nin haksız rekabeti ile de başa çıkamıyor. Ama tabiki marangozu, mobilyacısı, esnafı vs. aldığı işi zamanında ve prensipleriyle sistemli bir şekilde yetiştirebiliyorsa kaliteli hizmeti ve müşteri memnuniyetini ön plana alırsa bir şekilde meşhurlaşır. İş olan ilk o esnafı arar bulur ve o esnaf ile alışveriş yapmak ister. Kimisi var uğraşmaz, çabalamaz müşteriye değer vermez. Bu şekilde davranan esnaf da kötü durumda olmaya mahkum oluyor. Sonuç olarak Sakarya esnafı kendini düzeltti, ürün ve hizmette kalitesini arttırdı, fakat ekonominin durumu ve piyasalardaki durgunluk nedeniyle beklenileni kazanamıyor. Bu nedenle de gerek kendi gerek halkın beklentisi genel olarak

karşılanamıyor; bu nedenle huzur ve refah eksikliği çekiyorlar.

5. Yöntem

Bu araştırmanın amacı Adapazarı esnafının istek, öneri ve ekonomik durumunu araştırarak esnafın yaşadığı zorlukları ortaya çıkartmaktır. Bilimsel araştırma, bilginin sistematik bir şekilde elde edilmesi amacıyla bir araştırma şablonuna sahiptir. Bu doğrultuda anket soruları Adapazarı esnafının gerek kişisel gerek toplumsal gerek de ekonomik yaşantısını dikkate alarak özenle hazırlanmıştır. Ve anket soruları hazırlanmazdan önce Sakarya Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı Turhan Salihoğlu ile konuya yakından vakıf olmak için röportaj yapılmış; ön görüşme yöntemiyle esnafın sorunları üzerine bilgiler alınmıştır. Önceki kısımda bu röportajımız sunulmuştur. Bu röportaj anket sorularını açıklıkla düzenlemesinde çok faydalı olmuştur. Araştırma için kesin anket formu hazırlanıp veri toplama aşamasına geçilmeden önce ankette sorulan sorular ve ölçeklerin anlaşılabilirliği sağlandıktan sonra anket formu hazırlanıp çoğaltılmıştır. Oluşturulan sorular bir anket formu olarak katılımcılara birebir yüz yüze görüşme ile sorulmuş, katılımcı tarafından daha anlaşılamayan sorular mevcut olduğunda açıklama getirilerek cevapları alınmış, sonra veriler tablolara dökülerek yalın değerlendirmeler yapılmış, sonra Ki-Kare bağımsızlık ve/veya ilişki testleri uygulanmış ve değerlendirilmiştir. Yüz yüze görüşme ile veri toplama tekniği katılımcı tarafından anlaşılamayan sorular mevcut olduğunda açıklama getirilerek cevaplar alınmasına olanak tanıdığından ölçeklendirme ve soruyu algılama hatalarını minimize etme olanağı sağlamaktadır.

Anket formunda kişisel sorular, katılımcıların ekonomik ve sosyo-ekonomik sorunlarını ve memnuniyetini ortaya çıkaracak sorular, bulunduğu Adapazarı Belediyesinin sunduğu imkanlar, halkın tutumu, vergi mükellefiyeti memnuniyeti, ülkenin mevcut ekonomik ve sosyoekonomik durumu, AVM ve meslektaşlarının faaliyetleri, yaşanan krizden etkilenme durumu vs. hakkında sorular

sorulmuştur. Adapazarı ilçesinin tamamını kapsayacak şekilde coğrafi keşif yapılmış ve buna uygun şekilde anket araştırması planlanmıştır. Merkez ilçeyi eşit olarak içine alacak, genelin sorunlarını yansıtacak şekilde anket araştırması yöntemiyle veri toplama aşaması tamamlanmıştır.

Örneklem hacminin belirlenmesinde, ankete konu olan Adapazarı İlçesi esnaf sayısı Adapazarı Gelir İdaresi'nce verilen bilgiye göre Kasım 2019 itibariyle 35462 olup, araştırma anakütle hacmi 10000'i geçtiği için anakütlenin sınırsız evren ($N > 10000$) olduğu kabul edilmiştir. Aşağıdaki formülde yer alan; n = Örneklem hacmi, p =Evren içinde ilgilendiğimiz özelliğin görülme olasılığı, q =Evren içinde ilgilendiğimiz özelliğin görülmemesi olasılığı, z = Güven düzeyine göre standart değer (normal dağılım tablolarından bulunur %95 için 1,96), α = Göz yumulabilir yanılğı (0,05 alınmıştır).

$$n = \frac{p \times q \times Z^2}{(\alpha^2)} = \frac{0,9 \times 0,1 \times 1,96^2}{(0,05^2)} = 138.$$

Anakütlenin homojen olduğu varsayılarak örneklem oranı %100'e yakın olarak %90 alınmıştır. % 5 anlamlılık düzeyinde %90 ilgilenilen türden olayın ortaya çıkması oranına göre örneklem hacmi sonsuz anakütleden minimum 138 olarak belirlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte olası heterojenliğin getirebileceği eğilimleri olabildiğince azaltmak ve bulguların tutarlılığını artırmak için örneklem hacmi 500'e çıkarılmıştır. Bu nedenle rassal örnekleme ile 500 adet anket araştırması farklı meslek ve iş kolundaki esnaf ile yapılmıştır. Bu anket çalışması Adapazarı ilçesi esnafına yapılmıştır; anket soruları esnafın cinsiyet ve meslek ayırımı yapılmaksızın; homojenlik varsayımı üzerine kurularak, özel meslek gruplarından ziyade genel esnafın sorunlarını ortaya çıkartmak üzere hazırlanmıştır.

Esnafın mesleğinde gelecek görmesini olumlu ve olumsuz yönde etkileyen faktörleri ortaya koymak amacıyla %95 güven sınırlarında

Ki- Kare bağımsızlık testleri yapılmış ve değerlendirilmiştir.

6. Bulgular

Tablo 1'e baktığımızda Adapazarı'ndaki ankete gönüllü katılan esnafın %62'si Erkek, %38'i Kadındır

Tablo 1: Adapazarı Esnafının Cinsiyet Durumu

Cinsiyet	Sıklık	Yüzde
Erkek	310	62
Kadın	190	38
Toplam	500	100

6.2. Adapazarı Esnafının Yaş Durumu

Tablo 2'deki yaş verilerine ait betimsel istatistiklere baktığımızda; Adapazarı Esnafının %12,4'ü 15-25, %44,6'sı 26-40, %42'si 41-55 ve %1'i 56+ yaş aralığındadır. Bu verilere göre Adapazarı esnafı anakütlesinin yaşlı nüfusu oldukça düşük olacağı tahmin edilebilir. %44,6 oranında en yüksek oran ile esnafın büyük bir kısmı 26- 40 yaş aralığındadır. Esnafın biraz daha yöresel olarak uyumlu olması beklenir. %12,4 oranında yeni kurulan ticari işletmeler olarak tabir edebileceğimiz genç girişimci mevcut. Bu yeni ve genç girişimciler Adapazarı'na değer katmaya devam ediyor. Yine oldukça büyük bir yüzde olan %42 yaş aralığı ile 40-55 yaş aralığındaki esnaf daha sakin ve sürekli müşterileri olan; kazançları sabit olan işletmeleri vardır. Onlar sektöre daha hakimdirler, çevresi ve kurduğu ilişkiler gereği iş anlamında oldukça iyi haldedirler. 55 yaş ve üstü aralığındaki esnaf daha çok işin bilgelik ve yöneticilik görevini üstlenirler ve gerek çalışanlar gerek müşteriler arasındaki kordinasyonu sağlayarak işletmenin geleceğini düşünürler. Nitekim Ortaylı (2019:26) 55 yaş ve üstünü "ustalık dönemi" olarak değerlendirmiştir.

Tablo 2: Adapazarı Esnafının Yaş Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
15-25	62	12,4	12,4
26-40	223	44,6	57,0
41-55	210	42,0	99,0
56+	5	1,0	100
Toplam	500	100	

6.3. Adapazarı Esnafının Öğrenim Durumu

Tablo 3'e göre Adapazarı esnafının %21,6'sı ilkokul mezunu, %52,6'sı lise, %25,8'i üniversite mezunudur. Esnaflık yapabilmek için akademik kariyer ya da yüksek bir bilgi birikimi gerekmez. Esnaflık ticaret yapmaya cesareti olanların yapabileceği bir meslektir. Lise mezunu olan esnaf sayısı üniversite mezunu olan esnaf sayısından fazladır. Çünkü esnaflık zor zanaattir ve okuyarak elde edilebilecek bir meslek değildir. Adapazarı esnafının büyük çoğunluğunun 26-40 yaş arasında olduğunu Tablo 2'de görmüştük. Buna bağlı olarak da bu jenerasyonun dönemindeki sosyoekonomik koşullara göre değerlendirildiğinde daha çok lise mezunu çıkması olağan ve beklenen bir durumdur.

Tablo 3: Adapazarı Esnafının Öğrenim Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif yüzde
İlkokul	108	21,6	21,6
Lise	263	52,6	74,2
Üniversite	129	25,8	100
Toplam	500	100	

6.4. Adapazarı Esnafının Yıl Olarak Meslekteki Zamanı

Tablo 4'de esnafın çoğunluğu; %56'sı on yılın altında, %29,2'si ise 11-20 yıllık esnaf olduğunu belirtmiştir.

Tablo 4: Adapazarı Esnafının Yıl Olarak Meslekteki Zamanı

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
0-10	280	56,0	56,0
11-20	146	29,2	85,2
21+	74	14,8	100
Toplam	500	100	

6.5. Adapazarı Esnafının Mesleği Sevme Durumu

Tablo 5'e bakıldığı zaman Adapazarı esnafının %12,6'sı mesleğinden ve yaptığı işten memnun değildir. Genellemeye vurduğumuzda esnafın %72,6'sı mesleğinden ve yaptığı işten memnundur. Mesleğinden memnun olmayanlar daha çok işleri yolunda gitmeyen ve geçim sıkıntısı çeken esnaflar olabilir. Ayrıca mesleğe ve ekonomiye değer katmaktan çok geçimini sağlayacak kadar para kazanmayı düşündükleri için mesleğini severek yapmayabilirler.

Tablo 5: Adapazarı Esnafının Mesleği Sevme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif yüzde
Hiç	63	12,6	12,6
Çok az	18	3,6	16,2
Az	56	11,2	27,4
Çok	72	14,4	41,8
Çok iyi	291	58,2	100
Toplam	500	100	

6.6. Adapazarı Esnafının Geçimi Sağlamak Uğruna Ek İş Yapma Durumu

Tablo 6'ya bakıldığında Adapazarı esnafının %38'inin geçimini yeterince sağlayamadığı ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için az veya çok fazla ek işe ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşıyor. Bu durum da aslında ticaretin ne kadar acımasız ve yenilikçi olduğunu gözler önüne seriyor. Mesleğe ve esnaflığa yakışmayacak davranışlar sergileyen, meslekte inovasyona ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan ve müşteri memnuniyetini ön plana almayan esnaf,

müşterilerin gözünden düşüyor ve geçimini sağlamak için ek iş yapmaya muhtaç oluyor. Adapazarı esnafının %62'si yaptığı işi hakkıyla yapıyor ve geçimini sağlamak için ek işe ihtiyaç duymuyor ve geçimini esnafı olduğu ticari işletmeden sağlıyor.

Tablo 6: Adapazarı Esnafının Ek İş Yapma Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	310	62,0	62,0
Çok az	47	9,4	71,4
Az	41	8,2	79,6
Çok	25	5,0	84,6
Çok iyi	77	15,4	100
Toplam	500	100	

6.7. Adapazarı Esnafının Esnaf ve Sanatkârlar Odasına Üye Olma Durumu

Tablo 7'den bakıldığında Adapazarı esnafının %54,2'si Esnaf ve Sanatkârlar Odası'na üye olduğu, buna karşılık neredeyse yarı yarıya diyebileceğimiz oranda %45,8'lik bir kesim Esnaf ve Sanatkârlar Odasına üye olmadığı anlaşılmaktadır. Esnaf ve Sanatkârlar Odasına üyelik önemli bir durumdur; iş bilinci ve çevresini yansıtan gerek dostluklar gerek iş ilişkileri gerek de hakkın korunması kapsamında bir olguya sahip olmak demektir. Bu nedenle Esnaf kollarına üyelik hakkın savunulması ve kazanılması açısından çok önemlidir.

Tablo 7: Adapazarı Esnafının Esnaf ve Sanatkârlar Odasına Üyelik Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hayır	229	45,8	45,8
Evet	271	54,2	100
Total	500	100	

6.8. Adapazarı Esnafının Esnaf Birliğini Kullanma Durumu

Tablo 8'e bakıldığı zaman Adapazarı esnafının yaşadığı zorluklar ve

sıkıntılar karşısında esnafın %57,8'i Esnaflar Birliğini hiç kullanmıyor. Bu oranın içinde Esnaf ve Sanatkarlar Odasına üye olmayanlar da bulunuyor. Esnafın %8,6'sı çok az, %12,4'ü az, %5,8'i çok ve %15,4'ünün çok iyi (çok sık) bir şekilde Esnaflar Birliğini kullandığı anlaşılıyor. Esnaf ve Sanatkarlar Odasını aktif şekilde kullanmak işletmenin akıbeti için oldukça önemlidir. Böylelikle, kanun değişiklikleri ve yaşanan sorunlardan haberdar olmak ve sorunların üstesinden gelinir.

Tablo 8: Adapazarı Esnafının Esnaflar Birliğini Kullanma Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	289	57,8	57,8
Çok az	43	8,6	66,4
Az	62	12,4	78,8
Çok	29	5,8	84,6
Çok iyi	77	15,4	100
Toplam	500	100	

6.9. Adapazarı Esnafının Sosyoekonomik Gelişmelerin İşletmesini Etkileme Durumu

Tablo 9'a göre Adapazarı esnafının %49,0'u siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerin ticari işletmesine zarar verdiğini düşünürken sadece %15,2'si hiç zarar vermediğini düşünüyor. Bu durum mal talebinin sosyoekonomik gelişmelere duyarlılığı ile ilişkilendirilebilir.

Tablo 9: Adapazarı Esnafının Sosyoekonomik Gelişmelerin İşletmesini Etkileme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	76	15,2	15,2
Çok az	33	6,6	21,8
Az	85	17,0	38,8
Çok	61	12,2	51,0
Çok iyi	245	49,0	100
Toplam	500	100	

6.10. Adapazarı Esnafının Ödediği Kiradan Memnuniyet Durumu

Tablo 10'da görüldüğü üzere Adapazarı esnafının %41,4'ü ödediği kiradan hiç memnun değildir. Bu da esnafın yaşadığı sorunlardan birini yansıtmaktadır.

Tablo 10. Adapazarı Esnafının Ödediği Kiradan Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	207	41,4	41,4
Çok az	44	8,8	50,2
Az	98	19,6	69,8
Çok	38	7,6	77,4
Çok iyi	113	22,6	100
Toplam	500	100	

6.11. Adapazarı Esnafının Trafik ve Sevkiyat Sorunu Durumu

Tablo 11'e göre esnafın %34,6'ı trafik ve sevkiyat konusunda sorun yaşamadığını, %16,4'ü trafik ve sevkiyat konusunda çok ciddi sorun yaşadığını; toplamda %65,4'ü az ve üzeri sorun yaşadığını belirtmektedir. Daha çok büyük markalar ve geniş sevkiyat hacmine sahip olan esnaf trafik ve sevkiyat konusunda sorun yaşamaktadır.

Tablo 11: Adapazarı Esnafının Trafik ve Sevkiyat Sorunu Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	173	34,6	34,6
Çok az	61	12,2	46,8
Az	111	22,2	69,0
Çok (ciddi; fazla)	73	14,6	83,6
Çok ciddi	82	16,4	100
Toplam	500	100	

6.12. Adapazarı Esnafının Ticari Pazar Payı Değerlendirmesi

Tablo 12'ye bakıldığında; esnafın kendini ve pazardaki payını değerlendirmesinde, pazardan yeterince fazla pay aldığını düşünen esnaf oranı %27,8'dir. Pazardan hiç pay alamadığını düşünen esnaf oranı %28,8'dir ve oldukça yüksektir. Az veya altı oranı %72,2 olup halinden memnun olanların oranının üç katı memnun olmayan; iş yapmadığını düşünen esnaf vardır ve bu durum esnafın pazardaki değerini nasıl gördüğü ile ilgili bir sorundur. Her işletme sahibi bulunduğu işletme sahibini pazar lideri olarak görmek ister bu yüzden objektif değerlendirmeler yapmamış olabilirler ve gerçekleri iyi karşılamadığı için ticari pazardan az pay aldığını düşünüyor olabilirler. Ancak bu sorunun temelinde AVM'ler, zincirleme büyük mağaza ve marketlerin sayı ve cazibesinin artmış olması yatmaktadır.

Tablo 12: Adapazarı Esnafının Ticari Pazar Payını Değerlendirmesi

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	144	28,8	28,8
Çok az	68	13,6	42,4
Az	149	29,8	72,2
Çok	69	13,8	86,0
Çok iyi	70	14,0	100
Toplam	500	100	

6.13. Adapazarı Esnafının Halkın İşletmesine Karşı Tutumundan Memnuniyet Durumu

Tablo 13'de esnafın halkın işletmesine karşı tutum ve davranışlarını değerlendirmesini görürüz. Esnafın %32,4'ü halkın işletmesine karşı tutumundan çok memnun, %24,2'si de memnundur. Bu da demek oluyor ki %56,6'lık kesim yaptığı işten ve yapılış tarzından memnun, halk da bu memnuniyetin karşılığını alışveriş yaparak ve hoşgörülü davranarak vermektedir.

Tablo 13: Adapazarı Esnafının Halkın İşletmesine Karşı Tutumundan Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	87	17,4	17,4
Çok az	46	9,2	26,6
Az	84	16,8	43,4
Çok	121	24,2	67,6
Çok iyi	162	32,4	100
Toplam	500	100	

Geri kalan %44,4'lük kısım az veya çok az veya hiç memnun değildir. Esnafın %17,4'ü Sakarya halkının işletmesine karşı tutumundan memnun değildir. Bunun nedeni mal ve hizmetindeki eksiklik yada müşteriye yaklaşımından kaynaklanıyor olabilir. Kalifiye esnaf olarak düşünüldüğü zaman kaliteli ve daimi müşteri bulmak zordur, bunun nedeni de halkın ihtiyaçlarını anlayarak onların ihtiyacını karşılayarak maksimum refaha ulaştırmak konusunda sıkıntı yaşıyor olmalarıdır. Halkın işletmeye karşı memnuniyetini arttırmak için önce hizmet kalitesini arttırması gerekiyor. Burada dikkat etmemiz gereken Adapazarı halkının talep eden konumunda olması ve memnuniyet koşulunun faydasını maksimize etmek istemesine dayanmasıdır.

6.14. Adapazarı Esnafının Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyo-ekonomik Durumundan Memnuniyet Durumu

Tablo 14'e göre esnafın %19,8'i Türkiye ekonomisinden çok çok memnundur. Sırasıyla %16,6'sı çok, %17,2'si az, %14'ü çok az memnundur. Adapazarı esnafının %32,4'ü Türkiye'nin mevcut ekonomik ve sosyoekonomik yapısından hiç memnun değildir.

Tablo 14. Adapazarı Esnafının Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyo-ekonomik Durumundan Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	162	32,4	32,4
Çok az	70	14,0	46,4
Az	86	17,2	63,6
Çok	83	16,6	80,2
Çok iyi	99	19,8	100
Toplam	500	100	

Esnafın %63,6'sı Türkiye'nin ekonomik ve sosyoekonomik yapısından memnun musunuz? sorusuna az ve altında memnuniyetsizlik göstermiştir. Bu yüzdeler durum esnaf ve sanatkârlar için Türkiye'deki şartların çok da iyi olmadığı şeklinde algılanması olarak yorumlanabilir. Ülkenin sosyoekonomik koşulları göz önüne alındığında esnafı daha çok ilgilendiren genel olarak mevcut ekonomik durumdur, bu nedenle yapılan olumlu ve olumsuz eleştiriler, anketlere verilen cevaplar doğrultusunda ulaşacağımız sonucu daha çok ekonomik duruma bağlamak daha doğru ve anlaşılır olacaktır.

6.15. Adapazarı Esnafının Belediyelerin Teşvik ve Desteklerinden Memnuniyet Durumu

Tablo 15'e göre esnafın sadece %17,2'si Belediye teşvik ve desteklerinden çok veya çok çok memnundur. Geri kalan %92,8'i az veya çok az veya hiç memnun değildir. Esnafın %48,6'sı Belediye teşvik ve desteğinden hiç memnun değildir ve bu büyük bir sorundur. Adapazarı esnafı belediyenin esnafı korumadığını ve destek olmadığını düşünüyor. Esnafın en büyük güvencesi Esnaf ve Sanatkârlar Odasından çok Belediye ve Devlet hizmetleridir. Bu destek de olmayınca ekonomik sıkıntılar ve haksız rekabetler baş gösterir. Bu durum da büyük bir başıboşluk yaratarak sorun haline geliyor.

Tablo 15: Adapazarı Esnafının Belediyelerin Teşvik ve Desteklerinden Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	243	48,6	48,6
Çok az	79	15,8	64,4
Az	92	18,4	82,8
Çok	43	8,6	91,4
Çok iyi	43	8,6	100
Toplam	500	100	

6.16. Adapazarı Esnafının Ödediği Vergi ve Mevcut Vergi Sistemi Memnuniyet Durumu

Tablo 16'ya bakıldığında Adapazarı esnafının Vergi mükellefiyeti ve mevcut Türk Vergi Sistemi hakkındaki memnuniyetinin araştırılmasının betimsel istatistiğini görürüz. Vergilerden ve mevcut Türk Vergi Sisteminden çok ve çok çok memnun olan esnaf oranı %19'dur. Mevcut ödenen vergi ve sisteminden memnun olan esnaf sayısı çok az, bu da başlı başına bir sorun teşkil ediyor. Katılımcıların %81'i vergilerden ve mevcut Türk Vergi Sisteminden memnuniyetsizlik göstermiştir.

Adapazarı esnafının %56,0'ı ödediği vergi ve mevcut Türk Vergi Sisteminden hiç memnun değildir. Bunun nedeni az kazanmak ve/veya ödediği verginin hizmet olarak karşılığını almadığını düşünmek olabilir. Fakat bu sorun ihmal edilemeyecek bir boyutta görünmektedir.

Tablo 16: Adapazarı Esnafının Ödediği Vergi ve Mevcut Vergi Sisteminden Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	280	56,0	56,0
Çok az	63	12,6	68,6
Az	62	12,4	81,0
Çok	37	7,4	88,4
Çok iyi	58	11,6	100
Toplam	500	100	

6.17. Adapazarı Esnafının Emeklilik ve Sağlık Sigortası İmkanlarından Memnuniyet Durumu

Tablo 17’de Adapazarı esnafının %23,4’ü emeklilik ve sağlık sigortası imkanlarından çok çok memnun, %14,4’i çok memnun olduğu görülür. Esnafın,%23,6’sı az memnun, %12,0’si çok az memnun ve %26,6’sı hiç memnun değildir. Esnafın %62,2’si Emeklilik ve Sağlık Sigortası imkanlarından memnuniyetsizlik belirtmiştir.

Tablo 17: Adapazarı Esnafının Emeklilik ve Sağlık Sigortası İmkanlarından Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	133	26,6	26,6
Çok az	60	12,0	38,6
Az	118	23,6	62,2
Çok	72	14,4	76,6
Çok iyi	117	23,4	100
Toplam	500	100	

6.18. Adapazarı Esnafının AVM ve Meslektaşlarının Faaliyetlerinden Memnuniyet Durumu

Tablo 18’de belirtildiği üzere %18,2’lik bir kısım çok çok, %9,2’lik kısım çok memnundur. Esnafın 41,8’i hiç memnun olmadığını ve %72,6’lık kısmı memnuniyetsizlik belirtmiştir. Bu durumun en büyük nedeni haksız rekabettir. Memnun olan esnaf da aynı mal ve hizmeti

pazarlamadığı ve ekonomik olarak etkilenmediği için memnuniyetini belirtmiştir. AVM'ler günümüzde insanların içerisinde her türlü ihtiyacını karşılayabildiği ve eğlenceli vakit geçirebildiği bir yer olmaya başladı ve bu durum da küçük esnafa karşı haksız rekabeti ve onların pazar paylarını daraltma durumunu tetikledi. Bu nedenle esnafın AVM'lerin faaliyetlerinden memnun olmama durumu gayet olağan bir durumdur.

Tablo 18: Adapazarı Esnafının AVM ve Meslektaşlarının Faaliyetlerinden Memnuniyet Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	209	41,8	41,8
Çok az	63	12,6	54,4
Az	91	18,2	72,6
Çok	46	9,2	81,8
Çok iyi	91	18,2	100
Toplam	500	100	

6.19. Adapazarı Esnafının Kendini Faaliyette Bulduğu Sektöre Uygun Görme Durumu

Tablo 19'a bakıldığında Adapazarı esnafının %84'ü kendinin faaliyette bulunduğu sektöre çok ve çok çok uygun davranışlar sergilediğini ve iş disiplinine uyduğunu düşünüyor. Kendini hiç yeterli görmeyen %5'lik kesim vardır. Bu esnaflar halk tarafından tercih edilmez ve bu nedenle iş yapamadıkları için yeni ürünler alacak sermayeyi bırakın; geçimini sağlayacak kadar kazanamadığını düşünürler. Bu nedenle ekonomiden de meslektaşlarından da yaptığı işten de memnun olmazlar. En önemli sorun öz eleştiriye doğru yapmak buna göre davranmak ve kendini düzeltmektir. Büyük çözüm olanağı olmasa bile ilk çözüm aşamasıdır.

Tablo 19: Adapazarı Esnafının Kendini Faaliyette Bulunduğu Sektöre Uygun Görme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	25	5,0	5,0
Çok az	18	3,6	8,6
Az	37	7,4	16,0
Çok	66	13,2	29,2
Çok iyi	354	70,8	100
Toplam	500	100	

6.20. Adapazarı Esnafının Mesleğinin Sağlığını Etkileme Durumu

Tablo 20’de Adapazarı esnafının %25’i mesleğinin sağlığını çok büyük ölçüde %13,8’i de çok ölçüde olumsuz etkilediğini düşünüyor. Esnafın %30,2’si mesleğinin sağlığını olumsuz etkilemediğini düşünüyor. Geri kalan %69,8’i az ya da çok mesleğinin sağlığını olumsuz etkilediğini düşünüyor. Bu durum yaptığı işe bağlı olduğu kadar, ne kadar kazandığı, çalışan sayısı, bulunduğu çalışma ortamı, coğrafi konumu vs. ile de ilişkilidir. Ayakkabıcılar, gümüşçüler, tamirciler ve bazı sanatkârlar yaptığı tamirat işlerinin sağlığını olumsuz etkilediğini net belirtiyorlar. Fakat bazı esnaflar da az kazandıkları ya da müşteri ilişkileri nedeniyle stres yaptığını, bunun da sağlığını bu şekilde olumsuz etkilediğini düşünüyor. Bu nedenle bu sorun biraz daha görecelidir; fakat yine de sorundur.

Tablo 20: Adapazarı Esnafının Mesleğinin Sağlığını Etkileme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	151	30,2	30,2
Çok az	48	9,6	39,8
Az	107	21,4	61,2
Çok	69	13,8	75,0
Çok iyi (çok olumsuz)	125	25,0	100
Toplam	500	100	

6.21. Adapazarı Esnafının İnovasyona ve Teknolojik Gelişmelere Adaptasyon Durumu

Tablo 21’de Adapazarı esnafının yenilikleri takip etme ve ayak uydurma konusunda %18,4’ü çok büyük sıkıntı, %16,2’si çok sıkıntı çekiyor ve yeniliklere ayak uyduramadığını düşünüyor. Adapazarı esnafının %28,4’ü inovasyon ve yenilikleri takip etme ve ayak uydurma konusunda hiç sorun yaşamıyor. Bunun sonucunda da güncel bir değere sahip işletme oluyorlar. Bunun en önemli nedenlerinden birisi yeni açılan işletmeler mevcut teknolojiyle eşdeğer olduğu için mevcut inovasyonu yakalama konusunda sorun yaşamıyor. Fakat eskiden beri var olan esnaf yenilikleri takip etme konusunda sermaye sıkıntısıyla beraber teknik bilgi sıkıntısı ile teknolojiye ayak uyduramayabiliyor.

Tablo 21: Adapazarı Esnafının İnovasyona ve Teknolojik Gelişmelere Ayak Uydurma Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	142	28,4	28,4
Çok az	70	14,0	42,4
Az	115	23,0	65,4
Çok	81	16,2	81,6
Çok iyi	92	18,4	100
Toplam	500	100	

Bunun yanında da işi teknoloji olan işletmeler vardır. Onların ise böyle sorunları yoktur çünkü teknolojiyle alakaları hiç kesilmez, bir nevi teknoloji pazarlarlar, bu nedenle de asla inovasyona ayak uydurma sorunu yaşamazlar.

6.22. Adapazarı Esnafının Rekabet İçin Kampanya Yapma Durumu

Tablo 22’de görülen Adapazarı esnafının rekabet için sürekli çok çok kampanya yapma oranı %13,2, çok kampanya yapma oranı %18,2, az

veya çok çok yapma oranı %69,8'dir. Esnafın %68,9'u mal satışı yapabilmek için az ya da çok rekabet içinde bulunmaktadır. Esnafın %31,2'si kampanya yapmıyor veya yapamıyor veya yöntemini bilmiyor. Belki kampanya yapabilecek kadar kazanamadıkları için durgun piyasayı ve bozuk ekonomiyi çaresizce seyrediyorlar. Belki de kampanya yapmanın maliyetleri karşılamayacağı düşüncesindedir. Fakat şu da unutulmamalıdır ki rekabet başlı başına önemli bir olgudur; rekabet piyasayı canlı tutar. Rekabetten etkilenmemek için rekabet yarışına girmek ve kampanyalar yapmak gerekir, bu piyasayı da durgunluktan kurtaracaktır.

Tablo 22: Adapazarı Esnafının Rekabet İçin Kampanya Yapma Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	156	31,2	31,2
Çok az	59	11,8	43,0
Az	128	25,6	68,6
Çok (çok)	91	18,2	86,8
Çok iyi (çok fazla)	66	13,2	100
Toplam	500	100	

6.23. Adapazarı Esnafının Mesleğinde Gelecek Görme Durumu

Tablo 23'e bakıldığında Esnafın %23,8'i mesleğinde ve ticari işletmesinde büyük ölçüde gelecek görüyor. Sonra sırasıyla %23,4'ü çok, %23,2'si az, %13,2'si çok az oranlarında gelecek görürken %16,4'i hiç oranında gelecek görmüyor. Esnafı genel olarak değerlendirmek gerekirse geleceğin ne olacağını bilmedikleri ve şu andaki ekonomik olumsuzluklardan etkilenerek mesleğinde gelecek göremiyor veya kararsız kalıyor. Mesleğinde gelecek gören esnaflar yeni kurulan veya çarkı işleyen ticari işletmesi olan esnaflardır. Gelecek görmeyen esnafların içinde ise unutulmaya yüz tutmuş meslekler ve beklediği kadar iş yapamamaktan yakınan esnaf vardır.

Tablo 23: Adapazarı Esnafının Mesleğinde Gelecek Görme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	82	16,4	16,4
Çok az	66	13,2	29,6
Az	116	23,2	52,8
Çok	117	23,4	76,2
Çok iyi	119	23,8	100
Toplam	500	100	

6.24. Adapazarı Esnafının Müşterileriyle Kurduğu Bağın İşletmeye Zarar Verme Durumu

Tablo 24'e göre Esnafın %24,8'i müşteriler ile kurduğu bağın işletmesine çok zarar verdiğini düşünüyor. Bunun en büyük örneği veresiye teklifi ve pazarlıktır. Sırasıyla %12,2'si az, çok, %12,2'si çok, %8'i çok az zarar verdiğini ancak %42,8 gibi büyük oranda ise hiç zarar vermediğini; dolayısıyla zimmi olarak müşterileriyle kurduğu yakından ilişkiden memnun olduğunu belirtmiştir. Bu durum müşteriye de memnun eder. Bir hizmet, bir ürün satın alıyorlar sonuçta her açıdan hoşgörü ve güler yüz beklemek müşteri memnuniyetinin en büyük gereğidir.

Tablo 24: Adapazarı Esnafının Müşterileriyle Kurduğu Bağın İşletmeye Zarar Verme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	214	42,8	42,8
Çok az	40	8,0	50,8
Az	61	12,2	63,0
Çok	61	12,2	75,2
Çok iyi (zarar)	124	24,8	100
Toplam	500	100	

Kimi esnaf da bu şekilde müşteri ile yakın ilişkiler kurmanın işletmeye zarar vereceğini düşünerek uzak davranır ve iş

yapamamaktan şikayetçi olur. Halk ya da müşteri diyelim iki işletme arasında daha memnun kaldığı işletmeyi tercih etmesi çok doğaldır. Bu nedenle diğer işletmenin iş yapamaması da doğaldır.

6.25. Adapazarı Esnafının 2018-2019 Krizinden Etkilenme Durumu

Tablo 25'e bakıldığında Adapazarı esnafının %63,0'ı 2018-2019 ekonomik krizinden büyük ölçüde çok fazla etkilenmiştir. Bu oranlar sırasıyla %11,2'si çok, %12,8'si az, %5,6'ı çok az ve %7,4'i hiç etkilenmediğini belirtmiştir. Esnafın %63'ü 2018-2019 ekonomik krizinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu da esnafın çok büyük bir bölümü demektir. Esnaf enflasyonun yükselmesinden ve bu şekilde yüksek olmasından şikayetçidir ve sonunda işletmesini kaybetmekten korkmaktadır.

Tablo 25: Adapazarı Esnafının 2018-2019 Krizinden Etkilenme Durumu

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	37	7,4	7,4
Çok az	28	5,6	13,0
Az	64	12,8	25,8
Çok	56	11,2	37,0
Çok iyi	315	63,0	100
Toplam	500	100	

Araştırma döneminde iş yapamamaktan yakınan esnaf bu durumu yükselen enflasyona ve halkın maddi imkansızlıklarına bağlamaktadır. Yani stagflasyonist sürece bağlamaktadır. Eksik istihdamdan dolayı halkın alım gücü de ekonomik gücü de giderek azalmaktadır.

6.26. Adapazarı Esnafının Faaliyet Gösterdiği Sektörler

Tablo 26'ya bakıldığında ankete katılanların %9,2'si Gıda sektöründe, %13,6 Giyim sektöründe, %10,8'i Telekomünikasyon sektöründe,

%5,4'ü lokantacılık sektöründe, %5 Bakkallık sektöründe, %5,8'i Ayakkabıcılık sektöründe ve %50,2'si Diğer sektörlerde faaliyet göstermektedir. Diğer grubunda, Perdeciler, Eczaneler, Sağlık sektörü çalışanları, Beyaz eşya satan işletmeler, Gümüşçü ve Kuyumcular olarak %50,2'lik bir çoğunluk bulunmaktadır.

Tablo 26: Adapazarı Esnafının Sektörel Dağılımı

Kategori	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Gıda	46	9,2	9,2
Giyim	68	13,6	22,8
Telekomünikasyon	54	10,8	33,6
Lokanta	27	5,4	39,0
Bakkal	25	5,0	44,0
Ayakkabıcı	29	5,8	49,8
Diğer	251	50,2	100
Total	500	100	

6. Adapazarı Esnafının Karşılaştığı Diğer Sorunlar

Karşılaştığınız diğer sorunlar nelerdir? Açık uçlu sorusu katılımcılara yöneltilmiş ve elde edilen cevaplar bu kısımda derlenmiştir. Adapazarı Esnafının diğer sorunları adı altında en çok karşılaşılan sorunlar sırasıyla; haksız rekabet, geçim sıkıntısı, enflasyon, devletin esnafın arkasında durmaması ve eğitim sistemindeki yetersizliktir. Esnaf gençlerin yeterli hoşgörü ve bilinçte olmadığını düşünüyor. Mevcut yapı ve ekonomik durumdan şikayetçi olan merkez ilçe esnafı, sistemli çalışılsa da mevcut şartlar altında başarıya ulaşmanın zor olduğunu düşünüyor.

Halkta para olmadığını ve buna bağlı olarak elindeki ürünü satamamaktan şikayetçi olan Adapazarı esnafı bunun nedeninin işsizlik ve eksik istihdamdan kaynaklandığını düşünüyor. Esnafın bir kısmı piyasadaki durgunluğun bir nedenini de Türkiye'nin ekonomik krizin eşiğinde olması ile bağdaştırıyor. Enflasyondan şikayetçi olan esnaf halkın alım gücünün düştüğünü belirtiyor.

Çözümü yeni ve çeşitli ürünleri piyasaya sürmekte arayan Adapazarı esnafı yeni ürünler alacak sermayeyi bulamamaktan şikâyet etmektedir. Halkın yabancı-göçmen uyruklu kesiminin hem halkla ilgili hem de esnaflıkla ilgili haksız rekabet oluşturduğunu ve yaşam koşullarını zorlaştırdığını düşünüyor. Adapazarı esnafının geçim sıkıntısı çekmesi sadece işlerin az olması ile ilgili değil, vergi, elektrik, su, doğalgaz vs. faturalarına gelen zamlardan ve alım gücünde meydana gelen düşüşten kaynaklandığı anlaşılıyor.

7. Daha İyi Konuma Gelmek İçin Esnafın Önerileri

Bu kısımda Daha iyi konuma gelmek için maddi manevi önerileriniz nelerdir? açık uçlu sorusuna cevaplar derlenmiştir. Bu soruya verilen en genel yanıt; "Sistemli ve çok çalışarak yeni fikirler üretmek" oldu. Bunun yanında hoşgörülü olmak, çalışan haklarını gözetmek, ahlaklı ve adaletli iş yapmak ve daha kaliteli hizmet sunmak da esnafın daha iyi konuma gelmeyi amaçlarken yapılmasını tavsiye ettikleridir.

Merkez ilçe esnafının başlıca istek ve önerileri vergi ve kredilerin yapılandırılması ile enflasyonun düşmesi, halkın alım gücünün artmasına bağlı olarak piyasanın canlanması, basit şekilde ekonominin düzeltilmesidir. Esnafın öneri ve istekleri sadece ekonominin düzeltilmesi ile kalmıyor, mevcut eğitim sisteminin ve içeriğinin değişmesinin ve geliştirilmesini önermektedir.

Esnafın bütün önerilerinin altında da olmazsa olmaz bir istek olan "devlet desteği ve teşviği" var. Önerileri ve istekleri karşılayarak esnafılığı ve mesleği geliştirme konusunda devlet desteğinin çok önemli olduğu unutulmamalıdır.

8. Adapazarı Esnafının Mesleğinden Beklentisi

Kahneman ve Tversky'nin (1979) bireysel davranış biçiminde beklentilerin, Kahneman (2017) da zararın maliyetten fazla olmasının olumsuz duygular uyandırdığının önemine değinirler. Bu bağlamda Adapazarı esnafına sorulan "Mesleğinizden beklentileriniz

nedir?” açık uçlu sorumuza en çok verilen cevap, “Rahat ve huzurlu şekilde geçimi sağlamak” olmuştur. Bunun yanında markalaşmak, Türkiye’ye ve Dünyaya açılmak, ürün kalitesini arttırmak, küresel şirketlerle yarışır hale gelmek, sektörün canlanması, halk tarafından hak edilen değeri görmek, gelecek nesillere mesleği öğretmek mesleğin yok olmasını önlemek ve mesleğin devamını sağlamak vs. geliyor. Adapazarı esnafı sürekli ilerlemeyi, gelişmeyi ve üretmeyi kendine ilke edinmiş durumdadır. Gerek geçimini huzurlu bir şekilde sağlamak için, gerek markalaşarak küresel şirketlerle yarış halinde olmayı hedeflediği için bu ilkelerinden ödün vermemeye özen gösteriyor ve bunun için çalışıyorlar.

Aslında esnaf daha çok “gelişerek maddi ve manevi olarak kendi huzurunu sağlama” beklentisindedir. Geçim sıkıntısı diye bir dertleri olmasaydı ekonomi büyür, gelişir, rekabete her daim hazır hale gelirdi.

Esnafın Devletten ve Belediye’den beklentisi esnaf ve sanatkarla iç içe olan, halkı tanıyan, halkla birlikte bu sofralarda oturabilen, Türkiye’de herkese eşit, herkese elinden geldiğince yardım edebilecek, Türkiye’yi çağ atlatacak bir vizyon ve fikir oluşturmalarıdır. Bunun temelinde esnaf resmi dairelerin ve kişilerin kendi hallerinden anlaması isteği yatıyor.

Esnafın öneri ve beklentileri sadece ekonominin düzeltilmesi ile kalmıyor, geleceğimizi inşa edecek olan gençleri daha çok ilgilendiren mevcut eğitim sisteminin ve içeriğinin değişmesinin ve geliştirilmesinin sosyoekonomik düzenin gelişmesi ve halkın bilinçlenmesinde önemli rol oynayacağını düşünülüyor. Buna bağlı olarak esnaf, eğitim sistemindeki değişimin gençleri daha olumlu yönde etkileyeceğini ve daha sağlıklı bireyler yetiştirebileceğini düşünüyor. Eğitim sisteminin yeniden gözden geçirilmesi ve restore edilmesi esnafın beklentilerini karşılayacak olguların yöntemlerinden biridir.

Esnafın beklentileri arasında azınlık diyebileceğimiz yabancı uyruklu kesimin ayrıcalıklarının kaldırılması var. Adapazarı esnafı “Biz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız, bize sunulmayan ya da bizi zorlayan olaylara karşı yabancı uyruklu kesime kolaylık sağlanıyor” diyerek, esnaf olmanın bir ayrıcalığı kalmadığını, yabancı uyrukluların daha rahat imkanlarla esnafılık yaptığını öne sürerek Belediye’ye sitemlerini dile getiriyor.

Ayrıca beklentiler arasında devlet kademelerindeki referans sorununun da halledilmesi var. Adapazarı esnafının en büyük beklentisi; ekonominin düzeltilmesi, enflasyonun düşmesi ve istihdamın arttırılarak halkın alım gücünün arttırılmasıdır. Bu beklentiler karşılandığında daha üretken müteşebbisler ve istikrarlı bir ekonominin var olacağını, bunun sonucunda da huzurlu şekilde geçimin sağlanacağını düşünüyorlar.

9. Adapazarı Esnafının Mesleğinde Gelecek Görmeyi Etkileyen Faktörler

Tablo 27’de esnafın ne ölçüde mesleğinde gelecek gördüğü ile bu gelecek beklentisini olumlu ve/veya olumsuz etkileyen faktörlerle bağımsızlığı ve/veya bağımlılığının istatistiksel olarak anlamlılığı araştırılmıştır. Bu analiz katılımcıların veya esnafın bu mesleği sürdürüp sürdürmeyeceğini anlamak için yapılmıştır. Ki-Kare Bağımsızlık testinde Sıfır ve karşıt hipotezler genel biçimde;

H₀: Bağımsızlık Var

H_a: Bağımsızlık Yok

olarak kurulur. Test sonucu H₀ hipotezinin ret buna karşılık H_a’nın kabul edilmesi tarafımızca önceden belirlenen %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğuna (Tablo 27’de Karar Sütununda VAR) karar verilir. Örneğin; Meslekte olumlu gelecek beklentisi ile Türkiye’nin ekonomik ve sosyoekonomik yapısı ilişkisini test etmek istediğimizde; $p(\text{hesaplanan})=0.012 < p(\text{teorik})=0.05$ veya $\chi^2_{\text{hesaplanan}}=31,413 >$

$\chi^2_{\alpha=0.05, v=16}=26.3$ olduğundan %5(α) anlamlılık seviyesinde H_1 kabul, H_0 Red edilir. Sonuç olarak; *Mesleğinizde ne ölçüde gelecek görüyorsunuz ile Türkiye'nin ekonomik ve sosyoekonomik yapısından memnun musunuz sorusuna verilen yanıtların ilişkili (bağımsız olmadığına) olduğuna karar verilir. Bu ilişkinin yönü ise sıra korelasyon sütununda hesaplanan 0,134 değerinin işareti ile pozitif yönde olduğu, yine hesaplanan 0,243 kontenjans katsayısı ile de anlamlı olduğu ($p_h=0.012 < p_t=0.05$) görülür.*

Tablo 27 test sonuçlarına göre; Adapazarı Esnafı mesleğinde ne ölçüde gelecek gördüğü; Cinsiyet, Öğrenim durumu (-), Yaş(-), Meslekte çalışma süresi(-), Siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerden (+) etkilenişi %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan Adapazarı esnafının mesleğinde ne ölçüde gelecek gördüğü; Hangi sektörde faaliyet gösterdiği (-), Yaş (-), Geçiminizi sağlamak amacıyla ek iş yapması (-), Mesleğin sağlığını olumsuz etkilediği düşüncesi (-), İnovasyon ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmakta zorlanma düşüncesi (-) ve Müşterilerle kurulan bağların işletmesine zarar verdiği düşüncesinden (-) olumsuz etkilenişi %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo 27: Adapazarı Esnafının Mesleğinde Gelecek Görme Durumunu Etkileyen Faktörler

Değişken	Mesleğinizde ne ölçüde gelecek görüyorsunuz?					
	χ^2_h	sd	p_h	Karar	C	Korelasyon
Cinsiyetiniz nedir?	4,409	4	0,353	YOK	0,093	hesaplanamaz
Öğrenim durumunuz nedir?	15,27	12	0,227	YOK	0,172	0,106
Kaç yaşındasınız?	12,759	12	0,387	YOK	0,158	-0,03
Hangi sektörde faaliyet gösteriyorsunuz?	60,691	24	0,000	VAR	0,329	-0,001
Kaç yıldır bu mesleği yapıyorsunuz?	13,94	12	0,305	YOK	0,165	-0,079
Mesleğinizi seviyor musunuz?	67,223	16	0,000	VAR	0,344	0,259
Geçiminizi sağlamak amacıyla ek iş yaptığınız oluyor mu?	39,735	16	0,001	VAR	0,272	-0,137

Esnaf ve zanaatkarlar odasına üye misiniz?	19,477	4	0,001	VAR	0,194	0,192
Yaşadığınız sorunlar karşısında Esnaf ve Sanatkarlar Odasını ne ölçüde kullanıyorsunuz?	32,152	16	0,010	VAR	0,246	0,176
Siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerin ticari işletmenizi kötü etkilediğini düşünüyor musunuz?	18,906	16	0,274	YOK	0,191	0,034
Ödediğiniz kiradan memnun musunuz ?	29,602	16	0,020	VAR	0,237	0,021
Trafik ve sevkiyat konusunda sorun yaşıyor musunuz?	40,776	16	0,001	VAR	0,275	0,106
Sakarya halkının işletmenize karşı tutumundan memnun musunuz?	77,31	16	0,000	VAR	0,366	0,314
Türkiye'nin ekonomik ve sosyoekonomik yapısından memnun musunuz?	31,413	16	0,012	VAR	0,243	0,134
Pazardan yeterince Pazar payı aldığınızı düşünüyor musunuz?	75,351	16	0,000	VAR	0,363	0,322
Belediyelerin teşvik ve desteklerinden memnun musunuz?	44,635	16	0,000	VAR	0,286	0,180
Ödediğiniz vergiden ve mevcut Türk Vergi Sisteminden memnun musunuz?	32,238	16	0,009	VAR	0,246	0,157
Emeklilik ve Sağlık Sigortası imkanlarından memnun musunuz?	52,81	16	0,000	VAR	0,309	0,116
AVMlerin ve meslektaşlarınızın faaliyetlerinden memnun musunuz?	38,049	16	0,001	VAR	0,266	0,142
Sektörünüze ilişkin uygun düzen, disiplin ve titizlikte çalıştığınızı ve müşteri memnuniyetini ön plana aldığınızı düşünüyor musunuz?	43,307	16	0,000	VAR	0,283	0,244
Mesleğinizin sağlığını olumsuz etkilediğini düşünüyor musunuz?	41,064	16	0,001	VAR	0,275	-0,171
İnovasyon ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmakta zorlanıyor musunuz?	75,646	16	0,000	VAR	0,363	-0,214
Rekabet için ne sıklıkla kampanya yapıyorsunuz?	80,653	16	0,000	VAR	0,373	0,306
Müşterilerinizle kurduğunuz bağlar işletmenize zarar veriyor mu?	64,098	16	0,000	VAR	0,337	-0,231

Not: Serbestlik derecesine göre kritik Ki-Kare değerleri: $\chi^2_{\alpha=0.05, v=4}=9.49$, $\chi^2_{\alpha=0.05, v=12}=21.03$, $\chi^2_{\alpha=0.05, v=16}=26.3$, $\chi^2_{\alpha=0.05, v=24}=36.42$.

Adapazarı esnafı mesleğinin geleceğini olumlu görmesi; Mesleğini sevmesi (+), Esnaf ve Sanatkârlar Odasına üyelik (+), Yaşadığınız sorunlar karşısında Esnaf ve Sanatkârlar Odasını ne ölçüde kullandığı (+), Ödediği kira memnuniyeti (+), Trafik ve sevkiyat sorunu (+), Halkın işletmeye karşı tutumu (+), Türkiye'nin ekonomik ve sosyoekonomik yapısından memnuniyet (+), Yeterli Pazar payı alma (+), Belediye teşvik ve destekleri memnuniyeti (+), Emeklilik ve Sağlık Sigortası imkanları memnuniyeti (+), AVM – meslektaşların faaliyetinden memnuniyet (+), Sektörde disiplinli ve müşteri memnuniyetini ön plana alma düşüncesi (+), Rekabet yapma sıklığından (+) pozitif yönde etkilenişi %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

10. Sonuç

Adapazarı esnafının sorunlarının incelendiği bu anket araştırmasında aşağıdaki sonuçlar elde etmiştir:

Anket katılımcılarının yani Adapazarı esnafının %62'si Erkek, %38'i Kadınlardan oluşmaktadır. Adapazarı esnafının %12,4'ü 15-25, %44,6'sı 25-45, %42,0'ı 40-55, %1'i 55+ yaş aralığındadır.

Adapazarı esnafının sorunları genel olarak geçimi sağlayamamak ve halk tarafından beklendiği değeri görememek ile enflasyon ve ekonomik durumun kötü olmasıdır.

Ödediği vergiden ve AVM'lerin ve meslektaşlarının faaliyetlerinden memnun olmayan esnafın %25,4'ü geçimini sağlamak için ek iş yapmaktadır.

Esnaf ve Sanatkârlar Odasına üye olan esnaf oranı %54,2'dir. Fakat yaşadığı sorunlar veya herhangi bir durumda Sanatkârlar birliğini kullanma durumu %15,4'tür. Yaşadığı sorunlar karşısında Esnaf ve Sanatkârlar Odasının maddi manevi imkanlarının değerlendirilmemesi de başlı başına bir sorundur.

Adapazarı esnafı genel olarak merkez ilçe esnafından memnundur. Adapazarı esnafının %41,4'ü ödediği kiradan memnun değildir. Ödediği kiradan memnun olan esnafların çoğunluğunun memnuniyet durumu ise mülk sahibi olmasındandır. Mülk sahibi olanlar genellikle Adapazarı yerlilerinden oldukları için ticaret ve alışveriş çevrelerinden de olumlu sonuçlar alarak diğer esnafa göre yaptığı işten daha çok memnun duruma geliyorlar.

Adapazarı esnafının %49'u Siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerin ticari işletmesine zarar verdiğini düşünürken, sadece %15,2'si hiç zarar vermediğini düşünüyor. Adapazarı esnafı Türkiye'nin, ekonomik ve sosyoekonomik durumundan %32 oranında hiç memnun değildir. Bu da esnafın yaşadığı mevcut bunalımı sorun haline getirmektedir.

Trafik ve sevkiyat konusunda esnafın %34,6'sı trafik ve sevkiyat konusunda hiç sorun yaşamadığını, toplamda %65,4'ü az ve üzeri sorun yaşadığını belirtmektedir.

Belediyelerin teşvik ve desteklerinden de şikayetçi olan Adapazarı esnafı, bu konuda kendini yalnız hissetmektedir.

Enflasyon ve ekonomik krizden kötü etkilenen Adapazarı esnafının mevcut durumdaki en genel beklentisi, huzurlu ve sağlıklı bir şekilde geçimini sağlayacak kadar kazanarak ticari faaliyetlerini ve sosyo-ekonomik kültürünü devam ettirmektir.

Adapazarı Esnafı mesleğinde gelecek görme düşüncesi ile yöneltilen 26 faktörün altı faktörü ile bağımsızlık ilişkisi, faktörlerin beşi ile olumsuz yönde bağımlılık ilişkisi, faktörlerin ondördü ile olumlu yönde istatistiksel olarak anlamlı bağımlılık ilişkisi bulunmuştur. Sektörde gelecek görmek esnafın yapmakta olduğu mesleğe devam etmesini motive edeceğinden dolayı olumlu faktörlerin katkısını artırıcı, diğer taraftan olumsuz faktörlerin katkısını azaltıcı ortam hazırlanması önerilir.

Örneklemeden belirlenen bu sorunlar anakütleyi oluşturan Adapazarı esnafının sorunlarının tutarlı bir tahmincisi olarak değerlendirilebilir. Adapazarı esnafının sorunlarının çözümü için esnafların ilgili sivil toplum örgütleri ve resmî kurumlarla daha yakından diyaloga girmeli ve ilgili otoritelerin de esnaf sorunlarının çözümü doğrultusunda çaba göstermeleri önerilir.

Kaynakça

Baykul, Ayşegül- Dulupçu, Murat A..”Isparta İl Merkezindeki Gıda Hizmet Sektöründe Çalışan Esnafın Sorunları Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (2009): 63-81.

Çam, Alper Veli- Kabadayı, Tuğba. “Esnafın Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Gümüşhane İlinde Bir Uygulama”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi* 6/1 (2017): 98-108.

Demirer, Ömür-Bayramoğlu, Gökmen-Şeker, Yasin-Konak, Fatih. “Esnaf ve Sanatkar İşletmelerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri: Çorum İlinde Bir Araştırma”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/1 (2017): 153-170.

Dönmez, S. “*Adapazarı Güncel Vergi Mükellefleri*”. Sakarya Gelir İdaresi Başkanlığı (Elden Yazı), 2019

Kahneman, Daniel - Tversky, Amos. “Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk”, *Econometrica* 47/2 (1979), 263-291.

Kahneman, Daniel. *Hızlı ve Yavaş Düşünme*. Trc. Osman Ç. Deniztekin - Filiz Deniztekin. İstanbul: Varlık Yayınları, 7. Basım, 2017.

Laf Sözlük. “*Esnaf Nedir, Esnaflık Ne Demektir*”. Erşim:1 Ocak 2020.

<https://www.lafsozluk.com/2012/11/esnaf-nedir-esnaflik-ne-demektir.html>.

Ortaylı, İlber . *Bir Ömür Nasıl Yaşanır*. Söyleşi: Yenal Bilgici. İstanbul: Kronik Kitapevi, 2019.

Sabah Gazetesi. “İşte Türkiye’nin Esnaf Haritası”. Erişim:1 Ocak 2020. Ekonomi Haberleri, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/02/09/iste-turkiyenin-esnaf-haritasi>.

Salihoğlu, Turhan. Sakarya Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı Turhan Salihoğlu’nun Sakarya’daki Ticari İşletmelerin ve Esnafın Durumu Hakkındaki Görüşleri (Yazar Röportajı 1 Ekim 2019).

TDK-Türk Dil Kurumu. “Güncel Türkçe Sözlük: Esnaf”. Erişim: 27 Mayıs 2020. <http://sozluk.gov.tr/>

Yıldız, Ali-Gavcar, Erdoğan-Kavacık, Mustafa. “Dalaman Esnafının Sorunları ve Çözüm Önerileri”. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31/Güz (2013), 122-134.

ULUSLARARASI HUKUKUN EKSİK UYGULANIŞINA BİR ÖRNEK: BOSNA-HERSEK'TE ULUSLARARASI TOPLUMUN MÜDAHALELERİ

Burak ÇAKIRCA*

Öz

Balkanlardaki birçok farklı unsuru bünyesinde barındıran Bosna Hersek, bu karmaşık yapı nedeniyle bazı sıkıntılı süreçler geçirmiştir. Yirminci yüzyılın son döneminde en büyük trajediler arasında sayılan Sırp lar ile Boşnaklar arasındaki savaş bölgede birçok yıkım ve tahribata sebep olmuştur. Bosna'da Uluslararası hukukun diplomatik yöntemler, uluslararası örgütlerin ve uluslararası yargının müdahalesi vasıtasıyla tüm imkanlarının kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu imkanların çatışmaları engellemedeki başarısı tartışmalı olmuştur. Bu çalışma, söz konusu methotların hangi düzeyde etkide bulunduğu sorunsallaştırmaktadır. Uluslararası hukukun eksik uygulanişının meydana getirdiği büyük sorunların gösterilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Uluslararası Hukuk, Uluslararası Örgütler, Diplomatik Yöntemler, Uluslararası Adalet Divanı, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi.

---

* Dr. burakcackirca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6035-7162

A Case of The Missing of International Law: Interventions of International Law in Bosnia and Herzegovina

Abstract

The Balkans have been had a multi-lingual, multi-cultural, multi-ethnic and multi-faith structure throughout history. Bosnia- Herzegovina has embodied many different constituents in the Balkans and has undergone some troublesome processes because of this complicated structure. The war between the Serbs and the Bosnians which has been considering among the greatest tragedies in the last period of the 20th century has caused many destructions and depredations in the region. It is seen that all the means of international law are used in Bosnia through diplomatic methods and the intervention of international organizations and the international judiciary. However, these facilities have been controversial, the success of preventing conflicts. This study is problematic, which is the level of influence of the methods in question. The aim of the study is to demonstrate the major problems caused by the missing implementation of international law.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, International Law, International Organizations, Diplomatic Methods, International Court of Justice, International Criminal Tribunal of the former Yugoslavia.

1. Giriş

Soğuk Savaş döneminde dünya siyasal ve ekonomik sisteminde köklü değişiklikler ve önemli gelişmeler olmuştur. “Batı’yı” ve kapitalizmi temsil eden Amerika Birleşik Devletleri ve komünizm anlayışıyla “Doğu’nun” önderliğini yapan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Soğuk Savaş’ın çarpışan ana unsurlarıydı. Sovyetlerin yıkılması, galibin ortaya çıkmasından çok, yarattığı etkiler bakımından önem taşımaktadır. Doğu Bloğu’nun “lidersiz” kalması, beraberinde karışıklıkları doğurmuş ve dünya tarihine emsal oluşturacak hukuki ve siyasi kavramların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri Sovyet etkisi dışında hareket etmeye başlamış, iki Almanya birleşmiş ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti dağılma sürecine girmiştir.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük felaket olarak nitelenen Bosna Hersek çatışması, Yugoslavya'nın dağılma süreciyle doğrudan ilintilidir (Türbedar, 2008). Komünizmin çöküşü, siyasal açıdan son derece hareketli geçecek bir on yılı beraberinde getirmiş, 1990'lı yılların ilk yarısına Doğu Blok'undaki çözülme damgasını vurmuştur.

1946 yılında kabul edilen anayasa ile kurulan Yugoslav Federal Cumhuriyeti, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya devletleriyle, özerkliği kısmen tanınan Kosova bölgesinden oluşmaktaydı. 1963 yılında adını Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak değiştiren birlik, bünyesinde heterojen kimlikleri barındıran bir yapı arz etmiştir (Öner, 2013). Savaşın bitişi ile devletler heterojen yapılar üzerinden şekillenen federatif yapılar yerine, olabildiğince homojen etnik yapılardan oluşan bağımsız birimler kurma hedefine yönelmişlerdir. Federatif yapı temelinde şekillenen birlik düşüncesinin terk edilmesi, Sırbistan'ın anlayışı ve fillileriyle doğrudan bağlantılıdır. Tito'nun ölümünden sonra Sırbistan, Federal birlik içinde merkezi bir konuma ulaşmış ve Slobodan Miloseviç oldukça etkin olmuştur. Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazanan ülkelerde Sırpların azınlık konumuna düşmesiyle, Sırp yöneticilerinde, Sırpları tek bir çatı altında toplama düşüncesi egemen hale gelmiştir (Emiroğlu & Çakır, 2008). Sırp milliyetçiliği gitgide yükselmiş ve Büyük Sırbistan hayali canlanmıştır. Bununla birlikte, komünizmin çökmesiyle federasyonları bir arada tutacak bağ da ortadan kalkmış ve tarihsel süreç içerisinde devam eden etnik, dinsel ve ekonomik çatışmalar da Yugoslavya'nın dağılması sürecinde belirleyici olmuştur.

Bosna-Hersek, nüfusunun %44'ünü Boşnaklar'ın, %33'ünü Sırplar'ın ve %18'ini Hırvatlar'ın oluşturduğu Sırp ve Hırvat çekişmesi altında kalmış bir bölgedir (Moore, 1992). Demografik unsurların uzantısı biçiminde özellikle de başkent Saraybosna'da çoğulcu bir Bosnalı

kimliği çok kültürlülüğün yaşam alanı olarak ortaya çıkmış ve Saraybosna'da Ortodoks kilisesi, Katolik katedrali, Müslüman camisi ve Yahudi sinagogu kültürel ve dinsel derinliğe işaret etmiştir (Shriver, 2001). Ancak artan milliyetçiliğe paralel biçimde Bosna'daki Hırvat ve Sırp yayın organlarında Bosnalı tanımının yerini başlangıçta Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvat almışken; daha sonra Bosnalılık vurgusu da kalkmış ve geriye Sırp ve Hırvat tanımları kalmıştır (Bora, 1999).

Nihayetinde, Hırvatistan ve Slovenya'dan sonra, yapılan seçimlerde Parlamento'da çoğunluğu elde eden Müslüman Demokratik Hareket Partisi, Bosna-Hersek'in bağımsızlığı yönünde bir karar almış ve 15 Ekim 1991'de Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir. 1992 Şubat'ında yapılan referandum sonucunda, Sırpların boykotuna karşın Müslüman ve Hırvatların oylarıyla bu karar kabul edilmiştir. Büyük Sırbistan'ı kurmak isteyen Bosna'daki Sırp milliyetçilerinin bu karara karşı gelmeleriyle Bosna'da ciddi insanlık suçlarının ve soykırım olarak kabul edilen Srebrenitsa'daki katlimanın yaşandığı çatışmalar baş göstermiştir (Bağcı, 1994).

Uluslararası hukukun uygulanması, diplomasi, siyaset ve uluslararası ilişkilerin yönetimi kavramları ile iç içedir (Çaycı, 2007). Uluslararası krizlerin, uluslararası hukukun imkân verdiği; diplomatik yöntemler, uluslararası örgütlerin ve uluslararası yargının müdahalesi (Pazarcı, 1996) gibi kriterler bağlamında ele alınması bütüncül bir değerlendirme yapabilmeye olanağını vermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada, Bosna'da yaşanan ayrışmanın tarihsel süreci ve ayrıntıları uluslararası hukukun söz konusu kriterleri ekseninde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel sorunsalı uluslararası hukukun, diplomatik yöntemler, uluslararası örgütlerin ve uluslararası yargının müdahalelerinin Bosna'da yaşanan çatışmalarda ne derecede uygulanabildiğidir. Bu çerçevede çalışmanın amacı uluslararası hukukun en çok ihtiyaç duyduğu sahalardan biri olarak Bosna'da hangi boyutta sahada olabildiğinin sorgulanmasıdır.

2. Diplomatik Yöntemler ve Uluslararası Örgütlerin Müdahaleleri Bağlamında Bosna-Hersek Çatışması

2.1. Tarihsel Süreç ve Tarafların Talepleri

1990'larla birlikte, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin parçalanmaya başlamasıyla Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Kosova ve Bosna-Hersek bağımsız devletler olarak ortaya çıkmışlardır. Bosna-Hersek'in 1991'de bağımsızlığını ilan etmesiyle, etnik unsurlar arasında gelişen ve ilk olarak iç savaş niteliği taşıyan ancak daha sonra uluslararası yapıya bürünen bir çatışma başlamıştır. 1992-1995 yılları arasında süren Bosna Savaşı, Bosna-Hersek'teki tüm etnik gruplar adına belirli sonuçlar doğurmuş olsa da savaşın gerçek mağduru Boşnaklar olmuştur (Babuna, 2008).

Bosna-Hersek, Sırp ve Hırvatların kendi politikalarını uygulamak istedikleri bir çekişme alanı olarak ortada kalmış bir bölge hüviyeti arz etmiştir. Bosna-Hersek'te savaş öncesine kadar, Hırvat-Sırp-Müslüman ayırımındansa, bir üst kimlik olarak değerlendirilebilecek Bosnalılık vurgusu göze çarpmaktadır. Tüm dinlerin ibadethanelerinin kozmopolitliğinde sorunsuz bir bütünlük algısının, 1990'larla yükselen milliyetçilik dalgasıyla kaybolması ve her etnik kimliğin özgün tanımlamalarla hayat bulmaya çalışması söz konusudur (Bora, 1999). 1992 yılında başlayan savaşın patlak vermesinden önce, Bosna-Hersek'in üç etnik-millî politik parti etrafında bölündüğü göze çarpmaktadır. Bunlar, Müslüman Demokratik Hareket Partisi, Sırp Demokratik Partisi ve Hırvat Demokratik Birliği adı altında ortaya çıkan siyasi yapılanmalardır. Söz konusu yapıların düşünce ve siyasetlerinin farklı bir yapı arz etmesi, Bosna Savaşı'nın ortaya çıkmasının sebepleri olarak da değerlendirilebilir.

Bosna-Hersek'te Boşnakların görece çoğunluğu, Sırp ve Hırvatların tedirginliğinin ve siyasetlerinin temelini oluşturan etmendir. Buna

göre, Sırp topluluğu ve temsilcileri, Sırpların yoğun yaşadığı yerlerde güçlü bir yapı kurulmasını ve akabinde Sırbistan'a bağlanabilecek bağımsız bir devlet kurmayı amaç edinmiştir (Latif, 2006). Sırpaların amacı, güneydeki mevcut Slavları, Sırp önderliğinde toplayarak, tarihsel bir hülya olan "Büyük Sırbistan"ı kurmaktır. Bu noktada Sırp, Hırvat ve Sloven bağımsızlık hareketlerini hoş karşılamamışlardır. Hırvatların, Bosna-Hersek'te bulunan soydaşlarının yaşadığı bölgeleri ele geçirip Hırvatistan topraklarına katma amacı, olası Sırp saldırılarından korunmakla birlikte toprak olarak genişleyip büyük bir devlet olma istekleriyle doğrudan ilişkilidir. Müslüman Boşnakların tüm bu ayrılıkçılık kokan ve krizler yaratması muhtemel sert anlayışlar karşısında isteği ve amacı, Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak ve ülkenin Sırp ve Hırvatlar tarafından bölüşülmesine engel olmaktır (Selver, 2003).

Bosna-Hersek'te savaş, parlamentonun aldığı bağımsızlık kararının, halk tarafından oylandığı günle başlamıştır. Bosna-Hersek'in referandumla birlikte resmen bağımsız olmasından sonra, 6 Nisan 1992'de hem ABD hem de Avrupa Topluluğu tarafından tanındığı görülmektedir. 1992-1995 yılları arasında süren savaşta, 160 bini Boşnak, yaklaşık 200 bin kişi hayatını kaybetmiştir (Babuna, 2008). Bosna savaşı, hedeflerin ve tarafların değişkenlik gösterdiği üç döneme ayrılabilir. İlk olarak, 92-93 yılları arasında Sırp güçlerine karşı bir Müslüman-Hırvat koalisyonu göze çarpmaktadır. 93-94 arasındaki ikinci dönem, Müslüman-Hırvat ve Müslüman-Müslüman çatışması şeklinde cereyan etmiştir. Son dönem de savaşın bitmesine yol açacak biçimde, Mart-Ekim 1995'te NATO-Müslüman-Hırvat birliğinin Sırlara karşı savaşması olarak karşımıza çıkmaktadır (Latif, 2006).

Tarihsel süreç içerisinde yer verilmesi zaruri bir nokta da Srebrenitsa da yaşanan katliamdır. Sırp, Temmuz 1995'te Srebrenitsa'da 12 bin kişinin ölmesi veya kaybolmasıyla sonuçlanacak şekilde, uluslararası yargı kararlarıyla da sabit olmak

üzere, soykırım yapmışlardır (Malkiç, 2008).

Nihayetinde Bosna-Hersek savaşı, uluslararası toplumun uluslararası örgütler eliyle soruna gerçek manada müdahil olması ve 14 Aralık 1995'te Dayton Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte son bulmuştur.

2.2. BM'nin Tutumu ve Müdahaleleri

Bosna-Hersek sorunun çözümüne ilişkin olarak taraflar arasında görüşmelerden başlayarak, üçüncü devletlerin de katılımıyla, arabuluculuk gibi çeşitli yollara başvurulmuştur (Pazarcı, 1996: 381). Bosna-Hersek'in kuruluşundan sonra, BM ve AT nezdinde tanınması, sorunun uluslararası boyutta ele alınmasını kolaylaştırmıştır.

Her ne kadar sorun uluslararası düzeyde örgütler bazında ele alınsa da Dayton Anlaşması'na kadar söz konusu müdahalelerin başarısından söz etmek güçtür (Emiroğlu & Çakır, 2008).

Uluslararası örgütlerin Bosna Savaşı'nın çözümüne yönelik girişimleri ve kararları, başta BM Güvenlik Konseyi Kararları ve kurduğu barış gücü kuvvetinin faaliyetlerinden, NATO'nun bazı askeri müdahalelerine kadar girişim ve yaptırımları kapsamaktadır (Pazarcı, 1996).

BM'nin Bosna'daki savaşa müdahale etmesini gerektirecek sebepler, BM Antlaşması'nın maddeleriyle açıklık kazanır. Buna göre, BM Antlaşması'nın ilk maddesinde yer alan dünya barışını ve uluslararası güvenliği koruma misyonu, BM'nin müdahalesine gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu amaç çerçevesinde, gerekli görülen her türlü barışçıl metodun kullanılabilmesi zaruri görülmüştür. BM Antlaşmasınının 33. maddesinde düzenlenen söz konusu metotlar, ambargo ve askeri birlik oluşturulması yoluyla müdahaleler gibi seçenekleri içermektedir (BM Antlaşması, 25 Haziran 2019). Bu

minvalde BM, uçuşa kapalı ve güvenli bölgelere ilişkin Güvenlik Konseyi kararlarıyla, bahsi geçen bölgelerin korunması için NATO'ya müdahalede bulunma yetkisi vermiştir. Yine BM Antlaşması'nın 7. bölümünde yer alan maddelere dayanarak, insani yardım dağıtılmasını sağlamak ve bölgede acil müdahale gerektiği durumlarda kullanabilmek adına, askeri barış gücü oluşturmuş (UNPROFOR) ve kuvvet kullanma yetkisi ile yetkilendirmişirilmştir. Barış gücü, savaşı bir güç olarak değil de daha çok barışı korumaya çalışan bir nitelik arz etmiştir. BM Barış Gücü Askerleri "İzleme Misyonu" (Observer Mission) olarak taminlanan askeri gözlemciler ve "Barış Koruma Gücü" (Peace Keeping Forces) olarak bilinen askeri birliklerden oluşturulmuştur. BM Barış Gücü askerlerinin asli görevi, taraflar arasında bir alevlenmenin olmasını engellemek üzere bir tampon bölge yaratmaktır (BM Antlaşması, 25 Haziran 2019). Barış gücü askerleri silaha, ancak kendilerine emir verildiğinde ve kendileriyle ilgili çok zorunlu gördükleri hallerle, başkalarının hayatlarını kurtarmak durumunda kaldıklarında başvurmuşlardır. Bu durumun çeşitli politik gerekçelere dayandırıldığı göze çarpmaktadır. İlk olarak, Batı'nın Sırp'ların müttefiki olan Rusların, Sırp'lara karşı yapılacak bir eyleme vereceği tepkiden çekinmiş olması yer alırken, yine Almanya'nın müttefiki Hırvatların durumunun belirsiz olması da bir diğer sebeptir. Belki de en önemli ve makul gerekçe ise, Avrupa'nın göbeğinde yer alan bu savaşa ABD'nin müdahale etmeye pek yanaşmaması, BM'nin ve onun barış gücünün etkinliğini sınırlamıştır (Yapıcı, 2007). Bu minvalde, BM Genel Sekreteri Butros Butros Gali'nin; Bosnalılardan Afrika merkezinde Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin daha çok yardıma ihtiyacı olduğunu ve bu nedenle de uluslararası toplumun Bosna'da enerji harcamasının gereksiz olacağı düşüncesinin de BM'nin sergilemiş olduğu gevşek tutumla ilgisi olduğunu söylemek yanlış olmaz (Bora, 1999).

Bosna'ya yönelik uluslararası toplumun ilk girişimi şiddet içermemiş ve bu strateji savaşı durdurmada pek başarılı olamamıştır. NATO'nun bombardıman yoluyla olaya müdahil olmasından önce, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Carrington'ın AT destekli barış misyonu, BM

talebi sonrasında ABD Genel Sekreteri Cryus Vance ve AT arabulucusu David Owens'ın hazırladığı plan, BM Güvenlik Konseyi'nin silah ambargosu uygulaması, BM barış gücünün konuşlandırılması ve güvenli bölgeler planı şiddet içermeyen girişimler olarak sayılabilir (Yapıcı, 2007).

Wance-Owen Bosna-Hersek'in bir federasyon çatısı altında on özerk kantona bölünmesini ve Boşnakların nüfus olarak fazlalığına rağmen Bosna topraklarının sadece yüzde 26,36'sının Boşnakların kontrolüne bırakılmasını öngörüyordu. Plan, üçü Sırpların, üçü Hırvatların ve üçü de Müslümanların kontrolünde olacak dokuz kantonun dışında Saraybosna'da uluslararası yönetim esas olacak biçimde bir bölünmeyi önermekteydi. Owen bir adım öteye giderek, Slobodan Miloseviç de dahil olmak üzere tüm tarafların barışçıl hedeflere sahip olduğunu ifade etmekteydi (Owen, 2013).

Bosna'da bir çözümü getirmektense, kutuplaşmayı daha da çok parçalanma fikrine üzerinden sağlamış olan plan, Bosna merkezi için Hırvat ve Müslümanlar arasında rekabeti körüklemiş, bir toprak kazanımı mantığı üzerinden Sırlara karşı direnç mekanizması oluşturan Hırvat-Müslüman ittifakına da zarar vermiştir.

Bosna'nın kantonlara bölünme fikri bir yana, kantonlara etnik etiketlerin yapıştırılmış olması, barışçıl olduğu düşünülen Sırlarla aynı retoriğe sahip olması bakımından da ilginçtir. Herşeye rağmen planda Müslümanların kontrolündeki eyalet sayısının 4'e yükseltip, Hırvatların 2'ye düşürülmesinden sonra Boşnak ve Hırvat temsilcileri planı kabul etmişler de, Bosna Sırp Parlamentosu planı reddetmiş Wance-Owen Planı kabul edilebilirliğini kaybetmiştir (Selver, 2003).

Bosna'nın daha bağımsız olmasından önce Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 713 sayılı karar, Yugoslavya'da silah ve askeri teçhizat sevkine ambargo koyulmasını içermektedir (BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2019). Bu karar belki alındığı zaman itibariyle bir fayda

ve önleyicilik sağlama amacı gütmüşse de, savaşın başlamasından sonra herhangi bir değişikliğe gidilmemiş olması nedeniyle adeta Sırp lar için ödül Boşnaklar içinse ölüm olmuştur. Yugoslavya'dan kalan silahlar Bosnalı Sırp ların kontrolündeydi ve Boşnaklar ise yeteri derecede silaha sahip değ illerdi. Yine Sırp lar Sırbistan ile kara bağlantısına sahip olması nedeniyle silahlanmayı sürdürme imkânına sahiplerken, denize çıkışı olmayan Boşnakların silah temini oldukça güç olmuştur (Emiroğlu & Çakır, 2008). Bazı hukukçulara göre bu ambargo uluslararası hukuku ihlal eden meş ru olmayan bir müdahaledir. Bu ambargoyla birlikte, BM Anlaşması'nın 51. Maddesindeki "meş ru müdafaa hakkı" Bosnalıların elinden alınmıştır (Ahmed, 30 Haziran 2019).

Diplomatik misyon girişimlerinin akim kalmasından sonra BM Güvenlik Konseyi "Güvenli Bölge" formülünü devreye sokmuş ve BM Antlaşması'nın yedinci bölümü çerçevesinde 819 sayılı karar ile Srebrenitsa'yı güvenli bölge olarak ilan etmiştir (BM Güvenlik Konseyi 30 Haziran 2019). Daha sonra Konsey 824 sayılı kararı ile Zepa, Tuzla, Saraybosna, Goradze ve Bihaç'ı güvenli böge kapsamına almıştır (Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2019). BM'nin almış olduğu önlemler ve yapmış olduğu müdahalelerin çok başarılı olduğ undan söz edilemeyeceği gibi savaşın daha yıkıcı sonuçlar vermesine yol açtığı bile söylenebilir.

"Güvenli Bölgeler" Sırp güçlerinin çekilmesiyle Müslüman bölgelere yardım akış ının sağlanması ve BM koruma güçlerinin rolünün genişletilmesi amacıyla oluşturmuş , UNPROFOR ve NATO hava güçleri, Güvenlik Konseyi tarafından gerekli olduğ unda bu bölgeleri korumak için güç kullanma yetkisi ile donatılmışlardır (Payne, 2001). Ancak 34.000 askerin görev yapması beklenirken bu bölgelerde sadece 7600 asker görevlendirilmiş ve Sırp saldırılarını caydırma konusunda herhangi bir etkide bulunamamışlardır (Holbrooke, 1999). Güvenliği sağlamanın zorluğu gerekçesiyle baş kent Saraybosna'da konuşlanmış bulunan barış gücünün (UNPROFOR) Mayıs 1992'de bölgeyi terk etmesi kararı da BM'nin vermiş olduğu

tartışmalı kararlardan bir diğeridir. BM'nin bu tutumu, Bosnalılarca uluslararası toplum tarafından terk edildikleri gibi algılanmıştır. Söz konusu çekilmeyle birlikte, Sırlar daha rahat ve korkusuzca hareket edebilmişler ve bu aşamadan sonra şiddetin dozu daha çok yükselmiştir. Güvenli bölgeler yaşananlardan sonra "güvenli" olmaktan uzak bir görüntü vermişlerdir (Holbrook, 1999).

Sonucu belki de en yıkıcı ve acı verici olan Srebrenitsa katliamı da yine BM'nin gerekli özen ve ilgiyi gösterememesiyle doğrudan ilişkilidir. Srebrenitsa, BM Güvenlik Konseyi'nin 819 ve 824 sayılı kararlarıyla BM güvenli bölgelerinden ilan edilmiştir. Bu kararlarla Srebrenitsa güvenli bir bölge halini alamamış, Sırların toplama kamplarına ilişkin BM barış gücü hiçbir yaptırımında bulunamamış ve bir bakıma toplama kamplarını denetleyen bir mekanizma işlevi dışında bir kapsama sahip olamamıştır. Bu durum adeta Sırların çok da acele etmeden bir soykırım yapmaları sonucunu doğurmuştur (Aria, 2008). BM ve onun barış adına bölgede konuşlandığı askeri gücü Bosna'da inandırıcılığını ve gücünü kaybetmiştir. Öyle ki, insani yardım ve güvenliği sağlamak için oluşturulan barış gücü (UNPROFOR) Bosnalı Müslümanlar tarafından, Sırları Koruma Gücü (SERBOFOR) olarak görülmüş ve isimlendirilmiştir (Bora, 1996).

2.3. Uluslararası Toplumun Devreye Girmesi ve Dayton Barış Anlaşması

BM ve Batılı devletlerin barış için hazırladıkları plan ve girişimlerin sonuçsuz kalması ve Sırların saldırılarını arttırması, ABD ve AT merkezinde Sırlara karşı NATO'nun hava bombardımanı ile müdahale edebileceğine yönelik düşüncelerin önem kazanmasına sebep olmuştur.

9 Ekim 1992 tarihinde BM'nin 718 sayılı kararında yer alan Bosna-Hersek sınırlarında uçan Sırp uçaklarına yasak getirilmesine rağmen, 1994 yılının Şubat ayında Sırların Saraybosna'yı bombalamasından

sonra, NATO Sırlara karşı bir ulti matom yayımlayarak, Sırların Saraybosna'da bulunan ağır silahlarını çekmesini ve bu silahların BM gözetiminde olması gerektiğini bildirmiştir. Sırp güçlerinin Saraybosna'dan 20 kilometre dışarıya çekilmesi isteği ve Sırların BM emirlerine uymaması durumunda NATO kanalıyla hava saldırılarına başlanacağı ikazı (Doherty, 1994), kendini NATO ve BM'nin ortaklaşa yürüttükleri "Deny Flight Operasyonu"yla göstermiş ve Belgrad ile Sırp güçlerinin NATO birliklerince bombalanmasıyla sonuçlanmıştır (Yenigün & Hacıoğlu, 2014). Savaş boyunca NATO Bosna'Hersek'teki uçuşa yasak bölgelerin gözetimi ile BM yaptırımlarının denetlenmesi hususunda sorumluluk sahibi olmuştur. Sırlar genel olarak NATO'yu ve onun gerçekleştirdiği cılız hava saldırılarını pek ciddiye almamış, bir Amerikan F-16'sını düşürmüş, 300'den fazla BM Barış Gücü askerini rehin almışlardır. Barış Gücü askerlerinin serbest bırakılmaları şartını Barış Gücü unsurlarının Saraybosna'dan çekilmelerine bağlamış olan Sırların bu talebi, ABD ve NATO'nun çekilme konusunda her türlü yardımı sağlayacaklarını ifade etmeleriyle karşılık bulmuş ve rehinelere serbest bırakılmış ve Saraybosna civarındaki BM barışı koruma kuvvetleri geri çekilmişlerdir (NATO, 1999). Bosnalı Sırların uzlaşmaz tavırlarından sonra, 30 Ağustos 1995'de, NATO'nun o zamana dek yaptığı en büyük askeri operasyon olacak biçimde, NATO birlikleri Sırların askeri hedeflerine ağır bir hava saldırısı başlatmıştır. Bu saldırıdan sonra Sırlar NATO ve BM'nin şartlarına uymayı taahhüt ederek, barış masasına oturmayı kabul etmişlerdir.

Sırların "yenilmelerine" ve masaya oturmalarına yol açan en önemli sebep, hiç şüphesiz ABD'nin özellikle NATO kanalıyla savaşa gerçek manada müdahil olmasıdır. Başkanlık seçimleri sırasında, Bush'u Bosna'daki durumla ilgili tepkisiz kalmasıyla eleştiren Clinton, seçimlerle birlikte başkan olduktan sonra, eleştirdiği gibi, tepkisiz bir duruş sergilemiştir. Ağustos 1995'te ABD'li üç müzakerecinin Sırlar tarafından öldürülmesiyle birlikte, ABD Bosna'daki ilk kayıplarını vermiş ve olaya el almıştır ve NATO bombardımanı başlamıştır.

BM Güvenlik Konseyi, 836 sayılı kararla, NATO'yu kuvvet kullanma konusunda yetkilendirmiş bulunmakla birlikte, NATO'nun kendi başına hareket etmesini de engellemiştir. Buna göre "iki anahtar" düzenlemesiyle BM'nin izni ve isteği olmadan NATO'nun harekete geçme serbestisi olmamıştır. Bununla birlikte, Genel Sekreter Annan'ın çabalarıyla "iki anahtar" mekanizması ortadan kaldırılmış ve kuvvet kullanma yetkisi tamamen NATO'ya bırakılmıştır (BM Güvenlik Konseyi, 1 Temmuz 2019). Söz konusu durum kimi hukukçular tarafından BM Şartı'nın ihlal edildiği biçiminde yorumlanmıştır. Bir silahlı müdahalenin yalnızca BM tarafından yapılması gerektiği yönündeki düşünceyle bir ihlal olduğunun belirtilmesi, NATO'ya müdahale etme yetkisini veren merciin BM olduğu savıyla geçersiz kılınmaya çalışılmıştır (Yapıcı, 2008).

Dayton Barış Anlaşması, diplomatik yöntemler ve uluslararası örgütlerin kullanılması sonucunda oluşan bir anlaşmadır. İmzacı tarafların mutlak anlaşmasından bahsedilemeyeceği Dayton'da, uluslararası toplumun geniş yetkiler ve yaptırım gücüne sahip olduğu göze çarpmaktadır. Anlaşma'nın esas bölümleri savaşı bitirmekten çok, uluslararası örgütlerin üstlendikleri misyonlarla Bosna'yı nasıl yeniden inşa edecekleri sorusuna cevap vermektedir. Uluslararası toplumun ve örgütlerin Bosna'da üstün bir otoriteye sahip kılınmaları nedeniyle Dayton Anlaşması özel bir anlaşma olarak tanımlanabilir (Latif, 2006).

Dayton Anlaşması'na giden süreçte tarafların talepleri ve küresel aktörlerin beklentileri Dayton'un bu özel konumuna işaret eder. Bosnalı Boşnaklar ve liderleri Aliya İzzetbegoviç, Bosna'nın parçalanmamasını ister ve amaçlarken, Bosnalı Sırp'ların lideri Radovan Karadžić, ülkenin Bosna-Hersek Federasyonu ve Bosna Sırp Cumhuriyeti olarak bölünmesi peşindeydi. Bu noktada AT ve ABD arasında da farklı bakışların olduğu göze çarpar. AT, daha çok Sırp'ların istediği gibi bir çözüm düşünürken, ABD Sırp'ların tüm

saldırganlığına rağmen ödüllendirilmemesi gerektiğini ve Boşnakların taleplerinin daha fazla önemsenmesi gerektiğini düşünmektedir (Dalar, 2008). Diplomatik girişimler ve büyük güçlerin de baskısıyla 14 Aralık 1995'te imzalanan Dayton Anlaşması'nın çok da iyi bir çözüm getirdiğini söylemek güçtür. Bu anlaşmayla Bosna-Hersek Devleti 10 kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki entiteye bölünmüş ve Brcko adında küçük özerk bir bölgeye ayrılmıştır.

Anlaşmayla Sırp lar ödüllendirilmiş ve katledilen yüz binlerce Bosnalının varlığına rağmen Boşnaklar hiç de adil olmayan bir barışa zorlanmış tır (Çubukçu, 1996).

Dayton savaşa son veren ve uluslararası yapının güç ve etkisini göstermesi bakımından oldukça kıymetli bir anlaşma olsa da; ateşkes zamanında tarafların elinde kalan toprakları büyük ölçüde olduğu gibi kabul ederek bu durumun bir statüko haline gelmesine yol açmıştır. Bütünlükçü bir yapı olan Bosna-Hersek etnik temelli bir bölünmeye maruz kalmıştır. Bosna devleti içinde müslüman Boşnaklar, savaş öncesi sahip olduklarına oranla çok daha küçük bir alana razı bırakılmışlardır. Boşnakların tüm bu şartlara rağmen, bağımsız bir devlet kurmalarındansa, yaşam hakları ve güvenceleri ancak Hırvatlarla bir federasyonla mümkün kılınmıştır. Boşnaklar savaşın gerçek mağdurları olmalarına karşın; Hırvat ve Sırp lar'dan daha az toprağa ve daha kısıtlayıcı bir yönetim sistemine razı olmak durumunda kalmışlardır (Akgönenç Mughisuddin, 1996).

2.4. BM ve NATO'nun Uluslararası Hukuktaki Yeri

Uluslararası hukuk bağlamında, Bosna-Hersek savaşını bitirmek için yapılan BM ve NATO müdahaleleri, "insani müdahale" ve "haklı savaş doktrini" kavramları ekseninde değerlendirilebilir.

İnsani müdahale, bir devletin bir başka devletin vatandaşlarını, o devletin baskı ve yaptırımlarından kurtarmak için, ülkesi dışında münferit kuvvet kullanmasıdır. Bir müdahaleye insani müdahale

kabilinden bakılabilmesi, bir devletin başka bir devlete direkt olarak var olduğu iddia edilen ihlal bağlamında müdahale etmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla da bir devletin görece anlayışı, insani müdahalede bulunmaya yeterlidir ve bu noktada da hukuki olmak zorunluluğu yoktur. Bosna örneğinde bakacak olursak, NATO ve ona ivme kazandıran ABD, Bosna'daki duruma ilişkin bizatihi kendi tasarruflarıyla müdahalede bulunmamışlardır. Sırpların ve katliamların durdurulabilmesi için, BM'nin görevlendirmesi ve NATO'ya yetki vermesi durumu söz konusudur. Bosna'daki müdahale, BM Anlaşması'nın 7. Bölümünde yer alan insan hakları ihlallerinin uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmesi durumunda, BM'nin tasarrufta bulunma yetkisine binaen yapılmıştır. Bu çerçevede de hukukidir (Demirel, 2013).

Haklı savaş doktrinine baktığımızda, haklı savaş kavramının; savaşın açılması ile ilgili kurallar: jus ad bellum ve savaşın yürütülmesi ile ilgili kurallar: jus in bello unsurlarıyla değerlendirildiğini görürüz. Jus ad bellum'da kriterlerin ilki haklı sebeptir. Haklı sebep çoğu zaman bir savaşın açılması için masum insanların ölümlerine engel olmayı içerir. Buna göre, Bosna'da soykırım suçu işleyen Sırlara karşı yapılan NATO müdahalesi haklı bir sebebe dayanmaktadır. Savaşı açan ve onu yürüten merciin yasal bir otorite olması kriterlerden ikincisini oluşturmaktadır. Bosna'daki çatışmayı sonlandırmak için yapılan müdahaleyi başlatan da yapan da BM ve NATO gibi yasal otoritelerdir. Üçüncü kriter, savaşın zorunluluk hali arz etmesi yani son çare olmasıdır. Savaşın başlarında şiddet içermeyen ve ekonomik ve siyasi yaptırımlarla Sırların engellenmesine çalışmasıyla birlikte, Sırların çatışma dozunu daha da yükseltmeleri, savaşı son çare olarak tescillemektedir. Savaşa başvurulmasına ilişkin bir diğer kriter, orantılılıktır. Orantılılık ilkesine göre, savaşın açılması durumunda faydanın zarardan çok olması beklenir. Buna göre Bosna'da Sırların yaptığı soykırımı son verilmiş ve nihayetinde savaş bitmiştir. Buna çok da uzak olmayan beşinci kriter doğru niyet

kriteridir. Savaşın açılması için haklı bir sebep olsa da savaş sonunda kazanılı tarafın tek olmaması bu kriteri tanımlamaktadır. Bosna'da savaş bittiğinde, Boşnaklar soykırımdan ve zulümden kurtulmuşlarken, Sırp'lar da pek hak etmemekle birlikte istedikleri coğrafi yapılanmaya kavuşmuşlardır. Jus ad bellum kriterlerinden Bosna savaşında geçerli olmayan tek istisnası, savaş amaçlarının bildirilmesi kriteridir. Savaşın amaçlarının ve savaş deklarasyonunun kamuoyuna açıklanmasını içeren bu kritere NATO müdahalesinde uyulmadığı dikkati çekmektedir (Ereker, 2004).

Jus in bello, yani savaşın yürütülmesi sırasında geçerli olması arzulanan kurallara baktığımızda ise, sivillere zarar verilmemesi: ayrımcılık ve aşırı güç kullanılmaması: orantılılık gereklilikleriyle karşılaşırız. Bu bağlamda NATO müdahalesinin, sadece askeri hedefleri vurması ve oldukça az sivilin zarar görmesine yol açması nedeniyle, jus in bello kriterlerine uygun olduğunu söyleyebiliriz (Ereker, 2004).

Bununla birlikte, uluslararası toplumun askeri uzantısı olarak algılanan NATO'nun müdahale seçeneğinde geç kaldığı ve çatışmaların boyutunun derinleşmesine görece göz yumduğu ifade edilebilir. Burada belirleyici olan nokta, NATO gibi uluslararası örgütleri mobilize etme kapasitesine sahip süper güçlerin, kendi iç siyasi gelişmelerini daha o.nde tutmaları ve Bosna'nın doğrudan ulusal çıkarlarına bir tehdit oluşturacak büyüklükte olmayışı etkili olmuştur (Sobel, 1998).

3. Bosna-Hersek Savaşı'nda Uluslararası Toplumun Müdahaleleri, Uluslararası Hukuk ve Yargı Kararları

Uluslararası hukuk esas itibariyle devletlerarasında ilişkileri düzenleyen bir kapsama sahiptir. Bununla birlikte kişilerin haklarının ve yaşamlarının uluslararası hukukla korunması ve kişilerin işlediği suçlardan sorumlu tutulması İkinci Dünya Savaşı'nda sonra meydana gelen bir durumdur. İnsan haklarının

uluslararası düzeyde korunması ve savaş nedeniyle barışa ve insanlığa karşı işlenen suçların failleri ile savaş sırasında işlenen savaş suçlarının cezalandırılması çerçevesinde uluslararası hukuka girmiştir.

Bosna-Hersek savaşında, uluslararası hukukun müdahaleleri ve yargı kararları iki çerçevede değerlendirilebilir. İlki, BM Güvenlik Konseyi'nin 25 Mayıs 1993 tarihli 823 sayılı kararı kapsamında, Eski Yugoslavya'da İşlenen Suçlar İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi adıyla, eski Yugoslavya'da işlenen tüm insancıl hukuk ihlallerinin değerlendirildiği mahkemedir. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin 20 Mart 1993 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı'na, 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına ilişkin sözleşmeye dayanarak yaptığı başvuru ikinci çerçeveyi oluşturmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı, yalnızca soykırım suçu temelinde bir yargılama yapmıştır. Oysaki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, kuruluşu ve amaçları çerçevesinde oldukça geniş yelpazede ve kapsamı derin bir mahkeme niteliğindedir.

3.1. Uluslararası Adalet Divanı ve Soykırım Kararı

Boşnaklar, Bosna-Hersek Savaşı sırasında soykırımı maruz kaldıkları iddiasıyla, 20 Mart 1993'te Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuştur. Açılan davada Sırbistan ve Karadağ devletleri soykırım suçu işlemekle isnat edilmiştir. Soykırım Sözleşmesi 9. maddesi soykırımı yasaklamakta olup, sözleşmenin yorumu ve uygulanması konusunda çıkacak uyuşmazlıklara karşı tek taraflı başvuru ile de Divan'ın önüne gelebileceğini ifade etmektedir. (Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, 15 Temmuz 2019). Yugoslavya'nın eski Yugoslav Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin yaptığı antlaşmaları tanınması ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin eski Yugoslavya'nın ardılı sıfatıyla Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olmasına bağlı olarak Bosna Cumhuriyeti sorunu Divan'a taşımıştır.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin BM Antlaşması'nı, 1907 La Haye Kara Savaşı Sözleşmesi 1948 Soykırım Sözleşmesi'ni, 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ni, 1977 tarihli ek protokollerini, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni ve bunlardan doğan sorumluluklarını yerine getirmediği iddiası çerçevesinde Divan'a başvuruda bulunmuştur.

Sırbistan-Karadağ, kendisinin dava açıldığı sırada Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin bir devleti olmadığı ve bu sebeple de Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olamayacağı ve ayrıca BM'ye de üye olmadığından Divan'a ve onun işlemlerine de taraf olamayacağı savlarıyla, Divan'ın yargılama yetkisine karşı çıkmıştır. Buna karşın Divan, Sırbistan-Karadağ'ın YSCF'nun devamı olduğunu ve YSCF'nin BM üyeliğinin devam ettiğini belirterek, yargılama yetkisine sahip olduğuna karar vermiştir. Bir diğer dayanak da Sırbistan-Karadağ'ın 2000 yılında BM'ye üye olmasıyla Divan statüsüne taraf olduğu şeklindedir. Divan, yargılama konu ve kapsamı konusunda da yalnızca Soykırım Sözleşmesi kapsamında yetkiye haiz olduğunu belirtip, davada yer alan diğer sözleşmelerde bir yargılama yapmasının mümkün olmadığına karar vermiştir. Bosna-Hersek'in de YSCF'nin ardılı olması hasebiyle sözleşmelere taraf olduğunu ve dolayısıyla dava açılabilen bir aktör olarak değerlendirilmesinin yanlış olmayacağına hükmetmiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 15 Temmuz 2019).

Bosna-Hersek Cumhuriyeti Divan'a öncelikle BM Güvenlik Konseyi'nin 713 sayılı kararıyla eski Yugoslavya ülkeleri için koyduğu silah ambargosunun meşru müdafaa hakkını elinden alması ve ambargonun eşit biçimde uygulanmaması iddiasıyla başvuruda bulunmuştur. Yugoslavya'nın her türlü silah ve mühimmat desteği ile kendisine yönelik saldırıları ile etnik temizliğe tabi tutulduğu ve bu durumun eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmesinin dışında, Güvenlik Konseyi'nin kararının ulusal güvenliğini tehdit eder bir mahiyete sahip olduğu ifade edilmiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019). Aynı başvuru kapsamında, Yugoslavya'nın eylemlerine ve

Bosna'ya karşı hareket eden yarı askeri ve askeri, örgüt, grup ya da kişilerin her türlü yardıma son vermesi ve meşru müdafaa hakkının tanınması ile bunu gerçekleştirmek için üçüncü devletlerin kendisine silah, mühimmat ve askeri kuvvet göndermesi hakkında geçici koruma önlemlerinin alınmasını talep etmiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019).

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 41. maddesine göre: Divan'a herhangi bir geçici koruma talebi gelmişse, Divan öncelikle bu talebi dikkate almaktadır. Ancak geçici koruma önlemleri kararını aldıktan sonra, konuyla ya da yargı yetkisiyle ilgili itirazları ele alıp karara bağlamakla yükümlüdür (Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019).

Divan, vermiş olduğu kararda Sözleşmede vazedilen durumdan farklı bir kapsamda yorumda bulunmuş ve Yugoslavya'nın itirazlarını öncelikle görüşmeye almış, yetki bakımından yalnızca soykırım konusunda bir çerçevede bulunabileceğini ve geçici koruma talebi konusunda kararını daha sonraya saklayan bir beyanda bulunmuştur. Geçici koruma talebi kapsamında Divan, daha çok Soykırım Sözleşmesi bağlamında yorumda bulunmuş ve bir tavsiye kararı olarak okunabilecek biçimde, tarafların tansiyonu yükselten tutum ve davranışlardan uzak durması gerektiğini ifade etmiş ve Yugoslavya'nın yetki ve etkisi altında bulunan aktörlerin soykırım eylemlerinin engellenmesini istemiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019).

Bosna'nın, Divan'ın sözleşmesinde öncelik arz eden yönüne rağmen, geçici koruma talebine ilişkin nihai kararını başvurudan yaklaşık 6 ay sonra açıklamış ve Divan Bosna-Hersek'te Soykırım Sözleşmesi kapsamı dışında kalan isteklere ve ülkenin bütünlüğüne ve meşru müdafaa hakkına ilişkin Boşnak taleplerine dair herhangi bir önlem kararı almayacağını karara bağlamıştır (Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019).

1948 BM Soykırım Sözleşmesi'ne göre: “ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla, gruba mensup insanların öldürülmesi, grup mensuplarına bedensel ya da zihinsel zarar verilmesi, grubun varlığını bütünüyle ya da kısmen ortadan kaldırabilmek için yaşam şartlarını değiştirmek, grup içindeki doğumları engellemek ve gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletmek” soykırım suçunu oluşturur. Soykırım Sözleşmesi'nde cezalandırılacak eylemler de açıkça ifade edilmiştir. Buna göre: “soykırımda bulunmak, soykırımda bulunulması için işbirliği yapmak, soykırımı doğrudan ya da dolaylı olarak kışkırtmak, soykırımda bulunmaya teşebbüs etmek ve soykırıma iştirak etmek” cezalandırılacak eylemlerdir (Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, 3 Ağustos 2019).

Uluslararası Adalet Divanı, Bosna Savaşı sırasında yaşananlarla ilgili kararını 26 Şubat 2007 tarihinde açıklamıştır. Kararda, soykırım suçunun yalnızca Srebrenitsa'da işlenmiş olduğu ve suçu işleyenin de Bosnalı Sırp Ordusu olduğu belirtilmiştir. Srebrenitsa dışında yaşanan kıyımlar ise yeteri kadar delil olmadığı gerekçesiyle soykırım olarak nitelendirilmemiştir. Her ne kadar Srebrenitsa dışındaki bölgelerde yaşananların da Soykırım Sözleşmesi kapsamında koruma altına alınan unsurlara yönelik müdahaleler olarak değerlendirilebileceğini ifade etse bile (maddi unsur), suçun tamamlanmış sayılabilmesi için gerekli olan manevi unsur konusunda ikna edici bulunmadığı ifade edilmiştir. Manevi unsur konusunda yaşanan tatsızlık, yaşananların insanlığa karşı suçlar ya da savaş suçları kategorisinde değerlendirilse de, eylemi gerçekleştirenlerin yok etme kastını ifade etmemiş olmalarına indirgenmiştir ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bu konudaki iddialarını yeterince delillendiremediğini ifade etmiştir. Divan kararında, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin tarihsel, kültürel ve dini mirasına yönelik yıkıma maruz kaldığını ve bu tür eylemlerin “etnik arındırma” olarak nitelebileceğini kabul etmişken; bu yapılanların yaşan şartlarını ortadan kaldırma kastı olarak değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir (Uluslararası Adalet Divanı

4 Ağustos 2019).

Divan, tarafların BM raporları, kararları ve çeşitli bulgularını, çeşitli hükümetler arası kurumlardan edindikleri belgeleri, Yugoslavya Eski Ceza Mahkemesi'nden alınan dokümanları, kitapları, makaleleri, basın raporlarını, tanıkları, uzmanları ve benzeri gibi bir materyali inceleyerek bir karara vardığını belirtmiştir. Ancak Divan'ın notu bu noktada uluslararası toplum nezdinde düşüktür. Bosna-Hersek'in kararda belirleyici olacağını düşündüğü Sırbistan'daki kimi belgelerin incelenmesi isteğine, Sırbistan'ın güvenlik gerekçesiyle karşı çıkıp paylaşmaması kararın eksik olduğu intibainin doğmasına sebep olmuştur (Değer, 2009).

Divan incelediği davada soykırımın manevi unsurunun tamamlığına önemle eğilmiştir. Manevi unsur, bir grubun kısmen ve tamamen yok edilmesinin bilerek ve istenerek, diğer bir ifadeyle kasten işlenip işlenmediğiyle ilgilidir ve bu bağlamda da oldukça muğlak bir duruma işaret eder (Elekdag, 2008). Soykırım suçunun olabilmesi için gerekli görülen söz konusu özel kasıt, soykırım suçunu, insanlığa karşı suçlardan ve diğer ağır insan hakları ihlallerinden ayırmaktadır. Bu noktada Divan, Sırp kuvvetlerinin bilerek ve hukuka aykırı olarak Boşnak Müslümanları öldürmesini, soykırım için yeterli görmemiştir. Ölümün ve saldırıların soykırım sayılabilmesi için Divan, yapılan hareketlerin Bosnalı Müslümanları ortadan kaldırma kastıyla yapılmış olduğunun kanıtlanması gerektiğini belirtmiştir (Diesen, 2008). Divan'ın özel kastın varlığına kati olarak emin olmak istemesi, belki de tüm soykırım davalarında da beklenebilecek şekilde, Sırp'ların ve benzer durumdaki davalıların soykırım suçundan ceza alma ihtimalini oldukça zayıflatmıştır.

Bosnalı Müslümanların, çeşitli kamplarda sistematik olarak bedensel ve zihinsel zararlar doğuracak şekilde, işkenceye, kötü muameleye, dayığa ve tecavüze maruz kaldığını belirten Divan, tüm bu eylemlerin grubu tamamen ya da kısmen ortadan kaldırmak için özel

kasıt ile yapıldığına ikna olmamıştır. Yine yaşanan olayların grup içinde doğumların engellenmesi ve çocukların başka bir gruba nakledilmesi fiillerini oluşturmadığına karar verilmiştir (Ömer, 2008). Divan'ın Sırp milislerin, Bosnalı Müslüman kadınlara tecavüz edilmesi için özel birlikler oluşturması ve ailelerin tüm çocuklarının öldürülmesi ya da ailelerinden uzaklaştırılmalarını (Hacıç, 2008) dikkate almaması ve bu olayları yaşanmamış varsayması dikkat çekicidir.

Srebrenitsa'da yaşananlar Divan'ın kararına göre soykırım suçudur. Divan, Sırp askeri kuvvetinin Srebrenitsa'da yaşayan Bosnalı Müslümanları öldürmesinin kısmen yok etme kastıyla işlendiğine karar vererek, özel kastın varlığına kâni olmuştur. Ancak Divan, Srebrenitsa'da yaşanan soykırımın, belirli bir kasıt ve plan çerçevesinde diğer bölgelerdeki ölümlerle benzeşmediğini, bu yüzden de Srebrenitsa'dan yola çıkarak diğer bölgelerde de soykırım yapıldığının söylenemeyeceğine karar vermiştir. Bu duruma paralel bir biçimde Divan, Sırbistan'ın Srebrenitsa soykırımından sorumlu tutulamayacağına hükmetmiştir. Divan'a göre, Belgrad'dan soykırımın gerçekleştirilmesi adına herhangi bir yönlendirme olmamış ve hiçbir talimat verilmemiştir. Srebrenitsa'da yaşanan Bosnalı Sırp askeri kuvvetinin kendi başına gerçekleştirdiği bir eylem dışında bir şey değildir ve Sırbistan yönetimi Sırp milislerin özel kastından haberdar değildir. Bu sebeple de Divan, Sırbistan'ın soykırım suçuyla ilgili bir ilgisinin bulunmadığına karar vermiştir (Ömer, 2008).

Divan, kararında devletlerin soykırımı önleme yükümlülüğü konusunda da görüş bildirmiştir. Soykırımın önlenmesi yükümlülüğünün incelenmesi yalnızca soykırımın gerçekleştiği Srebrenitsa'da mümkün olabilmiştir. Divan'a göre, devletin soykırımı önleme yükümlülüğü, soykırım tehdidinin olduğu ya da başlayan bir soykırımı fark etmesi durumlarında ortaya çıkar. Buna göre, Divan Sırbistan lideri Miloseviç ile YSFC liderlerinin, Bosnalı Sırpı durdurma girişiminde bulunmamaları nedeniyle sorumlu olduklarına

hükmetmiştir. Sırbistan'ın soykırım suçu kendi topraklarında işlenmemiş olmasından ötürü, soykırım hakkında kendi ulusal mahkemelerinde yargılama yapılmasını gerekli görmeyip, Sırbistan'ın herhangi bir sorumluluğu olmadığına karar veren Divan, davalının eski haline getirilmesi yükümlülüğünün olmadığını belirtmiştir. Bu minvalde Bosnalı Müslümanların talebinin aksine, Sırbistan'ın tazminat ödemesine lüzum görülmemiştir. Sırbistan'ın soykırımı önleme yükümlülüğünü yerine getirmemiş olması, Divan tarafından tazminatla cezalandırılmamıştır (Ömer, 2008). Bu durumun, kimilerine, milis kuvvetlerini kurup kullanan devletlerin, cezalandırılmayacaklarını dair bir garanti içerdiğini düşündürmesi de dikkat çekicidir (Kandiç, 2008).

Soykırımın yalnızca Srebrenitsa'da gerçekleştiğini, Sırbistan Cumhuriyeti'nin gerçekleşen soykırımla bir bağlantısının olmadığını ve dolayısıyla da herhangi bir tazminat ödeme yükümlülüğünün oluşmadığı, bir "iç savaş" kabilinde yaşanan olayların sorumlusunun Bosnalı Sırplar olduğunu belirten Uluslararası Adalet Divanı'nın bu kararı, soykırım sözleşmesinin anlamı ve sınırlarını belirlenmesi açısından, uluslararası hukukun gelişiminde eksik bir değerlendirme olarak ifade edilmiştir (Elekdağ, 2008).

Nitekim bu durumun bir yansıması olarak okunabilecek ancak aynı zamanda da Divan'ın yeni deliller ile davanın tekrar görüşülebileceğine dair kararı çerçevesinde, Bosna-Hersek hukuki temsilcisi kanalıyla, davanın yeniden görüşülmesi için 23 Şubat 2017'de tekrar başvuruda bulunmuştur. 2007'deki kararında davanın yeniden görülebilmesi için Boşnaklara 10 yıl süre içeren kararına ve Bosna- Hersek'in başvurusuna rağmen Divan, başvurunun Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi'nin ortak tutumunu yansıtmadığı gerekçesiyle, talebi reddetmiştir (Latiç, 2017). Bu bağlamda Divan hukuki bir inceleme sürecine girmeden başvuruyu usul yönünden reddetmeyi tercih etmiştir.

3.2. Eski Yugoslavya İçin Kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Kararları

Devletlerarasındaki uyuşmazlıklara bakmakla görevli Uluslararası Adalet Divanı benzeri herhangi sürekli bir uluslararası mahkemenin bulunmaması nedeniyle, Bosna-Hersek ve Eski Yugoslavya'da işlenen insancıl hukuka aykırı eylemlerin yargılanabilmesi için özel bir mahkeme kurulması yoluna gidilmiştir (Pazarcı, 1996). Bu minvalde, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 1993 yılında, Eski Yugoslavya ülkesindeki 1 Ocak 1991'den itibaren insan hakları ihlallerinin soruşturulması ve kovuşturulması amacıyla 827 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla kurulmuştur. Söz konusu mahkeme ad hoc nitelikli bir yapı arz ettiğinden, görev süresi Eski Yugoslavya'da suçlarla ilgili davaların bitimiyle sınırlandırılmıştır. Kurulan mahkeme, soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş hukuku ve gelenekleri, 1949 Cenevre Sözleşmeleri kapsamında, ihlalleri işleyen bireylerin cezai sorumluluklarına karar vermekle yetkilendirilmiştir (BM Güvenlik Konseyi, 18 Temmuz 2019).

Kurulan Mahkemenin statüsüne göre, aynı konuda ulusal mahkemelerin de yetkili olması nedeniyle belirli bir davayla ilgili olarak hem bir ulusal mahkemenin hem de uluslararası mahkemenin kendini yetkili bulması durumunda, uluslararası mahkemenin yetki üstünlüğü kabul edilmekte ve ulusal mahkemenin davaya son vererek elindeki bilgi ve belgeleri uluslararası mahkemeye vermesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (BM Güvenlik Konseyi 18 Temmuz 2019).

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasının başlıca sebebi, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'ndeki olayların, uluslararası barış ve güvenliği zedelenmesi ve tehlikeye sokması olarak gösterilmiştir. 1991-1994 yılları arasında eski Yugoslavya'da 250 bin kişi ölmüş ve 2 milyondan fazla kişi de ülkesinden ayrılmak durumunda bırakılmıştır (Türbedar, 2006). Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin çalışmalarında temel alınan ilke,

kanunsuz suç olmayacağıdır. Söz konusu yasallık ilkesi, sanığın işlediği tarihte suç sayılmayacak bir eylemden dolayı sorumlu tutulmayıp, yargılanamayacağı temeline dayanır. Buna göre, Mahkemenin bir suçun varlığına kanaat getirmesi için, mevcut fiilin, uluslararası teamül kurallarına aykırı olması ve uygulanan anlaşmalarda suç olarak kendine yer bulması gerekmektedir (Brady, 2008).

Mahkeme 1993-2017 yılları arasında 161 davaya bakmış, toplamda 90 kişiyi mahkûm etmiş, 19 kişinin beraatine karar vermiş ve 10 bin gün mesai yapmış bir kurum olarak, Bosna-Hersek'te ve özelde de Srebrenitsa'da yaşanan olaylarla ilgili suç isnat edilen gerçek kişilere karşı bir yargılama yürütmüştür. Mahkeme bu süreç içerisinde sonuncusu 29 Kasım 2017'de vermek üzere ceza kararlarına imza atmıştır.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargılama yetkisini yalnızca gerçek kişiler üzerinde sınırlı tutacağı belirtilmiştir. Bu noktada, 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ni soykırım sözleşmesini ve savaş hukukunu ihlal eden ya da ihlal edilmesini teşvik eden kişiler sorumludur ve mahkemenin de görevi bu kişileri yargılamaktır. Burada mahkeme önemli bir kritere daha yer vermiştir. 1907 Lahey Sözleşmesi'ne atfen, üst astın işlediği suça destek vermese bile, astın suçu işlemesine engel olmayarak, pasif bir duruş sergilediği durumlarda da, söz konusu suçtan dolayı sorumlu tutulmuştur (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 18 Temmuz 2019). Bu noktada Slobodan Miloseviç, Kosova'da cinayetlerin işlenmesine emir verdiği için değil, cinayetleri bildiği ve buna karşın yetkisini kullanarak bunlara son vermediği için sorumludur ve suçludur. Keza Srebrenitsa'da yaşanan soykırımda Radovan Karadžić ve Ratko Miladić'de gerek soykırımı planlamak gerekse insan ölümlerinin engellenmesi için önlem almamakla sorumlu tutulmuşlar ve yargılanmışlardır (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20

Temmuz 2019).

1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin: kasten insan öldürme, yaralama, işkence etme, insanlık onuruna aykırı davranma zorunda bırakma, bir sivilin hapsedilmesi, zorunlu bir biçimde nakledilmesi, rehin alınması gibi ilkeleri, Mahkemenin değerlendirme yaparken temel aldığı kriterlerdir. Kişinin Cenevre Sözleşmeleri'ni ihlal ettiği yönündeki iddianın gerçek olabilmesi için gerekli koşul, çatışmanın uluslararası bir nitelik taşımasıdır. Bu noktada Bosna'da Sırpların, Sırbistan Cumhuriyeti ile dirsek teması halinde bulunduğu ve bir bakıma onun adına hareket ettiği gerekçesiyle, Dusko Tadić'i Cenevre Sözleşmeleri'ni ihlal etmekten suçlu bulmuştur (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019).

Mahkemenin sorgulama yaptığı ve hüküm verdiği bir diğer konu ise, soykırım kavramıdır. 1948 Soykırım Sözleşmesi'ndeki: grup üyelerine öldürmek, ağır bedensel zarar vermek, grubun tamamının ya da belirli kısmının ortadan kaldırılacağını düşünerek şartlarını kötüleştirmek, doğumları önlemek, grubun çocuklarını zorla başka bir bölgeye nakletmek ilkelerine göre değerlendirmede bulunan mahkeme, Bosna'da yaşananların soykırımdan çok bir etnik temizlik kavramıyla açıklanabileceğine karar vermiştir. Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde sanıklar soykırım suçundan çok, savaş suçu ya da insanlığa karşı suçlardan sorumlu tutulmuşlardır (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019).

Zehirli gaz ya da gereksiz acı vermek için silah kullanılması, askeri bir gereklilik olmadığı halde yerleşim yerlerinin tahrip edilmesi ve buraya saldırılması, dini, kültürel ve sosyal içerikli bina ve merkezlere şiddetle müdahalede bulunulması, kamusal ve özel malların yağmalanması gibi ilkeler savaş hukuku ve geleneklerinin ihlal edilip edilmediği incelenirken esas alınan kriterlerdir. Mahkeme Bosna'da savaş hukuku ve geleneklerinin de ihlal edildiği yönünde karar vermiştir. İctihadi olarak savaş hukuku ve geleneklerinin bir çatışmada ihlal edilip edilmediğinin aranması için çatışmanın ulusal

ya da uluslararası olmasına bakılmaz. Mahkeme Sırp kara savunmacısı Ranko Cestic'in, Luko toplama kampındaki esirlerin ölmeden önce geride kalanlara el sallama mecburiyetinde bırakılmasını savaş hukuku ve geleneklerinin ihlali olarak saymıştır (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019).

Mahkemenin yargılama sırasında belki de tüm suçların toplandığı bir alan olarak insanlığa karşı suçlar bağlamında da değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. İnsanlığa karşı suçlar: insan öldürme, toplu öldürme, sürgün, hapsedme, işkence, köleleştirme ve tecavüz gibi eylemler olarak sayılmıştır (Ertuğrul, 2007). Buna göre, Sırp komutan Galiç'i, Saraybosna halkını dehşet içinde bırakmak için sürekli bir biçimde top ateşi ve keskin nişancı eylemlerinin yapılması adına emir vermekle suçlayan Mahkeme, Galiç'e ömür boyu hapis cezası vermiştir (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019). Son olarak Bosnalı Sırp Ordusu eski komutanı Ratko Mladiç'e soykırım ve insanlığa karşı işlediği suçlar nedeniyle ömür boyu hapis cezası verilmiştir (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019).

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Yugoslavya'da işlenen savaş suçlarının faillerinin yargılanması açısından ama özellikle de uluslararası ceza hukukunun gelişimi açısından oldukça önemli bir konum işgal etmiştir. Bununla birlikte, BM merkezli kurulmuş olsa bile, Mahkeme'ye BM organlarının ya da üye devletlerin yeterince destek olduklarını ve mutlak bir yargılanma sürecini sağlama konusunda destek verdiklerini söylemek güçtür. Yükümlülükleri bulunmasına karşın, Mahkeme'yle işbirliği yapmayan ve aranan zanlıları teslim etmeyen devletlere karşı BM hiçbir yaptırımında bulunmamıştır. Mahkemenin kurulmuş olması çatışmaları engelleme konusunda bir etkide bulunamamıştır. Davası görülen gerçek kişiler, hiçbir zaman tam olarak suça dahil olmuş olanları karşılamamış, üst düzey askeri ve siyasi sorumluların pek çoğu iddianame yer

bulmamıştır (Smidt, 2001).

Savaşı engelleyemese, soykırım konusunda tıpkı Adalet Divanı gibi dar bir yorumu tercih etse de Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, yerel nitelikli uluslararası olmayan çatışmalara uluslararası hukuk normlarının uygulanması konusunda önemli bir katkı sağlamıştır. Meron'a göre Mahkeme'nin en büyük başarısı teamül hukuku olarak anılagelen Cenevre Sözleşmesine üye devletlerin uyumlarına vurgu ve bağlayıcılık katmış olmasıdır (Meron, 1994). Özellikle tecavüzü insanlığa karşı suç kapsamına alan Mahkeme, ahlaki tartışmaların alanından uluslararası ceza hukukunun alanına başarılı bir aktarım yapabilmişlerdir (Mettraux, 2002).

4. Sonuç

Yugoslavya'nın dağılması ama esas itibarla Sovyetlerin tesir alanın yıkılmasına paralel zayıflamasıyla birlikte, Bosna-Hersek bir çatışma ve ayrışma sahası olarak kendini göstermiştir. Etnik milliyetçilik temelinde Sırp'ların tarihsel hedefleri, Yugoslavya'nın da zımni desteği sonucu, Bosna-Hersek, modern Avrupa'nın çok da uzağında olmayan bir yerinde, kanayan bir yara olmuştur.

Bosna'daki çatışmada, uluslararası hukukun imkân verdiği bütün yöntemlerin uygulandığı göze çarpmaktadır. Başlangıçta, çatışmanın durdurulabilmesi için, diplomatik yöntemler denenmiş, daha sonraki aşamalarda ise, uluslararası yaptırımı daha fazla olduğuna inanılan, uluslararası örgütlerin müdahalelerine başvurulmuştur. Son seçeneği oluşturan uluslararası hukukun müdahalesi, tüm bu çaba ve baskıların sonuç vermemesinden sonra meydana gelen suç veya suçların cezalandırılması-değerlendirilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, uluslararası hukukun imkân verdiği tüm yöntemlerin Bosna savaşında uygulanmış olması, trajedinin ortaya çıkmasında ve elim sonuçlar doğurmasında büyük oranda bir etkide bulunamamıştır. Bu durum, aslında uluslararası hukuk gibi buyurgan

ve paradigmatik bir kavramın, siyasi kaygı ya da çıkar çatışmaları eksenine kurban edilmesiyle yakından ilişkili bir duruma işaret etmektedir.

Söz konusu yöntemlerin, ciddi bir çaba ürünü olduğu ve uluslararası hukukun uygulanabilmesi bağlamında önemli bir konuma sahip olduklarını şerh düşmek kaydıyla, çalışmanın sorunsalı ve amacı kapsamında doğrudukları sonuçlar ve etkiler açısından ele alınması bir gerekliliktir.

Bosna'daki çatışmaların önlenmesi adına başlangıçta uygulanan diplomatik misyon çabaları, çoğunlukla gerçekten uzak ve hakkaniyetsiz bir çözümü esas alan uygulamalar olarak algılanmıştır. Wance-Owen Planı gibi diplomatik çabalar realiteden kopukluklarıyla, Sırlara "ön açma" işlevine dönüşmüşlerdir.

BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 713 sayılı karar ile silah ambargosu uygulaması, aslında doğrudan Boşnaklara dair bir etkide bulunmuş ve Boşnaklar bu kararla birlikte silahlı çatışma ya da savaş teamüllerini uygulama bağlamında karşılık verebilme imkanlarını kaybetmişlerdir. Boşnaklar açıkça coğrafi olarak sıkıştıkları alanda meşru müdafaa haklarını kullanabilme hususunda yetkisiz kılınmışlardır. Bu durumun bir devamı niteliğinde, BM Barış Gücü askerlerinin pasif tutumu da, özellikle Srebrenitsa soykırımının gözler önünde yapılmasına yol açmıştır. Nihayetinde soykırımın ya da insanlığa karşı suçların kısa bir zaman dilimindense, bir süreçte yayılmış saldırılar bütünü oluşturması hukuk terminolojisinin de net bir biçimde ifade ettiği bir durumdur.

Uluslararası örgütlerin ve uluslararası toplumun önemli bir başarısı olarak görülen Dayton Barış Antlaşması, savaşın sona ermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Ancak Antlaşma'nın içeriğinin adaletli bir yapıya içermediği ifade edilebilir. Savaşın gerçek mağduru olan Boşnaklar, kazanımı en az olan ulus olarak

nitelenebilir. Nitekim, anlaşmanın üzerinden 10 yıldan fazla zaman geçmesine rağmen yönetsel düzeyde kaygıların ve sorunların zuhur etmesi, anlaşmanın derinliği ve gerçeğe uyumu konusunda soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Bunun yanında herşeye rağmen Boşnakların savaştan kurtulmaları ve varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından önemli bir işleve sahip olduğu da yadsınamaz.

Uluslararası Adalet Divanı ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Bosna'da yaşananlarla ilgili yargı süreçleri, hukuk terminolojisi açısından değerli bir konuma sahip olmuştur. Ancak, gerek yargılama süreleri, gerek yargılama usülleri ve gerekse de vermiş oldukları kararlarla söz konusu mahkemelerin mutlak tatmini sağladıklarını söylemek güçtür. Özellikle, soykırımın manevi unsuruna yapılan vurgu ve bunun üzerinden soykırımın yalnızca Srebrenitsa ile sınırlı tutulması Boşnaklar tarafından hoş karşılanmamış ve adaletli bir yargılama konusunda şüpheler doğurmuştur.

Sonuç itibarıyla bu çalışmada, Bosna-Hersek'te yaşanan çatışmalar tarihsel süreç ve tarafların talepleri çerçevesinde ele alınmış ve çatışmaların durdurulması için ve sonrasında suçluların cezalandırılması adına uluslararası hukukun tüm opsiyonlarının kullanıldığına işaret edilmiştir. Bununla birlikte, uluslararası hukukun gerek doğrudan kendi organlarıyla gerekse de uluslararası örgütler yoluyla, uluslararası hukukun tüm imkanlarının yeterli düzeyde etkiye bulduklarını söylemek güçtür. Diğer bir deyişle, Bosna-Hersek uluslararası hukukun, siyasi kaygılar ya da uluslararası örgütlerin veya uluslararası müdahale seçeneklerinin eksik biçimde kullanılması sebebiyle, ciddi insanlık dramlarının yaşandığı bir saha olarak ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, uluslararası hukukun özünün herhangi bir çatışmayı önleme ya da durdurma hususundaki öneminin ortaya çıktığı ve bu durumun tesis edilebilmesi için siyasi çekişmelerin ve uluslararası örgütlerin işbirliğinin gerekliliği ifade edilmektedir.

Kaynakça

Ahmed, Nafeez Mosaddeq. "Engineering War in Bosnia". *Media Monitors Network*, 30 Haziran 2019.
<https://www.mediamonitors.net/engineering-war-in-bosnia/>.

Akgönenç Mughisuddin, Oya. "Bosna-Hersek'te Güvenilmez Barış ve Dayton Antlaşması Sonrası". *BİLİG* 1 (1996), 116-124.

Arria, Diego E. "Bosna'daki Soykırımın Uluslararası Toplumca Örtbas Edilmesinde Son Perde: Kusursuz Cinayet Srebrenitsa". *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları, 2008.

Babuna, Aydın. "Tarih Boyunca Boşnaklar: Kimlik ve Soykırım". *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları, 2008.

Bağcı, Hüseyin. "Bosna-Hersek: Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", A.Ü. DTCF Dergisi 16 /27 (1994), 257-279.

Biesen, Phon Van Den. "Hüküm: Bosna-Hersek Bütün Hedeflerine Ulaşamadı Ancak Eli Boş da Dönmedi". *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları, 2008.

BM Antlaşması. 30 Haziran 2019.
<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>

BM Güvenlik Konseyi 713 Sayılı Kararı. 30 Haziran 2019.
<http://unscr.com/en/resolutions/doc/713>.

BM Güvenlik Konseyi 819 Sayılı Kararı. 30 Haziran 2019.
<http://unscr.com/en/resolutions/doc/819>.

BM Güvenlik Konseyi 824 Sayılı Kararı. 30 Haziran 2019.
<http://unscr.com/en/resolutions/doc/824>.

BM Güvenlik Konseyi 827 Sayılı Karar. 18 Temmuz 2019.
<http://unscr.com/en/resolutions/doc/827>.

BM Güvenlik Konseyi 836 Sayılı Karar. 18 Temmuz 2019.
<http://unscr.com/en/resolutions/doc/836>.

Bora, Tanıl. "Bosna Yağmurdan Sonra". Birikim Dergisi 76 (1996).
Bora, Tanıl. "Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası".
İstanbul: Birikim Yayınları, 1999.

Brady, Helen. "YUCM İctihadında Önemli Dönüm Noktaları".
Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği, Haz: Sevin Elekdağ
ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları, (1999).
91- 100.

Çaycı, Sadi. "Uluslararası Hukukun Önemi ve İşlevi", *Stratejik Analiz Dergisi* 86 (2007), 93-99.

DALAR Mehmet. "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek'in Geleceği". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/6 (2008), 91- 123.

DEMİREL, Naim. "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 152-172.

Doherty, Carroll J. 'US Policy on Use of Force Puzzles Many Lawmakers'. *Congressional Quarterly Weekly Report*. 52 (15) (1994).

Ekiner, Hakkı Hakan. "Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı

Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/2 (2017), 87-102.

Elekdağ, Sevin. "Uluslararası Adalet Divanı'nın Kararı: Soykırım Hukukuna Önemli Bir Katkı". *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları. (2008).

Emiroğlu Hüseyin & Çakır Muhammet Faruk. "Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Trans-Atlantik Dış Politika Parametreleri," *Avrasya Etüdüleri*. 33 (2008), 83-112.

Ereker, Fulya A. "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*. 1/3 (2004), 1-36.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 18 Temmuz 2019
<http://www.icty.org/fr/le-tribunal-en-bref/letribunal/mandat-et-competence-dutpiy>.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019,
<https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-summary-en.pdf>.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019,
<http://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tadtsj991111e.pdf>.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019
<http://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129judgem-en-t-vol-1.pdf>.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi. 20 Temmuz 2019
<http://www.icty.org/x/cases/cesic/tjug/en/040311eisummary-en.pdf>.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 20 Temmuz 2019
<http://www.icty.org/x/cases/galic/acjug/en/061130Galicsumaryen.pdf>.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, http: 20 Temmuz 2019//www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122summary-en.pdf.

Hacıç, Almasa. “Bosna-Hersek’te işlenen Savaş Suçları”. *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği, Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları (2008).

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*. İstanbul: İş Bankası Yayınları 1999.

Kandiç, Nataşa. “Uluslararası Adalet Divanı Kararı: Sırbistan’dan Bir Değerlendirme,” *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları, (2008), 53-56.

Latif, Dilek. “Etnik Çatışma Sonrası Barış İnşası Ne Kadar Mümkün? Dayton Sonrası Bosna ve Hersek”. *Kıbrıs Yazıları* 3, (2006).

Latiç, Cemalettin. “La Hey’in Bosna Hersek Kararının Arka Planı” 17 Temmuz 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/laheyin-bosna-hersek-kararinin-arka-plan/777773>.

Mettraux, Guenael. “Crimes Against Humanity in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and for Rwanda”. *Harvard International Law Journal* 43/1 (2002). 237-316.

Meron, Theodor. “War Crimes in Yugoslavia and the Development of International Law”. *American Journal of International Law* 88/1 (1994). 79-80.

- Moore, Patrick. "Islamic Aspects of the Yugoslav Crisis". RFE /RL Research Bulletin 1/23 (1992).
- Owen, David. *Bosnia-Herzegovina: The Wance/Owen Peace Plan*. Liverpool: Liverpool University Press 2013.
- Öner, Aslı Şirin. "Barış İnşa Sürecinin Önemli Unsuru: Bosna Hersek'te Yerlerinden Edilmişlerin Geri Dönüşü". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 2/1 (2013). 1-22.
- Özer, Deniz Kızılsümer. "BM Soykırım Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Dava (Bosna-Hersek v. Sırbistan)". *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 4/15 (2008). 61-84.
- Payne, Carroll. 'The Peace Process in the Former Republic of Yugoslavia', *World Conflict Quarterly* (2001).
- Pazarıcı, Hüseyin. "Bosna-Hersek Sorununda Uluslararası Yargının Rolü," *A.Ü SBF, Dergisi*. 51/1-4 (1996). 381-390.
- Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi. 2014.
- Selver, Mustafa. *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Shriver, Donald W. "Bosnia in Fear and Hope". *World Policy Journal*. 18/2 (2001). 43-53.
- Smidt, Michael L. "The International Criminal Court: An Effective Means of Deterrence?". *Military Law Review*. 167/1 (2001).
- Sobel, Richard. "Trends: United States Intervention in Bosnia". *The Public Opinion Quarterly*, 62/2 (1998). 250-278.
- Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme,

15 Temmuz 2019,

<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmesine-Dair-Sozlesme.pdf>,

Türbedar, Erhan. "Bosna'da Adalet Yerini Buldu Mu?". *Stratejik Analiz Dergisi* 84 (2007).

Türbedar, Erhan. "Uluslararası Adalet Divanı'nda Görülen Dava Neden Önemliydi?", *Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği*, Haz: Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Ankara: ASAM-İKSAREN Yayınları(2008).

Uluslararası Adalet Divanı, 15 Temmuz 2019, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>.

Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/13275.pdf>.

Uluslararası Adalet Divanı Sözleşmesi, 3 Ağustos 2019, <https://www.icj-cij.org/en/rules>.

Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019, [icj-cij.org/files/case-related/91/13671.pdf](https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/13671.pdf).

Uluslararası Adalet Divanı, 3 Ağustos 2019, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/13417.pdf>.

Uluslararası Adalet Divanı, 4 Ağustos 2019, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>.

Yapıcı, Merve İrem. "Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri," *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*. 2/8 (2007), 1-24.

ANADOLU'DAN BİR GİRLANDLI LAHİT ÖRNEĞİ

Savaş ALTUN*

Öz

Bu çalışmada Yozgat Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen lahdin dönemsel olarak incelenerek literatüre katılması amaçlanmıştır. Lahit özellikle ön yüzünün işlenmesi ve süslemelerin oluşturduğu kompozisyon açısından diğer bölge örneklerinden farklı özellikler sergilemektedir. Anadolu da gerek nekropollerde gerekse farklı alanlarda ortaya çıkan lâhitlerin çok fazla sayıda örneği günümüze kadar koruna gelmiştir. Oldukça fazla sayıda örneğinin olması farklı dönemlerin sanatsal gelişimi ve ölü gömme adetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Birçok araştırmacı bu lahitleri gerek üretildikleri atölyelerin üslup özelliklerine göre gerekse süslemelerine göre de tiplere ayırmıştır. Çalışmalarla ortaya çıkarılan tipolojik değerlendirme içerisinde örneğine rastlanmayan farklı özellikte lahitlerde bilinmektedir. Çalışmaya konu olan 675 envanter numaralı lahdin Roma İmparatorluk dönemi özellikler gösterdiği ancak yerel üretim olduğu anlaşılmaktadır. Lahdin Yozgat Müzesi'nde tek örnek olması ve daha sonra ortaya çıkacak lahitlerin değerlendirilmesine katkı sağlaması açısından araştırma konusu yapılması uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lahit, Girland, Medusa, Tabula ansata

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi E-mail :
savas.altun@yobu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9173-4338

A Garland Sarcophagus from Anatolia

Abstract

In this study, the sarcophagus exhibited in Yozgat Archeology Museum is examined periodically and it is aimed to participate in the literature. The sarcophagus exhibits characteristics different from the other examples of the region, especially in terms of the processing of the front and the composition of the ornaments. Many examples of sarcophagi that emerged both in necropolis and in different areas in Anatolia have been preserved until today. The fact that there are quite a large number of samples gives important information about the artistic development and burial customs in different periods. Many researchers have divided these sarcophagi into types according to the workshop, construction type and subtypes according to the ornaments. The sarcophagi of different characteristics, which are not found in the typological evaluation revealed by the studies, are also known. It is understood that sarcophagus number 675, which is the subject of the study, shows Roman Imperial Period features but it is local production. The sarcophagus is the only example in the Yozgat Museum, so it will be appropriate to carry out a research subject to contribute to the evaluation of the sarcophagi that will emerge later.

Keywords: Sarcophagus, Sarcophag, Garland, Medusa, Tabula ansata.

1. Giriş

Ölü gömme geleneklerinin uygulanma şeklindeki farklılaşma ve buna bağlı olarak değişen mezarlar tarihsel süreçte farklı tiplerle günümüze kadar ulaşmıştır. Mezar tipleri, kullanıldıkları malzemeye, boyutlarına ve üzerlerine işlenen motiflerine göre farklılık gösterir. Bu farklılıklarda değişik etkenler belirleyici faktördür. Kullanılan malzemede ve boyutlarda ekonomik, motiflerde ise dinsel anlayış ve yapıldıkları döneminin sanatsal düzeyi bu faktörlerden bazılarıdır. Bu özellikler içerisinde yer alan mezar tiplerinden birisi olan lahitlerin üretimini ve kullanımını geniş bir alanda görmek mümkündür.

Lahitlerin ortaya çıkışından itibaren kullanımlarının üst düzeye ulaştığı M.S. 2-3. yüzyıla kadar geçirdiği gelişim ve değişim süreçleri

farklı şekillerle karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluk dönemi lâhitleri, üretim merkezlerinin özelliklerine göre farklı isimlerle değerlendirilmektedir. Bu atölyelerin, lâhitlerin yapımında ve süslemelerinin çeşit ve şekillerine göre oluşturdukları üslûplar farklılıklar göstermektedir. (Koch, 2001, 82; Turak, 2011, 37-53). Bu atölyelerden Attika ve Dokimeion'un Anadolu'da örnekleri yoğun olarak görülmektedir. Bu merkezlerde lahit üretimi- ticaretinin yapılması, örneklerinin uzak mesafelerde görülmesini sağlamıştır (Koch, 2001, 161; Russel, 2011, 119-143). Bunlara ek olarak bu örneklerin yerel atölyelerce taklit edilerek, benzer lahit üretimi yapmaya çalıştıkları ve aynı zamanda lahit üretimi için gerekli malzeme, yetişmiş ustaları ve kendi üslup özelliklerini geliştirip üretim yapan atölyelerde bilinmektedir (Koch, 2010, 18-29; Koch-Sichtermann, 1982, 343 vd.; Turak, 2011, 53-63).

Çalışmaya konu olan lahit yerel üretim özellikleri göstermekte olup üzerlerine işlenen süslemeler açısından değerlendirmesi de bu çerçevede yapılacaktır.

2. 675 Envanter Numaralı Lahit (Levha 1, Fotoğraf 1-3)

Lahit, Yozgat ili Şefaati ilçesi sınırları içerisinde bulunmuş ve satın alma yolu ile müzeye getirilmiştir. Kireç taşından yapılmış lahit tekne ve kapak olarak iki parçadır. Tekne ölçüleri, uz. 2.00 m, en: 0.83 m, yük. 0.77 m. Kapak ölçüleri; uz. 2.03 m. en: 0.81 m, yük. 0.42 m. dir. Lahit kapağında ve tekne kısmında kırık ve çatlaklar mevcuttur.

Lahit kapağı beşik çatılıdır. Köşelerinde akroterler basit bir şekilde süslemesiz olarak işlenmiştir. Tekne kısmı dikdörtgen biçimde olup yalnızca bir yüzünde süslemeler görülmektedir. Teknenin alt kısmı dışa doğru bir silme ile başlatılmış, üst kısım ise ince bir iç bükey silme ile ana gövdeden ayrılarak kapağın oturacağı bir profil ile sonlanmıştır.

İki silme arasını oluşturan tekne yüzeyin de sütunlar görülmektedir.

Sütunlar, lahit üzerine işlenen konuları birbirinden ayırarak bölmelere ayırmıştır. Sütunların gövde kısımları yuvarlak, kaide ve başlıkları dikdörtgen formdadır. Girland taşıyıcı olarak kullanılan sütunların kaideleri silme üzerine oturtulmuştur.

Uç kısımdaki boşluklara girlandlar yerleştirilmiştir. Girlandların uçları sütun başlıklarına asılıdır. Belirgin U formunda yapılan girlandların uçları külâh şeklinde sütun başlıklarından çıkarılarak ikişer boğumla bir bitkinin çanak kısmı oluşturulmuştur. Daha sonra çanağın sivri uçlu yaprakları arasından çıkan ve orta kısma doğru genişleyen bir hat halinde sıralanmış yuvarlak meyvelerle dizayn edilmiştir. Girlandların ortasında geniş bir şerit şeklinde yerleştirilen teneialar, girlandları sıkmadan işlenmiştir. Teneiaların bağ uçlarının işlenmediği görülmektedir.

Girlandların üstünde yer alan medusaların yüz kısmı zeminden oldukça derine işlenerek yuvarlak bir form kazandırılmıştır. Dışa çıkık kaş yapısı içine gömülmüş gözler, geniş burun ve kapalı dudaklar oldukça belirgindir. Medusalarda başın tepe noktası üzerinde iki yana açılmış kanat betimlendikten sonra saçlar işlenmiştir. Alının ortasından iki yana kalıp halinde dökülen saçlara hareket kazandırmak için kazıma dalgalı çizikler çekilmiştir. Çene altında saçların uç kısımları düğümlemiş ancak yeterli alan olmaması nedeniyle belirgin bir şekilde işlenememiştir.

Orta kısımda bütün alanı kaplayarak alışık olunmayan bir tarz da kulpları yukarı doğru bakan yazısız tabula ansata işlenmiştir.

3. Değerlendirme

Lahidin değerlendirilmesi için gerekli benzer ve farklı örnekler Yozgat Müzesi'nde bulunmamaktadır. Bu nedenle gerek dış mimarî özelliklerini gerekse süsleme özelliklerini tarihleme ve etkileşim alanının belirlenmesinde, uzak ve yakın bölge örnekleriyle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Lahidin yalnızca bir cephesinin işlenmesi daha önce değindiğimiz atölyelerin özellikleri arasında yer almamaktadır. Yerel üretim yapan bölge örneklerinde de bu özelliğin bir stil olmadığı anlaşılmaktadır (Sakin, 2018: 48, 51, kat. No:5-6 res. 32-34,35-38).Lahidin bu özelliği, dört yüzünün de işlenme maliyeti ile tek yüzünün işlenme maliyetinde etkili olan işgücü ve kullanılan malzemenin kalitesi gibi faktörlerin ekonomik boyutunun yansıması olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Lahidin üzerindeki süslemelerde daha çok Roma İmparatorluk döneminde kullanılan yaygın örnekler görülmektedir. Lahidin tarihini belirlemede önemli bir unsur olan yazıtının olmaması süslemede kullanılan örneklerle değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

3.1. 675 Envanter Numaralı Lahidin Süsleme Unsurları

3.1.1. Girlandlar

675 envanter numaralı lahidin tarihlemesini ve dönem özelliklerini belirlememizi sağlayacak nitelikte özellikler gösteren süsleme girlandlardır. Girlandların uçları kanallara ayrılarak külah şeklinde ard arda iki boğumla, yaprak uçları sivriltilmiş bir bitki çanağından oluşmuştur. Orta kısma doğru genişleyerek sarkmış ve tek kat yan yana sıralı dizilmiş meyvelerden işlenmiştir. Meyveler birbirine sıkı şekilde bağlı ve hareketsiz katı bir şekilde görülmektedir.

Girlandların bu özelliklerinin M.S. 2.yy.ın ilk yarısına tarihlenen bazı örnekleriyle belirli bir stil oluşturduğu anlaşılmaktadır. Roma Lateran Müzesi'nde ve Nazionale Müzesi'nde sergilenen iki lahit üzerindeki girlandların uç kısımlarının iki boğumla, yaprak uçları sivriltilmiş bir bitki çanağından çıkıp orta kısma doğru genişleyerek sarkmış ve yan yana sıralı dizilmiş meyvelerden oluşması ile aynı özellikleri gösterir Toynbee, 1927, 19, plate III; McCann, 1978, 25, fig. 12-13). Bu özelliklere sahip diğer bir örnekte Roma'da Terme Müzesi'nde bir lahidin girlandında görülmektedir (Tonybee, 1927, 24, plate I d-e).

3.1.2. Medusalar

Bir diğer süsleme unsuru medusalardır. Bu mitolojik figürün Anadolu lahitlerinde kullanımı, Roma'nın Anadolu'ya taşıdığı bir süsleme unsuru olarak değerlendirilmektedir (Işık, 1975, 297). Anadolu'da medusa başlarının girland yayı boşluğunda ilk kez görülmesi geç Hadrianus dönemine ait bir lahit üzerinde görülmektedir (Işık,1975, 7 lev. 3-4a).

Medusaların lahitler üzerinde kullanımı farklı dönemlerde ve bölgelerde farklı stillerle görülmektedir (Strocka, 1996, Abb. 30-35; Scnhneider, 2003, 268; Scarborough, 1998, 80 vd. lev. 7-9; Aydın, 2013, 62-65, 94 kat no 29-30 res. 73-74). Anadolu'da Roma İmparatorluk dönemi lâhitlerinde medusaların yüz ifadelerinde, yüz yapılarında ve saç şekillerinde farklı özellikler gösterdiği yapılan çalışmalarda belirtilmiştir (Işık, 1975). 675 envanter numaralı lahidin medusalarının yuvarlak yüz yapısı ve yüzdeki diğer uzuvların işlenişi korkutuculuktan uzak bir şekilde işlenmiştir. Saçların ön kısmı kazıma dalga biçiminde alın ortasından katı biçimde çıkarak yanlara sarkmış arka kısım saçları çene altında düğümlemişdir. Bu özellikleri ile medusalar, yerel unsurlar barındıran bir stil ile karşımıza çıkmaktadır.

3.1.3. Sütunlar

Lahdin önyüz kısmında köşelerde ve orta kısma yerleştirilmiş dört sütun görülmektedir. Sütunların bu şekilde yerleştirilmesi ile ön yüz üç panele ayrılmıştır. Sütunlar yuvarlak plâster olarak işlenmişlerdir. Alt kısımda kaidenin üzerine oturtulacağı yüksek bir silme ve bu silmenin üzerine sütunların oturtulacağı kaideler işlenmiştir. Sütunların üst kısmındakaidelerle aynı şekil ve boyutlarda başlıklar silmeleri taşır şekildedir. Sütunların uç kısımlarda girland taşıyıcısı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bazı nekropollerde ve farklı alan örneklerinde lahitler üzerinde girland taşıyıcısı olarak Eros, Nike figürlerinin ve bukranionların kullanımlarını görmek mümkündür

(Çelgin, 1990, 283; Işık, 1977; 382, res.60; Işık, 1986, taf. 2, 1).

Termesos nekropollerinde girlandları sütunlar tarafından taşınan ve girland yayı boşluklarında medusaların görüldüğü lahitler, çalışmaya konu olan 675 envanter numaralı lahitte görülen (sütun, girland ve medusa) süslemelere kompozisyon olarak benzerken stil olarak farklılıklar görülmektedir (Çelgin, 1990, 282–301, res. 493–496,502–503).

3.1.4. Tabula Ansata

Alt Tabula ansata iki sütun arasında bütün alanı kaplayacak şekilde işlenmiştir. Kulpları alışlagelen tarzda değil yukarı ve aşağı kısma işlenmiştir. Kulpların bu şekilde işlenmesinin bir özellik mi? Yoksa ustanın yanlış bir uygulaması mı? Sorularına verilecek cevaplar ilerleyen zamanlarda ortaya çıkarılacak lâhitlerin değerlendirilmesi sonucu uygun olacaktır.

675 envanter numaralı lahidin, tabulasının boyutları ve diğer süsleme unsurlarıyla oluşturduğu kompozisyon alışılmışın dışındadır. Tabula ansatalar genelde üç girlandlı lahitlerin orta kısım girland yayı boşluğuna işlenen örneklerinde görülmektedir (Işık, 1992, 121 vd.; Koch, 2010, 107; Çelik, 2010, 33–34,37,43,46–47,53,55, levha XXIIb, XXIIIb, XXVb, XXXVa, XLIIIb, XLVb, LVa, LVIIa). Tabula ansataların farklı süslemelerle oluşturdukları kombinasyonlar, yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir (Çelgin, 1990, 255–282, res. 441–442, 445–447, 450–465).

675 envanter numaralı lahidin tabula ansatasının lâhit üzerindeki konumu ve diğer süslemeleriyle oluşturduğu kompozisyona en yakın örnek Termesos nekropolünde tespit edilmiş lahittir (Çelgin, 1990: 256, res. 436–438). Bu lahit üzerinde girland taşıyıcısı olarak herhangi bir figür kullanılmamıştır. İki girlandın uçlarının biri tabula ansatanın kulplarına asılmıştır. Lahidin tarihlenmesi üzerindeki yazıta göre yapılmış ve M.S. 3. yy.ın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Çelgin,

1990, 257). 675 envanter numaralı lahdin bu lâhitle benzerliği yalnız süslemelerin dizilişindedir.

4. Sonuç

675 envanter numaralı lahit, Yozgat Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen tek sağlam süslemeli lahittir. Lahidin sadece ön yüzü işlenmiştir. Üzerindeki süslemelerin dizilişi ile oluşturulan kompozisyon kendine özgüdür. Bu kompozisyona en yakın örnek Termessos nekropolünde tespit edilmiş ancak bu lâhite eksik süsleme girland taşıyıcısı olarak kullanılan sütunlardır. Bu lahdin süslemelerinin stil özellikleri 675 envanter numaralı lahitten daha sonra yapılmış olduğu girlandların ve medusaların dönem özelliklerinin farklılıklarından anlaşılmaktadır. Ancak lahitler üzerindeki süsleme kompozisyonu farklı dönemlerde uygulanmış olsa da her iki lahdi yapan ustaların birbiriyle bir etkileşim içinde olduğu görülmektedir. 675 envanter numaralı lahit girlandları tarihleme ve dönem özellikleri hakkında bilgi alabileceğimiz süsleme unsurudur. Girlandların M.S. 2.yy.ın ilk yarısına tarihlenen bazı örnekleriyle benzerliği görülmektedir. Bu bağlamda lahdimizi M.S. 2.yy. ın ilk yarısına tarihleyebiliriz.

Levhalar

Levha 1

Fotoğraf 2. 675 envanter numaralı

Fotoğraf 3. 675 envanter numaralı

Fotoğraf 2. 675 envanter numaralı

Fotoğraf 3. 675 envanter numaralı

Kaynakça

- Aydın, Safiye. Bithynia Bölgesi Lahitleri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2013.
- Çelgin, Vedat. Termessos Kenti Nekropollerini. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990.
- Çelik, Ahmet. Adana Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lâhitleri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Adana, 2010.
- Işık, Fahri. "Datierung der verschollenen Girlanden sarkophagsaus Alasehir". *Archaeologischer Anzeiger* 1977, 380-383.
- Işık, Fahri. Anadolu Girlandlı Lahitleri. Doçentlik tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1975.
- Işık, Fahri. "Einwieder gefunderer Girlanden sarkophag in Milet". *İstanbul Mitteilungen* 36 (1986), 161-181.
- Işık, Fahri. "Zum Produktionbeginn von Halbfabrikaten kleinasiatischer Girlanden sarkophage". *Archaeologischer Anzeiger* (1992), 121-145.
- Koch, Guntram. *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001.
- Koch, Guntram. *Türkiye'deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Antalya: Biltur Basın Yayın, 2010.
- Koch, Guntram-Sichtermann, Hellmut. *Römische Sarkophage*. München: BeckPress, 1982.

- McCann, Anna M. Roman Sarcophagi in the Metropolitan Museum of Art. New York: The Stinehourpres, 1978.
- Russell, Ben. "The Roman Sarcophagus 'Industry': a Reconsideration. in J Elsner& J Huskinson (eds),Life, Death and Representation: Some New Work on Roman Sarcophagi. Millennium-Studien / Millennium Studies , no. 29, Walter de Gruyter GmbH, Berlin and New York, (2011), 119-147.
- Sakin Büşra, K. Hatay Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Hatay, 2018.
- Scarborough, Yasemin Er. "Dağlık Kilikia–LamotisMezarları". *Olba*, I (1998), 77-85.
- Scnhneider, Eugenia Equini. "Some Consideration On Elaiussa's North-Eastern Necropolis". *Olba* VII (2003), 261-273.
- Strocka, Volker Michael. "Datierungskriterien kleinasiatischer Girlanden-sarkophage". *Archäologischer Anzeiger*, (1996), 455 –473.
- Toynbee, Jocelyn. "A Roman Sarcophagus at Pawlowsk and Its Fellows". *The Journal of Roman Studies*, 17 (1927), 14-27.
- Turak, Özgür. Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011.

A. MARSHALL'IN ZENGİNLİĞİ YÖNETME DÜŞÜNCESİ: EKONOMİK PRATİK-RASYONELLİK

Bünyamin DURAN *

Ahmet Yavuz ÇAMLI**

Öz

Türkiye ekonomisine ilişkin temel parametreler incelendiğinde toplumun giderek daha fazla zenginleştiği görülür. Hatta çeşitli kuruluşların raporlarında Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda milli gelirini daha fazla arttıracığı belirtilir. Yani Türk toplumu zenginliği yönetmek gibi zor bir sürecin içindedir. Bu çalışmanın amacı zenginleşme sürecinin adil ve doğru bir şekilde yönetilebilmesi için ne yapılması gerektiğini vurgulamaktır. Batı toplumları gibi ekonomik büyüme uğruna dini, ahlaki ve insani pek çok değerden taviz mi verilmelidir? Yoksa ahlaki ve ekonomik gelişme birlikte mi başarılmalıdır? Problemin çözümü adına Neo-Klasik iktisadın ve faydacı yaklaşımın öncülerinden olan Marshall'ın kılavuzluğu ayrı bir öneme sahiptir. Kapitalizmi savunan ve pür iktisatçı olan Marshall ahlaki motiflerin ekonomik faaliyetlerden ayrı tutulamayacağını belirtir. Ayrıca o, Weberyen sosyolojinin temel dinamiklerinden olan ve ekonomik eğilim, eylem ve etkinliklerde rasyonellik ile değerlerin birlikteliğini ifade eden "ekonomik pratik-rasyonellik" olgusuna dikkat çeker. Marshall'ın bu ve benzeri görüşleri birey, firma ve devlet nazarında toplumumuzun zenginliği adil bir şekilde yönetmesi açısından referans alınması gereken niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Marshall, Weber, Etik, İktisadi Gelişme, Rasyonellik

---

*Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi E-mail: bduran42@hotmail.com ORCID: 1955-1511-1959-1982

**Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi E-mail: ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0746-9755

A. Marshall's Thought For Managing Wealth: Economic Practical- Rationality

Abstract

It is seen that Turkish economy is getting richer when taking the regarding key parameters into consideration. A variety of reports from many organizations put forward that Turkey's national income will increase in the coming years. But Turkish society is in a difficult process of managing wealth. The aim of this study is to emphasize what needs to be done to manage the enrichment. Should we compromise many moral and human values for the sake of economic growth like Western societies? Should moral and economic development be accomplished together? The guidance of Marshall has a special importance for the solution. Marshall states that moral motifs can't be separated from economic activities. It draws attention to the "economic practical- rationality", which is one of the fundamental dynamics of Weberian sociology. This one and similar opinions of Marshall are required to be taken as reference from the point of our society managing wealth fairly in terms of individual, firm and state.

Keywords: Marshall, Weber, Ethics, Economic Development, Rationality

1. Giriş

Batı toplumlarında, modern kapitalizme geçişle birlikte daha önce dünyanın hiçbir yerinde gerçekleşmemiş bir üretim artışı kaydedilir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve Hollanda başta olmak üzere Batı Avrupalı toplumlar, yapısal reformlar ve çeşitli motivasyonlar sayesinde görece aşırı zenginleşirler. Rasyonelleşme veya modernleşmeyi ifade eden bu süreçte ekonomik büyüme uğruna insanı ve dünyevi hayatı anlamlandıran dini ve ahlaki ilkelerin feda edildiği görülür. Başka bir ifadeyle sosyo-kültürel sistem; gelir, servet, haz, çıkar, başarı ve fayda gibi unsurlar tarafından tahribata uğrar. Kapitalizmin yol açtığı dünyevileşme sonucunda dini ve ahlaki ilkelerin yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmadan adeta 'süt ve bal ülkesi'ne ulaşılacağına inanılır. Bu minvalde konunun daha iyi anlaşılması açısından "kapitalizm" ile "kapitalist gelişme" kavramlarının izahı gereklidir.

Batı dünyasında, modern öncesi dönemlerde sosyo-kültürel sistem, politik ve ekonomik sistem gibi diğer tüm alanlara meşruiyet üreten bir kaynak niteliğindedir. Dini, ahlaki, kültürel ve geleneksel tüm ilke ve değerler bu kaynağın temsilcileridir. Modernleşmeyi ifade eden kapitalizmle birlikte, anlam üreten sosyo-kültürel sistemden soyutlanan politik sistem ve ekonomik sistem yeni ve kendi formlarında işlemeye başlar. Toplumsal organizasyonu oluşturan alt şubelerin meşruiyet sağladıkları sistemde dini ve ahlaki prensipler işlevsiz hale getirilerek yerine seküler (dünyevi) prensipler ikame edilir. Bu meyanda kapitalizm gerek ekonomi gerekse bilim, siyaset, hukuk, yargı, hayat tarzı, eğitim ve sanat gibi alanları kolonize eder. Kapitalist formasyonda, tüm sistem seküler bir zemin üzerine inşa edilir. Para ve gücün birey, toplum ve toplumsal sistemler üzerindeki aşırı hâkimiyeti (dominasyonu) sistemdeki en önemli formulasyon haline gelir.

Kapitalist gelişme ise rasyonelleşmeye bağlı olan sosyo-ekonomik gelişmenin merhalelerinden biridir. Bu olgu, kapitalizmin teknik ve salt ekonomik bir boyutunu oluşturur. Sanayi, ticaret ve tarım gibi sektörlerde alınan kararlarda aklın ön planda olması; ekonomik faaliyetlerin rasyonel amaçlarla gerçekleştirilmesi; üretimin en etkin araçlarla yapılması; piyasaya yönelik üretimin artması; işbölümü ve uzmanlaşmanın benimsenmesi; para ekonomisinin yaygınlaşması; ticaret hacminin genişlemesi; sermayenin rasyonel yatırımlara aktarılması; girişimciliğin desteklenmesi; mali ilke ve yöntemlerin ihtiyaçlara göre şekillenmesi gibi hususlar kapitalist gelişmenin unsurları olarak sıralanabilir.

Bu iki kavram arasındaki ayırmadan sonra cevaplanması gereken temel sorular şunlardır: Kapitalist gelişme sürecinde zenginleşen Batı toplumlarının geçtiği aşamalardan kendi toplumumuzun da geçmesi gerekir mi? Gelişmiş bir toplum olmak için sermayenin merkezileşip yoğunlaşması, büyük ölçekli oligopol ya da tekel firmaların piyasaya hükmetmesi, finans kesiminin hegemonik konuma ulaşması, küresel

pazarda aşırı rekabetçi (yok edici) politikaların güdülmesi gibi gelişmeleri içselleştirmeli miyiz? Zenginleşme uğruna Batı'nın feda ettiği değerlerden biz de mi vazgeçmeliyiz? Marshall'a başvurup bu soruların cevaplarını araştırmadan önce kapitalizmin sosyal sonuçlarına değinmek faydalı olacaktır. Aşağıda öncelikle kapitalizmin ortaya çıkış sürecini, gelişmesini ve sonuçlarını detaylı bir şekilde araştıran Max Weber'in konuya ilişkin görüşleri aktarılacaktır. Ardından yirminci yüzyılın iktisatçıları, sosyologları, siyaset teorisyenleri, filozofları ve düşünürlerince farklı kavramlar altında ele alınan Weberyen sosyolojideki "ekonomik pratik-rasyonellik" olgusu izah edilecektir. Sonrasında Marshall'ın faydacı teoriler üreten bir iktisatçı olarak bu olguya nasıl yaklaştığı araştırılacak ve toplumumuzun (birey, firma, devlet) zenginleşme sürecini yönetmesi konusunda yol gösterici fikirler elde edilmeye çalışılacaktır.

2. M. Weber'in Konuya Yaklaşımı

Weberyen sosyolojide Batı'nın modern kapitalizmi benimsemesi ve bu tarihi süreç rasyonelleşme olgusuyla ifade edilir. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu) adlı geniş yankı uyandıran eserinde tamamen bu konuya odaklanır. Ona göre modern kapitalizmin veya rasyonelleşmenin başlangıç noktasına ulaşmak için Protestan etik olgusu incelenmelidir (Weber, 1950, 35; Roth, 1976, 316). Püriten ilke ve değerler kapitalist sisteme referans sağlayan en önemli unsurlardır (Weber, 1950, 44). Protestan etiğinin temel dinamikleri kadercilik öğretisi, meslek kavramı, asketizm ve metodizmdir. Bu dinamikler dinin rasyonelleşmesi sürecinin birer adımıdır. Kadercilik anlayışı seçilmiş kulları ortaya çıkarır. Mesleki faaliyetler ibadet yerine geçer. Asketik hayat tarzı insanları aktif-riyazetçi azizlere (burjuvaya) dönüştürür. Gündelik hayatta rasyonellik kurumsallaşarak metodik- rasyonel bir hayat tarzı oluşturur (Weber, 2013, 3; Duran, 2017, 25). Weber'in "pratik-rasyonellik" olarak ifade ettiği bu temel değerleri içselleştiren inanç ve eylem tarzı Batı

toplumlarının ekonomik başarılarına imza atmalarını sağlar. Ekonomik kazanç ve başarıların toplumda yerleşmesi ise zenginlik artışının sürekliliğini garanti eder (Weber, 1950, 70; Weber, 1965, 255).

2.1. Rasyonellik, Pratik-Rasyonellik ve Ekonomik Pratik-Rasyonellik

Rasyonellik, pratik-rasyonellik ve bu anlayışın iktisadi faaliyetlere yansımalarını ifade eden ekonomik pratik-rasyonellik birbirleriyle bağlantılı olgulardır. Weber'e göre rasyonellik bireyin karar alma, tecihde bulunma ve eylem süreçlerinde akılcı hareket etmesidir (Weber, 1950, 24). Daha geniş tabirle aklın siyaset, ekonomi, hukuk, bilim gibi toplumsal şubelerin örgütlenmesinde, ilkelerinin belirlenmesinde, işleyişinde, kontrol ve denetiminde aktif bir şekilde ön planda olması durumudur (Weber, 1950, 26). Rasyonellik bünyesinde sistematiklik, hesaplanabilirlik, bilinçlilik, mantıksallık, denetlenebilirlik, bilimsellik ve evrensellik gibi motiflerin harmanlandığı söylenebilir. Buradan hareketle pratik-rasyonellik ihtiyaçların karşılanması için rasyonel amaçlar belirlenmesi; bu amaçların en akılcı, verimli ve düşük maliyetli araç ve yöntemlerle gerçekleştirilmesi; hedeflere ulaşamama ihtimaline karşı tedbirlerin alınması ve stratejiler üretilmesi; tüm bu karar ve eylem sürecinde kişisel fayda ve çıkarın yanında toplumsal menfaatin de gözetilmesi ve dini-ahlaki ilke ve değerler çerçevesinde hareket edilmesidir (Weber, 1946, 284; 1950, 71-77; Habermas, 1984, 250). Belirli kriterler üzerine inşa edilen kavram, kendi içinde rasyonellik, fayda ve kâr, ilkelilik ve değersel unsurları barındırır. Pratik-rasyonellik olgusu geniş bir bakış açısıyla bireylerin hayatlarını kolaylaştırma, adalet ve eşitlik ilkelerini tesis etme, empati yeteneğini geliştirme, toplam refahtan tüm bireylerin hakettiği payı almasını sağlama, fayda ve kârı dengeli bir şekilde optimum ahlak düzeyine çıkarma, toplumsal konsensüsü ve katılımıcılığı tesis etme, ahlaklı ve mutlu bireyler yetiştirme, sosyal refahı arttırma, adilane ve barışçıl bir toplum inşa etme gibi 'iyi'lere ulaşmaya odaklanır. Bu dinamığın

iktisadi hayatta içselleştirilmesini ifade eden ekonomik pratik-rasyonellik; bu alana ilişkin iç ve dış politikaların, etkinliklerin, kurumların, kararların, tedbirlerin ve eylemlerin fayda ve kârı kabul edilebilir (makûl) en yüksek seviyeye çıkarma anlayışına sahiptir. Ayrıca dini, ahlaki ve insani değerlerin yapılan her eylemde temel prensip olarak ele alınmasını öngörür. Böylece kolektif aktörlerin veya karar birimlerinin çıkar, haz, kâr veya fayda gibi unsurlara kilitlenmiş hissiz ve duygusuz (Weber'in deyimiyile) eylemleri yerine insanı, toplumu, çevreyi ve gelecek nesilleri önceleyen ve önemseyen eylem tarzı ikame edilir. Diğer bir izahla ekonomik pratik-rasyonellik paylaşmayı, dayanışmayı, adaleti ve hakkaniyeti önemseyen bir anlayıştır (Weber, 1950, 75).

2.2. Amaçsal-Rasyonellik ve Sonuçları

Weber ekonomik pratik-rasyonellik eylem tarzının Protestan toplumlarda yoğun şekilde benimsendiğini dile getirir. O, dini ve ahlaki ilkelerin iktisadi hayatta insan eylemlerini motive etmesi ve yönlendirmesi ile bu toplumların görece zenginleştiğini ve zenginliklerinin sürekli arttığını belirtir (Weber, 1965, 257). Ancak bir noktadan sonra zenginleşmenin ortaya çıkardığı dünyevileşme, pratik-rasyonelliğin amaç-rasyonelliğe (purposive-rationality) yani fayda ve kâr odaklı anlayış ve eylem tarzına dönüşmesine ve Batı toplumlarının amaç-rasyonel bir çizgide hareket etmelerine yol açar. Bu anlayış Weber'in tabiriyle Batı toplumlarını adeta alt üst etmiştir. "Dünyanın büyüsunün bozulması" (the disenchantment of the world) olarak yorumlanan bu süreçte Batı insanı, tüm insani ve ahlaki değerlerini bir tarafa atıp hırsın ve hazzın esiri haline gelir (Jenkins, 2000, 15). Weber kapitalist sosyo-ekonomik formasyonun Batılı birey üzerindeki sonuçlarını "anlam kaybı" (loss of meaning) ve "özgürlük kaybı" (loss of freedom) gibi kavramlaştırmalar ile "demir kafes" (the iron cage) ve "yeni putperestlik" (new paganism) gibi metaforik ifadelerle anlatır. Ona göre modernleşmeyle birlikte birey, anlamsızlaşan dünyada büyük bir boşluğa düşer. Sahip olduğu varlıkları ve ürünleri anlamlandırarak bir kaynaktan yoksundur.

Karar ve eylemlerine anlam üretemediğinden bir hiçliğin ortasında giderek bireyselleşir, hissiz ve duygusuz düşünmeye ve davranmaya başlar. Birey, bu belirsizlik içinde özgürlüğünü de kaybeder. Hayatını anlamlandırma arayışlarına girer. Ancak giderek çarkın bir dişlisi konumuna düşer. Artık Batılı birey Weber'in söylemiyle kapitalizmin güdülenmiş bir neferidir. Araçsallaştırılan bireyin tek amacı çarkın bir dişlisi olarak görevini tamamlamaktır (Horkheimer, 1947, 13; Schutz, 1962, 103). Aidiyetlik duygusunu kaybetmiş olduğundan ne ürettiği ürünü sahiplenebilir ne de işyerindeki üretim araçlarına sahiptir. Bu durum kişiyi zorunlu olarak demir bir kafeste yaşamaya iter. Soğuk bir dünyada birey hem yalnız hem anlamsız hem de mahkumdur. O hale gelir ki bir çıkış yolu arayışı için neredeyse beğendiği, hoşlandığı, sevdiği her şeye tapar durumdadır. Weber bunu yeni putperestlik olarak ifade eder. Ona göre eski dönemlerde insanlar tek bir Tanrı'ya taparken günümüzde yüzlerce binlerce put ortada dolaşmaktadır (Fromm, 2002, 111). Bu sistemin yönetici güruhu ise "ruhsuz uzmanlar" (specialists without spirit) ve "kalpsiz hedonistler"dir (sensualists without hearth) (Weber, 1950, 124; Sheratt, 2002, 85).

Görüldüğü gibi özellikle Batı'da kendi içsel mantıklarıyla hareket eden politik, ekonomik, hukuk, sanat ve bilim gibi disiplinler toplumsal problemlere neden olur. Dahası ortaya çıkan krizler bu alanlardan üretilen politika ve yöntemlerle çözülememektedir. Sadece kendi çıkarını düşünmeyen, karşısındakinin ve toplumun da menfaatini koruyan zihniyetin önemini yitirmesi sonucu aşırı pozitivist ve materyalist zihniyet toplumsal hayatı dramatik bir hale getirir. Çünkü geleneksel dönemin değersel motiflerle donanmış teori ve pratik uyumu ortadan kaldırılıp birey ve toplumdan soyut bir politik ve ekonomik sistem konvansiyonel konuma yükseltilir. Bu temel toplumsal problemlerin çözümü ise aşağıda Marshall'ın düşüncesinde araştırılacaktır.

3. Alfred Marshall'da Zenginliğin Doğru Yönetilmesi

Alfred Marshall (1842-1924), İngiltere'de Anglikan Kilisesi'ne mensup üyelerden oluşan dindar bir ailenin çocuğudur. Ailesi, Marshall'ın papazlık mesleğini icra etmesini ister ama o daha çok matematik, fizik, ahlak, tarih, felsefe ve politik iktisat gibi alanlara ilgi duyar (Viner, 1941, 227). Onun matematik eğitimi alıp politik iktisat alanına yönelmesinin en önemli nedenlerinden biri J. S. Mill'in eserlerini okuması ve ekonomik problemlere olan yaklaşımıdır (Pribram, 1983, 298). İngiliz düşünür, zamanının İngiltere'sinin yoksul insanlarına yardımcı olmak ve onların refaha kavuşmaları için zihni mücadelelere girişir. Ekonomide üretilecek doğru politikalarla (Neo- Klasik doktrinler referans alınarak) yoksulluğun minimum seviyeye çekilip zenginliğin doğru bir şekilde yönetilebileceğini ve fakir ile zengin arasındaki makasın giderek kapatılması sonucu iktisadi adaletsizliğin azaltılabileceğini ifade eder (Marshall, 1961, 9; 2013, 593-595).

Keynes, Pigou ve Robinson gibi ünlü isimlere hocalık yapan Marshall, Neo-Klasik iktisadın öncüsü olarak ortaya koyduğu fikirlerle modern kapitalizmin savunuculuğunu yapar. Sistemin olgunlaşmasına doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunur. Bunun yanında kapitalizmin ahlaki değerleri yok saydığı görüşünü kabul etmez. Ekonomik gelişmenin arkaplanında değer alanlarının da güçlü olması gerektiğini öne sürer. Ona göre iktisat bir bilim dalı olarak diğer alanlarla beslenerek ilerleme gösterir. İktisadi gelişme ile bir toplumun tarihi, şartları, imkânları, dini yapısı ve kurumsal yapıları ilişki içindedir. Bu nedenle Marshall, ekonomik parametreler arasında iktisadi etik ve değerlere dikkat çekerek ekonomik büyümeden ziyade ekonomik gelişmenin önemli olduğunu belirtir (Marshall, 1903, 32).

İktisat disiplinini, özgün ve bilimsel niteliğine kavuşturmada öncü rolü oynayanlardan biri olan Marshall, kapitalizmi savunsa da modern ekonomik organizasyonu eleştirmede çok önemli doneler

sunar. Özellikle onun pür iktisatçı kimliğiyle; bireyin ekonomik faaliyetlerinde hem rasyonel hem de değer yönelimli davranması gerektiğini ifade ederek vurguladığı (Marshall, 1897, 124) ekonomik pratik-rasyonellik olgusu, gelinen noktada (günümüzde) zenginleşen bireyler, firmalar, kurumlar ve devletler tarafından iktisadi adaletsizliğe karşı çıkmak adına içselleştirilmesi gereken temel ilkeler arasında gösterilebilir.

Bu açıdan Marshall'ın zenginliğin doğru yönetilebilmesi, ekonomik gelişmenin gerçekleştirilebilmesi ya da iktisadi adaletin sağlanabilmesi adına ortaya koyduğu ekonomik pratik-rasyonellik olgusuna dair söylemleri ile kendi toplumumuz için bir yol haritası çizilebilir.

3.1. İnsan

Marshall'a göre iktisat, salt iktisadi motiflerden ziyade insanı merkeze alan bir bilim dalıdır. Bu nedenle, genel manada insanın, daha özel olarak insan karakteri ve eyleminin gelişiminin iktisat disiplini üzerindeki etkisi ele alınmalıdır (Marshall, 1920, 90). İnsan, toplumsal organizasyonun bir üyesi ya da öznesidir; araç değil amaçtır. İnsanı araçsallaştıran klasik iktisatçılar insan eylemini tüm boyutlarıyla incelemediklerinden üretilen teoriler insanı ve olayları açıklamada yetersiz kalır (Marshall, 1897, 22).

İnsan eylemi ve karakteri bulunduğu zamana, çevrenin şartlarına, kişinin aldığı eğitime ve imkânlarına göre değişebilir. Bu yüzden faili insan olan iktisadi eylemler ya da olaylar karmaşık bir yapıdadır. Yani faaliyetlere ilişkin olarak, esas aktörün insan olmasından kaynaklı bir kalıplaştırma ve genelleme yapma zorluğu bulunur (Marshall, 1920, 36).

Marshall, insan karakteri ile iktisadi şartlar arasında güçlü bir korelasyonun varlığını savunur (Marshall, 1920, 1). Mesela ona göre yoksulluk insan karakterini olumsuz yönde etkiler. İnsan

karakterinde ortaya çıkan bozulma ise hem ekonomik faaliyetlerdeki verimliliği hem de eylemin değer içerikli olmasını olumsuz yönde etkiler (Viner, 1941, 228-229). Marshall düşüncesini somutlaştırmak için İngiltere’de şahit olduğu yoksul insanların durumlarını anlatır. İngiltere’de yoksulluktan dolayı beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan pek çok insanın yaşadığından söz eder. Alt gelir grubunda bulunan bu kesimdeki insanlar hayatlarını idame ettirebilmek için çalışmak zorundadırlar. Vasıfsız işlerde çalıştıkları için şartlar zordur; mesela uzun saatler boyunca çalışırlar. Bu nedenle zihinsel ve fiziksel yorgunlukla boğuşurlar. Aynı zamanda çalışmaya mecbur oldukları için eğitimlerine devam edemezler. Yani zihinsel, entelektüel ve fiziksel gelişimleri üzerinde ciddi baskı hissederler. Bu şartlar altında yaşayan kesimlerin ahlaki yozlaşması da kaçınılmazdır.

Bundan dolayı Marshall’a göre yatırımların en verimlisi insana yapılan yatırımdır. İnsan da kendisine en güzel şekilde eğitim yoluyla yatırım yapar (Marshall & Marshall, 1879, 1-10). Eğitim, insanların kapasitelerini ve yeteneklerini açığa çıkarıp geliştirir, toplumun daha kaliteli ve rasyonel seviyeye yükselmesini sağlar. İş dünyasındaki verimlilik artışının en önemli nedenlerinden biri de eğitimidir. Nitelikli işgücünü yetiştiren temel kurumlar üniversitelerdir. Hem teknik bilgi hem de ahlaki değerlere sahip bireyler üniversitelerde yetişir. Bu kişilerin aldığı ücretler, verimliliklerine bağlı olarak yüksek olabilir. Eğitilmiş insanların yüksek ücretlerle istihdam edilmesi, onların iş hayatındaki motivasyonunu ve etkinliğini artırır. Bu sürecin ekonomik gelişmeye etkisi büyüktür. Diğer yandan eğitilmiş insanlar (girişimci, sermayedar, tacir, yönetici, yargıç gibi kişiler) karakter ve ahlak olarak olgunlaşmış kişilerdir. Ekonomik özgürlükler sisteminin demirbaşı olan bu yapıdaki kişiler hem ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesini sağlayan hem de modern toplumu ileri taşıyan temel aktörlerdir (Reisman, 1987, 62).

Marshall’ın bahsettiği alt gelir grubunu ise eğitim düzeyi düşük insanlar oluşturur. Çalışma zorunluluğundan veya işsizlikten dolayı

eğitimleri yarım kalan veya imkânlardan yararlanamayan bu kişilerin çocukları da büyük ihtimalle bu tarz bir hayata mahkûm olurlar. Çünkü şartların ağırlığı ve hayatın baskısı altında fiziki ve zihni kabiliyetleri körelen insanlar, çocukları için herhangi bir imkân üretemediği gibi onların geleceği açısından önlerindeki eğitim fırsatlarını da göremezler ya da görmezden gelebilirler. İşte bu gruba yönelik sosyal dokunuşu yapacak olanlar; eğitimini tamamlayan, yeteneklerini geliştiren, karakterleri sağlam ve ahlaki olgunluğa erişmiş kişilerdir. Eğitimli bireyler, alt gruptaki yeni yetişen çocuklara ve onların ailelerine bu imkân ve fırsatları sunar ve onların gelişimlerine destek olurlar. Böylelikle Marshall'a göre sosyo-ekonomik gelişme sağlanır ve zenginliğin yönetimi doğru bir şekilde kontrol altına alınır (Cook, 2009, 250).

Anlaşılabacağı üzere karakter, bilgi ve yetenek gelişiminde eğitimin büyük payı vardır. Eğitime yönelik kurumlar içinde ailenin rolü çok önemlidir. Özellikle kişiye toplumsal ve ahlaki değerlerin kazandırılması sürecinde bu durum geçerlidir. Anne, aile içi baş eğitimidir. Onun sayesinde kazanılan işbirliği, dayanışma ve paylaşma gibi değerler insan karakterinin olgunlaşmasını sağlar (Bankovsky, 2019, 251). Ayrıca sosyal çevreyi temsil eden aile ve akrabalar, komşular, iş arkadaşları ve müşterilerle olan iletişim ve etkileşim eğitim sürecinin bir parçasıdır. Gerek aile gerekse sosyal çevreden kazanılan değerlerin karakter gelişiminde ön planda tutulması özgüven kazandırır. Bu yüzden bir kişinin gelişimi doğrudan ve dolaylı olarak toplumun gelişimine katkı sağlar. Bireysel ve toplumsal menfaatin birlikte düşünülmesi bu gelişimi tetikleyici niteliktedir (Marshall, 1920, 14).

İnsanın kendini değerli hissetmesi, o toplumun ya da topluluğun üyesi olduğunu bilmesi ve benimsemesi ve karşı taraftakilerin de kişiyi o konumda kabul etmesi ile paraleldir. Bu doğrultuda insan, bir özne olarak yer aldığı hayat evreninde çevresel motivasyona tabidir. Gerek rekabet ortamı gerekse takdir edilme arzusu ile motive olunan

insan eğitim ve çevreden almış olduğu bilgi sayesinde ekonomik başarılarla imza atar (Marshall, 1920, 15).

Dikkat edilirse Marshall, niceliksel büyümeden ziyade niteliksel büyümeye odaklanır. Diğer bir söylemle ekonomik büyümeden ziyade beşeri-ekonomik gelişmenin altını çizer. Marshall'ın düşüncesinde ahlaki açıdan gelişme temel kriterler arasında yer alır; ekonomik gelişme aşamasında dini-ahlaki gelişmenin tam olarak sağlanamaması ise eksik bir süreci ifade eder. İnsani ve ahlaki değerlerin gelişmesi, toplumun değersel birikiminin artması ve ekonomik gelişme arasında birbirini teşvik eden bir ilişki vardır. İnsan, stabil ve statik değil, sürekli gelişen bir anlayışa sahiptir. Karakterin ve eylemsel rasyonelliğin gelişmesinde zaman ve çevre faktörleri etkilidir. Bu bileşimlerin tam anlamıyla sağlanmasıyla beşeri sermaye ekseriyetle niteliği artan bir çizgide hareket eder (Marshall, 1961, 103). Bu faktörler değiştikçe üretilen politikalar revize edilmeli, kararlar alınırken cari veriler ve şartlar göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim toplumların genetik yapısı da aynı süreç ve özelliğe tabidir (Marshall, 1961, 32).

Parsons, Marshall'ın insanı ele alış tarzındaki ciddiyeti fark eder. O, Marshall'ın iktisadi düşüncesinin ekonomik ve sosyal özellikte iki ayrı cepheden oluştuğunu belirtir. Marshall'ın Neoklasik iktisadın gelişmesine katkıda bulunduğu görüşleri faydacı kuramı ifade eder. Faydacı motifleri oluşturan gelir ve servet gibi parametrelere ilişkin görüşler bu kategoride değerlendirilir. Parsons'a göre asıl vurgulanması gereken Marshall'ın insana yönelik düşünceleridir. Onun, insanın karakter ve ahlakının iktisadi eylemler ile etkileşimini izah eden düşünceleri sosyal boyutu oluşturur. İnsanın ihtiyaçları, çalışması ve çabası üzerine eğilerek ileri sürdüğü fikirleri, iktisat bilimi açısından fayda teorilerinden daha önemlidir denilebilir (Parsons, 1931a, 139- 140).

3.2. Değerler Sistemi

Marshall'ın benimsediği kapitalizm (onun deyimiyle ekonomik özgürlükler veya serbest girişim sistemi), güçlü olanın piyasada kalacağı ve gerisinin yok olup gideceği yahut sömürüleceği bir görüşü içermez. Çünkü insan iktisadi faaliyetlerin öznesi olarak sadece ekonomik göstergelere ve değerlere göre şekillendirilemez ya da yorumlanamaz (Helburn, 2001, 113). Ekonomi politikalarının üretilmesinde zenginliğin ya da toplumsal servetin niceliksel gelişimi tek amaç olamaz. Bu süreci adeta fayda-maliyet analizi yaparak değerlendiren Marshall, bu tarz anlayışın getireceği faydanın vereceği zarardan daha az olacağını ileri sürer (Marshall, 1890, 282).

Marshall iktisadi sistemin odak noktasını insan olarak belirledikten sonra kapitalist ekonomi ile ihtiyaç ekonomisi arasında bir bağ kurar (Marshall, 1893, 385). Esas olarak iktisat ve dinin gücünü ve ikisi arasındaki güçlü ilişkiyi vurgular. Weber gibi (Weber, 1950, 35) bu iki sistemin toplumların gelişiminde etkin olduklarını belirtir. Ona göre iktisat ve din bilimleri insan eylemini motive eden faktörleri üretirler (Marshall, 2003, 504). Bu nedenle ekonomik başarılarından oluşan bir düzende iktisadi etkinlikler ve dini-ahlaki değerler bir bütün oluşturur (Staley, 1989, 178).

Marshall'a göre modern kapitalizm bir bütün olarak başarılı bir organizasyon olsa da kusurlar içerebilir. Ancak ortaya çıkan olumsuzluklar zamanla giderilebilir. Yani Marshall bir nevi kapitalizmi olumlama çabasındadır (Marshall, 2013, 594). Ona göre sistemin kendisi ve işleyişi olması gerektiği gibidir. Ancak mevcut problemlerin sebebi sistemin unsurlarıdır. Ekonomik krizlere ve bunalımlara neden olan problemler içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılır. İktisadi adaletsizliğin sebebi daha çok içsel faktörlerdir. Kötü karakterli, kötü niyetli, eğitimsiz, pasif, başarısız, basiretsiz ve ağırbaşlı kişiler ya da girişimciler sistemin işleyişini olumsuz yönde etkiler. Bu tarz bireyler dini-ahlaki ilke ve değerleri tam anlamıyla

içselleştiremezler. İçsel faktörlerin diğer boyutu yönetim ve hukuk gibi toplumsal alt şubelerin kendi içsel mantıklarına göre hareket etmeleri oluşturur (Marshall, 2013, 9). Dışsal faktörler ise sisteme bağlı olmadan ortaya çıkan ve müdahale edilemeyen sebeplerdir. İklimsel nedenlerden dolayı tarımsal arzın düşük olması, savaşlar, afetler ve benzeri faktörler bu kategoride değerlendirilir (Marshall, 2013, 619-620).

Marshall'ın zenginleşmenin adil yönetimi mevzusunda ekseriyetle yoksulluk konusuna yönelmesi, bir nevi çözümü kaynakta aramasını sağlar. Kendinden yıllar sonra aynı görüşleri dile getiren Amartya Sen gibi (Sen, 1981, 4; 1999, 10; Sen & Williams, 1999, 120) o da yoksul kesimlerin sorunları giderilmeden ekonomik pratik-rasyonellik anlayışının tam anlamıyla tesis edilemeyeceğini belirtir. Ona göre alt gelir grubundaki insanlar toplumun büyük bir kesimini oluşturur. Eğitim seviyesi düşük, ahlaki değerlerin yönlendirmesinden mahrum ve niteliksiz emeğe sahip bu insanlardan rasyonel şekilde davranmaları beklenemez (Marshall, 1873, 105; Sen, 1992, 128). Eğitim ve sağlık gibi temel özgürlüklere ulaşamayan kişilerin ekonomik ve sosyal gelişmeyi gerçekleştirmesi bir yana, iktisadi adaletsizliğin yeniden üretimine yol açmaları daha muhtemeldir. Bu durum kapitalist sistemin karanlık ve aksak yönünü oluşturur (Marshall, 1873, 107; Sen, 2000, 17).

Marshall'a göre kapitalizm, "vahşi kapitalizm" aşamasından "liberal kapitalizm"e doğru yönelir. Bu nedenle İngiliz iktisatçı modern topluma olumlu bir gözle bakar. İyimser bir iktisatçı olarak geleceğin daha güzel olacağına inanır (Robinson, 1978, 61). Modern ekonomik sistemin zamanla sert özelliğini kaybedeceği, özellikle dini-ahlaki ilkelere daha sıkı yönelim sayesinde ılıman bir sisteme dönüşeceği kanısındadır. Bu noktada Marshall kapitalizmin bir yüzünü tamamen görmezden gelir. Kolonyal ve sömürgecilik faaliyetleri sergileyerek, hileye başvurarak veya güç kullanarak ulaşılan zenginliğin gerçek zenginlik olmadığını ve geçici olduğunu belirterek kapitalist sistemi bu tarz olumsuzluklardan uzak tutmaya çalışır (Parsons, 1937, 169).

Çünkü Marshall, Weber gibi rasyonelliğe çok önem verir. Rasyonellik dışı anlayış ve uygulamalar ile modern ekonomik sistemi bağdaştırmaz. Ayrıca ona göre değerler sisteminin ekonomide en önemli fonksiyonlarından biri rasyonel eylemi üretmektir. Rasyonel eylem; dikkatlilik, sistematiklik ve verimlilik içerir. Her bir karar ve eylem aşamasında dikkatli olma, sistematik çalışma ve rasyonel amaçlara ulaşmak için en verimli araçların doğru bir şekilde seçimi rasyonelliğin temelini oluşturur. Bununla birlikte eğer ki rasyonel verimlilikten söz edilecekse eylemin doğruluk ve dürüstlük gibi motifleri bünyesinde barındırması önem arz eder. Zira insanın ahlaki, zihni ve fiziki gelişmesi sonucu ekonomik üretim, yöntem ve tekniklerde iyileştirmeler yaşanır. Toplum da bu gelişmelerden bir bütün olarak faydalanır (Parsons, 1937, 169).

3.3. İhtiyaçlar, Faaliyetler, Emek ve Verimlilik

Marshall ekonomik sistemin temelini oluşturan ihtiyaçları üç kategoriye ayırır. Bunlardan birincisi biyolojik ihtiyaçlardır. Barınma ve yeme içme gibi ihtiyaçlar bu alanda değerlendirilir. İkinci kategoride faaliyetlere uyarlanmış ihtiyaçlar vardır (Marshall, 1920, 89). Gündelik hayatın doğal akışına bağlı oluşan ihtiyaçlar bu alanda gösterilir. Faaliyetlere bağlı oluşan ihtiyaçlar, değerler sistemini işaret eder ve bu açıdan önemlidir ki Marshall'ın odak noktasını oluşturur. Tam bu noktada, faydacı veya pozitivist bir sisteme değerleri kanalize eden Marshall'ın diğer iktisatçılardan ayrıldığı söylenebilir. Ona göre ikinci kategoriye ilişkin olarak tezahür eden ihtiyaçların motive ettiği faaliyetler modern kapitalizmin itici gücüdür. Son kategoride yer alan yapay ihtiyaçlar ise keyfi olarak teşekkül eden ihtiyaçlardır (Marshall, 1920, 396; Marshall & Marshall, 1879, 175).

Buradan hareketle Marshall zenginliği yönetmenin temellendirilmesinde iki önemli ayrıma gider: “Yaşam standardı” ve “konfor standardı” ayrımı. Yaşam standardı kavramı ihtiyaçlara

yönelik faaliyetlerin tesis ettiği bütünselliği işaret eder. Faaliyetlerde ve dolayısıyla ihtiyaçlardaki artış, bireyi harcamalarında daha dikkatli olmaya sevk eder. Bu alanda nefsi tatmin eden, hiçbir kalıcı faydası olmayan ya da anlık fayda sağlayan ve ahlaki açıdan olumsuz davranışlar ile zararlı yiyecek ve içeceklerden kaçınılması tavsiye edilir. İnsanı yönlendiren ve motive eden faktörler ise eğitim, karakter ve bilgiyi içeren iktisadi ve dini eğilimlerdir. Hayatını yaşam standardı alanının gerektirdiği şekilde yaşayan bireyin rasyonelliğinde, enerjisinde ve kendine verdiği değerinde artış görülür. Konfor standardı ise lüks ya da yapay ihtiyaçlardan oluşan bir alanı ifade eder. Marshall'a göre bu alanı referans alan kişinin faaliyetleri ile rasyonel kapitalist ekonomik etkinlikler arasında ilişki yoktur. Ekonomik gelişmeyi teşvik eden ve tetikleyen faaliyetleri üreten mekanizma konfor alanı değil yaşam standardı alanıdır (Marshall, 1920, 689-690).

Anlaşılabacağı üzere Marshall ekonomik sistemin dinamizmini sağlayan ihtiyaç kavramının içinde çaba ve faaliyetlere özel önem atfeder. Ona göre modern bireyin hayvandan ve vahşilik durumundan ayrılan özelliği, belli bir dizi faaliyete kendini gayretli biçimde adanması ve sağlam bir karaktere sahip olmasıdır (Marshall, 1920, 689). Bu sebeple hayatın esas amacı ya da nüvesi kendi başına ulaşılmaya çalışılan amaçlar olarak faaliyetlerin (çalışmanın) içinde gizlidir (Parsons, 1937, 141).

Marshall'ın üretim faktörleri arzıyla ilgili söylemleri, faaliyetler veya rasyonel eyleme verdiği önemi bariz bir şekilde gösterir. Ona göre emek arzındaki artışın en büyük kaynağı ücretlerdeki artıştır. Emek arzı ve ücretler arasında doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki vardır (Marshall, 1920, 142). Ancak ücret artışına karşı bireyler karakterlerine göre farklı tepki verirler. Özellikle güney toplumlarında yaşayan ağırkanlı ve eğitim düzeyi düşük olan kişiler, ücretleri arttığında daha az çalışma eğilimi gösterirler. Öte yandan İngiltere, Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan ufku geniş insanlar, güneydekilerin tersine ücretler arttıkça daha fazla

çalışmaya gayret ederler (Marshall, 1920, 528). Modern hayatta ücret ödemeleri arttığında bireylerin daha çok iş yapma eğilimleri ne hazcılık ne de herhangi bir içgüdüsel hırsıla açıklanabilir (Parsons, 1937, 143). Çalışmayı ve daha fazla çalışmayı motive eden güç bireyin sahip olduğu eğitim düzeyi ve karakteridir (Marshall, 1873, 108). Mesela ticarete yönelik girişimler insan karakterindeki cevherin dışarı çıkmasını sağlar (Parsons, 1931a, 107).

Bu süreçte kazanılan zenginlik asıl hedef değil, bir yan sonuçtur. Zenginlik iyi, rasyonel ve kaliteli bir hayata ulaşmak için bir araçtır (Marshall, 1920, 529). Bu hususta Marshall hem Aristo'nun zenginlik düşüncesine (Aristotle, 1906, 9) hem de Weber'in Protestan etik dinamiklerine (Weber, 1965, 252-261; 1950, 69-71) atıfta bulunur.

Marshall modern iktisadi düşüncede, hazcı ve çıkarıcı yaklaşım yerine yükselen yaşam standardı ve faaliyetlere bağlı ihtiyaçlar fikrini savunur (Parsons, 1937, 144). Diğer etkenler eşit veya sabitken, emek yoluyla gelirin artması emeğin çalışma hızını arttırır. Emek arzının veya verimliliğinin artması Batı'da hayat standardının yükselmesini beraberinde getirir (Parsons, 1937, 145). Yani nicelik artışı nitelik artışını tetikler. Olması gereken, ihtiyaçların motive ettiği rasyonel ve değer içerikli faaliyetlerle organize edilen ve sürekli yükselen bir hayat tarzıdır (Marshall, 1920, 236). Modern hayatın asıl gayesi kişinin yeteneklerini sağlıklı, doğru ve etkin bir şekilde icra etmesi yani çalışmasıdır (Marshall, 1920, 196). Bu açıdan Marshall çalışkan bireyi ideal insan olarak niteler (Marshall, 1920, 233).

Arkaik ve geleneksel toplumlarda insanlar faaliyetlerini ihtiyaçlar üzerine inşa ederler. Modern toplumlarda ise yeni faaliyetlerin yeni ihtiyaçlardan ortaya çıkması içerik değiştirir ve yeni ihtiyaçların yeni faaliyetlerden beslenmesi şeklinde evrilir. Yani modern hayatta zenginliği oluşturan faaliyetler ve faaliyetlere bağlı ihtiyaçlar birbirini pozitif yönde etkiler ve arttırırlar (Marshall, 1920, 89).

Rasyonelleşmeyle birlikte faaliyetlerin ve daha üstün hayat standardının gelişimi de birbirine paraleldir. Tüm bu gelişmeler modern bireyin karakteristik özelliklerinin ahlaklaşmasını sağlar (Parsons, 1937, 158).

3.4. Serbest Girişim ve Ekonomide Devletin Rolü

Marshall'ın iktisadi düşüncesinde serbest girişim olgusu büyük önem arz eder. Hatta o iktisat bilimi ve serbest girişimin gelişmesini bir arada değerlendirir (Parsons, 1937, 156). Gelişim sürecinde birbirini destekleyen bu unsurlar modern hayatı daha kaliteli hale getirirler. Modern toplumların yaşam standardının sürekli iyileşme eğilimi göstermesinde (Marshall & Marshall, 1879, 158) motive olmuş bireyler, rekabetçi firmalar ve kaynakların etkin kullanımı gibi özellikler ön plandadır (Marshall, 2013, 4). Bu yüzden serbest girişim ve sanayileşme, modern iktisadi disiplinin oluşmasındaki temel dinamiklerdendir (Parsons, 1937, 150).

Marshall, serbest girişim konusunu eski Çin ve Hint toplumlarının ekonomik gelişmişlik durumlarını inceleyerek vurgular. Bu tarz arkaik toplumlarda, dini ve ahlaki özgürlükler ile ekonomik özgürlüklerin zayıflığı ve kısıtlılığı nedeniyle iktisadi faaliyetler sığ bir alanda sürdürülmeye çalışılır. Ayrıca toplumların az gelişmişliğine ya da geriliğine yol açan nedenler arasında alt kesim ile üst kesim arasındaki, daha sonraları Alman düşünür Habermas'ın (Habermas, 1984, 86; 1990, 364; 1995, 58) da ayrıntılı bir şekilde teorisini oluşturacağı, iletişim (iletişimsel-rasyonellik) kopukluğu yer alır. Çalışan insan faktörünün öznesel bir konumda kabul edilmemesi ekonomik geriliğin diğer bir nedenidir (Groenewegen, 1996, 53; 2007, 32). Bu nedenle Marshall modern bireyi geleneksel bireye göre farklı özellikleriyle öne çıkarır.

Marshall'ın düşüncesinde modern birey ve özellikle girişimci birey yukarıda belirtildiği üzere sağlam karakterlidir. Rasyonel amaçlara rasyonel araçlar tayin ederek eylemini organize eder (Parsons, 1937,

154-155). İktisadi faaliyetlerini rasyonel normlara göre şekillendirir. Riski üstlenerek ve inisiyatif olarak yeteneklerini sağlıklı ve etkin bir şekilde sergiler (Marshall, 1920, 196). Çalışkandır ve aktif bir iş hayatına sahiptir. Tüm gücüyle enerjisini ortaya koyar ve mesleğinde uzmanlaşır. Rekabetçi bir anlayışa sahiptir. Belirtmek gerekir ki Marshall'ın iktisadi bireye has dile getirdiği rekabet olgusu günümüzdeki yıkıcı ve yok edici içeriğinden farklıdır. Ayrıca modern birey daha özsaygılı, sağduyulu ve bilinçlidir. Özgür seçim hakkına sahiptir. Yeni, mantıklı ve makûl fikirlere açıktır. Hayalleri ve hedefleri vardır. Bürokrasinin sınırlandırmalarına bağlı kalmadan rasyonel hareket alanını belirler (Marshall & Marshall, 1879, 333). Alışkanlıklarının atalete dönüşmesine izin vermez. Lüks ve gösterişten uzak bir hayat tarzını benimser. Harcamalarında tutumludur. Doğruluk ve dürüstlükten yanadır. Sözlerini yerine getirir (Marshall, 1920, 84).

Bu özelliklere sahip bireyin onun için optimum birey olduğu söylenebilir. Aynı zamanda iyi bir toplumun harcını karan aktörler olarak tarif ettiği bu kesim; girişimci ruhlu bireylerden oluşan kapitalist sınıf yani burjuvazidir (Marshall, 1920, 246).

Marshall ekonomik özgürlüğü ve serbest girişimciyi savunurken iktisadi gelişme sürecinde devleti tamamen saf dışına itmez. Yalnızca serbest girişimi kısıtladığı için bürokratik kural ve kısıtlamaları doğru bulmaz. Büyük ölçekli devlet ve özel sektör firmalarının hantal yapısını, merkantilist zihniyet ve özellikteki firmaları ve sosyalizmi ekonomik özgürlükleri sınırlandırdıkları için eleştiri odağı yapar (Parsons, 1931a, 124; 1931b, 331-332). Marshall'a göre devlet ekonomik hayatta kritik müdahale gerektiren konularda öne çıkmalıdır. Devletin etkinliği kendi dönemindeki gibi olmalıdır; iktisadi faaliyetlere daha fazla müdahale gelişmeyi olumsuz etkileyebilir (Marshall, 1920, 712). Ayrıca devlet, piyasada her an ortaya çıkabilecek aksaklıklara karşı güçlü olmalıdır. Enerji dolu girişimcilerin ve küçük-orta büyüklükteki dinamik işletmelerin

varlığıyla kendini ileri taşıyan bir düzende fırsat eşitliğine ortam hazırlayan adımlar atmalıdır (Parsons, 1931a, 123). Devletin altyapıyı sağlamlaştırması üzerine toplumdaki bireyler de iyi bir eğitimle verimliliklerini arttırıp sorumluluklarının bilincinde olmalılardır. Bireylerin hem kendilerinin hem de toplumun çıkarlarına göre hareket etmeleri ekonomik büyümeden çok daha fazlasını kazandıracaktır (Marshall & Mashall, 1879, 11-13).

3.5. Bencillik, Hazcılık ve Rasyonellik

Bilindiği üzere konvansiyonel iktisat teorilerinde bir insan ne kadar rasyonel davranırsa o derece kendi faydasını düşünür görüşü hâkimdir. Ancak Marshall bencillik üzerine bir fayda teorisi kurmaz. O, sadece ihtiyaçları karşılayan araçlar üzerindeki hâkimiyetle ilgilenir (Parsons, 1937, 161) Rasyonelliğin faydacılığa ve hazcılığa temel oluşturmuş olmasını kabul etmekle birlikte bencillikle rasyonellik arasına set çeker. Genel kabul gören düşüncenin aksine insanın rasyonelleşme süreciyle bencilliğinin azaldığını iddia eder (Marshall, 1920, 303). Yukarıda da belirtildiği üzere bu durumu modern bireyin faaliyetlere karşı kendi çıkarını düşünmeyen bir adanmışlığı vardır sözüyle vurgular (Parsons, 1937, 163).

Marshall'a göre insan rasyoneldir ve sürekli rasyonelleşen karakterdedir. Günlük hayatında ve mesleğinde sorumluluk sahibidir. Sahip olduğu kaynakların ve gücün yönetim ve organizasyonunu sistematik bir şekilde gerçekleştirir. Gelecekte ortaya çıkabilecek zorluklara karşı tedbirlidir. Tüketim alışkanlıklarını ve hayat tarzını üretkenliğe katkı sağlayacak şekilde düzenler. Tüm bunlar Marshall'ın ideal iktisadi insan tasavvurunun sadece kendi çıkarını düşünmeyen etik tutumunun bir parçasıdır (Parsons, 1937, 163). Ona göre faaliyetler sonundaki ödülünü düşünmeksizin, insanın faydacı güdülerden tamamen soyutlanarak çalışması etik mesuliyet gerektirir. Bu husus, iktisadi düzenin işlemesi ve gelişmesi için önşarttır (Parsons, 1937, 163).

Marshall'ın fayda teorisi zaman zaman hazcı unsurlar içerse de faaliyetler teorisi ve ona yüklediği anlam onun paradigmasında denge görevi görür (Cook, 2009, 47). Bu dengeli düşünce tarzı, hazcı ve saf fayda teorisi anlayışına uygun düşmediğinden, o değer içerikli faaliyetlere vurgu yapar. İktisadi eylemleri, salt ekonomik amaçlara ulaştıracak araçlar olarak görmez. İktisadi faaliyetler başlı başına amaç ve ihtiyaçtır ancak bu faydacılık bünyesindeki yapay ve keyfi ihtiyaçlardan farklıdır (Parsons, 1937, 166). Marshall'ın perspektifinde faaliyetler adeta gelenek ve moderniteyi birleştiren birer köprü olarak lanse edilir. Aynı zamanda insan karakterinin sürekli gelişimini sağlayan dinamiklerdir (Parsons, 1937, 176). Bu nedenle etiksel özellik içeren faaliyetler erdemli davranış olarak nitelenir. Yani onun eylem yaklaşımı, pozitivist ya da hazcı boyutta değil, faydacılığın değer içerikli boyutunda anlamını bulur (Parsons, 1937, 167-175).

4. Sonuç

Marshall, ortaya koyduğu düşünce sistemi ile hem çağdaşlarından hem de günümüzün ana akım iktisatçılarından farklı bir anlayış sergiler. Özellikle faydacı yaklaşımın avangart isimlerinden olması çalışmanın konusu açısından Marshall'ı daha değerli kılar. Zira kapitalizm veya modernite savunucusu bir iktisatçının zenginliği yönetme konusunda ahlaki değerleri öne çıkarması kapitalizmin içsel eleştirisi adına önemli bir adımdır. O, kapitalizmin sosyo-patolojik sonuçlarını öne çıkarmamakla birlikte gerçek iktisadi gelişmenin ahlaki gelişmeyle tamamlanabileceğini savunur. Marshall'ın bu görüşü salt faydacı iktisada ciddi bir uyarı niteliğindedir. Ona göre toplumun ahlaki ve kültürel birikiminin artması ile iktisadi gelişmenin gerçekleşmesi birbirlerini motive eden süreçlerdir. Bu açıdan modern toplumlar niceliksel büyümeden ziyade niteliksel gelişmeye odaklanmalıdır.

Marshall, zenginlik yönetimini, tümevarım anlayışıyla insandan

topluma ve toplumdaki toplumsal ilerlemeye uzanan bir gelişim dizisinde sistematik bir şekilde organize eder. Ona göre zenginliğin doğru ve adil bir şekilde yönetilebilmesi için iktisadi teorilerin, politikaların, etkinliklerin ve eylemlerin merkezine insanın konumlandırılması gerekir. Her şeyden önce insanın karakteri ve bilgi düzeyi eylemsel faaliyetlerinin motivasyonu açısından önemlidir. Karakter gelişimini tamamlamış ve bilgi sandığını doldurmuş bir kişi iktisadi hayatta rasyonel davranır. Ancak bu düzeydeki bireyin (ideal modern birey) rasyonel davranması ile kişisel çıkarını ve hazzını önceleyen birinin rasyonel hareket etmesi farklı amaç ve seyirde ilerler. Modern toplumun temel öznesi olan rasyonel birey, iktisadi eylemlerini hem kendi faydasını hem de toplumsal menfaati sağlayacak şekilde ve ahlaki ilkeler doğrultusunda gerçekleştirir. Modern bireyin rasyonelliği ne kadar artarsa hazzı ve bencil anlayıştan o derece uzaklaşır. Yani Marshall konvansiyonel iktisadın rasyonel yaklaşımını değil, akılcılık ve etik ilişkisini ifade eden ekonomik pratik-rasyonellik olgusunu benimser.

Marshall'ın ekonomik pratik-rasyonellik anlayışına göre insan modern toplumun bir üyesi ve öznesidir. İnsanı araçsallaştıran faydacı kuramın aksine, Marshall insanın araç değil bir amaç olduğunu belirtir. Ona göre en iyi yatırım, insanın amaç edinilerek adımların atılmasıdır. İnsana yapılan yatırımın esas sermayesi eğitimidir. Eğitim öncelikle ailede başlar. Anne, aile içinde karakter ve değerler konusunda baş eğitmendir. İnsan, sosyal çevresi tarafından atılan temel ve ardından üniversite eğitimi ile karakter ve bilgi olarak olgunlaşma evresine girer. İnsanın potansiyel enerjisinin kinetik enerjiye dönüşümü için iktisadi hayat birebirdir. Özellikle girişimcilik ve ticaret gibi faaliyetler kişinin yetenek ve kabiliyetlerini gerçekleştirmede önemlidir. Zaten Marshall da bu tarz iktisadi faaliyetlerin ahlaki ilkeler eşliğinde yerine getirilmesiyle Batı toplumlarının ulaştığı görece üstünlüğü vurgular.

Su götürmez bir gerçek var ki Batı toplumları ekonomik büyüme ve gelişme sürecini çok iyi yönetirler. Öte yandan Weber ve birçok

düşünürün ileri sürdüğü gibi insanı esas alan iktisadi bir sisteme karşı duyarsız kalırlar. Marshall, zenginliği yönetmede bu konulara kuş bakışı değinir. Ancak kapitalizmin ahlaki ilke ve değerleri saf dışı ettiğini doğru bulmaz. O, yaşadığı dönem, çevre ve toplumun etkisiyle bu kaniya varmış olabilir. Kendi toplumumuz için asıl önemli olan ise çoğu Batılı düşünürün kurtuluş formülleri ürettiği sosyo-patolojik olumsuzluklara gark olmama adına zenginleşme sürecinin birey, firma ve devlet açısından adil ve doğru bir şekilde yönetilmesi gerekliliğidir. Bu açıdan Marshall'ın iktisadi zihniyeti zenginleşen toplumumuz açısından son derece önemli bulgular içerir.

Bir sosyo-ekonomik formasyon olan kapitalizm sistemini içselleştirmeden söz konusu kapitalist gelişmelere yönelik çok başarılı performanslar kaydetmemiz mümkündür. Batı sistemini kuşatan hedonist, egoist, çıkarıcı, ırkçı, ayrımcı ve çatışmacı zihniyetin toplumsal kodlarımıza nüfuzuna izin vermeden, kültürel bakiyemizde mevcut ve canlı olan dini ve akılcı değerler üzerinde özgün bir iktisadi sistem inşa edilebilir. Çünkü ahlaki ve kültürel değerlerin anlam üretme ve meşruiyet sağlama gücünü aktif şekilde koruduğu bir topluma sahibiz. Fayda, kâr, çıkar, haz ve başarı amaçlı eylemin yerine dayanışma, yardımlaşma, paylaşma, diğergamlık ve fedakârlık gibi değerlerin motive ettiği iktisadi eylemin ikamesiyle iktisadi adalete ulaşılabilir. Zenginleşme sürecinde hem sosyal adalet hem de iktisadi adalet hedeflerine ulaşmak, ekonomik özgürlüklerin yanında pozitif özgürlüklerin de iktisadi politikaları motive etmesiyle kolaylaşabilir. Dolayısıyla zenginleşen toplumumuzda, kendi öz değerlerimize uygun rafine bir iktisadi düzenin inşası için Marshall'ın iktisadi düşünce sisteminin umut verici örnekler sunduğu savunulabilir.

Kaynakça

- Aristotle. *The Nicomachean Ethics of Aristotle*. çev. F. H. Peters, London: Kegan Paul, Trench, Truebner, 10. Basım, 1906.
- Bankovsky, Miriam. "Alfred Marshall's Household Economics: The Role of the Family in Cultivating an Ethical Capitalism". *Cambridge Journal of Economics* 43/1 (2019), 249–267.
- Cook, Simon. *The Intellectual Foundations of Alfred Marshall's Economic Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Duran, Bünyamin. *Din ve Kapitalizm*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017.
- Fromm, Eric. *The Sane Society*. New York & London: Routledge, 2002.
- Groenewegen, Peter. *Official Papers of Alfred Marshall: A Supplement*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Groenewegen, Peter. *Alfred Marshall: Economist 1842-1924*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007.
- Habermas, Jürgen. *The Theory of Communicative Action I*. Boston, Massachusetts: Beacon Press, 1984.
- Habermas, Jürgen. *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lecturers*. Boston, Massachusetts: The MIT Press, 1990.
- Habermas, Jürgen. *Moral Consciousness And Communicative Action*. Cambridge: MIT Press, 1995.
- Helburn, Suzanne. "Marshall and Keynes on Rational (Ethical) Economic Man". *Methodology, Microeconomics & Keynes, Essays in Honour of Victoria Chick*. ed. Philip Arestis vd.. 113-124. London: Routledge, 2001.

Horkheimer, Max. *Eclipse of Reason*. New York: Oxford University Press, 1947.

Jenkins, Richard. "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium". *Max Weber Studies 1* (2000), 11-32.

Marshall, Alfred. "The Future of the Working Classes". *Memorials of Alfred Marshall 1925*. Ed. Arthur Cecil Pigou 101-118. London: Macmillan and Co, 1873.

Marshall, Alfred & Mary Paley Marshall. *The Economics of Industry*. London: Macmillan and Co, 1879.

Marshall, Alfred. "Some Aspects of Competition". *Memorials of Alfred Marshall 1925*. ed. Arthur Cecil Pigou 256-291. London: Macmillan and Co, 1890.

Marshall, Alfred. "Meeting of the British Economic Association; the President's Address". *Economic Journal 11/1* (1893), 387-390.

Marshall, Alfred. "The Old Generation of Economists and the New". *Quarterly Journal of Economics 11/2* (1897), 115-135.

Marshall, Alfred. *The New Cambridge Curriculum in Economics and Associated Branches of Political Science; its Purpose and Plan*. London: MacMillan and Co, 1903.

Marshall, Alfred. *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co, 8. Basım, 1903.

Marshall, Alfred. *Principles of Economics*. London & New York: Macmillan, 9. Basım, 1961.

Marshall, Alfred. *Principles of Economics*. London: Palgra Macmillan, 2013.

- Parsons, Talcott. "Wants and Activities in Marshall". *The Quarterly Journal of Economics* 46/1 (1931a), 101-140.
- Parsons, Talcott. "Economics and Sociology: Marshall in Relation to the Thought of His Time". *Quarterly Journal of Economics* 46/2 (1931b), 316-347.
- Parsons, Talcott. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw Hill Book Company, 1937.
- Pribram, Karl. *A History of Economic Reasoning*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1983.
- Reisman, David. *Alfred Marshall: Progress and Politics*. Skousen: Palgrave Macmillan, 1987.
- Robinson, Joan. *Contributions to Modern Economics*. Oxford: Basil Blackwell, 1978.
- Roth, Guenther. "History and Sociology in the Work of Max Weber". *The British Journal of Sociology* 27/3 (1976), 306-318.
- Schutz, Alfred. *Collected Papers Vol. I - The Problem of Social Reality (CPI)*. ed. Maurice Natanson vd.. London, The Hague: Martinus Nijhoff, 1962.
- Sen, Amartya. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press, 1981.
- Sen, Amartya. *Inequality Reexamined*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Sen, Amartya. *Development as Freedom*. New York: Knopf Publishers, 1999.
- Sen, Amartya & Williams, Bernard. *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Sen, Amartya. *Development as Freedom*. New York: Anchor Books, 2000.

Sherratt, Yvonne. *Adorno's Positive Dialectic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Staley, Charles. *A History of Economic Thought: From Aristotle to Arrow*. New York: Blackwell, 1989.

Viner, Jacob. "Marshall's Economics in Relation to the Man and to His Times". *The American Economic Review* 31/2 (1941), 223-235.

Weber, Max. "The Social Psychology of the World Religions". *From Max Weber: Essays in Sociology* ed. Gerth Hans vd.. 267-301. New York: Oxford University Press, 1946.

Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. çev. Talcott Parsons. New York: Charles Scripner's Son, 3. Basım, 1950.

Weber, Max. *The Sociology of Religion*. çev. Ephraim Fischhoff. Boston: Beacon Press, 1965.

Weber, Max. *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*. çev. R. I. Frank. London & New York: Verso, 2013.

A PARTIAL LEAST SQUARE MODELLING FOR ANALYSIS THE IMPACT OF WELFARE TO ENTREPRENEURSHIP CLIMATE IN OECD COUNTRIES

Ufuk BİNGÖL*

Abstract

Socio-economic issues in countries all over the world affect the entrepreneurship ecosystem. The impact of socio-economic issues and developments on individuals' lives conceptualizes welfare. In this sense, the relationship between the welfare of the countries and the entrepreneurial climate is the object of interest. This study aims to investigate the impact of socio-economic welfare on entrepreneurial climate in OECD countries with the PLS-SEM method by using OECD's Better Life Index and World Bank Ease of Doing Business Index for 2020. This study contributes to previous literature by reversing the analysis of the relationships between entrepreneurship and well-being. The model established with the assumption that all sub-indicators of the better life index positively impact the ease of doing business, only correlated with income, employment, and education indicators. However, there is only a positive and significant relationship between the education variable of better life and ease of doing business at $p < .001$ level among these correlations. According to results, the duration in education, education level of the working-age population, and the increase in the PISA averages of the countries increase the ease of doing business in terms of entrepreneurship climate.

Keywords: Better Life Index, Ease of Doing Business, PLS-SEM, Entrepreneurship, Ease of Doing Business

---

* Asst. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Manyas Vocational School E-mail: ubingol@bandirma.edu.tr ORCID: 0000-0003-1834-842X

OECD Ülkelerinde Refahın Girişimciliğe Etkisinin Analizi için En Küçük Kısmi Kareler Yöntemi Modellemesi

Öz

Tüm dünyada ülkelerin sosyo-ekonomik özellikleri onların girişimcilik iklimlerini etkilemektedir. Sosyo-ekonomik sorun ve gelişmelerin bireylerin üzerindeki etkisi ise refahı kavramsallaştırmaktadır. Bu nedenle ülkelerin refah düzeyleri ile girişimcilik arasındaki ilişki araştırma konusudur. Bu çalışma, OECD ülkelerinde sosyo-ekonomik yönleriyle refahın girişimcilik iklimi üzerindeki etkisini 2020 yılı OECD Daha İyi Yaşam Endeksi ve Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi verileri ve Kısmi En Küçük Kareler - Yapısal Eşitlik Modeli yöntemi ile incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma önceki literature, girişimcilik ve refaha olan etkisinin tersi boyutunu incelemek suretiyle katkı sağlamaktadır. Daha İyi Yaşam Endeksinin tüm alt başlıkları ile girişimcilik iklimini etkilemesi üzerine kurulan modelde yalnızca, gelir, eğitim ve istihdam başlıkları ile iş yapma kolaylığı Endeksi arasında korelasyon tespit edilmiştir. Fakat bu korelasyonda, $p < ,001$ düzeyinde yalnızca eğitim değişkeni ile pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre eğitimde geçen süre, çalışma çağındaki nüfusun eğitim seviyesi ve ülkelerin PISA ortalamalarının yükselmesi, iş yapma kolaylığı açısından girişimciliği iklimini olumlu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Daha İyi Yaşam Endeksi, İş Yapma Kolaylığı Endeksi, Yapısal Eşitlik Modeli, Girişimcilik

1. Introduction

The entrepreneurship ecosystem has a very fragile structure in terms of countries' macroeconomic indicators. Providing attractive opportunities and supports primarily for the activities of foreign investors plays a vital role in the economic growth of developing countries (Iyigun, 1998). In addition to foreign investors, the ability of internal entrepreneurs and institutions to easily and quickly continue their Professional-commercial activities affects the entrepreneurship climate of the countries. One of the results of sustainable economic development is the increase in social welfare (Islam & Clarke, 2002). The impact of society's welfare levels on

entrepreneurial climate is controversial. Carree et al. (2002) state that the effect of economic development on entrepreneurship varies periodically depending on the course of the global economy.

On the other hand, besides economic development, the combination of various sub-indicators forms the welfare level of the societies (Gilbert & Terrell, 2012). In addition to the issues of Education, Health, Housing, Social Work and Employment, which are defined as the big five of social policy (Spicker, 2015), the environment, social communication, happiness level, etc. topics are also determinants of welfare (Özdemir, 2017). Erdoğan and Genç (2019) state by associating the concept of welfare with working life that social partners also have a psychologically and financially regulated role in welfare. Therefore, maintenance of work-life balance is one of the key elements of welfare.

International organizations have been conducting various researches related to other parameters that try to fully reflect the welfare status of the society as well as monetary criteria to represent the relationship between economic growth and welfare since the 1990s. In this sense, the welfare levels of the countries are measured with macroeconomic indicators since the 1960s by considering the socio-economic factors (Stanton, 2007). Today, The OECD has been published annually Better Life Index for multidimensional measurement of welfare level.

Various international organizations also examine the availability of the entrepreneurship climate of the countries. In this context, the "Ease of Doing Business" reports published regularly by the World Bank include data on how freely the entrepreneurs or investors acting for entrepreneurial procedures in which country. Based on the report, the possibilities and abilities of the countries for commercial activities for entrepreneurship and investment are statisticalized with various parameters, and EDB scores are calculated annually.

The purpose of this study, which investigates the relationship between welfare and entrepreneurship climate, is to examine the impact of current socio-economic welfare levels of OECD countries on entrepreneurial climate. This study consists of six sections. Following the Introduction section, the second section examines the theoretical framework of the Better Life Index (BLI) and Ease of Doing Business Index (EDBI). The third section briefly presents a literature review towards BLI and EDB. The fourth section maintains the methodology of the study, and the fifth section remarks on the research findings and results. The study ended with comments and conclusions.

2. Theoretical Framework

2.1. Better Life Index as a Measurement Tool for Welfare

From the middle of the 20th century to the 1990s, a widespread view of the measurement of welfare with monetary indicators prevailed. Per capita income and GDP are the leading indicators. International organizations have created alternative welfare measurement methods since the 1990s on the perception of the increase in per capita cannot fully reflect welfare. OECD The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress started a project started in 2008, to create an alternative to the lacking aspects in measuring welfare of Human Development reports launched by the United Nations Development Program in 1990 (OECD, 2011; Decanq, 2017). OECD first published BLI with a data set of 11 welfare topics and 24 indicators for 34 member states in 2011. Subsequently, Non-OECD member countries, Brazil and Russia, were included in 2012. Although there are various changes in measurements since the first release, BLI has 24 indicators under 11 topics, measured with different units (dollars, years, etc.). All values have to get normalized in order to aggregate values and make values comparable expressed in different unities. The normalization formula, for converting original values of each indicator into a number between 0 and 10 is

as follows (Mizobuchi, 2013):

$$\frac{\text{Value to convert} - \text{minimum value}}{\text{maximum value} - \text{minimum value}} \times 10$$

After calculation of the values of each indicator, they aggregated to the topic, which consists of one to four indicators. Then all indicators in the related topic are averaged with equal weight.

$$\frac{\sum \text{Indicator's value}}{n}$$

According to OECD (2019) Current 11 topics and 24 indicators are:

→ HOUSING

- Dwellings without basic facilities (Percentage): The percentage of the population living in a dwelling without indoor flushing toilets for the sole use of their households.
- Housing expenditure (Percentage): Ratio to housing costs on households gross adjusted disposable income for the latest available year.
- Rooms per person (Ratio): Number of rooms (excluding kitchenette, scullery/utility room, bathroom, toilet, garage, consulting rooms, office, shop) in a dwelling divided by the number of persons living in the dwelling.

→ INCOME

- Household net adjusted disposable income (\$): Average amount of money that a household earns per year after taxes for the latest available year.
- Household net wealth (\$): Average total value of a household's financial assets (savings, stocks) minus their liabilities (loans) for the latest available year.

→ JOBS

- Labour market insecurity (Percentage): Expected loss of earnings when an individual becomes unemployed for the latest available year.
- Long-term unemployment rate: Percentage of people aged 15 to 64, who are not working but have been actively seeking a job for over a year for the latest available year.
- Employment rate: Percentage of people aged 15-64, currently in a paid job for the latest available year.
- Personal earnings: Average annual earnings per full-time employee, latest available year.

→ COMMUNITY

- Quality of support network: Percentage of people who believe they can rely on their friends in case of need.

→ EDUCATION

- Educational attainment: Percentage of people, aged 25-64, have at least an upper-secondary (high-school) degree for the latest available year.
- Student skills: Average performance of students, according to PISA (Programme for International Student Assessment).
- Years in education: Average duration of formal education in which a five-year-old child can expect to enroll during his/her life until the age of 39.

→ ENVIRONMENT

- Air pollution: Average concentration of particulate matter (PM2.5) in the air for the latest available year.
- Water quality: Percentage of people reporting to be satisfied with the quality of local water.

→ CIVIC ENGAGEMENT

- Stakeholder engagement for developing regulations: Level of formal stakeholder engagement built in the development of primary laws and subordinate regulations for the latest available year.

- Voter turnout: Percentage of registered voters who voted during recent elections for the latest available year.

→ HEALTH

- Life expectancy: Average number of years a person can expect to live for the latest available year.

- Self-reported health: Percentage of people reporting their health to be "good or very good" for the latest available year.

→ LIFE SATISFACTION: Average self-evaluation of life satisfaction, on a scale from 0-10

→ SAFETY

- Feeling safe walking alone at night : Percentage of people who report feeling safe walking alone at night.

- Homicide rate Average: number of reported homicides per 100.000 people for the latest available year.

→ WORK-LIFE BALANCE

- Employees working very long hours: Percentage of employees working fifty hours or more a week on average for the latest available year.

- Time devoted to leisure and personal care: Average number of hours per day spent on leisure and personal care, including sleeping and eating.

There are still various criticisms for BLI, which is developed for using in the measurement of welfare. One of the critics is indicators. According to Kasparian and Rolland (2012), some topics should be

enriched by the addition of complementary indicators for aggregation of an absolute score. Another issue is sustainability concerns. According to Mizobuchi (2016), despite the BLI's multifunctional coverage of topics, it still fails to take sustainability into consideration.

2.2. Ease of Doing Business as an indicator for Entrepreneurship Climate

EDBI aims to create an annual comparative report infrastructure for entrepreneurs with its indicators, such as ease of establishing a company that will affect the investment environment of countries, tax policies, employment, licensing process, protection of investors, resolution of the bankruptcy. To this end, the World Bank published the first report in 2004 to include five criteria and the data of 133 countries in 2003 to measure the ease of doing business in the countries. As of 2020, 190 countries are examined with 11 topic and 41 indicators under the titles of starting a business, dealing with construction permits, getting electricity, registration of property, getting credit, protection of minority shareholder rights, paying taxes, trading across borders, enforcing of the contract and resolving the insolvency of the company. Eighteen thousand local experts, private sector representatives, government officials, and other professionals contributed to the questionnaires related to indicators for 2020 EDBI through data collection points in 190 countries (Worldbank, 2020). Following the scoring of the determined topics in the range of 0-100, EDBI score and ranking of the countries emerge by calculation of arithmetic averages.

A summarize of EDBI topics are (Worldbank, 2020);

The World Bank calculates EDBI with a gender equity perspective in five steps. Under "Opening a Business" as the first step, *Starting a business* topic, measures the time and costs an entrepreneur spends on all the transactions that he/she must complete to start a business in a sample country. *The employing workers* topic evaluates the flexibility of regulation of employment in terms of hiring, working

hours, and redundancy rules and costs.

Under "Getting a location" step, *Dealing with construction permits*, measures the processes to be followed for the construction of a simple commercial warehouse in sample country's metropolitan city and the days and costs spent for these processes. *Getting electricity topic* is the procedure that a local entrepreneur must complete in order to get electricity and is a topic to calculate the elapsed time and cost. *Registering property* measures all the time and costs required by a company to acquire another company and/or pass the property on its own, as well as the quality of the land administration. Under "Accessing Finance" as the third step, *Getting Credit* topic, assesses the strength of entrepreneurs' ability to borrow and lend, credit knowledge and their legal rights in debtor/creditor situations. *Protecting minority investors* topic evaluates the protection power of the minority shareholder in case the enterprise large capital partners can use the company to their advantage. In the fourth step, titled "Dealing day to day operations," has three topics. *Paying Taxes* topic measures the time required for the taxes that SMEs must pay, tax deduction rates, and administrative and financial burdens for the SME of paid taxes. *Trading across borders* topic measures the duration and costs of the shipment process of all these products and services and situations of official documents required by the public authority to export or import the goods or services produced by the entrepreneur. *Contracting with the government* topic presents the process, time, and cost of awarding a public contract for road resurfacing to a domestically owned medium-sized limited liability company. There are two topics under the final step titled "Operating in a Secure Business Environment". *Enforcing Contract* topic measures the effectiveness of the judicial system in the solution of a commercial case in local courts in terms of duration, attorney, court and enforcement costs, and the use of best practices to improve quality and efficiency. *Resolving Insolvency* topic, it measures the

return period (if possible) and liquidation period of internal assets of the bankrupt enterprises, their results.

EDBI has been developed to measure the efficiency of regulatory processes and the quality of business legislation, with entrepreneurs' tendency to prefer less bureaucracy. For instance, it measures the existence of a fast, simple, and affordable process for the transfer of ownership and the existence of systems that prove the accuracy of the public's knowledge of such transfers. However, the index partially considers the positive or negative effects of bureaucratic regulations. It is also possible that an issue that will increase some EDBI topic scores may not be in the interests of countries or entrepreneurs. For this reason, although there are evaluations under the "Employing worker" in the index, and "Contracting with the government" topics are not taken into consideration in the country rankings. For example, the lower restriction in working hours and the easier dismissal of workers, while moving countries to better EDBI rankings, negatively affect the outlook of countries, especially in labor statistics. The main goal of EDBI is to prevent excessive bureaucracy for private sector investments, to ensure the transition to the registered economy and to use the entrepreneurship key for macroeconomic growth.

3. Literature Review

There are a large number of studies in the literature that examine BLI and EDBI with various factors separately. Also, there is much literature examining the relationship between the concept of welfare and entrepreneurship, regardless of these indexes. In this context, the focus of the literature is the impact of entrepreneurial climate on the welfare level in the countries (Carree et al., 2002; Islam & Clarke, 2002; Tamvada, 2010; Vial et al., 2011; Naude et al., 2014; Castaño et al., 2015; Schubert, 2015; Grafland, 2019; Wiklund et al., 2019). There are fewer studies in the literature on examining the impact of countries' welfare levels on entrepreneurship. In this context;

Pennings (1982) examined the impact of well-being on entrepreneurship in 70 metropolitan cities in the U.S.A.. According to the results, while the environmental and political quality of life adversely affects entrepreneurship, economic, health, and educational quality affects positively.

Begley et al. (2005) studied the political and economic welfare factor on entrepreneurial desire and feasibility in thirteen Anglo-Saxon, East, and South Asian countries. According to an empirical regression model results, they found that the perceived market opportunities, skilled labor, and supportive government regulation (negatively) affect entrepreneurial feasibility and desire.

Henrekson and Roine (2007) have examined the welfare regulations affecting entrepreneurship in Sweden, which has the world's most mature welfare regulations within the concept of the welfare state, with mixed methods. According to the results of the study, Some strict regulations have negative impacts on the entrepreneurial climate. For instance, taxation of entrepreneurial income, and higher tax rates on labor, the high-level minimum standard of living guaranteed by the government, and few entrepreneurial tax regulations discourage entrepreneurship.

Gürbüz (2009) analyzed the relationship between welfare and entrepreneurship theoretically under Pareto's welfare analysis concept. In the study, the contradiction emerged between the economic prosperity that occurred as a result of the development of entrepreneurship and the negative impact on entrepreneurship as a result of the social welfare practices of the public.

Neergard and Thrane (2011) research the nordic welfare model, whether it has a negative or positive impact on women entrepreneurship for Denmark. According to results, even though Scandinavian countries encourage the gender-blind welfare systems,

regulations for maternity leave and funds, child care, income allowance, and issues are still the most problematic areas. In addition to Neergard and Thrane, Ahl and Tillmar (2015) mentioned tax deductions for household services to increase women entrepreneurs created more businesses but emerged precarious employment, especially for disadvantageous women.

Audretsch and Belitski (2015) explored subjective Well-Being – Entrepreneurship relationships across 74 big cities in Europe with a newly created index title as "City Ecosystem Index (CEI)" and Regional Entrepreneurship Ecosystem Index (REDI). According to the results, the well-being of the city affects the regional entrepreneurship of the cities in terms of job opportunities, housing prices, environmental conditions, quality of public goods and administrative services, satisfaction with healthcare and safety, social cohesion, trust, and culture positively.

Retsikas (2017), examined the relationship between Islamic welfare and entrepreneurship implemented under Indonesian government policy. According to the results of the study, the expected effects of efforts to eradicate poverty in the country with pious entrepreneurship through currently free education, healthcare, and micro-finance supports through DKI (Indonesian Fund for Justice) have not yet been revealed.

Ribes-Giner et al. (2019) examined the welfare indicators affecting women's entrepreneurship in OECD countries with the Fuzzy set qualitative comparative analysis. According to the results of the study, access to higher education levels together with sustainable high household income, and an excellent work-life balance despite the possibility of unemployment causes high female entrepreneurship.

An overall evaluation from the literature, Each researcher, found relations between predefined topics (Culture of the society,

Employment, Education, Income, Environment, Life-Satisfaction) of well-being and entrepreneurial climate. Therefore it has been decided to add the BLI with its all topics and their sub-indicators as exogenous variables.

4. Methodology

4.1. Data Collection

In this study, the better life index and ease of doing business data of 37 countries that are members of OECD were analyzed. The data sources are OECD and World Bank databases. (OECD, 2020; Worldbank, 2020). In this context, 2020's BLI data and World Bank EDBI data have been downloaded from relevant databases and prepared for analysis. No erroneous or missing data were found in the content. There are various opinions about the appropriate sample size in the Partial Least Square-structural equation model (PLS-SEM). Chin & Newsted (1999) suggests that the sample size should be between 30 and 100. The sample size of the study consists of 37 countries. Since this number is within the recommended sample size limit, the study has a sufficient sample size.

4.2. Research Method

SmartPLS SEM software is used to analyze the data collected within the scope of the research (Ringle et al., 2015). This software is a SEM analysis software used in small sample groups and the analysis of non-normal distributed data (Kwong & Wong, 2013; Dülgeroğlu & Başol, 2017; Yasım, 2019). The main reasons for choosing PLS-SEM in studies are that it is useful for small samples, complex models, and hierarchical models and focuses on prediction and exploratory research (Ringle et al., 2012). In addition to using the partial least squares method, SmartPLS; simultaneously evaluates the reliability and validity of the variables used in the measurement of all variables,

as well as the strength, degree, and significance level of the relationship between the variables in the specified model. SEM is used in the analysis of macroeconomic data as well (Başol, 2018; Leal-Rodríguez & Sanchís-Pedregosa, 2019; Şahinoğlu & Yakut, 2019). In the study, Descriptive analysis of the research data performed first. Subsequently, confirmatory factor analyzes (CFA) related to the sub-dimensions included in the research were performed, and reliability analyzes performed.

4.3. Descriptive Statistics

Collected data has been scrutinized in terms of its descriptive statistics, correlations, and normality. In this case, Table 1 shows the information regarding the missing, mean, median, minimum, maximum, standard deviation, kurtosis, and skewness values. The Shapiro-Wilk test of normality applies the hypothesis test regarding the normal distribution of the dependent and independent variables through SPSS statistic software.

Table 1. Descriptive Summary Statistics

Variables	Mean	Median	Min	Max	Std. Dev.	Excess Kurtosis	Skewness
HOUSING							
• Dwellings without basic facilities	3,551	,7	0	25,500	6,205	5,733	2,443
• Housing expenditure	20,811	21	15	26	2,448	-,016	-,048
• Rooms per person	1,653	1,65	1	2,6	,408	-,522	,275
INCOME							
• Household net adjusted disposable income (HNADI)	28.137,189	29.333	16.275	45.284	6169,55	,411	,265
• Household net wealth (HNW)	274.574,581	246.166,5	70.160	769.053	142481,205	3,409	1,608
NEGATIVE EMPLOYMENT INDICATORS							
• Labour market	6,595	4,8	,7	29,8	5,539	8,964	2,762

*A Partial Least Square Modelling for Analysis the Impact of Welfare to
Entrepreneurship Climate in OECD Countries*

insecurity (LMI)							
• Long-term unemployment rate (LTUR)	2,474	1,77	,05	15,65	2,763	13,451	3,248
POSITIVE EMPLOYMENT INDICATORS							
• Employment rate (ER)	69,324	70	52	86	6,866	,843	-399
• Personal earnings (PE)	39.874,027	40.863	15.314	63.062	12567,903	-,0841	,046
COMMUNITY							
Quality of support network	90,216	91	78	98	4,400	,881	-,935
EDUCATION							
• Educational attainment (EA)	78,351	82	38	94	14,325	1,753	- 1,541
• Student skills (SS)	489,297	496	410	529	28,3434	1,544	- 1,309
• Years in education (YE)	17,616	17,7	14,1	21	1,392	,493	-,217
ENVIRONMENT							
• Air pollution	13,135	14	3	28	5,715	-,274	,297
• Water quality	83,784	84	65	99	9,286	-,802	-,358
CIVIC ENGAGEMENT							
• Stakeholder engagement for developing regulations	2,159	2,2	1,2	3,2	,577	-1,067	,029
• Voter turnout	69,27	69	47	91	12,422	-,993	,038
HEALTH							
• Life expectancy	80,519	81,5	74,7	84,1	2,593	-,249	-933
• Self-reported health	67,527	69,5	33	88	13,522	,408	-,749
LIFE SATISFACTION	6,608	6,7	5,4	7,6	,696	-1,302	-,172
SAFETY							
• Feeling safe walking alone at night	70,419	72,3	41,8	90,1	11,806	-,082	-566
• Homicide rate	2,357	,8	,2	24,5	4,756	15,082	3,845

Table 1. Continues

WORK-LIFE BALANCE							
• Employees working very long hours	7,737	4,750	,37	3264	7,617	3,476	1,918
• Time devoted to leisure and personal care	15,009	14,9	13,8 3	16,47	,523	1,757	1,017
EASE OF DOING BUSINESS							
	77,927	77,9	68,4	86,8	4,31	-,226	-,173

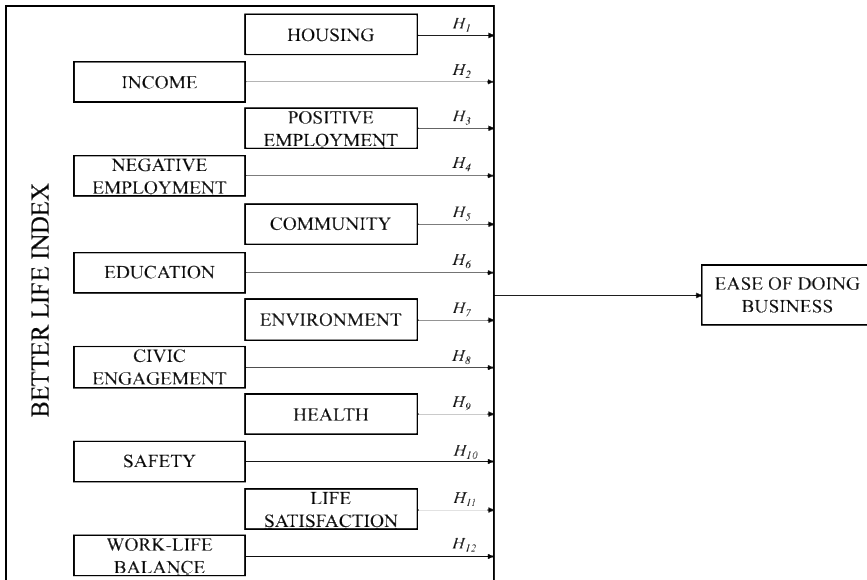
Based on the normality test that the data is not normally distributed, SMARTPLS software is preferred for the analysis of PLS-SEM. As shown in Table 1, the sub-dimensions were defined as sub-variables, while the main variables were defined as latent variables in the SmartPLS program. Thus, PLS-SEM consists of 24 sub-variables and 12 latent variables. In this study, dependent variable is ease of doing business index; independent variables are determined as; housing, income, positive employment indicators, negative employment indicators, health, education, work-life balance, civic engagement, life satisfaction community, environment, and safety. According to the distinction made by Başol (2018), the employment indicators variable is divided into two variables as positive and negative employment indicators. The distinction that Başol has previously made is also used in this study, for the possibility of the positive or negative perception regarding the quality of the employment may have different effects on the entrepreneurship climate in the countries.

4.4. Research Hypotheses

Figure 1 shows the theoretical research model of the study containing its hypotheses.

Figure 1. Proposed model for hypotheses tests

According to the research model, twelve hypotheses are suggested;

H₁ : Housing as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₂ : Income as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₃ : Positive Employment Indicator as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₄ : Negative Employment Indicator as a topic of BLI negatively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₅ : Community as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₆ : Education as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₇ : Environment as a topic of BLI positively affects ease of doing

business in OECD Countries

H₈: Civic Engagement as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries

H₉: Health as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₁₀: Safety as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₁₁: Life Satisfaction as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

H₁₂: Work-Life as a topic of BLI positively affects ease of doing business in OECD Countries.

5. Empirical Findings

During the analysis, the defined measurement model tested the validity and reliability of the study. Then in the structural model, higher-order factors are assessed, then hypotheses are tested, and lastly, R² values, which show how much the independent variables in the model explained the variance of the dependent variable, are checked. The bootstrapping technique (5,000 resamples) is used to calculate the T statistics, which measures the significance corresponding to this model's coefficients with 37 OECD Countries' data.

In the analysis, the topics' of Better Life Index whose "factor loadings" are below 0,70 were removed from the measurement model one by one due to their meaninglessness, and the analysis repeated. All Factor Loadings exceed 0,7 after all measurement model re-predicted. Afterward, the factor loadings of the scale items are examined as the relationships were significant. Table 2 shows the variables removed from the model.

**Table 2. Variables & Sub Indicators Extracted from
Measurement Model**

Latent Variables	Sub Indicator
Housing	Dwellings without basic facilities
	Housing expenditure
	Rooms per person
Community	Quality of support network
Environment	Air pollution
	Water quality
Civic Engagement	Stakeholder engagement for developing regulations Voter turnout
Health	Life expectancy
	Self-reported health
Life Satisfaction	Life Satisfaction
Safety	Feeling safe walking alone at night
	Homicide rate
Work-Life Balance	Employees working very long hours
	Time devoted to leisure and personal care

In order to enable convergent validity, items with low factor loadings were excluded from the study. Table 3 shows that all the constructs had a composite reliability value of > 0.70 (Bagozzi & Yi, 1988).

Table 3. Measurement Model Statistics

Variables	Sub Indicator	Outer Loadings	Outer Weights	VIF	Composite Reliability	Cronbach's Alpha
Education	EA	,787	,369	1,734	,839	,709
	SS	,896	,485	1,990		
	YE	,703	,393	1,232		
Income	HNADI	,897	,581	1,513	,883	,736
	HNW	,881	,543	1,513		
Negative Employment Indicators	LTUR	,979	,582	2,824	,971	,942
Positive Employment Indicators	LMI	,964	,447	2,758	,812	,701
	PE	,701	,357	1,221		
	ER	,946	,794	1,221		

According to Table 3, all variables that had factor loadings higher than 0.5 (Hulland, 1999) or 0,7 (Bagozzi & Yi, 1988) and the T values indicated that all loadings are significant at 0.01.

In order for the proposed model to be valid, Bagozzi & Yi (1988) state

that the AVE values required in the SEM should be higher than 0.50. Besides, Fornell and Larcker (1981) stated that the square roots of the AVE values should be higher than the correlation values in the relevant columns. Table 4 shows that the square root of AVE for each variable is higher than its correlation with other variables.

Table 4. Construct correlations and the squared roots of AVE

Variables	AVE	Fornell-Larcker Criterion				
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) Ease of Doing Business (EDB)	1,000	1,000*				
(2) Education	,637	,613	,798*			
(3) Income	,791	,134	-,003	,889*		
(4) Negative Employment Indicators	,944	-,416	-,161	-,329	,972*	
(5) Positive Employment Indicators	,689	,531	,543	,412	-,606	,830*

In addition to Construct correlation and squared roots of AVE, Table 5 shows heterotrait-monotrait (HTMT) correlations for all latent variables to prove discriminant validity. Accordingly, the heterotrait-monotrait ratio (HTMT) of the correlations is below the threshold of 0.9 (Henseler, Ringle, & Sarstedt, 2015).

Table 5. Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)

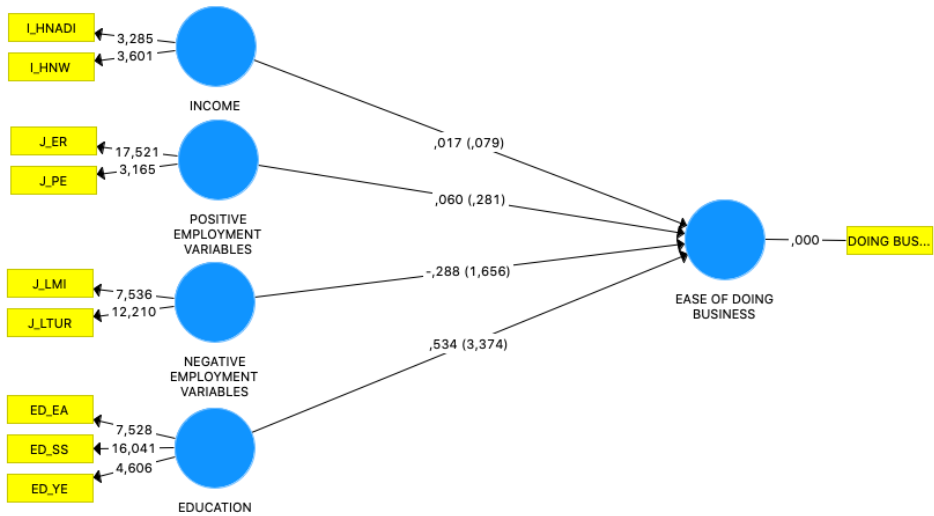
Variables	(1)	(2)	(3)	(4)
(1) EDB	-			
(2) Education	,724	-		
(3) Income	,156	,139	-	
(4) Negative Employment Indicators	,421	,316	,387	-
(5) Positive Employment Indicators	,618	,769	,816	,730

After all these analyzes, reliability, convergent validity, and discriminant validity of the measurement model are satisfactory for the structural model. SmartPLS software examines the path significance and path coefficient values in the structural model in the next phase. In the analysis of the structural model, the number of bootstrapping is 5,000 (Hair et al., 2017; Henseler et al., 2009).

In the SmartPLS software, whether the paths in the structural model predicted are significant or not is evaluated by observing the T-

Statistics. If the T-Statistic for the related path is higher than 1.96, the path in the model is significant otherwise is non-significant. Figure 2 shows the path coefficients and T-Statistics in the predicted structural model.

Figure 5. Path coefficients and T-Statistics of Structural Model

According to Figure 2; Only one path between exogenous variable with its sub-indicators and the endogenous variable is significant. When examined respectively, Only the Education topic of Better Life Index and its indicators affects Ease of Doing business, which is the endogenous variable, positively and significant (T:3,374, r: 0,534).

The path coefficients in the model vary between -1 and +1 in SmartPLS. When the path coefficient approaches 1, the positive significance of the relationship between the variables increases; When it approaches 0, the significance of the relationship between variables decreases. When the path coefficients are negative, the inverse relationship between variables; When the path coefficients are positive, there is a relationship in similar direction between the variables. Figure 2 shows the path coefficients and R2 for the

predicted model. Henseler et. al. (2009) proposed a rule of thumb for acceptable R2 with 0.75, 0.50, and 0.25 described as substantial, moderate and weak respectively. Accordingly, Better Life Index with its few variables moderately-weak affects ease of doing business. For all hypotheses, the only path coefficient is significant at the 0.001 level, and rest of all hypotheses of the research are not supported (Table 6).

Table 6. Direct Effects and Hypotheses Tests Results

Hypothesis	Proposed Hypothesis Relation	Path Coefficients	T Statistics	Supported ?
H ₁	Housing → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₂	Income → EDB	0,017	,078	NO
H ₃	PEI → EDB	,060	,273	NO
H ₄	NEI → EDB	-,288	1,653	NO
H ₅	Communication → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₆	Education → EDB	0,534	3,339	YES
H ₇	Environment → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₈	Civic Engagement → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₉	Health → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₁₀	Safety → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₁₁	Life Satisfaction → EDB	Removed From The Structural Model		
H ₁₂	Work-Life Balance → EDB	Removed From The Structural Model		

5. Conclusion

Entrepreneurship climate of the countries is shaped according to their socio-economic structure. This study examines the effect of well-being via socio-economic structures of countries on entrepreneurial climate. According to results there are no relationship between housing, communication, environment, civic engagement, healthy, safety, life satisfaction and work-life balance topics of BLI and EDBI. As being apart partially from literature, only the education, employment and income topics of BLI are connected but only education topic has significant positive relationship with EDBI Score. Except from environment and health topics of BLI and in spite of having moderate connection with education topic and weak connection with employment and income topics, this study confirmed the fact entrepreneurial climate requires absolute socio-economic structures for being developed. And the basic functions for

a strong socio-economic structure, all countries needs to maintain qualified educational, financial and employment opportunities for increasing entrepreneurial capacity (Nikolaev, 2014).

It is essential to identify the determinants of BLI, which has become one of the most emerging indicator used in measuring socio-economic well-being levels of countries. There are currently very few studies empirically testing the factors of well-being impact entrepreneurial capacity of countries. Generally, literature argues the impact of entrepreneurship on welfare. Therefore, this empirical presentation of the interaction of welfare-entrepreneurship with BLI-EDBI PLS-SEM analysis will contribute to the literature. These findings ensure that policymakers especially has lower BLI values should take into account to increase the quality of educational, employment and financial background of society in order to be more developed and raise entrepreneurship capacity of citizens. In this study, the only parameter for measuring entrepreneurship is the ease of doing business and sample countries are the OECD members. In this regard, comparative researches may be applied with low developed, developing and developed countries in terms of the better life indicators emerged as non-meaningful relationship with ease of doing business index. Beside these limitations, these results are only related with 2019-2020 term. Thus, It is suggested for the future researches to study on multimodel econometric analysis for key-factor predictions by expanding the literature and the data coming from past.

References

- Abreu, Maria et al. "Well-Being Effects of Self-Employment: A Spatial Inquiry." *Journal of Business Venturing*. 34(4), (2019), 589-607. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.11.001>

Ahl, Helene, & Tillmar, Malin. "Swedish welfare state retrenchment and the call for women's entrepreneurship to fill the void." In 4th European Conference on Politics and Gender Proceedings. (2015), 11-13.

Audretsch, David B - Belitski, Maksim. "Is Happiness Conducive to Entrepreneurship? Exploring Subjective Well-Being – Entrepreneurship Relationship across Major European Cities." *Henley Centre for Entrepreneurship*. (2015), 11-13.

Bagozzi, Richard P. - Yi, Youjae. "On the Evaluation of Structural Equation Models." *Journal of the Academy of Marketing Science*. 16(1), (1988),74-94. <https://doi.org/10.1007/BF02723327>

Barclay, D., Thompson, R., dan Higgins, C. "The Partial Least Squares (PLS) Approach to Causal Modeling: Personal Computer Adoption and Use an Illustration." *Technology Studies*, 2, (1995), 285-309.

Begley, Thomas M. et al. "Politico-Economic Factors Associated with Interest in Starting a Business: A Multi-Country Study." *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 29(1), (2005), 35-55. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2005.00068.x>

Başol, Oğuz. "OECD Ülkelerinde Yaşam Tatmini Üzerine Bir Değerlendirme." *İŞGÜÇ The Journal of Industrial Relations and Human Resources* 20(3), (2018), 67-86. <https://doi.org/10.4026/isguc.466684>

Carree, Martin et al. "Economic Development and Business Ownership: An Analysis Using Data of 23 OECD Countries in the Period 1976-1996." *Small Business Economics* 19, (2002), 271-290. <https://doi.org/10.1023/A:1019604426387>

Castaño, María Soledad et al. "The Effect of Social, Cultural, and Economic Factors on Entrepreneurship." *Journal of Business Research* 68(7), (2015), 1496-1500. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.01.040>

- Chin, Wynne W. "The Partial Least Squares Approach for Structural Equation Modeling." *Modern Methods for Business Research*, (1998), 295-336.
- Chin, Wynne W., & Newsted, Peter R. "Structural equation modeling analysis with small samples using partial least squares". in R. H. Hoyle, ed. *Statistical strategies for small sample research* (1999) 307-341. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- Decancq, Koen. "Measuring Multidimensional Inequality in the OECD Member Countries with a Distribution-Sensitive Better Life Index." *Social Indicators Research* 131, (2017), 1057-1086. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1289-2>
- Dülgeroğlu, İsmail, & Başol, Oğuz. "İş Stresi ve Çalışma Yaşamı Kalitesi Algısının Yansımaları: Satış Temsilcileri Üzerine Bir Araştırma." *Business and Economics Research Journal* 8(2), (2017), 293-304. <https://doi.org/10.20409/berj.2017.51>
- Erdoğan, Ekrem, & Genç, Kemal G. "Avrupa Birliği Ülkelerinde Geçici/Gündelik Çalışma". in Metin, Onur, ed. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-III* (2019). Sakarya Yayınevi, Sakarya.
- Fornell, Claes - Larcker, David F. "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error." *Journal of Marketing Research* 18(1), (1981), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gilbert, Neil, & Terrell, Paul. "*Dimensions of social welfare policy*". (2012). Boston: Pearson Allyn and Bacon.
- Graafland, Johan. "When Does Economic Freedom Promote Well Being? On the Moderating Role of Long-Term Orientation." *Social Indicators Research* (2019). <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02230-9>

Gürbüz, Ali K. "Analitik Yaklaşımın Teori Üretme Kapasitesi: Girişimcilik Ve Refah Teorisi Örneği", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), (2009), 113-125.

Hair, Joseph F., et al. "A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)". (2017). Sage Publications, TO: U.S.A.

Henrekson, Magnus, & Roine, Jesper. "Promoting Entrepreneurship in the Welfare State," Chapters, in: David B. Audretsch & Isabel Grilo & A. Roy Thurik (ed.), *Handbook of Research on Entrepreneurship Policy*, 5, (2007), 64-93.

Henseler, Jörg et al. "The Use of Partial Least Squares Path Modeling in International Marketing." *Advances in International Marketing* 20, (2009), 277-320. [https://doi.org/10.1108/S1474-7979\(2009\)0000020014](https://doi.org/10.1108/S1474-7979(2009)0000020014)

Henseler, Jörg et al. "A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling." *Journal of the Academy of Marketing Science* 43(1), (2015), 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>

Islam, Sardar M.N. - Clarke, Matthew. "The Relationship between Economic Development and Social Welfare: A New Adjusted GDP Measure of Welfare." *Social Indicators Research* 57,(2002) 201-229. <https://doi.org/10.1023/A:1014481414637>

Iyigun, Murat F.- Owen, Ann L. "Risk, Entrepreneurship, and Human-Capital Accumulation." *American Economic Review* 88, (1998), 454-457. <https://doi.org/10.17016/feds.1997.37>

Kasparian, Jérôme- Rolland, Antoine. "OECD's 'Better Life Index': Can Any Country Be Well Ranked?" *Journal of Applied Statistics* 39:10, (2012), 2223-2230. <https://doi.org/10.1080/02664763.2012.706265>

Kwong, Kay, & Wong, Ken. "Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Techniques Using SmartPLS." *Marketing Bulletin* 28/05, 2013, 1-32.

- Leal-Rodríguez, Antonio L.- Sanchís-Pedregosa, Carlos. "Could the Ease of Doing Business Be Considered a Predictor of Countries' Socio-Economic Wealth? An Empirical Analysis Using Pls-Sem." *Journal of International Studies* 12(4), (2019), 229-243. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-4/15>
- Mizobuchi, Hideyuki. "Measuring World Better Life Frontier: A Composite Indicator for OECD Better Life Index." *Social Indicators Research* 118, (2013), 987-1007. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0457-x>
- Mizobuchi, Hideyuki. "Incorporating Sustainability Concerns in the Better Life Index: Application of Corrected Convex Non-Parametric Least Squares Method." *Social Indicators Research* 131, (2016), 947-971. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1282-9>
- Mizobuchi, Hideyuki. "Measuring Socio-Economic Factors and Sensitivity of Happiness." *Journal of Happiness Studies* 18, (2017), 463-504. <https://doi.org/10.1007/s10902-016-9733-1>
- Naudé, Wim et al. "'Surfeiting, the Appetite May Sicken': Entrepreneurship and Happiness." *Small Business Economics* 42(3), (2014), 523-540. <https://doi.org/10.1007/s11187-013-9492-x>
- Neergaard, Helle- Thrane, Claus. "The Nordic Welfare Model: Barrier or Facilitator of Women's Entrepreneurship in Denmark?" *International Journal of Gender and Entrepreneurship* 3(2), (2011), 88-104. <https://doi.org/10.1108/175662611111140189>
- Nikolaev, Boris. "Economic Freedom and Quality of Life: Evidence from the OECD's Your Better Life Index." *Journal of Private Enterprise* 29, Issue Fall, (2014), 61-96.
- OECD. "'Environmental Quality' in OECD: How's Life? Measuring Well-Being." *OECD Publishing*, (2011).

OECD “Better Life Index’, OECD Social and Welfare Statistics”.
OECD Publishing (2020). <https://doi.org/10.1787/data-00823-en>

Özdemir, Mustafa Ç. “Bütüncül Sosyal Politika Modeli.” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117-230, (2017), 27-44.

Pennings, Johannes M. “The Urban Quality of Life and Entrepreneurship.” *Academy of Management Journal* 25(1), (1982) 63-79. <https://doi.org/10.5465/256024>

Retsikas, Konstantinos. “The Gift of Future Time: Islamic Welfare and Entrepreneurship in 21st Century Indonesia.” *South East Asia Research* 25:3, (2017), 284-300. <https://doi.org/10.1177/0967828X17719761>

Ribes-Giner, G. et al. “Wellbeing Indicators Affecting Female Entrepreneurship in OECD Countries.” *Quality and Quantity* 53, (2019), 915–933. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0796-4>

Ringle, Christian M et al. “Editor’s Comments: A Critical Look at the Use of PLS-SEM.” *MIS Quarterly* (2012), iii-xiv.

Ringle, Christian M. et al. “*SmartPLS 3. Bönningstedt: SmartPLS*.” Retrieved from <http://Wwww.Smartpls.Com>.” (2015).

Schubert, Christian. “What Do We Mean When We Say That Innovation and Entrepreneurship (Policy) Increase ‘Welfare’?” *Journal of Economic Issues* 49:1, (2015), 1-22. <https://doi.org/10.1080/00213624.2015.1013859>

Spicker, Paul. “*Social Policy Themes and Approaches*” 3rd ed, Bristol: The Policy Press. (2015).

Stanton, Elizabeth A. “Human Development Index: A History.” *Political Economy Research Institute Working Paper Series* 127, (2007).

Şahinoğlu, Tüter, K., & Yakut, Şahin. G. “Yapısal Eşitlik Modeli ile Özgürlüklerin Ekonomik Performansa Etkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (30) , (2019). 1-20.

Tamvada, Jagannadha Pawan. “Entrepreneurship and Welfare.” *Small Business Economics* 34(1), (2010), 65-79. <https://doi.org/10.1007/s11187-009-9195-5>

Vial, Virginie. “Does Entrepreneurship Improve Economic Well-Being?” *Frontiers of Entrepreneurship Research* 31(4),(2011) 1-5.

Wiklund, Johan et al. “Entrepreneurship and Well-Being: Past, Present, and Future.” *Journal of Business Venturing*. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2019.01.002>

World Bank. “*Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies*”, (2020). <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1440-2>

Yasım, Yavuz K. “Niceliksel İş Yükü ve Güvenlik İkliminin İş-Aile Çatışmasına Etkilerinin SMARTPLS ile Analizi: Tekstil Sektörü Örneği”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17 (4), (2019). 128-144

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE DİJİTAL EKONOMİ İLİŞKİSİ: AB ÜLKELERİ İÇİN BİR ARAŞTIRMA

Aylin KONU*

Öz

Günümüzde modern teknolojik gelişmelerin izlenmesi hem mikro hem de makro düzeyde oldukça önemli hale gelmiştir. Dijitalleşme günümüzde ekonomik ve sosyal gelişimin temel itici güçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dijital ekonominin sürdürülebilir kalkınma açısından önemi, dinamik ve rekabetçi bir ekonominin başarılmasında büyük bir paya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, dijital ekonominin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini AB ülkeleri için 2018 verilerini kullanarak yatay-kesit analiz yöntemi ile test etmektir. Çalışma sonucu elde edilen ampirik bulgulara göre, dijital ekonomi ve toplum endeksinin, sürdürülebilir kalkınma endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Ekonomi, AB Ülkeleri

---

* Dr. Öğr.Üyesi, Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-mail: akoc@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8336-5475

The Relationship Between Sustainable Development and Digital Economy: A Research for EU Countries

Abstract

Today, monitoring of modern technological developments has become very important at both micro and macro levels. Digitalization is considered as one of the main driving forces of economic and social development. The importance of digital economy in terms of sustainable development stems from its great share in achieving a dynamic and competitive economy.

The aim of this study is to test the impact of digital economy on sustainable development using the 2018 cross-section analysis method for 28 EU countries. According to the empirical findings obtained from the study, it was found that the digital economy and society index had a statistically significant and positive effect on the sustainable development index.

Keywords: Sustainable Development, Digital Economy, EU Countries

1. Giriş

Son zamanlarda öne çıkan iki gelişme sözkonusudur; bunlardan biri yeni teknoloji devrimi, diğeri ise, daha fazla dikkat çeken sürdürülebilirlik kavramı olmuştur.

Teknolojik gelişimle birlikte bilgi teknolojisi araçları ve yöntemleri girişimciler için olduğu kadar ülkeler açısından da önemli bir etken haline gelmiştir. Çünkü günümüzde teknolojik gelişim, ekonomik ve sosyal gelişmenin de itici gücü olarak kabul edilmektedir. Teknoloji, iktisadi büyümeyi, eğitim ve sağlık hizmetlerini ve yönetişimi geliştirmektedir. Bu çerçevede Bilgi İletişim Teknolojileri(BİT) sektörünün gelişmekte olan ülkeler açısından istihdam ve ekonomik performans üzerinde pozitif etkiler yarattığı ifade edilmektedir (Braund v.d., 2006, 3-9). Sektörün sağladığı katkılar, bu sektörün kullanımının ekonomi ve toplum içerisinde yaygın olarak kullanılması ve inovasyonun teşvik edilmesiyle daha da

artmaktadır.

BİT sektörüne yönelik yatırımlar; firma ölçeğinde rekabet gücü artışını ve verimliliği, toplam düzeyde ise işgücünün niteliklerine yatırımı, inovasyonu ve yeni firmaların piyasaya girmesini teşvik etmektedir. BİT'nin ekonomide daha yoğun şekilde kullanımıyla birlikte; firmalar ile kamu ve sosyal kurumlarda verimliliğin ve yenilikçiliğin artırılması, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ve faktör verimliliğinin artırılması mümkün hale gelmektedir (Işık & Kılınç, 2013, 37).

Farklı BİT araçlarının kullanılması, dijital ortamın gelişmesine neden olur. Bu kapsamda, bilgi aktarımı daha hızlı olabilir ve nüfus daha bilinçli hale gelebilir. Bilgi toplumunda insanlar yer ve zamana bakılmaksızın bilgiye kolayca ulaşabilir ve bu bilgiyi paylaşabilir (Hegyes v.d., 2017, 45).

Özellikle, gelişmekte olan ülkeler bakımından, bilgi iletişim teknolojileri altyapısının durumu ve bu altyapıya erişim eşitliği, ekonomik büyüme, verimlilik ve sürdürülebilir kalkınmayı doğrudan etkileyen ulusal bir politika olarak ele alınmaktadır (Uçkan, 2006, 31). Dijital ekonomi günümüzde ekonomik kalkınma sürecinin temel unsuru olarak kabul edildiğinden bilgi ve iletişim teknolojileri alanında ülkelerarasında artan bir rekabet söz konusudur. Dijital ekonomi üzerine literatürde yer alan çalışmalarda genellikle dijital ekonominin belirleyicileri ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur (Nasab & Aghaei 2009, Yeo, 2010). Dijital ekonominin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, dijital ekonominin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerinin tespit edilmesidir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, dijital ekonomi ile sürdürülebilir

kalkınma arasındaki ilişki ele alınarak, dijital ekonominin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi yatay kesit analiz yöntemi ile 28 Avrupa Birliği (AB) üyesi ülke için 2018 verileri ile test edilecektir. Çalışmada ilk olarak, dijital ekonomi ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki teorik olarak açıklanacak ve sonrasında bu ilişki analitik olarak ispatlanmaya çalışılacaktır.

2. Dijital Ekonomi ve Özellikleri

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe yaşanan gelişmelerin giderek hızlanması ve internetin her alanda yaygın olarak kullanılması dijital ortamda gerçekleştirilen işlemlerin de artmasına yol açmıştır (Artar, 2018, 2176). Birçok ülkede bilgi ve iletişim teknolojilerine büyük oranlarda yatırım yapılması ve bu teknolojilerin hemen her alanda kullanılması ekonomik ilişkileri de önemli ölçüde etkilemiştir (Öztürk, 2002,1).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin her alanda kullanımının yaygınlaşması ekonomi literatüründe İnternet Çağı, Bilgi Teknolojisi Devrimi, Dijital Ekonomi gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Dünya genelinde ise enformasyon ekonomisi (information economy), ağ ekonomisi (network economy), bilgi ekonomisi (knowledge economy), dijital ekonomi (digital economy), ağırlıksız ekonomi (weightless economy) ve yeni ekonomi (new economy) kavramları çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Özcan, 2016, 73).

Dijital ekonomi kavramı ilk olarak iş stratejileri ve organizasyonel değişimler konusunda uzman olan Don Tapscott'ın 1995'de yayımladığı "The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence" kitabı ile literatüre girmiştir (Rouse, 2017).

OECD (2015) raporuna göre dijital ekonomi, teknolojinin daha ucuz ve yaygın hale getirilmesi suretiyle tüm ekonomik sektörlerde yeniliği destekleyen bilgi ve iletişim teknolojilerinin yarattığı

dönüşüm sürecini ifade etmektedir (OECD, 2015).

Dijital ekonomi ile elektronik ticaret kavramları çoğu zaman birbiri yerine kullanılmakla birlikte dijital ekonomi e-ticareti de kapsayan daha üst bir kavramı ifade etmektedir. Dijital ekonomi elektronik ticaretin yanı sıra çevrimiçi reklam, çevrimiçi ödeme hizmetleri, bulut bilişim, web tabanlı reklamcılık, üç boyutlu baskı dijital para kullanımı gibi faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır (Özcan, 2016, 73).

Dijital ekonomi tanım olarak üretim ve hizmetleri de kapsayan bilgi ve iletişim teknolojilerini, dijital içerikleri ve e-ticaretten müziğe kadar birçok şeyi kapsamaktadır. Ancak, sınıflandırma yapılırken bu standart tanımın baz alınması önemli olan birtakım dijital faaliyetlerin de gözden kaçmasına neden olmaktadır. Dijital araçlar daha geniş bir alana yayıldıkça ve daha fazla sayıda sektörde kullanım alanı buldukça, dijital firmaların sayısı da artmaktadır (Portes, 2015, 3).

Dijital ekonomide firmaların müşterileri, tedarikçileri ve faaliyetleri ile ilgili konularda veri toplaması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Örneğin, herhangi bir ürün ya da hizmetten faydalanan kullanıcıların, söz konusu ürün ve hizmetle ilgili yorumları, ürünün veya hizmetin geliştirilmesine neden olabildiği gibi başka bir müşteri grubuna sunulmasını da sağlayabilir. Dolayısıyla tüketiciden üreticiye olan dışsallığın dijital ekonomilerde daha etkin olduğu söylenebilir (Yüce & Akbulut, 2018, 111).

Hükümetlerin bu konudaki politikaları ve internet üzerindeki düzenlemeler dijital ekonominin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bilgi ve iletişim sektörüne yönelik hükümet politikaları çerçevesinde, hükümetlerin ve düzenleyici kurumların ağ oluşturması, hizmetler geliştirmesi kullanıcılara yönelik içerik ve uygulamalar sağlanması açısından elverişli bir ortam yaratılmasını

sağlamaktadır.

Dijital ekonomi oldukça geniş kapsamlı olduğundan ve teknolojik gelişmeler nedeniyle dijital ürün ve hizmetlerin kapsamı devamlı genişlediğinden boyutunun ölçülmesinde birtakım zorluklar ortaya çıkmaktadır. Dijital ekonomide ölçüm sorunu yaratan alanlar şu şekilde sıralanabilir:(Strassner, 2016, 2)

- Dijital mal ve hizmetlerin fiyat ve ticaret hacimlerinin ölçülmesinde yaşanan sorunlar,
- Ride-sharing gibi dijital uygulamalar ve paylaşım ekonomisinin (sharing economy) farklı yönleri
- Reklamlarla destek bulan ücretsiz internet hizmetleri

Dijital ekonominin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

Bilgi (Knowledge): İşletmelerde ve genel olarak tüm ekonomide odak noktası, bilgiye kolayca dönüştürülebilen beşeri sermaye kaynağıdır. Dijital ekonomide temel üretim faktörü bilgidir, diğer faktörler ikinci plandadır. Bu durum firmaları çalışanlarının eski fikirlerini değiştirmeye, bilgi işçilerinin ise yeteneklerini korumaya ve geliştirmeye çalışacakları anlamına gelmektedir.

Sayısallaştırma (Digitalization): Bilgi, sınırlar ve birlerden oluşan dijital formda sayısal bir şekilde saklanabilmektedir. Bilginin analog ya da fiziksel olduğu eski ekonomide iletişim sadece kişilerin hareketiyle sağlanmaktaydı. Yeni ekonomide dijital cihazlarla sağlanan dijital formdaki bilgiler dünyanın farklı bölgelerindeki kişiler arasında mümkün olan en kısa sürede serbestçe dolaşabilmektedir.

Sanallaştırma (Virtualization): Dijital ekonomide, fiziksel ve somut şeyleri sanal şeylere dönüştürmek mümkündür. Bu durum ise, kurumların yapısını, sosyal ilişkileri ve ekonomik faaliyetin

niteliğine ilişkin önceden belirlenmiş temel kuralları değiştirir.

Küçük Parçalara Ayırma (Molecularization): Geleneksel organizasyon yapıları daha akıcı ve esnek bir iş ortamına dönüşmektedir. Dijital ekonomide, daha esnek bir yapıya sahip olan örgütler faaliyetlerini sürdürebilecek, katı yapıda olan örgütler ise yeni ekonomi ile ortaya çıkan değişimlere ve dinamik ortama uyum sağlayamayarak yok olacaktır.

Ağlar arası iletişim (Integration/Internetworking): Mikro düzeyde, bireysel organizasyonlar yeni teknoloji ağları nedeniyle hem küçük firmaların avantajlarına sahip olacak, hem de hiyerarşiden ve değişime ayak uyduramamaktan kaynaklanan birtakım maliyetlere katlanmayacaklardır. Makro düzeyde ise, ekonomideki tüm aktörler birbiriyle etkileşim ve uyum içerisinde çalışacak bu da refahın yaratılması ve dağıtımı için temel olacaktır.

Aracının olmaması (Disintermediation): Aracılar yakın gelecekte ortadan kalkacaktır. İşletmeler, teknolojik imkanlar sayesinde müşterileriyle zaten bağlantı içerisinde ve tedarikçilerle müşteriler arasında bilgi alışverişi yapılabilmektedir. Dolayısıyla eğer aracılar hayatta kalmak istiyorsa tedarik zincirine değer katacak yeni yollar bulmalıdırlar.

Yakınlaşma (Convergence): Daha önce de belirtildiği gibi, baskın ekonomik sektör, bilgi işlem, iletişim ve içeriğin bir araya gelmesiyle yaratılmaktadır. Bu unsurlar birlikte bu yeni çağın bağlı olduğu platformlardan biri olan interaktif multimedyaı oluşturmaktadır.

İnovasyon (Innovation): Yeni ekonomi, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde bilgi teknolojisini kullanan yeniliklere dayanmaktadır. İnovasyon ekonomisinde, insanın hayal gücü ve yaratıcılığı, en önemli değer kaynağıdır. Ancak dijital ekonomide

inovasyonu ödüllendiren ve teşvik eden bir ortamın varlığı zor olmaktadır.

Doğrudanlık (Immediacy): Müşteriler geçmişe oranla daha fazla bilgi sahibidir ve daha kaliteli hizmet talep ederler. Dijital bilgi teknolojisinin bir sonucu olarak, bir ürünün sipariş edilmesi ile bunun üretimi ve dağıtımı arasında geçen süre kısalmaktadır.

Küreselleşme (Globalization): Bilginin önemli bir kaynak olduğu dijital ekonomide organizasyonlar yerel sınırlar içerisinde olsa da tek bir dünya ekonomisi bulunmaktadır. Bu, organizasyonların çokuluslu şirketler değil, küresel organizasyonlar olduğu anlamına gelmektedir.

Uyumsuzluk (Discordance): Dijital çağda, teknolojik okuryazar olanlarla teknolojiye erişimi olmayanlar arasındaki fark açılmaktadır. Bu durumun gelecekte toplum için önemli sorunlara neden olabileceği belirtilmektedir (Babu, 2003, 1-3).

3. Dijital Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temeli 1980 yılında Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin hazırladığı Dünya Koruma Stratejisi (World Conservation Strategy) başlıklı rapora dayanmaktadır. Ancak söz konusu kavramın yaygın olarak kullanılmaya başlanması Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (1987) "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporuyla olmuştur. Bu rapora göre sürdürülebilir kalkınma, "Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma şeklinde tanımlanmaktadır (Yeni, 2014,184).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ekonomik, sosyal (toplum) ve çevresel olmak üzere başlıca üç boyutu bulunmaktadır ve bu üç boyut arasında dengeli bir ilişki kurulmak zorundadır. Ekonomik boyut, öncelikle mal ve hizmet tüketimindeki artışlarla insan

refahını iyileştirmeye yöneliktir. Çevresel boyut, ekolojik sistemlerin bütünlüğünün ve esnekliğinin korunmasına odaklanırken, sosyal boyut, insan ilişkilerinin zenginleştirilmesine ve bireysel ve grup çıkarlarının gerçekleştirilmesine vurgu yapmaktadır (Tocan & Duduman, 2010).

Fakat söz konusu kavramın ekonomik boyutu daha çok ön plandadır ve bir büyüme oranına dayanmaktadır. Günümüzde büyümenin yarattığı çevre sorunlarından daha çok, çevre sorunlarının ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkilerinden söz edilmektedir (Can, 2017, 139).

Bu konuda yapılan çalışmalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın önündeki engeller olarak siyasi kriz, savaş ve uluslararası gerilimler dışında, bilgi işlem teknolojileri (BİT) ile kalkınma stratejilerinin birbirinden bağımsız olarak belirlendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kalkınma için dijital ekonomiye yönelik birçok uygulama önceden belirlenmiş ulusal strateji ve eylem planına göre yapılandırılmamıştır.

Dijital ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, bilgi hacminin ve yapısının artması, bilgilerin hızlı bir şekilde iletilmesi ve bilginin sağlanması gibi özellikleriyle sürdürülebilir kalkınmanın gelişimine katkıda bulunduğu gibi aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma da dijital ekonominin gelişimine katkıda bulunabilmektedir (Tocan & Duduman, 2010).Dijital ekonomi genellikle hem yüksek hem de sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında toplumsal dönüşümün önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir (Rezny vd., 2019,1). Günümüzde bilgi toplumu, sürdürülebilir kalkınmanın bir kaynağıdır ve bu nedenle sürdürülebilir toplumlar inşa etmede temel bir rol oynamaktadır (Hegyes v.d., 2017, 40).

4. Avrupa Birliği'nde Dijital Ekonomi alışmaları

Dünya genelinde dijital ekonominin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu çerçevede, Avrupa Birliği (AB)'nin de aralarında olduğu birçok kurum ve kuruluş sınır ötesi dijital ekonomiyle ilgili faaliyetlere yönelik engellerin kaldırılması maksadıyla çeşitli eylem planları oluşturmaktadır. AB'de dijital ekonomiye yönelik alışmalar Lizbon Stratejisi (2000) ile başlamış, süreç Avrupa 2020 Stratejisi ile devam etmiştir. Bu planlarda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iktisadi büyüme, istihdam ve yenilikçilik gibi alanlarda sağladığı fırsatlardan AB'nin en üst düzeyde

faydalanması için neler yapılması gerektiği, AB'nin bilgi toplumuna dönüştürülmesi ve bu nedenle AB'de bir Dijital Tek Pazar oluşturulmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (Akses, 2015, 1).

Lizbon Stratejisinde, Avrupa Birliği ekonomilerinde yapısal değişiklikler yapılması gerektiği belirtilmiş ve bu değişikliğin 2000-2010 dönemi içerisinde nasıl ve hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği ortaya konulmuştur (İnan, 2005, 67-68).

Avrupa Konseyi tarafından 2010 yılında kabul edilen AB 2020 stratejisi ile büyüme ve istihdam alanlarında yol haritası sunulmuş olup 10 yıllık bir dönem kapsanmaktadır. Avrupa Stratejisi 2010-2020 yılları arasında Avrupa ekonomisindeki mevcut yapısal sorunları çözmek, rekabeti ve verimliliği artırmak ve sürdürülebilir bir sosyal piyasa ekonomisini desteklemek amacıyla hazırlanmış bir strateji olarak ortaya çıkmaktadır (European Comission, 2018).

Lizbon Stratejisi ile belirli bir aşama kaydedilmiş ancak dijital dönüşüm alanında Avrupa Birliği 2010 yılında ulaşmak istediği düzeye gelememiştir. Bu nedenle Avrupa Birliği, 2020 stratejisi çerçevesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin temel alındığı "Avrupa İçin Dijital Gündem" başlığı altında bir eylem planı hazırlamıştır (Sağ, 2017, 21).

Dijital Gündemin en önemli amaçlarından biri, dijital bir tek pazar oluşturmak ve bu pazar ile birlikte sosyal fayda ve sürdürülebilir bir ekonomik sistem geliştirmektir. Dijital Tek Pazar Stratejisi ile Avrupa'nın dijital ekonomide önemli bir konuma gelmesi ve vatandaşlar ile işletmeler için dijital fırsatların geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Dijital Gündem kapsamında sağlanan gelişmeler Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (Digital Economy and Society Index) çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI), Avrupa'nın dijital performansını inceleyen bileşik bir ölçüdür ve AB ülkelerinin Dijital Tek Pazar oluşturmak için öncelikli yatırım ve eylem gerektiren alanları belirlemelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

DESI, 30'dan fazla gösterge üzerinden hesaplanmakta ve her bir ülkeyi dijital performansına göre sıralamak için bir ağırlıklandırma sistemi kullanmaktadır. Endeks bağlanabilirlik, dijital beceriler, ticari amaçlı internet kullanımı, dijital teknoloji entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri olmak üzere beş temel boyuttan oluşmaktadır (European Commission, 2018).

5. Literatür

Günümüzde teknolojik gelişmeleri takip etmek hem mikro hem de makro düzeyde oldukça önem arz etmektedir. Tarih boyunca meydana gelen devrimler, ekonomik sistemler ve sosyal yapılarda köklü değişimlere neden olmuştur. Modern iş hayatındaki en büyük devrimlerden biri şüphesiz daha yüksek rekabet gücüne ulaşmak için gelenekselden dijital iş modellerine geçmek olmuştur (Jovanović v.d., 2017, 907).

Dang ve Pheng (2015) yeni ekonomik gelişme teorilerini araştırdıkları çalışmalarında, daha hızlı bir ekonomik büyüme

sağlama amacıyla, birçok ülkede doğal kaynak rezervlerinin endişe verici oranlarda kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu oluşumun farkına varılmasıyla sürdürülebilir kalkınma hem uluslar hem işletmeler için bir öncelik olarak daha fazla vurgulanır hale gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, refaha ulaşmanın ancak, ekonomik büyüme, sosyal eşitlik ve çevre koruma gibi üç temel dayanağın sinerjik etkisiyle mümkün olabileceğini göstermektedir. Ek olarak, günümüz toplumunun karmaşıklığı nedeniyle, kültür sürdürülebilir kalkınmanın dördüncü boyutu olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın bu bileşeni önemlidir, çünkü değişikliklerin toplumda nasıl kabul edileceğini belirler. Dolayısıyla, dijital dönüşümün benimsenmesi açısından da çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kültür ve kültürel değişimin farklı boyutları, toplumu değiştirmek ve toplumun sürdürülebilir kalkınmasını etkilemek için pazarlama sistemleri ile birlikte çalışır (Jovanović v.d., 2017, 908- 911).

Bu konuda yapılan son araştırmalarda, kültürün dijitalleşmeyi kabul etme üzerindeki etkisi de incelenmektedir. Benner (2017), çalışmasında Doğu ve Batı Almanya için, dijitalleşmenin kültürel olarak kabul edilmesinin GSYİH üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, dijitalleşmenin kültürel anlamda olumlu kabul edilmesi GSYİH'yi arttırdığını göstermiştir. Ancak, bu araştırma sürdürülebilir kalkınmanın diğer boyutlarını içermemektedir.

Hegyes vd. (2017), dijitalleşme ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiyi Macaristan ile diğer AB ülkelerini karşılaştırarak incelemiştir. Çalışma, Avrupa Komisyonu raporlarını ve ortaöğretimdeki ampirik araştırmaları temel almıştır. Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma bileşenleri üzerinde dijitalleşmenin etkilerinin tamamı gösterilmemiş, genel olarak AB'ye kıyasla Macaristan'ın performansına odaklanılmıştır.

Zhao (2011), çalışmasında ulusal kültürün e-devlet gelişimi

üzerinde etkili olup olmadığını, dünya genelinde 84 ülke için ampirik olarak araştırmıştır. Sonuç olarak bireycilik, güçler ayrılığı ve uzun vadeli oryantasyonun e-devlet gelişimi ile anlamlı şekilde ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Khalil (2011) ulusal kültür değerlerinin e-devlet hazırlığı ile ilişkisini araştırdığı çalışmasında, performans yönelimi ve kendine güven dışında, ulusal kültür değerlerinin e-devlet hazırlığı ile olumsuz ve pozitif olarak ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Srite ve Karahanna (2006) çalışmalarında teknoloji kabulü ve kültürel değerleri karşılaştırmışlardır. Çalışmada maskülenlik, güçler ayrılığı ve belirsizlikten kaçınma gibi kültürel değerlerin teknoloji kullanımı davranışsal niyeti üzerinde farklı etkilere sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Cox vd. (2011) ekonomik kalkınmanın kültürel değerlerle de ilişkili olduğunu ifade ettikleri çalışmalarında, güçler ayrılığının, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi gelir ile negatif ilişkili olduğu ancak bireyciliğin, pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Jovanović vd. (2017), çalışmalarında, 2014-2017 dönemi için dijitalleşmenin, ekonomi, toplum ve çevre gibi temel sürdürülebilirlik bileşenleri üzerindeki etkisini AB ülkeleri için incelemiştir. Sonuç olarak, dijitalleşmenin sürdürülebilir kalkınma bileşenleri ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve daha yüksek dijitalleşme seviyesinin, daha yüksek rekabet gücü, yenilikçilik ve girişimcilik faaliyetleri yoluyla ekonomik kalkınmayı etkilediğini ifade etmişlerdir.

Bir toplumda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında, teknoloji seviyesi, ekonomik gelişme ve fiziksel çevre gibi unsurlar çevredeki diğer unsurlarla etkileşime girer. Dijital dönüşüm çağında, teknolojik değişim ve bilgi ekonomisi, ekonomik büyümenin de en

önemli itici gücü haline gelmiştir. Sonuç olarak, toplumların dijital dönüşüm sürecinde, sürdürülebilir kalkınmanın farklı boyutlarını göz önünde bulundurmak önemlidir (Layton, 2009).

6. Ampirik Model

Çalışmada kullanılan ekonometrik modelin amacı, dijital ekonomi ve toplum endeksinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla dijital ekonomi ve toplum endeksinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi yatay kesit analiz yönteminden yararlanılarak AB üyesi ülkelerde 2018 yılı için tahmin edilecektir. Bu çerçevede oluşturulacak ekonometrik model doğrultusunda, kişi başına düşen milli gelir, inovasyon endeksi, küresel rekabet endeksi ve dijital ekonomi ve toplum endeksi modelde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ise modelin bağımlı değişkenidir.

Sürdürülebilir kalkınmayı etkileyen unsurları ortaya koyarken Jovanović vd., (2017)'nin çalışmalarında kullanılan değişkenlerden yararlanılmıştır. Model matematiksel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$SK = \beta_0 + \beta_1 \ln KBMG + \beta_2 \ln \dot{N} + \beta_3 KRE + \beta_4 DESI + \epsilon_i$$

Burada SK sürdürülebilir kalkınmayı gösterirken; açıklayıcı değişkenler $\ln KBMG$, $\dot{N}$, KRE, DESI; sırasıyla doğal logaritması alınmış kişi başı milli gelir seviyesini, inovasyonu, küresel rekabet düzeyini ve dijital ekonomi ve toplum endeksini ifade etmektedir. β_0 , sabit terim, $\beta_1, \dots, \beta_4$ eğim parametreleri, ϵ_i ise hata terimini göstermektedir.

6.1. Veri Seti ve Model Sonuçları

Çalışmada kullanılan modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler ve bu verilere ilişkin kaynakların açıklaması aşağıda yer almaktadır. Modeldeki değişkenlere ilişkin veriler 2018 yılına

aittir.

Çalışmada kullanılan modelin bağımlı değişkeni olan sürdürülebilir kalkınma için Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi (Sustainable Development Goal Index (SDGI)) kullanılmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi, her ülkenin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmada ne kadar katkıda bulunduğunu değerlendiren dünya çapında bir çalışmanın sonucudur. The Sustainable Development Solutions Network and the Bertelsmann Stiftung tarafından yıllık olarak yayınlanan,162 ülkenin yer aldığı çalışmada 0 en düşük 100 ise en yüksek düzeyi ifade etmektedir.

Modeldeki bağımsız değişkenlere ait verilerin açıklaması ile kaynağı aşağıda yer almaktadır:

Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerden biri olan kişi başı milli gelir düzeyine ilişkin verilerin satın alma gücü paritesi cinsinden değeri kullanılmıştır. Ülkelerdeki kişi başına milli gelir düzeyi verileri Dünya Bankası'nın¹ internet veri tabanından alınmıştır.

Çalışmada kullanılan bir diğer bağımsız değişken olan inovasyon için Global Innovation Index verileri kullanılmıştır. Global Innovation Index değerleri 0 ile 100 arasında değişen verilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede 0 inovasyon düzeyinin en düşük olduğu, 100 ise en yüksek olduğu durumu ifade etmektedir. Küresel Rekabet Endeksi (KRE) Dünya Ekonomik Forumu tarafından ölçülmekte ve 141 ülkenin küresel rekabet edebilirliğini değerlendirmektedir. Bu metodolojinin göstergeleri ekonomiye (ücretler, verimlilik, Ar-Ge harcamaları vb.) ve toplumsal gelişime (ortaöğretime kayıt oranı, internet kullanıcıları, eğitim kalitesi vb.) odaklanmıştır.

Endeks değerleri 0 ile 100 arasında ölçeklendirilmektedir. Bu çerçevede 0 rekabet gücünün en düşük olduğu, 100 ise en yüksek olduğu durumu ifade etmektedir.

Ülkelerde elde edilen dijitalleşme düzeyini ölçmek için Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen, AB üyesi ülkelerin dijital performansı ve dijital rekabet edebilirliği ile ilgili göstergeleri özetleyen birleşik bir ölçü olan Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI) kullanılmıştır. Endeks değerleri 0 ile 1 arasında değerlerden oluşmaktadır. 0 puana yaklaştıkça ülkenin dijitalleşme düzeyinin düşük olduğunu 1 puana yaklaştıkça dijitalleşme düzeyinin yükseldiğini göstermektedir.

Yukarıda açıklanan değişkenler ve kaynakları ile sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası etkileri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlerin Kaynağı ve Beklenen İşaretleri

Değişken	Değişkenin Kaynağı	Beklenen İşaret
Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi	The Sustainable Development Solutions Network and the Bertelsmann Stiftung	
KişiBaşına Düşen Milli Gelir	Dünya Bankası	+
İnovasyon	Cornell University, INSEAD, WIPO	+
Küresel Rekabet Endeksi	World Economic Forum	+
Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi	European Commission	+

6.2. Tahmin Sonuçlarına İlişkin Değerlendirme

Tahmin edilen modelin, açıklayıcı değişkeni olan sürdürülebilir kalkınma ile bağımsız değişkenler olan kişi başı milli gelir düzeyi, inovasyon endeksi, küresel rekabet endeksi ve dijital ekonomi ve toplum endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Sözü edilen değişkenler 28 AB üyesi ülke için 2018 yılı verilerinden yararlanılarak yatay kesit analiz yöntemi ile tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Yatay kesit yöntemini kullanan çalışmalarda en çok ortaya çıkan sorun, değişen varyans problemidir. Bu sebeple yatay kesit çalışmalarında tahminlerin değişen varyans probleminin ortadan kaldırılarak yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada değişen varyans probleminin giderilmesinde en yaygın kullanılan metot olan “White heteroskedasticity-consistent Standard errors&covariance” yaklaşımı (Wooldridge, 2001, 55) kullanılarak model tahmini yapılmıştır. Bu yöntemle değişen varyans problemi giderilerek tahminler elde edilmiştir.

En küçük kareler (EKK) yöntemi ile elde edilen tahmin sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Tahmin edilen modelin R^2 değeri 0,65² olarak bulunmuştur. Bu doğrultuda modele ilişkin R^2 değerinin düşük olmaması modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca modelde yer alan eğim katsayılarının birlikte anlamlılığını ölçen F testi sonuçları da modelin anlamlılığını doğrulamaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan bu model gerek R^2 gerekse F istatistik sonuçlarına göre anlamlı olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 2: AB Ülkelerinde Dijital Ekonominin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken: SK			
Değişken	Katsayı^H	T istatistiği	p- değeri
LNKBMG	0.230160	1.964983	0.0959 ^{***}
İN	0.051006	0.377809	0.7090
KRE	1.864009	2.448802	0.0220 ^{**}
DESI	1.415995	2.298545	0.0305 ^{**}
Sabit Terim	3.101545	5.288996	0.0000 [*]
R ²	0.653912		
F-statistic	18.13629		
Prob(F- statistic)	0.000002		

*: %1 Anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayı

** : %5 Anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayı

***: %10Anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayı

Çalışma sonucu ulaşılan ampirik bulgular, kişi başı milli gelir düzeyi ile sürdürülebilir kalkınma arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle kişi başı milli gelir düzeyindeki 1 birimlik artış sürdürülebilir kalkınma düzeyinde 0.230160 puanlık bir artışa yol açmaktadır.

Açıklayıcı değişkenlerden bir diğeri olan inovasyon üretiminin sürdürülebilir kalkınma üzerinde %5 ve %10 anlam düzeylerinde istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Modelden ulaşılan tahmin sonuçlarına göre, küresel rekabet endeksi ile sürdürülebilir kalkınma arasında %5 anlamlılık

düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Küresel rekabet endeksindeki 1 birimlik bir artış sürdürülebilir kalkınma düzeyinde 1.864009 puanlık bir artışa neden olmaktadır.

Bir diğer açıklayıcı değişken olan dijital ekonomi ve toplum endeksi ile sürdürülebilir kalkınma arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dijital ekonomi ve toplum endeksindeki 1 birimlik bir artış sürdürülebilir kalkınma düzeyinde 1.415995puanlık bir artış yaratmaktadır.

7. Sonuç

Sürdürülebilir kalkınma, daha önce de belirtildiği gibi gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ile ekolojik ve sosyal boyutlar arasında denge oluşturmaktadır. Ekonomik, kültürel ve çevresel açıdan sürdürülebilirlik, rekabet edebilirlik, nüfusun refahı, yeni istihdam yaratılması ve çevrenin korunması için kilit bir faktördür (Tocan & Duduman, 2010).

Bu çerçevede sürdürülebilir bir şekilde gelişmek öncelikli bir eylem olarak belirlenmekte ve dijitalleşmenin sürdürülebilir kalkınmayı etkilediği ifade edilmektedir. Dijital ekonominin yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler ülkeler arası ticaret ağlarının daha da artmasına ve dolayısıyla ülke ekonomilerinin birbirlerine bağımlılığının artmasına neden olmuştur.

Günümüzde hem firmalar hem de ülkeler açısından rekabetin vazgeçilmez araçları olarak; teknolojik gelişim, mevcut ürünlerde yenilenme sürecini hızlandırmak ve yeni ve kaliteli ürün geliştirmek sayılabilir. Bu sürecin bilincinde olan ülkeler dijital

ekonomi sürecine hızlı bir şekilde uyum sağlayarak ekonomik kalkınma sürecine hız kazandırmışlardır (Odabaşı & Erdal, 2018, 456).

Hazırlanan bu çalışmada, dijital ekonomi ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki yatay kesit analiz metodu ile test edilmiştir. Bu çerçevede AB üyesi 28 ülkenin 2018 verilerinden yararlanılarak ekonometrik bir çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda; sürdürülebilir kalkınma ve diğer bağımsız değişkenleri içeren bir model tahmin edilmiş (kişi başı milli gelir düzeyi, inovasyon endeksi, küresel rekabet endeksi ve dijital ekonomi ve toplum endeksi) ve aralarındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmadaki ana tema, dijital ekonomi ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir.

Çalışma sonucu elde edilen bulgular, dijital ekonomi ile sürdürülebilir kalkınma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve beklenen yönde bir ilişki göstermektedir. Bunun yanı sıra modelde yer alan inovasyon dışındaki diğer değişkenlerle sürdürülebilir kalkınma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve beklenildiği yönde bir ilişki olduğu bulgusuna varılmıştır. Bu çerçevede, kişi başı milli gelir, küresel rekabet endeksi ile dijital ekonomi ve toplum endeksinde meydana gelen bir artış, sürdürülebilir kalkınmayı artırmaktadır. Elde edilen bulgular, dijital ekonomi ile sürdürülebilir kalkınma arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varan Jovanović v.d., (2017), Benner (2017) ve Hegyes v.d. (2017)'nin bulgularıyla uyumludur.

Sonuç olarak gerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması gerekse küresel rekabet gücü açısından özellikle AR-GE ve ileri teknolojiye yönelik yatırımların yapılması bunun yanı sıra yenilikçi ve yaratıcı fikirler geliştirilmesi günümüz ekonomileri için hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ağır, Hüseyin & Kar, Musin. "Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi". *Sosyoekonomi*, (2010), Özel Sayı.
- Artar, Yusuf. "Dijital Ekonominin Geleceğine Yönelik Avrupa Birliği Dijital Tek Pazarı". *Legal Mali Hukuk Dergisi*, 163, (2018), 2175-2188.
- Avrupa Komisyonu, *International Digital Economy and Society Index 2018*. Smart 2017/0052, Final Report, 2018
- Akses, Selen. AB'de Dijital Tek Pazar'ın Oluşturulmasına Doğru. *İktisadi Kalkınma Vakfı*, 133.2015
- Benner, Everett. *Cultural Acceptance of Digitalization and Growth of an Economy: A Comparison of East and West Germany*. Economics StudentTheses and Capstone Projects. 53. 2017
- Braund, Paul vd.. Information and Communications Technology for Economic Development, Exploring Possibilities for Multi-sector Technology Collaborations A Report on the Global E-Discussion, *World Bank Institute's Business, Competitiveness, and Development Team and the RIOS Institute*, 2006
- Cox, Pamela. L. vd.. "Relationships Among Cultural Dimensions, National Gross Domestic Product, And Environmental Sustainability". *Journal Of Applied Business and Economics*, 12(6), (2011), 46-56.
- Dang Giang & Pheng L. Sui . Theories of Economic Development. *Infrastructure Investments in Developing Economies*, Singapore: Springer, 11-26. 2015

European Commission (2018), *International Digital Economy and Society Index 2018*. Smart 2017/0052, Final Report.

Eurostat. *Europe 2020 Strategy*, (Erişim 3 Eylül 2019)
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy>

Hegyes Eva Görgenyi vd. "Some Aspects of Digitalization and Sustainability in The European Union", *Journal of Management*, 36 (2), (2017), 37-46.

Işık, Nihat & Kılınç, Efe Can. "Bilgi Ekonomisi ve İktisadi Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (26), (2013), 21-54

İnan, Alpan. "Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri", *Bankacılar Dergisi*, 52, (2005), 67-86

Jovanović Milica vd.. "Digitalization and Society's Sustainable Development - Measures and İmplications", *Journal of Economics and Business*, 36 (2), (2018), 905-928

Khalil, Omar. "e-Government Readiness: Does National Culture Matter?", *Government Information Quarterly*, 28(3), (2011), 388-399.

Layton, Roger A. "On Economic Growth, Marketing Systems, and the Quality of Life", *Journal of Macromarketing*, 29 (4), (2009), 349- 362.

Nasab, Ebrahim H. & Aghaei, Majid "The Effect of ICT on Economic Growth: Further Evidence", *International Bulletin of Business Administration*, 5, (2009), 46-56.

Odabaşı, Yavuz & Erdal, Esmâ. "Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Büyüme: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), (2018), 439-459.

OECD *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy*, Action 1 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, 2015.

Özcan, Mastar Pelin "Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar: BEPS 1 No'lu Eylem Planı Kapsamında Bir Değerlendirme", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 6(2), (2016), 73-82

Öztürk, Lütfü (2002), "Dijital Uçurumun Küresel Boyutları", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2 (1), (2002), 1-10.

Portes, Jonathan. "The UK's Digital Economy", National Institute of Economic and Social Research Erişim 25 Eylül 2019 (2015), <http://www.niesr.ac.uk/sites/default/files/publications/The%20UK's%20Digital%20Economy>.

Rezny Lukas vd. "The Knowledge Economy: Key To Sustainable Development?", *Structural Change and Economic Dynamics*, 51 (C), (2019), 291-300.

Rouse, Margaret. Digital Economy, Erişim 16 Ekim 2019 (2017) <http://searchcio.techtarget.com/definition/digitaleconomy>

Sağ, Esmâ. *Avrupa Birliği'nde Dijital Ekonomiye Yönelik Çalışmalar*, Yüksek Lisans Semineri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2017

Srite, Mark & Karahanna, Elena, "The Role of Espoused National Cultural Values in Technology Acceptance", *MIS Quarterly*,

30 (3), (2006), 679–704.

Strassner, ErichH. “Measuring the Digital Economy”. Erişim 21 Ekim 2019

(2016). [https://bea.gov/about/pdf/Measuring%20the%20Digital %20 Economy.pdf](https://bea.gov/about/pdf/Measuring%20the%20Digital%20Economy.pdf).

Tocan, Madalina & Duduman, Stefan-Gabriel. “Sustainable Development - Strategic Goal of The Knowledge Based Economy”, *Munich Personal RePEc Archive*, (2010), Paper no. 41588. Ecological University from Bucharest, Romania, [https://mpr.ub.uni-muenchen.de/41588/1/MPRA paper 41588.pdf](https://mpr.ub.uni-muenchen.de/41588/1/MPRA_paper_41588.pdf).

Uçkan, Özgür. “Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma”, *Bilgi Dünyası*, 7(1), (2006), 23-48

Wooldridge, Jeffrey M. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT Press, Cambridge, London.2001

Yeni, Onur. “Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3), (2014), 181-208.

_Yeo, Benjamin. J. K. “Driving the Knowledge Economy: Explaining the Impact of Regional Innovation Capacity on Economic Performance”, *Contemporary Management Research*, 6(1), (2010), 71-86.

Yüce, Mehmet & Akbulut, Nilay. “BEPS Eylemi Kapsamında Dijital Ekonominin Vergilendirilmesine İlişkin Alınan Önlemler”, *Akademik Bakış Dergisi*, 68, (2018), 105-123

JOHN RAWLS'IN HAKKANİYET OLARAK ADALET İLKELERİNDE ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK SORUNU ÜZERİNE¹

Mehmet KANATLI*

Öz

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde modern dönem toplum sözleşmecî geleneği yeniden canlandıran John Rawls, hak kavramını iyi kavramına öncelikli kıldığı ahlak teorisinde adil ve iyi düzenlenmiş bir toplumun nasıl yaratılacağı yönünde teorik bir açılım yapmıştır. Bireyi kendine has bir şekilde ahlaki, eşit ve rasyonel özne olarak kodlayan Rawls, bu bireyden yola çıkarak teorik öncüllerini oluşturmuş ve geliştirdiği teori aracılığıyla özgürlük ve eşitlik nosyonlarını uzlaştırma çabasına girmiştir. Rawls'ın bu çabasına yönelik literatürde yer alan tartışmalar; ya Rawls'ın adalet ilkelerinin birbirini çürüttüğü ya da bu ilkelerin birbirine diyalektik olarak zorunlu bir bağlılık arz ettiği yönündeki argümanlardan oluşmaktadır. Bu makalede ise; sorunun Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin birbiriyle çelişip çelişmediği veya birbirini zorunlu olarak tamamlayıp tamamlamadığı olmadığı özellikle tartışılarak, bu ilkeleri uygulayacak olan Rawlsçı Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelinde bile özgürlük ve eşitliğin Rawls'ın beklentisi doğrultusunda toplumsal boyutta yaşanamayacağı yönünde argümanlar öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri, Özgürlük, Eşitlik, Fark İlkesi, Mülk Sahipliği Demokrasisi

---

¹ Bu çalışma ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda hazırlanan ve 2020 yılı Ocak ayında savunulan "Toplum Sözleşmecî Teorilerde Özel Mülkiyet, Özgürlük ve Düzen Arasındaki Gerilim" başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

*Dr. Öğretim Görevlisi, Hitit Üniversitesi, mehmet.kanatli@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2215-4038

On the Question of Freedom and Equality in Rawlsian Principles of Justice as Fairness

Abstract

In the last quarter of the twentieth century, John Rawls reviving the modern-term social contracting tradition made a morally based theoretical approach in which the concept of right prioritizes to the concept of good on how to create a well-ordered society. By coding the individual as a moral, equal and rational subject in his own way, Rawls has established his theoretical premises based on this individual and attempted to reconcile the notions of freedom and equality through his theory. The discussions in the literature for this effort of Rawls consist of arguments that either Rawls' principles of justice refute each other or dialectically complementary. In this article, it is specifically stated that the problem is not whether the principles of Justice as Fairness contradict each other or dialectically complementary. Rather, the article argues that even in the Rawls' Property Ownership Democracy Model, which will apply these principles, the notions of freedom and equality cannot be exercised in a social scale in line with Rawls' expectations.

Keywords: Principles of Justice as Fairness, Freedom, Equality, Difference Principle, Property-Owning Democracy

1. Giriş

Thomas Hobbes'un geliştirdiği siyasal ve toplumsal kuram genellikle modern dönem toplum sözleşmesi teorilerinin başlangıcı olarak kabul edilir. Hobbes'tan sonra John Locke ve Jean-Jacques Rousseau da geliştirmiş olduğu toplumsal ve siyasal kuram ile Hobbes'un başlattığı bu yöntemsel geleneği sırasıyla 17. ve 18. yüzyıl modern dönem siyaset felsefesinde devam ettirmişlerdir. 'Siyaset felsefesinin öldüğünün iddia edildiği bir dönemde'² ise John Rawls, yaklaşık iki

---

² Özellikle 1960'lı yıllarda Davranışçı Ekol'ün sosyal bilimlerde herhangi bir çalışmanın bilimsel olabilmesini mümkün kılan tek parametrenin çalışmada ileri sürülen hipotezlerin deneysel olarak test edilip edilemediği yönündeki tutumu, bu dönemde siyaset felsefesi çalışmalarını da etkilemiştir. Bu bağlamda, Davranışçı Ekol, siyaset felsefesinin varsa bilimsel bir rolü, bu rolün sadece kavramlar üzerindeki kargaşalığı berraklaştırma uğraşı olacağını iddia etmiştir. Böyle bir ortamda ahlak ve adalet gibi siyaset felsefesinin temel kavramları son derece

yüzyıl sonra geliştirmiş olduğu toplum sözleşmecisi yöntem ile hem toplum sözleşmecisi teoriyi yeniden canlandırmış hem de siyasetin yeniden ahlaki bir zeminde tartışılmasını sağlayarak siyaset felsefesinin üzerindeki kara bulutları dağıtmıştır. Her ne kadar Rawls geliştirmiş olduğu sözleşmecisi yaklaşımla modern dönem toplum sözleşmecilerden yöntemsel olarak teorisinde bazı farklılıklara sahip olsa da Rawls'ın kendisi geliştirmiş olduğu toplum sözleşmecisi teorisinin, Hobbes, Rousseau ve Locke tarafından geliştirilen toplum sözleşmecisi teori geleneğini devam ettirdiğini özellikle ifade etmektedir (Rawls, 1971, viii). Tıpkı diğer toplum sözleşmecisi teorilerde olduğu gibi Rawls da geliştirmiş olduğu toplum sözleşmecisi teori aracılığıyla devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini, özgürlük ve eşitlik gibi nosyonların birey, toplum ve devlet bütünlüğü içerisinde nasıl formüle edilmesi gerektiği yönünde teorik bir açılım yapmıştır. Ellen Meiksins Wood'un da belirttiği üzere, her siyaset filozofu yaşamış olduğu tarihsel ve toplumsal koşullardan etkilenerek teorisini inşa eder (Wood, 2009, iv). Kannımca Rawls'ı da bu kategoriye dâhil etmek gerekir ki; Samuel Freeman bu bağlamda, "Rawls'ın adalet teorisini inşa ederken birçok etkenden bahsetmekle beraber filozofun en çok İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı acımasızlıktan ve adaletsizliklerden etkilendiğini ifade eder" (Freeman, 2007, 3). Yine benzer şekilde, kapitalizmin- en azından Rawls'a göre anarko kapitalizmin- yol açtığı bireysel gelir dağılımındaki keskin ekonomik eşitsizlikler ve neo-liberal bir dünya algısının ortaya çıkmış olmasıyla batılı kapitalist ülkelerde uygulanan ekonomik politikalar da Rawls'ın adalet teorisini inşa etmesinde ve teorik argümanlarını sonraki yıllarda da sürdürmesinde önemli olmuş etkenlerdendir (Nagel, 2005, 128).

ütöpik ve sözde bilim olarak kabul edilmiştir. Stoker ve Marsh siyaset felsefesinin bu dar kalıplara hapsedilmesi durumunu şu şekilde açıklar: "Sosyal bilimlerde Pozitivistler ve Davranışçı Ekol için metafizik, teoloji, estetik ve hatta etik konuları araştırma nesnesi olamayacak kadar anlamsız uğraşlardır" (Stoker ve Marsh, 2002, 46).

Tüm bu etkenler altında Rawls, hak kavramının iyi kavramına öncelikli kılınması yönünde ahlak temelli bir teoriyle yirminci yüzyılın son çeyreğine girerken adil bir toplumsal formasyonun teorik temellerini inşa etmeye çalışmıştır.

Rawls'ın toplum sözleşmecisi teorisini siyaset felsefesi tarihinde önemli kılan en önemli özellik, Rawls'ın iyi düzenlenmiş bir toplumsal formasyonda özgürlük ve eşitliğin birbiriyle nasıl uzlaştırılabileceğini ahlaki bir zeminde tartışmış olmasıdır. Yine benzer şekilde, Rawls'ı Siyaset Felsefesi Disiplini'nde adalet üzerine çalışan diğer filozoflardan ayrıcalıklı konuma getiren özelliklerden biri de; adaleti toplumdaki tüm değerlerin dağıtımıyla ilgili bir olgu olarak ele almasıdır (Kocaoğlu, 2014, 20). Bu bağlamda Rawls, teorisinde adaletle ilişkilendirilen değerleri basit olarak sadece gelir ve refah ile sınırlamaz aynı zamanda bu değerlerin özgürlükler, siyasal ve ekonomik güç başta olmak üzere birçok unsuru da içerdiğini özellikle belirtir (Rawls, 1971, 62). Eşitlik ve özgürlüğü bu değerlerden en önemlileri olarak değerlendiren Rawls (1971), özgürlük ve eşitliği adil bir zeminde uzlaştırmanın yolunu iki adımda gerçekleştirmek ister. Bu adımları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

i-) Adalet teorisi prensipleri doğrultusunda modern dönem toplum sözleşmecisi geleneği yeniden canlandırmak ve;

ii-) Eşitlik ve özgürlüğü uzlaştıracak ideal bir toplumsal birlikteliği kurmak için rasyonel ve ahlaki öznelerden yola çıkmak.

Bu adımları gerçekleştirerek hak kavramını iyi kavramına öncelikli kılmaya çalışan Rawls, teorisinde 'Deontolojik Etik'³ anlayışı

---

³ Sonuççul Ahlak Öğretisinden farklı olarak Deontolojik Ahlak Öğretisi, insanların kendinden bir amaç olduğunu kabul eder ve bir insanın aleyhine sonuçlanacak bir şekilde yapılan bir davranışın ahlaki olamayacağını iddia eder. Bu konudaki detaylı bilgi için bkz.(Rasmussen, 2005).

içerisinde değerlendirilebilecek 'Kantçı Ödev Ahlakı'⁴ anlayışından yola çıkarak eşitlik ve özgürlüğü iki temel değer olarak uzlaştırmaya çalışır. Bu doğrultuda Rawls, bireyi hem ahlaki hem de rasyonel özne olarak ele almış ve bütün teorisini liberal birey kategorisini yeniden formüle etmek üzere inşa etmiştir. Bir başka deyişle Rawls, araştırma nesnesi olarak bireyden hareket ederek toplum sözleşmeci bir yöntem ile yirminci yüzyılın son çeyreğinde devlet, birey ve toplum ilişkisinin adil bir zeminde inşa edilmesi yönünde teorik argümanlar geliştirmiştir. Bu bağlamda; Başlangıç Pozisyonu (Original Position), Bilgisizlik Peçesi (Veil of Ignorance) ve Düşünümsel Denge (Reflective Equilibrium) Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerini inşa etmede ve Rawls'ın deyimiyle 'İyi Düzenlenmiş Bir Toplumsal Formasyon'⁵un yaratılmasında Rawls'ın başvurduğu temel metodolojik araçlardır. Bu metodolojik araçlar üzerinden Hakkaniyet Olarak Adalet Teorisini inşa eden Rawls, aynı zamanda eşitlik ve özgürlük arasındaki ilişkinin de ontolojik temellerini birbirini izleyen bu yöntemsel adımlar aracılığıyla formüle etmiştir. Özgürlük ve eşitliği diyalektik bir yaklaşımla ele alan Rawls, bireysel eşitlik ve bireysel özgürlük kavramlarını birbirini tamamlayan iki kavram olarak ele almaktadır. Bir başka deyişle; Rawls, Adalet Teorisinde birey özgürlük ve eşitliğini ahlaki bir kategoride ele alıp, özgürlüğün ancak eşitlikle mümkün olabileceğini iddia etmektedir (Rawls, 1971, 63). Fakat Rawls'ın bu formülasyonuna çok sayıda itiraz yükseltilmiştir. Bu itirazların başında; Robert Nozick'in (1974)

---

⁴ Kantçı Ödev Ahlakı'nın Rawls'taki yansımaları; bir davranışın yapılmadan önceki niyetinin veya amacının kendi dışındaki her insanı kendinde amaç olarak değerlendirip kişinin yapacağı davranışı dışarıdan herhangi bir dayatma olmadan kendi akli ve ahlaki özerkliği üzerinden tasarlayarak yapması şeklinde özetlemek mümkündür. Rawls, özellikle Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin seçiminde, bir sonraki sayfada detaylı olarak göreceğimiz gibi, Başlangıç Durumunda Bilgisizlik Peçesi altında öznelerin bu yönde düşünerek kararlar alacağını iddia etmektedir.

⁵ Rawls teorisinin temel amacının ideal bir toplum yaratmak olmadığını özellikle belirtir. Bu doğrultuda Rawls, geliştirmiş olduğu teori doğrultusunda işleyecek bir topluma 'ideal toplum' yerine 'iyi düzenlenmiş bir toplum' adını verir. Detaylı bilgi için bkz.(Rawls, 1971, 453).

'Rawls'ın teorisinde devlete verilen rolün özgürlüklerin yaşanmasında bizatihi bir engel teşkil ettiği', Ellen Buchanan'ın (1982) 'Rawls'ın halen liberal biçimsel özgürlük ve eşitliklerden kurtulamadığı', Gerald Cohen'in (2008)'Rawlsçı adalet ilkelerinden birincisinin ikincisiyle çeliştiği' ve son olarak Michael Walzer'in (1983) Rawls'taki özgürlük ve eşitlik tamamen toplumdan yalıtılmış bireyi kapsadığı için somut dünyada herhangi bir anlam ifade edemediği yönünde öne sürdükleri argümanlar yer almaktadır. Tüm bu argümanların ortak noktası ise; Rawls'çu Adalet İlkelerinin birbiriyle çelişen ya da başka bir ifadeyle birbirini çürüten ilkeler olduğu iddiası üzerine geliştirilmiş argümanlar olmasıdır. Bu bağlamda, bu makale iki amacı yerine getirmek için kaleme alınmıştır. Bunlardan birincisi; Rawls'ın özgürlük ve eşitlik nosyonlarını nasıl ele aldığını açıklayarak literatürde bu yönde seyreden tartışmalara teorik bir açılım sağlamaktır. Diğer amaç ise; Rawls'ın Fark İlkesi üzerinden formüle ettiği eşitlik ve özgürlük birlikteliğinin, Rawls'ın iyi düzenlenmiş toplum formasyonunda siyasal bir sistem olarak tasarladığı ve Türkçeye 'Mülk Sahipliği Demokrasisi' (Property-Owning Democracy) olarak çevrilebilecek siyasal sistem modelinde mümkün olup olamayacağını tartışmaktır. Bu doğrultuda, makale iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Rawls'ın Adalet İlkeleri'ne nasıl ulaştığı açıklanarak Rawlsçı adalet teorisinin temel çerçevesi çizilmiş ve hemen akabinde özgürlük ve eşitlik formülasyonunu ortaya çıkaran Adalet İlkeleri arasındaki ilişkinin çelişkiler taşımadığı, aksine teorik inşaa sürecinde Rawls'ın bireyi ele alış biçiminin, eşitlik ve özgürlüğü zorunlu olarak birbirini destekleyen bütüncül bir kategoriye yerleştirdiği yönünde argümanlar öne sürülmüştür. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; birbiriyle uyumlu olan ve son kertede bir bütünün parçaları gibi birbirini tamamlayan Rawlsçı Adalet İlkelerinin, Rawls'ın öne sürdüğü iyi düzenlenmiş bir toplumsal formasyonu kuracak ve sürdürecektir ya da başka bir ifadeyle adalet ilkelerinin uygulanmasını sağlayacak 'Mülk Sahipliği Demokrasisi' modelinde bile Rawls'ın beklentilerini karşılamada yetersiz kalacağı tartışılmaya açılmıştır.

2. Teorik İnşa Sürecinde Rawlsçı Birey Anlayışı ve Yöntemsel Olarak Adalet İlkelerini Belirlemede Bireyin Önemi

Hem Komüniteryen hem de Marksist teorisyenler arasında Rawlsçı birey anlayışının problemli bir içeriğe sahip olduğu iddia edilir. Komüniteryen teorisyenler, özellikle de Michael Sandel ve Michael Walzer, Rawls'ın ele aldığı bireyin dinden, kültürden, çevresinden, kısaca toplumdaki yalıtılmış atomistik bireye tekabül ettiğini, dolayısıyla Rawls'taki bu engellenmemiş birey (Unencumbered Self) tasvirinin toplumsal formasyonun inşası sırasında teorik bir öncül olarak ele alınmasının, Rawls'ın teorisinin bütünüyle kurgusal ve gerçekte hiçbir şekilde bağlantısı olmayan bir eşitlik ve özgürlük durumuna yol açtığı yönünde itirazda bulunmaktadır (Sandel, 2008, 51; Walzer, 1983: 37). Diğer taraftan Marksist teorisyenler ise ki bunların başında Cohen gelmektedir; liberalizmin klasik atomistik birey anlayışının izlerinin Rawls'ta da gözlemlendiğini ve dolayısıyla Rawls'ın bireyin davranışları üzerinde etkide bulunan toplumsal ve maddi koşulları önemsemediğini iddia etmektedirler (Cohen, 2008, 225). Makalenin bu bölümünde öncelikle Rawls'ın birey anlayışı yönündeki bu eleştirilere cevap olabilecek nitelikte Rawls'ın bireyi nasıl ele aldığı üzerinde durulacak; akabinde ise Rawlsçı birey anlayışının Adalet İlkelerinin seçimindeki önemine değinilerek Rawlsçı birey tasavvurunun, özgürlük ve eşitliği neden zorunlu olarak birbirine içkin kıldığı açıklanacaktır.

Adalet teorisini geliştirdiği dönemde ahlak felsefesi tartışmalarında halen etkin olan 'Faydacılık Akımını' eleştiren Rawls, bu akımın insan davranışlarının ahlaki olarak gerekçelendirilmesinde başvurulan sonuçlu ahlak anlayışını eleştirir. Rawls'a göre Faydacılık Akımının, 'en iyi davranışın en çok sayıda insana mutluluk/fayda sağladığında ahlaki olarak kabul edileceği' yönündeki tezi, bireyin tek başına ahlaki bir kategori olarak değerlendirilmesini engellemektedir

(Rawls, 1971, 24). Faydacılık Akımı'nda birey, toplumsal refah uğruna kolayca feda edilecek bir özellikte değerlendirildiği için, Faydacılık Akımı, Rawls'a göre, bireyleri amaca ulaşmak için birer araç olarak değerlendirmektedir. Faydacılığa yönelik bu eleştiriyi yaptıktan sonra, ahlak teorisinde telolojik/sonuççul yaklaşımların bireyi araçsallaştırıcı bir özelliğe sahip olduğunu iddia eden Rawls, Kant'çı Ödev Ahlakı'ndan yola çıkarak insanların birer araç değil kendinde amaç oldukları üzerinden bireyi ahlaki bir kategoride ele alır. Bu türden bir ele alış biçimi aynı zamanda Rawls'ı 'hak' kavramının 'iyi' kavramı karşısında olan önceliğine götürür. Böylelikle Rawls'ın ahlak teorisinde bireyi bu şekilde konumlandırmış olması, teorisinde Teleolojik Ahlak anlayışına yer vermeyeceği yönünde ilk adımını oluşturmaktadır. Adil bir toplumsal formasyonda faydacılık akımlarından yola çıkılarak elde edilecek olan temel değerlerin özünü bu şekilde eleştiren Rawls, teorisinin her aşamasında Deontolojik Ahlak anlayışında merkezi konumda olan hak kavramını faydacılık akımlarının savunduğu 'iyi' kavramına öncül kılmıştır.

Bireye bu yönde ahlaki bir özne sıfatı veren Rawls, aynı zamanda bireyin ahlaki özelliğine içkin olacak şekilde bireyleri birer rasyonel özne olarak da tanımlar. Bu bağlamda, Hobbes'un insanları rasyonel hesaplar yaparak kendi çıkarı peşinde koşan özneler olarak ele almasını onaylayan Rawls, Hobbes'un bireye dair 'homo hominu lipus'⁶ yaklaşımını ise reddeder (Rawls, 1971, 24). Böylece; bireyi, Lockeçu ve Kantçı anlamda ele alan Rawls, bireyin sadece kendi rasyonel çıkarları peşinde koşmadığını aynı zamanda ahlaki bir yönünün de olduğunu altını çizmek ister. Nasıl ki Locke, 'Ağaç

---

⁶ İnsan insanın kurdudur' anlamına gelen bu kelime, ilk defa üçüncü yüzyılda yaşamış olan Romalı şair ve oyun yazarı Titus Macchius Plautus tarafından kullanıldığına dair yaygın bir kanı mevcuttur. İlginç olanı ise, bu kelimenin Leviathan'da hiç geçmemiş olmasına rağmen, çoğu yazar tarafından Hobbes'un insan doğası tasvirini anlatmak için kullanılıyor olmasıdır ki, bu yazıda da bu gelenek devam ettirilmiştir.

Metaforu⁷ üzerinden mülk edinmenin ahlaki kıstasını bireyin bir özelliği olarak ele almışsa, Rawls da benzer şekilde bireyi başkalarını düşünebilen, ötekine sempati duyabilen, tıpkı kendisi gibi ötekinin de ahlaki bir özelliğe sahip olduğunun farkında olan bir özne olarak tasvir eder (Rawls, 1971, 18). Dolayısıyla, Rawlsçı Birey Anlayışı'nın ikinci temel özelliği olarak birey; kendi çıkarlarının peşinde koşan bir rasyonaliteyle hareket etmekte, fakat aynı zamanda da 'Hobbes'taki bencil birey anlayışı'⁸ndan farklı olarak ötekine de duygudaşlık sergileyebilecek ve ötekinin de kendisi gibi ahlaki bir özne olduğunun farkına varabilecek bir özelliğe sahip öznedir. Bu iki özellik, Rawls'ın teorisinde bireye ve farklı yaşam görüşlerine vurgu yaparken çoğu kere 'Rasyonel' (Rational) kavramı yerine Makul (Reasonable) kavramını kullanmasına yol açmıştır⁹. O halde; kendinde amaç olan ahlaki bireyin ikinci özelliğini de bu şekilde belirleyen Rawls, bireyi makul ve ahlaki özneler olarak teorisinin merkezine yerleştirmiştir.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan Rawlsçı Birey Anlayışı'nın bu en temel iki özelliği aynı zamanda Rawls'ın teorik inşa sürecinin asli mimarlarıdır. Adalet İlkeleri'nin seçimine karar verme aşamasında her bir adımı atacak olan bu özneler, başlangıç adımı olarak Rawls'ın hipotetik bir tasarım olarak kurguladığı Başlangıç Pozisyonu'nda birçok adalet ilkesi arasından neden ve nasıl Rawls'ın adalet ilkelerini seçeceği yönde Rawls tarafından konumlandırılır. Bir başka deyişle, Başlangıç Pozisyonu'nda eşit ve özgür bireyler, toplum tarafından da kabul görüleceği adil bir toplumsal işbirliğine dayalı 'toplumun temel

---

⁷ Locke'un Ağaç Metaforu üzerinden etik olanı temellendirmesi yönündeki detaylı argümanlar için bkz. (Locke, 2003, 111-112).

⁸ Thomas Hobbes, doğa durumunda yaşayan insanın bencil ve birbirinin kurdu oldukları yönündeki özellikleri insanın doğasına ait özellikler olarak değerlendirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hobbes, 1997, 76).

⁹ Rawls'ın bu yöndeki açıklamalarının detaylı açıklaması için bkz. (Rawls, 1971, 89).

yapısının¹⁰nasıl sağlanacağı yönünde Rawlsçı adalet ilkelerinin seçimi ile ilgili bir duruma yerleştirilir. Başlangıç Pozisyonu'nda öznelerin tarafsız olabilmelerini sağlamak için Rawls, bu kez Bilgisizlik Peçesi tasarımına yöntemsel bir aygıt olarak başvurur. Bu yöntem ile Rawls, başlangıç durumundaki öznelerin toplumdaki pozisyonlarının/statülerinin ne olduğunu bilemeyecekleri bir ortam yaratmayı amaçlamaktadır. Yani özneler Bilgisizlik Peçesi altında toplumdaki statülerinin, gelir durumlarının, etnik kimliklerinin ve benzeri birçok olası özelliklerinin farkında olmayacaklardır (Rawls, 1971, 516-517). Benzer şekilde, Rawls Bilgisizlik Peçesi ile öznelerin eşit, özgür ve Kantçı Ödev Ahlakı'na göre karar verebilecekleri bir özne de yaratmak ister. Bu bağlamda Rawls, Başlangıç Durumundaki öznelerin Bilgisizlik Peçesi ardında neleri bilip neleri bilmediklerini detaylı olarak sıralar. Bilgisizlik Peçesi ardında özneler böylece toplumda hangi ırka, etnisiteye, cinsiyete, gelir seviyesine, doğal yeteneklere, ülke vatandaşlığına sahip olduklarını, hangi politik sistemde yaşadıklarını, toplumdaki sınıfsal konumunu, hangi yaşta olduklarını ve 'dezavantajlı' konumda olup olmadıklarını bilmemektedirler (Rawls, 1971, 516-517). Buna mukabil, Bilgisizlik Peçesi ardında özneler, toplumda olası bir kaynak kıtlığının var olduğunu ve dolayısıyla herkesin istediği her şeye sahip olamayacağı gerçeğini, insanın sosyal bir yaşama sahip olduğunu, ortak akla sahip olup ve ahlaki davranabilecek, ötekiyle duygudaşlık kurabilecek bir bilinçte olduklarının bilgisine ise sahiptirler (Rawls, 1971, 517).

Rawls, Başlangıç Durumu ve Bilgisizlik Peçesi yöntemi ile öznelerden yeni bir toplumsal formasyon yaratırken tarafsız davranmalarını bekler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; Rawlsçı birey

---

¹⁰ Toplumun temel yapısı kavramıyla Rawls, toplumdaki temel sosyal, politik, hukuki ve ekonomik kurumların bütününe anlamaktadır. Rawls'a göre, Toplumun temel kurumları adalet ilkeleri doğrultusunda hareket etmeli ki, toplumsal işbirliğinin faydaları adil bir şekilde herkese dağıtılmış olabilsin. Bu bağlamda, Buchanan, Rawls'taki toplumsal işbirliğinin faydalarını toplumsal zenginlik, yiyecek ve barınma, haklar ve özgürlükler olarak sıralamanın mümkün olabileceğini ifade eder (Buchanan, 1982, 105).

tasarımının Muhafazakâr ve Komüniteryen teorisyenlerce iddia edildiği gibi tamamen toplumdaki yalıtık bir özelliğe sahip olmadığıdır. Rawls'ın teorisinde birey fanus içinde yaşamamakta, belli bir toplumsal formasyonda insani gelişiminin bir aşamasında kararlar alacak bir özellikte tanımlanmaktadır. Ortak akla sahip olması, ahlaki davranabilmesi ve ötekiyle duygudaşlık kurması, sosyal bir yaşama sahip olması ve her şeyden önemlisi Rawlsçı adalet ilkelerini seçebilmesi gibi özelliklere sahip olması Rawls'ın kuramında bireyin 'Robinsonvari' bir birey anlayışına indirgenemeyecek özelliklerde olduğunu gösterir. Öte yandan; Başlangıç Durumu'nda Bilgisizlik Peçesi ardında bireyin bilmedikleri listesini tersten okuduğumuzda; Adalet İlkeleri'nin seçimi aşamasında, aslında bireylerin toplumsal tabakaların var olduğu bir ortamdan adeta Başlangıç Durumu'na Rawls tarafından damıtılmış olduğunu görmekteyiz. Öznelerin, ırklarını, etnisitelerini, cinsiyetlerini, gelir seviyelerini, doğal yeteneklerini, hangi ülke vatandaşlığına sahip olduklarını, hangi politik sistemde yaşadıklarını, sınıfsal statülerini ve benzeri birçok ayrımı bilmemeleri için Bilgisizlik Peçesi'ne büründürülmeleri, esasında mevcut toplumsal formasyonun bu özellikleri içerdiğini fakat öznelerin bu özelliklerden hangilerine sahip olduklarını bilmedikleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Rawlsçı birey anlayışı aynı zamanda, eşitsizliklerin ve sınıfların olduğu, ırka, gelir seviyesine, dine ve benzeri özelliklerden türetilmiş toplumsal tabakalaşmanın yaşandığı maddi ve toplumsal bir formasyondan Başlangıç Pozisyonu'na devşirilmiş bireylere tekabül etmektedir.

Başlangıç Pozisyonu'nda Bilgisizlik Peçesi ardında özneler, Rawls tarafından öne sürülen birçok farklı faydacı adalet ilkeleri arasından seçim yapacaklardır. Rawls, öznelerin hem rasyonel hem de ahlaki olmalarından dolayı adalete dair birçok ilke arasından Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerini seçeceklerini öngörür çünkü; Rawls'a göre Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri öznelerin Bilgisizlik Peçesi ardında

seçebilecekleri en ideal ilkelerdir. Bir başka deyişle özneler, Bilgisizlik Peçesi ardında hem objektif davranabildiği hem de toplumdaki konumunu bilmediği için Faydacılık Akımının toplumsal refah uğruna bireyi araçsallaştıran herhangi bir adalet ilkesini seçmeyip hem rasyonel hem de ahlaki bir özelliğe sahip olduğu için Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerini seçecektir. Bu doğrultuda Rawls, bireylerin toplumun temel yapısını oluştururken seçecekleri ilkeleri aşağıdaki şekilde formüle eder(Rawls, 1971, 42-43):

i -) Her bireyin tıpkı toplumdaki diğer bireyler gibi en geniş ve en temel eşitlik ve özgürlüklere sahip olması vazgeçilmez bir haktır.

ii-) Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler ancak ve ancak iki şartın yerine getirilme koşuluyla kabul edilebilir;

a-) Toplumdaki tüm makam ve pozisyonlar fırsat eşitliği kapsamında adil bir şekilde herkese açık olduğunda ve;

b-) Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler toplumdaki en dezavantajlıların lehine olduğunda.

Rawls ikinci ilkenin b şıkkında ifade edilen argümanına Fark İlkesi (Difference Principle) adını vermekle beraber, genel olarak ilkeler arasında sıralama yaparken özel bir bağıntı kurar. Bu bağıntıya göre; birinci ilke ikinci ilkeye öncelikli kılınır. Bir başka deyişle birinci ilkeyi ihlal eden fakat ikinci ilkeye uygun olan bir adalet anlayışı kabul edilemezdir. Benzer şekilde, ikinci ilkenin a ve b seçenekleri arasında da yine öncelik a seçeneğine verilmiş olup b seçeneğine uygun bir ilke benimsenmiş olsa dahi şayet bu ilke a ilkesini çiğniyorsa yine bu ilke doğrultusunda toplumun temel yapısında yapılacak bir düzenleme Rawls tarafından kabul edilemez bulunmaktadır (Rawls, 1971, 43).

Makul ve ahlaki özneler tarafından seçilen yukarıdaki ilkeler aynı zamanda toplumun temel yapısının ve toplumdaki temel değerlerin dağıtımıyla doğrudan ilgili olan ilkeler olacaktır. Temel değerler

Rawls tarafından “her rasyonel bireyin tıpkı toplumdaki diğer bireyler gibi ulaşmak istediği şeyler” olarak tanımlanır (Rawls, 1971, 174). Bunlar arasında Rawls, hak ve özgürlükleri, bireysel ve toplumsal güç ve fırsatları, gelir, zenginlik ve kişisel özsaygıyı temel değerler olarak sıralar (Rawls, 1971, 175). Dolayısıyla temel değerler, Munzer’in de belirttiği üzere, aynı zamanda Bilgisizlik Peçesi ardındaki öznelerin yeniden düzenlenecek olan toplumda sahip olmayı istedikleri temel değerlere tekabül etmektedir (Munzer, 1990, 233). Graham ise, temel değerlerin toplumda adil bir dağıtım doğrultusunda gerçekleşebilmesi için Rawlsçı adalet ilkelerinin diğer ilkeler arasından özneler tarafından seçildiğini iddia eder (Graham, 2007, 20). Her iki argümanın ortak noktası ise; öznelerin, Faydacılık Akımı tarafından dile getirilen ilkeleri çoğunluk adına kendilerinin feda edilebileceği gerçeğinden yola çıktıkları için Rawls’ın adalet ilkelerini seçmelerinin son derece makul bir fikir olacağını dile getirmiş olmalarıdır. Rawls da aslında bu durumu örtük bir şekilde Düşünümsel Denge (Reflective Equilibrium) kavramı ile dile getirmektedir. Bu bağlamda, Kocaoğlu’nun da belirttiği üzere, “Düşünümsel Denge, bilgisizlik peçesinin ardındaki a-priori geçerliliğe sahip ilkeleri benimsemediklerinin ve diyalektik bir süreç içinde adalet ilkelerini seçtiklerinin delilidir” (Kocaoğlu, 2014, 55). Dolayısıyla, Düşünümsel Denge aynı zamanda tek tek öznelerin hemfikir olduğu bir denge noktasına tekabül eder ve Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri’nin seçiminde taraflar arasında varılmış olan bir uzlaşmayı ifade eder.

Özetle; Rawlsçı Birey Anlayışı ikili bir özellik taşır. Rasyonel ama aynı zamanda ahlaki özneyi sembolize eden Rawlsçı Birey Anlayışı, bu özelliklerinden dolayı muhtemel adalet ilkelerinin seçiminde kendisine sunulan şartlar altında iyi düzenlenmiş bir toplumda toplumun temel yapısını oluşturacak kurumların, temel değerlerin dağıtımını ve toplumsal işbirliğinin nasıl gerçekleşeceği yönünde tercihini Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri’ni seçme yönünde

kullanır.

3. Özgürlük, Eşitlik ve Mülk Sahipliği Demokrasisi

Yukarıda temel hatları çizilen Rawls'ın geliştirmiş olduğu Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinin, özgürlük ve eşitlik arasındaki ilişkinin/bağıntının kurulmasında nasıl yorumlanması gerektiği konusu literatürde yoğun bir tartışmaya sahne olmuştur. Birinci ilke ile özellikle Fark İlkesi arasındaki ilişkiye dair yapılan yorumlarda bir yandan Rawls'ın en baştan çelişkiye ve tutarsızlığa düştüğü yönünde argümanlar ileri sürülürken, diğer taraftan Fark İlkesi'nin bir anlamının olabilmesi için birinci ilkenin sınırsız ekonomik özgürlükleri kapsamayacağını iddia eden argümanlar geliştirilmiştir. Bunlardan birinci kategoride değerlendirilebilecek argümana göre, Rawls özgürlük anlayışını Ekonomik Alan ve Politik Alan ayrımı üzerine inşa ettiği ve bundan dolayı Rawlsçı özgürlük anlayışının aynı zamanda serbest piyasada sınırsız ekonomik özgürlükleri de kapsayacağı için, Fark İlkesi'nin devletin vergiler üzerinden dağıtıcı bir rolde de olsa ekonomiye müdahalesi yönündeki açılımının birinci ilkeyle çelişeceği yönündeki argümandır (Cohen, 2008, 26; Buchanan, 1982, 122; Nozick, 1974, 71). İkinci kategoride yer alan argümana göre ise; birinci ilkenin sınırsız özgürlükleri içereceğini iddia etmek, Rawls'ın kabul etmediği anarcho-kapitalizme/sınırsız kapitalizme yol açacağı anlamına gelmektedir ki; Rawls'ın birinci ilkesi ile ikinci ilkesinin birbirini çürütmediği aksine birbirini tamamladığı yönündeki argümandır (Nagel, 2005, 128). İkinci argümanın tutarlı olduğunu dile getiren Loren Lomasky de Thomas Nagel'i destekler nitelikte bir argüman ileri sürerek "Fark İlkesinin bir anlamının olabilmesi için birinci ilkenin sınırsız ekonomik özgürlükleri kapsamayacağını iddia etmenin, Rawls'ı anlamamak olduğunu" dile getirir (Lomasky, 2005, 183). Ronald Dworkin ise neredeyse çeyrek asır önceden günümüzdeki tartışmanın temel noktasına "Rawls'ın tekeli kapitalizmin veya anarcho kapitalizmin toplumsal istikrarı, bireysel ve politik hakları sekteye uğratacağının bilincinde olduğunu" değinerek Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin birbirini

desteklediğini ifade eder (Dworkin, 1975, 257).

Makalenin bu bölümünde öne sürülecek argümanlar ikinci kategoride yer alanları destekler nitelikte olup, Rawls'ın teorisinde Rawlsçı adalet ilkelerinden birincisi ile ikincisinin çelişmediği özellikle açıklanmaya çalışılacaktır. Ne var ki; Rawlsçı adalet ilkelerinin birbiriyle çelişmemesi demek, bu ilkeler doğrultusunda özgürlük ve eşitliğin somut dünyada yaşanabileceği anlamına gelmemektedir. Bir başka deyişle makalenin bu bölümünde; sorunun Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin birbiriyle çelişip çelişmediği veya birbirini zorunlu olarak tamamlayıp tamamlamadığı olmadığı özellikle tartışılarak, bu ilkeleri uygulayacak olan Rawlsçı Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelinde bile özgürlük ve eşitliğin Rawls'ın beklentisi doğrultusunda toplumsal boyutta yaşanamayacağı yönünde argümanlar öne sürülmüştür.

Her şeyden evvel, toplumsal değerlerin adil dağıtımını sağlayacak olan Hakkaniyet Olarak Adalet'in tüm ilkeleri hesaba katıldığında, Rawls'ın özgürlüğü geniş anlamda iki kategoride ele aldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, kamusal alanda vuku bulacak olan temel haklar kategorisi iken ikincisi ise; ekonomik refahın veya toplumsal işbirliğinden kaynaklanan toplumsal zenginliğin dağıtımını ile alakalı olacak kategoridir. Rawls, her iki alanda da bireylerin dezavantajlı konumda olabileceklerinin altını çizmektedir. Eşitsizliği yapay ve doğal eşitsizlikler olarak iki kategoriye ayıran Rawls, doğuştan gelen eşitsizlikleri genel anlamda IQ düşüklüğü ve fiziksel eksikliklerden kaynaklı eşitsizlikler olarak tanımlarken, yapay eşitsizlikleri ise toplumsal formasyonun özelliklerinden kaynaklı olarak ekonomik ve politik alanda ortaya çıkan eşitsizlikler olarak tanımlar (Rawls, 1971, 59). Böylece Rawls'ın teorisinde, bireyin cinsiyetinden, etnik kimliğinden, ekonomik gelir durumundan, politik güçsüzlüğünden ve benzeri politik ve ekonomik alandan kaynaklı eşitsizlikler aslında ideal olmayan bir toplumsal formasyonun temel

kurumlarının yol açtığı eşitsizlikler olarak değerlendirilir. Rawls'ın kamusal alandaki özgürlüklerden kastettiği şey; siyasal haklar-siyasal katılımda eşit haklar- başta olmak üzere konuşma ve örgüt kurma hakları, düşünce özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü ve benzeri klasik liberal özgürlükler şemsiyesi altında değerlendirilebilecek hak kavramına içerik birçok özgürlüktür (Rawls, 1971, 62). Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni uygulayan toplumsal bir yapıda bu özgürlükler, adaletin birinci ilkesi kapsamında 'her bireyin tıpkı toplumdaki diğer bireyler gibi en geniş ve en temel eşitlik ve özgürlüklere sahip olması vazgeçilmez bir hak' olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, bir toplumda belli bir grup diğerlerinden daha geniş özgürlüklere sahip olabiliyorsa bu durum adalete aykırı bir durumdur (Rawls, 1971, 204). Birinci İlke'nin Fark İlkesi ile ilişkisi ele alındığında ise Kocaoğlu'nun da belirttiği üzere "Özgürlüğün adil değeri zenginliğin ve refahın belli bir elde birikmesini engelleyen dağıtıcı adaleti desteklemek için sosyal kurumları gerektirmektedir (Kocaoğlu, 2014, 75).

Rawlsçı Birey Anlayışı'ndan yola çıkıldığında Rawls'ın toplumun temel değerleri olarak sıraladığı listenin başında gelen özgürlük ve eşitliğin bir arada hareket etmesi için her bireyin ahlaki bir kriter olarak kendinde amaç olduğunu ve dolayısıyla özgürlüklerin de ahlaki olarak eşit olan bireyler arasında benzer şekilde dağıtılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuç, Rawls'ın bireysel özgürlüklerin somut dünyada bir anlamının olabilmesi için devletin dağıtıcı adaleti sağlayacak bir role de sahip olması gerektiğini iddia ettiğini doğrular niteliktedir. Bu bağlamda, Rawls, toplumsal zenginliğin adil dağıtımı konusunda devlete rol biçmektedir; fakat bu rol, vergilendirme aracılığıyla sosyal kurumlar üzerinden gerçekleştirilecek olup, devletin toplumda neyin üretilip neyin üretilmeyeceği anlamında devletin planlı bir ekonomideki rolünden farklıdır (Rawls, 2001, 140). Dolayısıyla, Rawls teorisinde toplumun üretim aşamasına müdahale eden bir devleti değil, sadece toplumsal zenginliğin adil dağıtımını yaparak toplumda dezavantajlı konumda olanların lehine olacak düzenlemeleri yapacak olan devleti resmeder.

Devlete bireysel özgürlüklerin somut dünyada gerçekleşebilmesi için Rawls tarafından verilen ekonomideki adil dağıtıcı görev, Neuhouser'in de belirttiği gibi, Rawls'ı bir anlamda siyasal özgürlüklerin toplumda eşit özneler olarak eşit bir şekilde yaşanabilmesini mümkün kılacak olan Rousseaucu pozitif özgürlük savunusuna yaklaştırır (Neuhouser, 2013, 222). Tabi, her ne kadar Rousseau'nun özgürlük anlayışı pozitif özgürlüğü içeren katılımcı ve cumhuriyetçi bir siyasal demokrasi anlayışına tekabül etse de, Neuhouser'in Rawls'ı en azından ekonomik imkanlıklar dahilinde pozitif özgürlük bağlamına yerleştirmesi yönünde dile getirdiği argüman son derece isabetlidir. Rousseau'nun toplumsal ve siyasal kuramının bel kemiğini oluşturan Genel İrade'nin en önemli görevlerinden biri; kişinin toplumda kendisini satacak kadar fakir olmayacağı ve kişinin bir başkasını satın alacak kadar zengin olamayacağı durumunu gerçekleştirmektir (Rousseau, 1994, 87). Benzer şekilde Rawls'ta da devletin en önemli görevlerinden biri Fark İlkesi'ni uygulamaktır. Bu ilke Rousseau'daki anlayışa benzer bir şekilde devlete, toplumda özgürlüğü somut dünyada gerçekleştiremeyecek derecede dezavantajlı durumda olan birine ekonomik olarak kendisini gerçekleştirebilecek bir duruma getirme rolünü yüklemektedir. Daha da önemlisi, ahlaki özneler olarak bireylerin kendilerini gerçekleştirebilmeleri yönünde liberal gelenek içerisinde özgürlüğün, 'negatif özgürlük (freedom from) ve pozitif özgürlük (freedom to)'¹¹ olarak kategorilere ayrılmış olması, Rawls'ın

---

¹¹ Bireyi yöntemsel olarak araştırma nesnesi bağlamına yerleştiren Isaiah Berlin, modern dönem özgürlük anlayışını, negatif ve pozitif özgürlük başlığı altında iki kategoriye ayırarak ele almaktadır. Bu bağlamda, Berlin negatif özgürlüğün, kişi kendisini gerçekleştirmek için eylemlerinde dışarıdan herhangi bir engelle karşılaşmadığı durumlarda gerçekleşeceğini iddia ederek devletin birey yaşamına herhangi bir müdahalesini negatif özgürlüğün gerçekleşmesi önündeki en büyük engellerden biri olarak tanımlar. Pozitif özgürlük ise, Berlin'e göre, kişinin kendini gerçekleştirmesi için bir dizi dışsal faktörün varlığını koşullandırma girişimidir ki; Berlin, devletin bu yöndeki herhangi bir müdahalesinin özgürlüğün önünde bir engel teşkil edeceği öngörüsünden hareketle pozitif özgürlüğü olumsuz bir özgürlük durumu olarak betimler (Berlin, 1969, 320). Pozitif özgürlüğün dışsal

azından bu bağlamda pozitif özgürlüğün bir savunucu olarak değerlendirilmesinin mümkün olacağıdır. Bu noktada Rawls'ın liberal biçimsel özgürlük ve eşitlik anlayışlarından farklı bir özgürlük ve eşitlik anlayışının olduğu söylenebilir. Kişinin hem kamusal alanda hem de ekonomik alanda özgür ve eşit bireyler olarak kendilerini gerçekleştirme çabaları ancak ekonomik bir güç sayesinde mümkün olabilmektedir. Adalet'in Birinci İlkesi kapsamına alınabilecek politik örgütlenme özgürlüğü, seyahat etme özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü ve benzeri birçok özgürlüğün biçimsel olandan kotarılabilmesi bu bağlamda ekonomik bir güç gerektireceği için ekonomik olarak yeterli bir gelire sahip olmayanlar açısından bu özgürlüklerin anayasalarda yer almasının bir anlamı olmayacaktır. Bundan dolayı da Rawls geliştirmiş olduğu hak eksenli adalet teorisinde özgürlüğün ve eşitliğin birlikte yürüyebilmesi veya birbirlerini tamamlayabilmesi için toplumda ekonomik olarak dezavantajlı konumda olan insanların durumlarının iyileştirilmesi ve özgürlüğün gerçek bir anlam ifade edebilmesi yönünde Fark İlkesi'ni ileri sürmüştür. Bir başka deyişle Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri, özgürlük ve eşitliği en temel değer olarak ele alan Rawls'ın teorisinde birbiriyle çelişmemekte aksine birbirini tamamlayıcı bir içeriğe sahiptir. Fakat birbiriyle çelişmeyen bu ilkeler özgürlük ve eşitliğin somut dünyada yaşanabilmesinde yeterli olabilmekte midir? Bu sorunun cevabına Rawls'ın teorisinin adeta praksişi işlevini gören Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelini analiz ederek ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Rawls, Mülk Sahipliği Demokrasisi adını verdiği siyasal sistemin, toplumsal düzeni Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni en iyi uygulayacak bir sistem olduğunu iddia eder (Rawls, 2001, 140). Bu bağlamda, Rawls Mülk Sahipliği Demokrasisi Modeli'nin temel amacını aşağıdaki şekilde ifade eder:

---

faktörlere gereksinim duyma özelliği Thomas HillGreen'e göre, birey özgürlüklerinin somutlaşması yönünde devletin gelir dağılımındaki adaletsizliği toplumda dezavantajlı konumda olanların lehine olacak şekilde dağıtması gerektiği görüşünün önünü açar (Green, 1991, 52).

Mülk Sahipliği Demokrasisinde (...) amaç; eşit ve özgür olarak ele alınan bireyler arasında adil toplumsal işbirliğini sağlayacak olan temel kurumları hayata geçirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için kurumlar, az sayıda insanın değil, tüm vatandaşların elinde olmalı ve toplumsal işbirliğini her bir eşit vatandaşın lehine olacak şekilde düzenlemelidir (Rawls, 1971, 140).

Rawls Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni uygulayacak olan bu modelin özellikle toplumsal zenginliğin dağıtımını konusundaki eşitsizlikleri gidermesi için tekrardan Fark İlkesi'ne vurgu yapar. Rawls, zenginliğin ve bireysel gelirin toplumdaki dezavantajlı konumda olanların lehine olacak şekilde düzenlenmesi görevini yerine getirecek olan Mülk Sahipliği Demokrasisi Modeli'nin öncelikli hedefinin zenginlik ve geliri mutlak eşitlik olacak şekilde tüm toplumda bireylere ulaştırmak olmadığını özellikle ifade eder (Rawls, 1971, 141). Aksine; Rawls'a göre Mülk Sahipliği Demokrasilerinde devletin ekonomideki dağıtıcı temel rolü; toplumsal güç ilişkilerinden kaynaklı eşitsizlikleri dezavantajlı grupların lehine olacak bir ekonomik düzeni sağlamaktır (Rawls, 1971, 141). Dolayısıyla, toplumun temel yapısını sağlayacak ve sürdüreceği olan politik ve ekonomik düzenin özelliklerini iki maddede toplamak mümkündür:

- i. Yaşamak için ortalama bir gelire sahip olmayı sağlamak ve;
- ii. Toplumsal zenginlikten herkesin yararlanabileceği bir mekanizma kurmak.

Bu iki temel amaç doğrultusunda, Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni uygulayacak olan Mülk Sahipliği Demokrasi Modelinde toplumsal ekonomik zenginliğin adil dağıtımının ekonomik bir politika üzerinden nasıl sağlanacağını aşağıdaki tablo üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Tablo 1. MSD¹²'nin Uygulamada Olduğu Bir Serbest Piyasa Ekonomisinde Uygulanması Gereken Olası Bir Ekonomik Politikanın veya Vergilendirme Politikasının Olası Sonuçları

Ekono mi Politikası	Dezavantajlı Gruplar'a Yansıması	Ortalama Gelire Sahip Gruplar'a Yansıması	En Avantajlı Gruplar'a Yansıması
A	Kişi Başına 5.000 br.	Kişi Başına 5.000 br.	Kişi Başına 5.000 br.
B	Kişi Başına 8.000 br.	Kişi Başına 20.000 br.	Kişi Başına 25.000 br.
C	Kişi Başına 15.000 br.	Kişi Başına 50.000 br.	Kişi Başına 35.000 br.
D	Kişi Başına 3.000 br.	Kişi Başına 60.000 br.	Kişi Başına 300.000 br.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelinde, Fark İlkesi ekseninde uygulaması gereken politika hem tek tek her grubun üyelerine hem de özellikle dezavantajlı grupta yer alanların yararına olacağı için C politikasıdır. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Rawls'ın toplumsal zenginliğin adil dağıtım konusundaki beklentilerinden biri de serbest piyasanın yol açtığı yapay eşitsizlikleri toplumda dezavantajlı konumda olanların lehine olacak şekilde dönüştürebilmektir. Neouhouser'ın bu bağlamda MSD'nin temel rolü hakkında yaptığı yorum yerinde bir yorumdur. Neouhouser; Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelinde Rawls'ın devlete bu yönde bir rol vermesinin temel nedenini "Rawls'ın ekonomi alanında sermayenin belli bir kesimde birikmesinden kaynaklı sınıfsal uçurumu önlenmek istemesi" olarak açıklar (Neuhouse, 2013: 222). Fark İlkesi üzerinden sağlanmaya çalışılan bu türden bir özgürlük ve eşitlik formülasyonuna rağmen, Rawls'ın adalet ilkelerinde öne sürülebilecek üç temel sorun Rawls'ta eşitlik ve

¹² Mülk Sahipliği Demokrasisi'nin kısaltılmış hali

özgürlük birlikteliğinin biçimsel olmaktan kurtulamadığını göstermektedir.

Her şeyden evvel, Rawls ekonominin üretim aşamasıyla doğrudan ilgilenmeyip ahlaki kaygılardan yola çıkarak toplumsal zenginliğin adil bir dağıtımının sağlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, Rawls anarko-kapitalizm ve sosyalizmin hakkaniyet olarak adil olmayan ekonomik düzenlemeler olduğunu belirtmektedir (Rawls, 1971, 11). Fakat aynı Rawls kapitalizmin-en azından adil bir kapitalist ekonomik düzenlemenin- uygulanabileceğini serbest piyasa ekonomisini kabul ederek en baştan belirtmiş oluyor. Bütün bunlar; açıkça Rawls'ın adalet ilkelerinde iki boyutlu bir sorunun olduğunu göstermektedir. Rawls bir yandan “bazı mülk türlerine (mesela, üretim araçlarına) sahip olma temel bir hak değildir” (Rawls, 1980,

203) demekte; bir yandan ise Munzer'in de belirttiği gibi “mülkiyet kavramı ve onun özgürlükle olan ilişkisi hakkında net bir pozisyon ortaya koymamaktadır” (Munzer, 1990, 235). Bu çok önemli bir sorundur çünkü iki farklı ihtimali hesaba kattığımızda dahi bu sorun, Rawls'taki özgürlük ve eşitliğin biçimsel olmaktan öteye geçemediğini açıklamamızı sağlayacaktır. Bu ihtimalleri aşağıdaki şekilde sorunsallaştırmak mümkündür;

i-) Üretim araçlarının mülkiyeti temel bir hak değil ise, serbest piyasanın temel özelliği olan üretim araçlarının mülkiyetinin sınırları nelerdir? Veya üretim araçlarının özel mülkiyetinden kaynaklı olan yapay eşitsizlikler, Fark İlkesi'ne göre hangi aşamaya kadar meşrulaştırabilir?

ii-) Birinci ilkeyle Rawls temel özgürlüklerden biri olarak değerlendirdiği mülkiyet özgürlüğünde mülkiyeti kişisel ihtiyaçların temini anlamında eşit oranda herkes için mi gerekli şart olduğunu ifade etmektedir? Yoksa herkesin herhangi bir mülkiyete sahip olabileceğini mi dile getirmek

istemektedir?

İlk soruya verilecek olası bir cevabı dolaylı yoldan Rawls'ın tekelci kapitalizmi reddettiği gerçeği üzerinden cevaplamış olsak bile, ortada halen özgürlük ve eşitliğin adil bölüşümü ile alakalı bir sorun kalmaktadır. Sermayenin tek elde toplanmasının yapay eşitsizlikleri derinleştirdiğini ve dolayısıyla sermayenin mümkün olduğu kadar tek elde birikmeyip geniş kitlelere yayılması gerektiğini iddia eden Rawls (Rawls, 2001, 74), kendi geliştirdiği serbest piyasa ekonomisinde bile sermayenin birikim teorisinin ihtiyaç duyduğu sermaye aracılığıyla mülk edinme özgürlüğü arasında çelişkiye düşmektedir. Hal böyle olunca da Rawls, kendi teorisinde sermayeyi ve üretim araçlarının mülkiyetini-kısmen de olsa- meşrulaştırarak sermayenin zorunlu hareket etme yasası özgürlüğüne set çekmektedir. İkinci soruya iki ihtimalli cevap vermek mümkündür. İlk olarak; her bireyin kendi özgürlüğünü gerçekleştirebilmesi için kişisel mülkiyeti eşit oranda herkes için formüle ettiğini varsayalım. Bu durumda, Rawls, kişisel eşyaları, mesela araba, ev ve benzeri üretim aracı olmayan nesnelere kişisel mülk kategorisinde değerlendirerek bu türden bir özgürlüğün herkes için eşit bir şekilde var olması gerektiğini savunur' argümanına ulaşmış olacağız. Benzer şekilde herkes eşit miktarda sahip olduğu kişisel mülk eşyaları ile kendini gerçekleştirmesi önündeki engellerin büyük bir kısmını aşmış olacaktır. Fakat öte taraftan Rawlsçı sınıflı toplum yapısına baktığımızda – ki her ne kadar Rawls sınıf kavramını Karl Marks'tan farklı tanımlamış olsa da- üretim aşamasında üretim araçlarından yoksun olan emekçiler¹³, toplumdaki zenginliğin yaratılmasına bir taraftan katma değer sağlamaktadır. Diğer taraftan ise; bu emekçi kesim toplumsal alanda dezavantajlı konumda

---

¹³ Rawls işçi sınıfının ekonomik olarak dezavantajlı konumda olduklarını kabul etmekle beraber, Fark İlkesi sayesinde işçi sınıfının refah seviyesinde iyileşmeler olacağını ve böylelikle dezavantajlı konumlarının da, toplumun temel kurumlarının Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri doğrultusunda faaliyet yürüttüğünde ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Detaylı tartışma için bkz. (Rawls, 1971, 78).

değerlendirilebilecekleri için toplumsal zenginlikten görece daha fazla pay almalarına rağmen, mülk edinme anlamında üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlarla aralarındaki asimetrik düzlemde logaritmik ilişkiyi devam ettirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu denklem ister istemez özgürlüğü pozitif özgürlük bağlamında değerlendirdiğimizde bile bir süre sonra özgürlüğü gerçekleştirmek için eşit olarak sahip olunması gereken kişisel mülk arasında derin uçurumların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Mesela; Rawlsçı düzende herkesin seyahat etme özgürlüğü kapsamında dünyanın herhangi bir uç noktasından başka bir uç noktaya seyahat etme özgürlüğü vardır durumunu seyahat etme özgürlüğünü içeren adaletin birinci ilkesi doğrultusunda yasalarda yer aldığını düşündüğümüzde, bu ilkenin gerçekleşmesi yine kişinin toplumdaki sınıfsal konumuna bağlı olacağını öngörmek çok zor olmasa gerek. Kısaca, teorik olarak herkesin eşit bir şekilde kişisel mülke sahip olması ve bu yönde özgürlüğünü gerçekleştirmesi durumu, toplumsal zenginliğin eşit bir şekilde dağıtılmadığı Rawlsçı toplumsal formasyonda bir süre sonra serbest piyasa mekanizmasının varlığından dolayı sekteye uğrayacağını göstermektedir.

İkinci soruya Rawls'ın, herkesin herhangi bir mülkiyete sahip olabileceği yönünde cevap verdiğini varsayalım. Böyle bir ihtimalde de özgürlük ve eşitliğin benzer şekilde bir önceki durumda yaşanan uyumsuzluğa yol açacağı iddia edilebilir. Şöyle ki; kişi herhangi bir mülkiyete sahip olunca ancak özgürlüğünü somutlaştırabilir demek aynı zamanda; özgürlükle mülkiyet arasındaki zorunluluğu “birey öncelikle sahip olduklarıyla kendi özgürlük alanını yaratır” şeklinde formüle eden ‘Bireysel Sahiplik Argümanı’¹⁴nı savunmak anlamına

---

¹⁴ Bireysel Sahiplik Argümanı’nda ileri sürülen temel tez; doğadaki birçok canlıda sahiplik duygusunun gelişmiş olmasıdır. Bu argüman, İnsanların da tıpkı bazı hayvanlarda olduğu gibi sahiplik duygusuyla hareket ederek doğada kendi alanını, sahip olduğu nesnelere aracılığıyla belirlediğini iddia eder. Bu argümana göre; çocuklarda benim/senin ayrımına yol açan nesnelere sahip olma duygusunun, insanın hem kendini tanımasını hem de kendini ötekilerden ayrı bir özne olarak

gelir. Fakat burada sorun, teorik olarak ahlaki ve eşit özneler olarak değerlendirilen Rawlsçı Birey'in neden kişisel mülk edinme konusunda aynı eşitliğe layık görülmediği sorunudur. Eğer her birey kendinde amaç olarak ahlaki ve eşit özne konumundaysa buradaki ahlaki olma ve eşitlik anlayışları neden her bireyin özgürlüğünü somutlaştıracak şekilde eşit imkânlarla sahip olabileceği bir duruma tekabül etmesin ki! A-priori bir gerçeklik olarak kabul edilen ahlaki olarak eşit özne olabilme durumu, bu şekilde ahlaki bir kriter gözetilmeden Rawlsçı toplumsal formasyonda kişisel mülk edinme eşitsizliklerine yol açıyorsa; bu çelişkili sorun aynı zamanda ahlaki zeminde tartışılacak bir sorun olmadığı anlamına mı gelmektedir ki; Rawls kişilerin ahlaki özneler olma eşitliğini bu noktada yarıda bırakmış olsun?

Rawls'ta eşitlik ve özgürlük sorunu üzerine sıralanabilecek ikinci temel sorun; Düşünümsel Denge boyutunda ortaya çıkmaktadır. Düşünümsel Denge, bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, tek tek öznelerin hemfikir olduğu bir denge noktasına tekabül eder. Bu özelliği ile Düşünümsel Denge aynı zamanda Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin seçiminde taraflar arasında varılmış olan bir uzlaşmayı ifade eder. Fakat buradaki sorun, öznelerin neden Rawls'ın Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni seçeceklerinin Rawls tarafından

---

özgürce gerçekleştirmesini sağlayan temel bir duygudur. Hegel, Kant ve Kirk gibi teorisyenler bireysel mülk edinmenin özgürlükle doğrudan ilişkili olduğunu ifade eder (Pipes, 1999, 66). Fakat bu argümanda eleştirilmesi gereken nokta; bu argümanı savunanların kişisel temel ihtiyaçlar kategorisine girebilecek nesnelerin mülkiyeti üzerinden üretim araçlarının mülkiyetini de aynı kategoride yorumlamış olmalarıdır. Kişisel ihtiyaçlardan türetilen nesnelere ile üretim aracı olarak değerlendirilebilecek nesnelerin aynı kategoriye sokulması bu argümanın en büyük açmazlarından biri olarak değerlendirilebilir. Oyuncak bebek ile fabrikanın aynı mantık üzerinden meşrulaştırılması ikincinin toplumsal eşitsizlikler üzerindeki etkisi hesaba katıldığında son derece tutarsız kalabilmektedir. Üretim araçlarının ortak veya kolektif mülkiyette ait olduğu toplumsal formasyonlarda kişilerin kendilerine ait bir oyuncak bebeğinin bile olmadığını iddia etmek son derece gülünç bir durumdur. Kısaca; hayvanlarda ve insanlarda ortak bir duygu olarak var olan nesnelere sahiplenme duygusunun- ki böyle bir duygunun var olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur- aynı anlamda üretim araçlarının kişisel sahipliği duygusuna indirgenmesi bu argümanın en önemli açmazıdır denebilir.

tatmin edici bir cevabının olmamasıdır. Rawls, insanları sadece kendi çıkarları peşinde koşan Hobbesçu anlamda bencil ve bir anlamda amaca ulaşmak için her şeyi deneyebilecek özellikte olmayan özneler olarak konumlandırmakla kalmaz, aynı zamanda özneleri, Bigisizlik Peçesi altında oldukları için kendilerini ötekilerin yerine koyarak adalet ilkelerini seçecekleri bir durumda ele almak ister. Fakat Başlangıç Durumu'nda Bigisizlik Peçesi ardındaki öznelerin Rawls'ın beklentilerine cevap verecek şekilde davranmamaları çok büyük bir olasılık olarak ortada durmaktadır. İçinde yaşayacakları toplumun temel yapısını oluşturacak ve temel değerleri adil bir şekilde dağıtacak olan bir toplumsal formasyon tahayyül ederken öznelerin, özgürlük ve eşitliği Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin dışında başka olası adalet ilkeleri ile gerçekleştirmek istemeyeceklerini iddia etmek neredeyse imkansızdır. Toplumda 'sınıfsal bir yapının'¹⁵ farkında olan fakat Bigisizlik Peçesi ardında hangi sınıfa mensup olduğunu bilmeyen, toplumda gelir dağılımının orantısız olduğunu bilen ama hangi gelir grubuna ait olduğunu bilmeyen ve son olarak bu iki nedenden dolayı özgürlüğü sadece pozitif özgürlük olarak koşullandıran Rawlsçı toplumsal formasyonda öznelerin ortak akıl ekseninde bir araya gelerek Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerini seçeceklerini iddia etmek fazlaca iyimser kalmaktadır. Bu duruma koşullanan A öznesinin risk alarak üst sınıfa ait olma ihtimalini değerlendirmesi ile B öznesinin özgürlük ve eşitliği toplumdaki muhtemel sınıfsal kaygı üzerinden yorumlaması sonuçlarında ortaya çıkacak olan tablo, Rawls'ın adalet ilkelerinin seçiminde Düşünümsel Denge'yi yansıtacak boyutta bir tutarlılığa yol açmayacağını ve

---

¹⁵ Burada belirtilmesi gereken nokta; Rawls'ın sınıf kavramını nasıl ele aldığı pek önemli olmadığı hususudur. Rawls'ın sınıf kavramını Marx'tan farklı ele aldığı dolayısıyla sınıf kavramından anladığı şeyin farklı yaşam tarzlarına sahip olan, eğitim seviyesi ve gelir seviyesi üzerinden farklı gruplara ait olarak ele aldığı literatürde sıkça kabul gören bir anlayıştır (Buchanan, 1982, 129). Dolayısıyla, bu bağlamda önemli olan nokta; Rawls'ın sınıf kavramını nasıl ele aldığı değil sonuç itibarıyla Rawls'ın sınıfsal analizinin her hâlükârda toplumsal tabakalaşmayı içerdiği gerçeğidir.

dolayısıyla başka olası adalet ilkelerinin de pekala seçilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, bencil olmamak demek risk almamak anlamına gelmeyeceği gibi toplumun alt gelirine sahip olmak ihtimalini hesaba katıp hareket etmek de sadece makul, ahlaki ve bencil kavramlarının aşılması ile açıklanacak durumlar değildir. Bu bağlamda, Rawls üretim aşamasından kaynaklı ekonomik eşitsizliklerin- ki Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelinde bu eşitsizliğin hafifletilmeye çalışılması gerçeği değiştirmemektedir- nedenini toplumsal zenginliği ortaya çıkaran üretim alanında değil de toplumsal zenginliğin adil dağıtım alanında sorunsallaştırıp çözmek istediği için, Rawls'ın öznelerden özgürlük ve eşitliği formüle edecek Rawlsçı adalet ilkelerini

Düşünümsel Denge boyutunda haklılaştırarak meşrulaştırmalarını beklemesi fazlaca ütöpik kalmaktadır. Aksi durumda ise; Rawls'ın öznelerden Rawlsçı adalet ilkelerinin seçmelerini beklemek aynı zamanda bu ilkelerin öznelere dayatıldığı gerçeğini doğurmayacak mıdır? Sonuç olarak; Başlangıç Durumu'nda Bilgisizlik Peçesi ardında öznelere bir anlamda dayatılmış olan Rawlsçı adalet ilkeleri esasında Rawlsçı birey anlayışı ekseninde bile öznelerin özgürlük ve eşitliği başka düzlemde seçemeyecekleri anlamına veya Rawlsçı ilkelere daha makul ilkeleri de seçebilecekleri anlamına gelmektedir.

Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinde Eşitlik ve Özgürlük Sorunu olarak ele alınabilecek temel sorunlardan bir diğeri de Rawls'ın devlet-birey-toplum formülasyonunda eşitlik ve özgürlükleri yasal zeminde düzenleyecek olan devleti bireysel rızadan türetebilme yanılığısıdır. Rawls toplum sözleşmesinde devleti toplumdan tamamen bağımsız ayrı bir aygıtmış gibi faaliyet yürüten tarafsız bir hakeme benzetmektedir. Tarihsel ve toplumsal gerçeklikten kopuk, sınıflar veya Rawlsçı anlamda toplumsal tabakalar/gruplar üstü bir güç odağı olan devletin, Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri doğrultusunda toplumsal alanda var olacak olan eşitlik ve özgürlük gibi bütüncül nosyonları kapsayıcı bir şekilde formüle etmesi somut gerçeklikte son derece ütöpik kalmaktadır.

Rawls bir taraftan devleti toplumsal kurumlar aracılığıyla Birinci İlke doğrultusunda yasal ve dokunulmaz bir çerçeveye büründürmek istemektedir. Diğer taraftan ise Rawls, sadece Fark İlkesi doğrultusunda özgürlüklerin ve eşitliklerin adil dağıtımının sağlanması için devlete rol biçmektedir. Devletin bu ikili temel rolünün Mülk Sahipliği Demokrasi Modelinde bile, iktidarı ele geçirmek için mücadele edecek olan politik öznelerin/toplumsal grupların arasında cereyan edecek politik çıkar ilişkilerini çözüme kavuşturabilme adına yetersiz kalacağı söylenebilir. Bir başka deyişle, Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinin uyumlu birlikteliği bile toplumda birbiriyle tamamen çatışan çıkarlara sahip öznelerin Rawls'ın beklentisi doğrultusunda uzlaşmalarını sağlayamayacaktır. Rawlsçı özgürlük ve eşitlik anlayışını benimsemeyen ve bunu değiştirmek için mücadele edecek olan olası politik öznelerin sivil toplumda Rawlsçı prensipler üzerinden anlaşarak sözüm ona adil bir düzeni savunmalarını veya kabul etmelerini beklemek ciddi bir yanılgıdır. Devleti, kendi politik kimliğinin dışında veya ona karşı olarak tanımlayan dolayısıyla Rawlsçı eşitlik ve özgürlük anlayışından farklı özgürlük ve eşitlik anlayışlarına sahip olan toplumsal grupların - mesela dini veya liberal olmayan bir toplumsal formasyonda yaşamayı isteyen radikal dini grupların- eşitlik ve özgürlük anlayışlarını Rawlsçı ilkeler doğrultusunda formüle etmelerini veya düzenlemelerini talep etmek, Başlangıç Durumunda Bilgisizlik Peçesi ardında karara bağlandığı iddia edilen belli bir özgürlük ve eşitlik anlayışının kitlelere dayatılması sorununu doğurmaktadır. Rawls bir sonraki eseri olan Siyasal Liberalizm adlı kitabında bu sorunu çözmek için adalet ilkelerinin evrensellik iddiasından vazgeçerek farklı 'iyi hayat, eşitlik ve özgürlük kavramlarına' sahip toplulukların da varlığını kabul etmiştir (Rawls, 2007, 173-174).Lakin aynı eserde Rawls toplumun temel yapısını oluşturacak olan toplumun temel kurumları tarafından Hakkaniyet

Olarak Adalet İlkeleri'nin uygulanması ve sürdürülmesi gerektiği yönündeki ısrarını devam ettirmiştir.¹⁶ Bu bağlamda; rasyonel veya makul olma anlayışı, ahlaki öğretisi, özgürlük ve eşitlik anlayışları Rawls'ın formüle ettiği bireye içkin olan anlayışlardan çok farklı olan politik öznelerin, Rawlsçı toplum tasavvurunun önemli bileşenlerinden olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu öznelerin, 'Rawlsçı Devlet' tarafından tanımlanan ve yasal çerçeveye korunan özgürlük ve eşitlik formülasyonunda yer almalarını sadece Fark İlkesi doğrultusunda beklemek, toplumsal güç ilişkilerinden kaynaklanan siyaseten kapsayıcılık/dışlayıcılık parametresi hesaba katıldığında son derece ütopyik kalmaktadır. Rawls'ın özellikle politik alan- ekonomik alan ayrımı üzerinden özgürlük ve eşitlikleri kapsayacak bir şekilde Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni geliştirdiğini tekrardan hatırladığımızda aşağıda verilen örnek durumu daha da açıklayacaktır.

Toplumda X, Y ve Z politik öznelerin/toplumsal grupların, Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinin kendi özgürlük ve eşitlik anlayışlarıyla bağdaşmadığından Rawlsçı adil düzeni kabul etmediğini varsayalım. Bir başka ifadeyle X, Y ve Z gruplarının Rawlsçı Birey anlayışından farklı bir anlayışa sahip bireylerden oluştuğunu varsayalım. Benzer şekilde X, Y ve Z toplumsal gruplarının hem etnik veya dini kimliklerinden dolayı dezavantajlı konumda olduklarını hem de ekonomik anlamda özgürlüklerini somutlaştıracak derecede bir gelire sahip olmadıklarını düşünelim. Rawls'ın formüle ettiği devlet, Fark İlkesi gereğince bu durumda bu gruplara karşı iki açılım sağlamak zorunda kalacaktır. Bunlardan birincisi; toplumsal zenginliği bu grupların lehine olacak şekilde yeniden formüle etmek; ikincisi ise politik alanda X, Y ve Z öznelerinin karşı karşıya kaldıkları dezavantajlı konumlarını düzeltmek olacaktır. Birinci ihtimalin somutlaştırılması sadece ekonomideki teknik bir düzenleme sonucunda kolayca çözülebilecek

---

¹⁶ Bu yöndeki tartışmalar için bkz. (Rawls, 2007, 173-185).

türdendir. Fakat sorun, ikinci ihtimali Fark İlkesinin nasıl çözeceği sorunudur. Özneler, Rawlsçı devleti kendi özgürlükleri ve eşitliklerine tehdit oluşturan bir içerikte görmekte ve dolayısıyla liberal şemsiye altında sunulan Rawls'ın adalet ilkeleri de dâhil olmak üzere herhangi bir özgürlük ve eşitliği nihai hedefleri olarak kabul etmemektedir. Bu durumda Fark İlkesi'ni uygulamanın boyutları hangi aşamaya varacaktır? Sorusu Rawls'ın teorisindeki önemli bir paradoksu da yansıtmaktadır. Ya Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerini uygulayan devlet özgürlük ve eşitlik konusunda kendisi gibi düşünmeyenleri politik alanın dışına itecektir ya da liberal şemsiye dışında kalacak olan özgürlük ve eşitlikleri kabul ederek kendi kendini tabiri caizse feshedecektir. Bu türden bir paradoksun ortaya çıkmasının en önemli nedeninin; Rawls'ın, devlet aygıtını toplumdan ve tarihten yalıtık bir şekilde sadece bireysel rızadan türetililecek bir aygıt olarak ele alması durumundan kaynaklandığı söylenebilir. Devletin bu şekilde tarih, kültür ve toplum dışı olarak formüle edilmesi, aynı zamanda Rawls'ın eşitlik ve özgürlük formülasyonunu da-her ne kadar özgürlüğü pozitif özgürlük bağlamında ele almış olsa da- son kertede toplumsal somut gerçekliklerden muaf bir özellikte ele aldığını göstermektedir. Rawlsın, bireyleri atomistik bir tarzda ele almayı onları belli tarihsel ve toplumsal momenten devşirdiği yukarda detaylı olarak tartışılmıştı. Fakat Rawls'ın bireyi bu şekilde ele alış biçimi devleti ele alış biçimiyle çelişmektedir. Sonuç olarak; Rawls'ın teorisinde devletin bu yönde bir tarihsel ve toplumsal gerçeklikten azade bir biçimde ele alınmış olması, aynı zamanda Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinin toplumsal özgürlüğü ve eşitliği gerçek anlamda kapsayıcı olabilecek bir zemini inşa etmede yetersiz kalmasına yol açmıştır.

4. Sonuç

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ve daha da önemlisi siyaset felsefesinin ölüm ilanının verildiği bir dönemde modern dönem

toplum sözleşmeci geleneği yeniden canlandıran Rawls, hak kavramını iyi kavramına öncelikli kıldığı ahlak teorisinde adil bir toplumun nasıl yaratılacağı yönünde teorik bir açılım yapmıştır. Bireyi kendine has bir şekilde ahlaki, eşit ve makul rasyonel özne olarak kodlayan Rawls, bu bireyden yola çıkarak teorik öncüllerini oluşturmuş ve geliştirdiği teori aracılığıyla içinde yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarına çözüm üretme adına Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin neden gerekli ve meşru olduğunu etraflıca tartışmıştır. Rawls'ın bu ilkeler doğrultusunda özgürlük ve eşitlik nosyonlarını uzlaştırma çabası üzerine literatürde yer alan tartışmalar; ya Rawls'ın adalet ilkelerinin birbirini çürüttüğü ya da bu ilkelerin birbirine diyalektik olarak zorunlu bir bağlılık arz ettiği yönündeki argümanlardan oluşmaktadır. Bu makalede ise; sorunun Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'nin birbiriyle çelişip çelişmediği veya birbirini zorunlu olarak tamamlayıp tamamlamadığı olmadığı özellikle tartışılarak, bu ilkeleri uygulayacak olan Rawlsçı Mülk Sahipliği Demokrasisi Modelinde bile özgürlük ve eşitliğin Rawsl'ın beklentisi doğrultusunda toplumsal boyutta yaşanamayacağı yönünde argümanlar öne sürüldü. Bir başka deyişle, her ne kadar Rawls özgürlük ve eşitliği ahlaki zeminde uzlaştırmaya çalışmış ve birbirine koşullanan iki parametreye dönüştürerek özgürlüğün ancak pozitif özgürlük olarak ele alındığı bir toplumsal ve siyasal formasyonu meşrulaştırmış olsa da teorisindeki özgürlük ve eşitlik formülasyonuna dair makalede bahsedilen üç temel sorun Rawls'ın özgürlük ve eşitliği uzlaştırma yolunda ciddi engellerle karşılaştığını göstermektedir.

Her şeyden evvel; Rawls serbest piyasayı meşrulaştıran siyasal sisteminde mülkiyet kavramı ve onun özgürlükle olan ilişkisi hakkında net bir pozisyon ortaya koymadığı için, Rawls'ın özgürlük ve eşitlik arasında kurmak istediği ilişki de biçimsel olmaktan öteye geçememiştir. Rawls'ta eşitlik ve özgürlük sorunu üzerine sıralanabilecek ikinci temel sorun; Düşünümsel Denge boyutunda ortaya çıkmaktadır. Düşünümsel Denge, Rawls tarafından tek tek öznelerin hemfikir olduğu bir denge noktasına tekabül edeceği

varsayılan bir nokta olmasına rağmen öznelerin neden Hakkaniyet Olarak Adalet İlkeleri'ni seçeceklerinin Rawls tarafından tatmin edici bir cevabının olmaması temel sorunlardan bir diğerini yansıtmaktadır. Hakkaniyet Olarak Adalet İlkelerinde Eşitlik ve Özgürlük sorunu olarak ele alınabilecek temel sorunlardan sonuncusu ise; Rawls'ın devlet-birey-toplum formülasyonunda eşitlik ve özgürlükleri yasal zeminde düzenleyecek olan devleti bireysel rızadan türetebilme yanılığısıdır. Rawls toplum sözleşmesinde devleti toplumdaki tamamen bağımsız ayrı bir aygıtımsı gibi faaliyet yürüten tarafsız bir hakeme benzetmektedir. Devletin bu şekilde tarih, kültür ve toplum dışı olarak formüle edilmesi, Rawls'ın, devleti toplumsal somut gerçekliklerden muaf bir özellikte ele aldığını göstermektedir ki; bu da toplumsal formasyonda eşitlik ve özgürlük bağıntısının kurulması önündeki en temel sorunlardan birine yol açmaktadır. Rawls, bireyleri atomistik bir tarzda ele almayı onları belli tarihsel ve toplumsal momentten devşirmiş özneler olarak ele almasına rağmen, Rawls'ın bireyi bu şekilde ele alış biçimi devleti ele alış biçimiyle çeliştiği için özgürlük ve eşitlik arasındaki birbirini tamamlayıcı Rawlsçı bağıntı da toplumsal gerçeklik zemininde fazlasıyla kaygan kalmaktadır.

Kaynakça

- Berlin, Isaiah. *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 1969.
- Buchanan, Ellen. A. *Marx and Justice: The Radical Critique of Liberalism*. Totowa, New Jersey: Rowman & Littlefield Press, 1982.
- Caille, Allain. *Faydacı Aklın Eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Cohen, Gerald. A. *Rescuing Justice and Equality*. Cambridge: Harvard University Press, 2008.
- Dworkin, Ronald. "The Original Position", içinde (Ed.) Norman Daniels, *Reading Rawls*. New York: Basic Books, 1975.
- Freeman, Samuel. *Rawls*. New York: Routledge Press, 2007.
- Graham, Paul. *Rawls*. Oxford: One World Press, 2007.
- Green, Thomas. Hill. *Lectures on Freedom*. London: Longman Press, 1991.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Commonwealth Ecclesiaticall and Civill*. London: Touchstone Press, 1997.
- Kanatlı, Mehmet. *The Tension Between Private Property, Freedom And Order In Social Contract Theories* (Doctoral dissertation, Middle East Technical University), 2020.
- Kasper Lippert Rasmussen. *Deontology, Responsibility, and Equality*. Chicago: Museum Tusculanum Press, 2005.
- Kocaoğlu, Mehmet. *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*.

Ankara: İmaj Yayınevi, 2014.

- Locke, John. *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. New Haven: Yale University Press, 2003.
- Lomasky, Loren E. (2005). "Liberterianism at Twin Harvard". *Social Philosophy and Policy* 22/1 (2005), 178-193.
- Marsh, David. ve Stoker, Gerry. *Theory and Methods in Political Science*. London: Palgrave Macmillan, 2002.
- Munzer, Stephan. R. *A Theory of Property*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Nagel, Thomas. "The Problem of Global Justice". *Philosophy and Public Affairs* 33/2 (2005), 113-147.
- Neuhouser, Frederick. "Rousseau's Critique of Economic Inequality". *Philosophy and Public Affairs* 41/3 (2013), 193-225.
- Nozick, Robert. *Anarchy, State and Utopia*. London: Cambridge University Press, 1974.
- Pipes, Richard. *Property and Freedom*, New York: Vintage Books Press, 1999.
- Rawls, John. *A Theory of Justice*. London: Harvard University Press, 1971.
- Rawls, John. "A Kantian Conception of Equality". İçinde (ed.) Held, Virginia, *Property, Profits and Economic Justice*, Belmont. Calif: Wadsworth Press, 1980.
- Rawls, John. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge: Harvard University Press, 2001.

Mehmet KANATLI

Rawls, John. *Siyasal Liberalizm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Rousseau, Jean. Jacques. *Discourse on Political Economy and the Social Contract*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Sandel, Michael. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Walzer, Michael. *Spheres of Justice*. Oxford: Blackwell Press, 1983.

Wood Ellen Meiksins. *Yurttaşlardan Lordlara: Eski Çağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

TOPLUMSAL CİNSİYETEŞİTLİĞİNE YÖNELİK FAALİYETLER, CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇELEME UYGULAMALARI VE KADIN MEMNUNİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: SAKARYA İLİ ÖRNEĞİ

Serdar DUMLUPINAR *

Gonca GÜNGÖR GÖKSU **

Öz

Araştırmanın amacı; Sakarya'daki mahalli idareler tarafından toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik faaliyetler, cinsiyete duyarlı bütçeleme kapsamındaki hizmetler ve yöneticilerin konuya ilişkin tutum/yaklaşımları ile kadın hemşehrilerin memnuniyeti arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modeli ile analiz etmektir. Bu sebeple Ekim 2019-Aralık 2019 tarihleri arasında Sakarya'da yaşayan 1592 kadın ile görüşülmüş ve 25 soruluk bir anket formu uygulanmıştır. Çalışmanın yöntemi, kadınların memnuniyetini etkileyen ana boyutların ve alt maddelerin yapısal eşitlik modeli ile analizidir. Çalışmanın önemi ve özgün değeri, Sakarya'daki mahalli idareler tarafından konuyla ilgili faaliyetler ve hizmetler ile kadın memnuniyeti arasındaki ilişkiyi içeren bir analizin daha önceki çalışmalarda yapılmaması ve bu çalışmada ulaşılan sonuçların mahalli idarecilere bilgi ve öneri verici olmasıdır. Çalışmanın sonuçları sadece Sakarya ili için geçerlidir. Bulgulara göre dört ana boyut ile memnuniyet arasında %74 ve üzeri yüksek korelasyon tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük kısmı Sakarya'yı kadın dostu bir kent olarak nitelememektedir

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, Mahalli İdareler, Sakarya

---

* Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, E-mail: serdardumlupinar@siirt.edu.tr ORCID: 0000-0002-3146-5076

** Arş. Gör. Dr. Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, E-mail: ggungor@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0003-0230-7391

The Analysis of Relationship between the Activities for Gender Equality, Gender Sensitive Budgeting Practices and Female Satisfaction: The Sample of Sakarya Province

Abstract

The aim of the study is to analyse the relationship between the activities of gender equality carried out by the local administrations in Sakarya, the practices in the context of gender-sensitive budgeting and the attitudes/approaches of administrators and the satisfaction of female citizens with structural equality model. For this reason, a total of 1592 women who live in Sakarya were met between October 2019 and December 2019, and a survey form with 25 questions was implemented to them. The importance and original value of the study are that an analysis, which includes the relationship between activities/services related to issue by local administrations in Sakarya and female satisfaction, has not been performed in previous studies, and the results received in this study are informative and advice for local administrators. The results of the study are valid only for Sakarya province. According to the findings, 74% and more high correlation among four main factors and satisfaction have been determined. Besides, most of the participants have not defined Sakarya as a woman-friendly city.

Keywords: Gender Equality, Gender Sensitive Budgeting, Local Administrations, Sakarya.

1. Giriş

2018 Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre Türkiye 144 ülke içerisinde 131'inci sırada yer almaktadır ve 0,628 endeks puanı ile dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Burkina Faso'dan hemen sonra gelmektedir. Rapor kapsamında Türkiye, ekonomik katılım ve fırsatlar kategorisinde 0,466 puan ile 131'inci, eğitime katılım kategorisinde 0,968 puan ile 106'ncı, sağlık ve yaşamda kalma kategorisinde 0,976 puan ile 67'nci ve politik yetki kategorisinde 0,101 puan ile 113'üncü sırada yer almaktadır (The World Economic Forum, 2018, 11).

Son yıllarda Türkiye’de sadece merkezi yönetim düzeyinde değil, mahalli idareler bağlamında da toplumsal cinsiyet eşitliğine dikkat çekmek için bir dizi çalışmalar yürütülmektedir. Mahalli düzeyde en son 13 Eylül 2019 tarihinde Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Birleşmiş Milletler Kadın Birimi işbirliğiyle toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB) eğitimi gerçekleştirilmiştir. Eğitim boyunca konunun uzmanları, toplumsal cinsiyet eşitliği, TCDB ile ilgili temel kavramlar, TCDB’nin mahalli bütçeleme süreçlerine dâhil edilmesi ve belediye meclis üyelerinin bütçeleme süreçlerindeki rolleri konularında katılımcılara bilgi vermişlerdir. Ayrıca toplumsal cinsiyete duyarlı belediyecilik hizmetleri ve bütçeleme konusunda Türkiye’den ve dünyadan iyi uygulama örneklerini paylaşmışlardır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2019). Geçmiş yıllarda Çanakkale, Edirne, Kocaeli, Gaziantep, Eskişehir, Bursa, Adana, İstanbul’da mahalli idare ve TCDB eğitimleri gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde konuyla ilgili eğitimlerin kısıtlı şehirlerde gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Öncelikle 81 ili kapsayacak şekilde mahalli idareler bütçelerinde toplumsal cinsiyet konulu eğitimleri yaygınlaştırmak ve konuyla ilgili farkındalık oluşturmak yüksek düzeyde önemlidir. Sakarya ilinde ise Şubat 2018 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) ve Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) işbirliğiyle bakanlıkların ve TBMM’nin uzman personeline TCDB hakkında eğitim verilmiştir. Ancak bu eğitim mahalli idareleri kapsamamıştır, sadece eğitim mekânı olarak Sakarya ili tercih edilmiştir. Bu sebeple mahalli idarelerin dâhil edildiği bir eğitimin yapılması Sakarya’nın kadın dostu bir kent olarak tanımlanmasına ve konuyla ilgili farkındalık oluşturulmasına ciddi katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmada Sakarya’daki mahalli idarelerin toplumsal cinsiyete yönelik faaliyetler, TCDB bağlamında gerçekleşen hizmetler ve yöneticilerin tutumları/davranışları ile kadın hemşehrilerin

memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın özgün yanı, Sakarya ili için konuyla ilgili yapısal eşitlik modeli (YEM) kapsamında bir analizin daha önceki çalışmalarda yapılmamasıdır. Ayrıca Sakarya'daki mahalli idarelerin yürüttükleri çalışmalardan, kadın hemşehrilerin görüşlerini/memnuniyetlerini araştıran bir analiz de mevcut değildir. Bununla birlikte literatür taraması neticesinde mahalli idareler bağlamında TCDB konulu çalışmaların genellikle örneklem seçilen belediyelerin idari faaliyet raporları, stratejik planları veya performans programları üzerinden doküman taraması yöntemi kullanılarak geçmiş faaliyetlere odaklandığı tespit edilmiştir.

TCDB yaklaşımının asıl amacı; cinsiyetler arası eşitliği sağlamak için bütçelerin cinsiyet temelinde ele alınması, bütçeleme sürecinin her aşamasında toplumsal cinsiyet bakış açısının yerleştirilmesi ve kamu gelirleri ile harcamalarının yeniden yapılandırılmasıdır (Günlük Şenesen vd, 2018, 87). Ancak Dünya genelinde yaşanan fırsat eşitsizlikleri (yeterli eğitim hizmeti elde edebilme, kaliteli sağlık hizmetlerinden faydalanma, istihdam edilme, korunma vb.) düşünüldüğünde kadınlar, erkeklere nazaran daha fazla olumsuz durumlar karşılaşmaktadır. Bu sebeple günümüzde TCDB uygulamalarında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için kadınların durumlarının iyileştirilmesi ön plana çıkmaktadır. Araştırmada uygulanan anket formunun sadece kadınlara uygulanmasının temel nedeni ise bu görüşten kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Sakarya ilinin toplumsal yapısı düşünüldüğünde, anket formunun erkeklere de uygulanmasının doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşmada yeterli olmayacağı kanaatine varılmıştır. Böylece araştırmanın amacı doğrultusunda kadın hemşehrilerin görüşleri üzerinden analiz yapılmasına karar verilmiştir.

Araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır: (i) Sakarya'daki mahalli idarelerin TCDB bağlamında kadınlara yönelik gerçekleştirdiği hizmetler ve faaliyetler nelerdir ve yeterli midir? (ii) Mahalli idareler tarafından toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için gerçekleştirilen hizmetlerden ve faaliyetlerden kadın hemşehrilerin memnuniyeti

hangi düzeydedir? (iii) Toplumsal cinsiyet, kadın hakları, kadına yönelik pozitif ayrımcılık konularında mahalli idarecilerin tutum ve yaklaşımları kadınlar tarafından nasıl değerlendirilmektedir? (iv) Kadın hemşehriler tarafından elde edilen verilere YEM uygulandığında kadınların memnuniyetini etkileyen kaç ana faktör ve alt madde bulunmaktadır? (v) Kadınların memnuniyeti ve analiz sonucu belirlenen temel faktörler arasındaki ilişkinin boyutu hangi yöndedir?

(vi) TCDB kapsamında gerçekleşen faaliyetlerin Sakarya'daki kadın hemşehrilerin memnuniyeti üzerindeki etkisi yüzde kaçtır? (v) Kadına yönelik şiddeti engellemek ve farkındalık oluşturmak amacıyla mahalli idareler tarafından yapılan eğitimler, söyleşiler vb. faaliyetler yeterli midir ve kadınların bu konudaki değerlendirmeleri nasıldır? (vii) Dünyada ve Türkiye'de mahalli idareler açısından TCDB ile ilgili seçilmiş iyi uygulama örnekleri nelerdir? (viii) Sakarya'daki mahalli idareler tarafından TCDB konulu geleceğe yönelik hangi düzenlemeler yapılabilir? (vi) Düzenlemeler ile ilgili olarak mahalli idarecilere sunulacak öneriler nelerdir?

2. Toplumsal Cinsiyetin ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemenin (TCDB) Kavramsal Çerçevesi

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkekleri biyolojik farklılıklarından ayrı olarak, toplumun onları nasıl algıladığı ve gördüğünü, onlara nasıl davranmasını beklediği ile ilgili bir kavramdır. Toplumsal cinsiyete yönelik kabul ve kavrayışlar, kadın ve erkekler tarafından sosyalleşme süreci içerisinde öğrenilmektedir. Bu açıdan toplumsal cinsiyet rolleri, tarihsel süreç içerisinde zamana, mekâna, sınıfa ve ırka göre farklılık ve çeşitlilik gösteren bir yapı sergilemektedir (Aytaç, 2018, 327–328). Ayrıca toplumsal cinsiyet, kadın veya erkek olmakla ilişkilendirilen her türlü sosyal, davranışsal ve kültürel özellikler, beklentiler ve normları içermektedir. Toplumsal cinsiyetin gerçekleştirilebilmesi

için eğitimden, sağlığa, güvenlikten, ulaştırmaya kadar birçok alanı içeren kamu politikalarının cinsiyet etkilerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Günlük Şenesen vd, 2018, 88). Toplumsal cinsiyet eşitliği bu unsurların kadınların ve erkeklerin birbirleriyle olan ilişkilerini nasıl belirlediğini ve böylece bu iki cinsiyet arasında doğan güç farklarını ifade etmektedir. Son dönemlerde bu konu çerçevesince Türkiye’de kullanılan terminolojiye eklenen bir diğer kavramdan da bahsetmek gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet adaleti ise aile ve kadın- erkek arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ve toplumsal hayatın tasarlanmasında hakkaniyetli, adaletli, ölçülü, dengeli ve insafli olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Aydın Yılmaz, 2015, 112).

Geleneksel algıda erkeğin ailesinin geçimini ve güvenliğini sağlama sorumluluğu ve kadının ise eş, çocuk ve diğer aile üyelerinin bakımlarını üstlenme sorumluluğu toplumsal cinsiyete yönelik en belirgin örneklerdir. Kadına yönelik toplum tarafından biçilen bu konum, ev dışındaki kamusal yaşama kadının katılma biçimlerini belirlemekte, sınırlı eğitime erişim, düşük oranda ve düşük ücretlerde iş olanakları, istihdamda yatay ve dikey ayrımcılık, yoksunluk, sağlıksızlık, düşük siyasi katılım gibi pek çok sorunu ortaya çıkarmaktadır (Günlük Şenesen, 2013, 98-99). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yalnızca kadınlar üzerinde negatif bir maliyet oluşturmamakta, aynı zamanda çocuklar ve erkekler üzerinde de olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Kadınları güçlendirmek ve ekonomik açıdan üretkenliklerini desteklemek, insan kaynaklarını geliştirmek, daha az stres-daha sağlıklı yaşam konularında bütün toplumu olumlu anlamda etkilemektedir (Elson, 2002a, 24).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği politik kararlarda, orta ve uzun vadeli planlarda yalnızca kadın veya toplumsal cinsiyet eşitliği fikrinin politikalara dâhil edilmesi ile çözüme kavuşturulamamaktadır. Konu yalnızca kadınların değil, erkeklerin de algılarını, deneyimlerini ve bilgilerini politika üretme ve uygulama süreçlerine dahil etmelerini gerektirmektedir. Bu türde bir merkezi yönelim, toplumsal cinsiyet

eşitliği konusunun anaakımlaştırılması (gender mainstreaming) anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması, toplumsal cinsiyetle ilgili konuların tespit edilmesi, bu konulara yönelik veri toplanması ve karar alma süreçlerinin kadın ve erkeklere getirdiği fayda ve maliyetlerin analiz edilmesini kapsamaktadır. (UNDP, 2018, 2–3). Toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması sürecinin iki temel yönü vardır: (i) Politika geliştirme ve uygulama, (ii) Dahil edici görüşme ve kadınların, kadın örgütlerinin süreçte yer almasıdır. Politika geliştirme ve uygulama açısından politika mekanizmaları ve bürokrasi etkili iken, diğer yön demokratik katılım ile ilişkilidir. Toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılmasında demokratik katılım boyutu, politikacıların çalışmalarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin üretilmesinde nasıl bir rol üstlendiğinin kendileri tarafından eleştirel sorgulanmasında önem taşımaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması, anaakım politika süreçlerini ve uygulamalarını dönüştürmeyi hedeflediğinden dolayı, bürokratik yapı harici konuyla ilgili tarafların katılımı olmadan doğru bir şekilde yürütülemeyecektir (Çelik & Atabey Ertürk, 2013: 153). Bu türden bir anaakımlaştırmanın yapılmadığı politikalar, yalnızca kadınların mutlak konumlarını iyileştirmeye dayanan kısır bir çerçeveye mahkûm olacaktır. Bu durum ise kadınların geleneksel rollerinin pekişmesine ve kamusal alandan dışlanmalarının devamına neden olacaktır (Günlük Şenesen, 2013, 99–100).

Kadınlara ve erkeklere toplumsal süreçlerde yüklenen anlamlar bütününe ifade eden toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların vatandaş olarak ekonomik, sosyal ve siyasal hakların kullanımında erkeklerin çok gerisinde kalmasını ifade etmektedir. Devlet bütçelerin toplumsal cinsiyeti dikkate almadan hazırlanması, toplum önceliklerinin doğru tespit edilememesine ve kadınların toplumsal yaşamda geri planda kalarak, var olan eşitsizliğin daha da büyümesine yol açmaktadır

(KEFEK, 2014, 1-2). Toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırmanın bütçeye uyarlanması olarak tanımlanan TCDB, cinsiyetler arası eşitliği sağlamak için bütçelerin cinsiyet temelinde ele alınmasıdır (Günlük Şenesen vd, 2018, 88). Avrupa Konseyi tarafından TCDB şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Bütçeleme sürecinde toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmanın bir uygulamasıdır. Bunun anlamı cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmak için bütçe süreçlerinin bütün aşamalarına cinsiyete dayalı bir bakışın yerleştirilmesi ve gelir ile harcamaların yeniden yapılandırılmasıdır.”* (Avrupa Konseyi, 2005, 10).

TCDB, kadınlar için ayrı bir bütçe oluşturmak anlamına gelmemektedir. Bunun yerine bir kamu politikası oluşturulacağı zaman bu politikaların cinsiyet perspektifinden bakılarak, kadınlar ve kız çocukları üzerindeki olası etkilerini, erkekler ve oğlan çocukları ile karşılaştırmayı hedeflemektedir. Uygulanacak olan bu politikanın cinsiyet eşitsizliğini artırıp artırmayacağı ya da ne tür bir etki yaratacağı asıl üzerinde düşünülen konudur (Elson, 2002b, 17). Avrupa Konseyi, benzer bir bakışla cinsiyet bütçesi terimi yerine cinsiyete duyarlı bütçe tabirinin kullanılması gerektiğini de ifade etmiştir (Avrupa Konseyi, 2005, 10). TCDB'nin amacı, kamu politikaları sonucu üretilen refahın kadınlar ve erkekler açısından eşit olmasını sağlamaktır. Bu sonuca kadınların ve erkeklerin birbirilerinden farklı ihtiyaçlarının, tercihlerinin ve haklarının mevcut olduğu bilinciyle ulaşılabilmektedir. Bunun yanı sıra kadın haklarının kazanımına katkı sağlamak, yoksulluğu kalıcı olarak azaltmak, üretkenliği arttırmak, hesap verebilirliğin ve iyi yönetişimin gelişimine katkıda bulunmak amaçlamaktadır (Klatzer, 2012, 12-14).

TCDB yaklaşımı; kamu bütçelerinin teknik muhasebe belgeleri olmadığı, kamu bütçelerinin iktisadi, siyasi, toplumsal öncelik ve tercihlerini yansıttığını esas almaktadır. TCDB'nin uygulama aşamasında kamu politika tasarlanırken cinsiyetler arası eşitsizliğin sorun olarak görülmesi ve çeşitli göstergelerle eşitsizlik alanlarının saptanması önemlidir (Günlük Şenesen vd, 2018, 88-89). TCDB'nin etkin uygulanması için (i) Hükümetlerin yapısı (mahalli ve merkezi

örgütlenmeleri, bakanlıkların destekleri, uygulamaları ve etkileşimleri), (ii) Bütçeyi onama yetkisine sahip yasama erkinin tutumu, (iii) Sivil toplumun hükümet politikalarını denetleme sürecindeki katkısı, (iv) Toplum tabanının ihtiyaçlara yönelik politikaların üretilmesinde etkisi, (v) Akademik çalışmaların konunun olgunlaşmasındaki katkıları ve (vi) Kadın-erkek toplum üyelerinin konuya farkındalığı önemlidir (Budlender, 2002, 89-104).

3. Literatür Taraması

Tablo 1’de Türkiye’deki mahalli idareler bağlamında TCDB konulu literatürdeki çalışmalar yer almaktadır. İncelenen çalışmaların tablolaştırılarak sunulması uygun görülmüştür.

Tablo 1. Mahalli İdareler Bağlamında TCDB Konulu Araştırmalar

Yazar(lar) ve Yayın Tarihi	Araştırmanın Kapsamı	Ulaşılan Sonuçlar
HALE BİRİCİKOĞLU (2020)	Çalışmada Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı’nı imzalayan 21 Türk belediyesinin cinsiyet eşitliğini sağlamak için yaptıkları faaliyetler, Şart’ta yer alan taahhütler açısından belediyelerin faaliyet raporları üzerinden doküman incelemesi yöntemiyle analiz edilmiştir.	Çalışmanın sonucuna göre belediyelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini tamamen ele almadığı ve belediyelerin Şart’ta yer alan taahhütlere ilişkin yerine getirdikleri faaliyetlere yönelik yetersizliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

<p>G. E. KUL (2019)</p>	<p>Çalışmada klasik demokrasi, sosyal demokrasi ve katılımcı demokrasi modelleri ile ilişkilendirilen seçilmiş belediyelerde TCDB uygulamaları araştırılmıştır. Mersin Büyükşehir Belediyesi, Urla Belediyesi ve Bağlar Belediyesinin 2015-2019 Stratejik Planları üzerinden doküman incelemesi yöntemi ile TCDB'ye yönelik hedefler ve amaçlar karşılaştırılmıştır.</p>	<p>Çalışmanın sonuçlarına göre klasik demokratik anlayışa sahip Mersin Büyükşehir Belediyesi toplumsal cinsiyet “körü” bir bütçe performansı gösterdiği, Sosyal demokrasi anlayışı ile ilişkilendirilen Urla Belediyesinin kadının toplumsal cinsiyet rolünü dönüştürmede sınırlı bir uygulama alanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bağlar Belediyesinde ise kapsayıcı TCDB uygulamalarının hayata geçirildiği anlaşılmıştır.</p>
<p>G. GÜNLÜK ŞENESES ve Diğerleri (2018)</p>	<p>Çalışmada dirlik temelli TCDB yaklaşımının ilk uygulandığı belediye olan Kars Belediyesinin faaliyetleri ve 2013 yılı performans programı doküman incelemesi yöntemi ile analiz edilmiştir.</p>	<p>Çalışmanın sonucuna göre Kars Belediyesinin kadınlara yönelik sağlık, kültür, turizm, sosyal hizmetler, emek ve istihdam, demokrasi ve katılımcılık alanlarındaki harcamalarının yetersiz kaldığı, aksine kentsel gelişmişlik, altyapı vb. harcamalara ağırlık verildiği tespit edilmiştir.</p>
<p>D. Ş. DURAN & Y. TEMÜR (2018)</p>	<p>Çalışmada Türkiye'deki 30 büyükşehir belediye bütçesi üzerinden toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz edilmiştir ve belediyelerin bütçeleme sürecine hangi ölçüde eşitlikçi bir bakış açısını ortaya koyduğu araştırılmıştır. Analiz yöntemi olarak belediyelerin faaliyet raporları üzerinden doküman incelemesidir.</p>	<p>Ulaşılan sonuçlara göre büyükşehir belediyeleri kadın sağlığı, istihdamı, kadınlara yönelik kamu alanlarına ilişkin düzenlemeler ve sosyo-kültürel hizmetler olarak yaptıkları faaliyetlerde cinsiyete duyarlı yaklaşım sergilemektedirler. Ancak bu hizmetlerin derecesi tüm büyükşehir belediyeleri için aynı değildir.</p>

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Faaliyetler, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulamaları ve Kadın Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin Analizi: Sakarya İli Örneği

Ç. AKMAN (2018)	Çalışmada Söke Kent Konseyi kapsamındaki Kadın Meclisinin faaliyetleri doküman incelemesi yöntemi ile değerlendirilmiştir ve Söke Kent Konseyi Kadın Meclisinin faaliyetleri üzerinden bazı değerlendirmeler yapılmıştır.	2007-2017 yılları arasında Söke Kent Konseyi Kadın Meclisi'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerin 2015 sonrası hızlandığı ve bölgede konuya ilişkin önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir.
A. ŞENTÜRK (2017a)	Çalışmada TCDB yaklaşımı İstanbul'da seçilmiş beş belediyenin (Kadıköy, Beşiktaş, Bakırköy, Beylikdüzü ve Şişli) 2015-2019 Stratejik Planları üzerinden doküman incelemesi yöntemi ile TCDB uygulamaları araştırılmıştır.	Çalışmada ulaşılan sonuçlara TCDB, sadece Beylikdüzü Belediyesinin stratejik planında yer almıştır. Kadıköy, Beşiktaş ve Şişli Belediyelerinde toplumsal eşitlik birimi kurulmuştur. Bakırköy Belediyesi bünyesinde ise Kadın Hakları Komisyonu bulunmaktadır.
A. ŞENTÜRK (2017b)	Çalışmada Fatih Belediyesinin 2010-2014 dönemi ve 2015-2019 dönemi için planladığı hizmet ve harcamaların ne kadarının kadınlara yönelik olduğunun TCDB açısından analiz edilmiştir. Çalışmada ilgili dönemlere ait stratejik planlar doküman taraması yöntemiyle incelenmiştir.	Ulaşılan sonuçlara göre Fatih Belediyesinin 2010-2014 ve 2015-2019 stratejik planlarında teknolojik altyapı yatırımlarına ve bilişim teknolojisi yatırımlarına önem verdiği ancak kadına ve erkeğe ait veri toplanması, işlenmesi ve yorumlanabilir olması açısından bir çalışmasının olmadığı gözlemlenmiştir.
D. TOPRAK (2016)	Çalışmada Isparta İl Özel İdaresi 2015-2019 Stratejik Planı, toplumsal cinsiyete duyarlılık ve bütçeleme açısından doküman incelemesi yöntemiyle araştırılmıştır.	Isparta İl Özel İdaresi 2015-2019 Stratejik Planı'nda, kadınlara yönelik yeterince stratejik amaç, hedef, faaliyet ve projenin yer almadığı ve bütçede kadınlar için ayrılan kaynakların toplam harcamalar içerisindeki payının düşük olduğu tespit edilmiştir.

Y. YÜCEL (2016)	Çalışmada 2 İzmir, Erzurum, Diyarbakır ve Kayseri Büyükşehir Belediyelerinin 2013 yılı bütçeleri dirlik temelli TCDB açısından doküman taraması yöntemiyle incelenmiş ve karşılaştırmalı matrisler hazırlanmıştır.	Çalışmanın sonuçlara göre incelenen belediye bütçelerinin tümünde cinsiyet farkındalığının yansıtılmadığı anlaşılmıştır. Konuyla ilgili duyarlılığın en yüksek olduğu iki büyükşehir belediyesi İzmir ve Diyarbakır'dır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkili stratejik hedef, gösterge ve kaynakların bu iki ilde de çok sınırlı kaldığı gözlenmiştir.
M. MERİÇ & H. AY (2014)	Çalışmada TCDB ilkeleri aracılığıyla belediyelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada katkıda bulunmak için tavsiyeler yer almaktadır.	Çalışmada yer alan tavsiyeler arasında mahalli idarelerde kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamaları olarak nitelendirilen TCDB ile kadınlara yönelik harcamaları görünür hale getirmek ve yaşanan eşitsizlikleri azaltmak için mümkün olduğu yer almaktadır.
A. SUMBAS (2013)	Çalışmada toplumsal cinsiyete duyarlı politika üretme ve uygulamada mahalli idarelere yüklenen sorumluluklar ve yetkilerin neler olduğunu çeşitli hukuki metinler çerçevesinde incelenmiştir.	Çalışmanın sonuçlarına göre 2000'li yıllardan itibaren toplumsal cinsiyete duyarlı politika geliştirme ve hizmetleri yürütme bilincinin geliştiği anlaşılmıştır. Bu bilincin mahalli idareler açısından en önemli yansıması olarak, mahalli idareleri ve yöneticileri sürece dâhil etmeye yönelik düzenlemeler gösterilmiştir. Ayrıca yasal ve siyasal düzenlemelerin mahalli idareleri TCDB noktasında zorlayıcı metinler olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır.

G. GÜNLÜK ŞENESEN (2013)	Çalışmada Dünyada ve Türkiye’de TCDB uygulamaları incelenmiştir. Mahalli idareler açısından ise Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 Stratejik Planı üzerinden doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirmelerde bulunulmuştur.	Çalışmada Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesinin Yerel Eşitlik Eylem Planı’nı imzaladığı ve 2010-2014 Stratejik Planı’nda kısıtlı da olsa TCDB kapsamında ödenek ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır.
--------------------------	---	---

Kaynak: (Biricikoğlu, 2020), (Kul, 2019), (Günlük Şenesen vd, 2018), (Duran ve Temür, 2018), (Akman, 2018), (Şentürk, 2017a), (Şentürk, 2017b), (Toprak, 2016), (Yücel, 2016), (Meriç ve Ay, 2014), (Sumbas, 2013) ve (Günlük Şenesen, 2013) faydalanılarak hazırlanmıştır.

4. Türkiye’de TCDB’nin Yasal Dayanakları ve Seçilmiş Belediyelerden İyi Uygulama Örnekleri

Türkiye’de yürürlükteki mevzuatlarda TCDB’ye açık bir atf bulunmamaktadır. Ancak TCDB’ye dayanak oluşturan yasal düzenlemeler ve TCDB’yi savunan destekleyici faaliyetler mevcuttur. Yasal dayanakların birincil kaynağı Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalardır. Türkiye, 1985 yılında kadın erkek eşitliği konusunda yasal bağlayıcılığı olan Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) ve Pekin’de düzenlenen Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı’nı 1995 yılında imzalamıştır. Ayrıca 1982 Anayasası’nın 10. maddesi “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” ifadesi yer almaktadır. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere kadın-erkek eşitliği özel olarak vurgulanmakta ve bu eşitliğin sağlanmasında devlet özel yetkili kılınmaktadır (Klatzer vd, 2015, 10).

CEDAW’ın uygulanmasını sağlamak amacıyla 1990 yılında kurulan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı olarak çalışmalarını yürütmektedir.

2008-2013 yıllarını kapsayan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı'nda, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesine yönelik cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamasının hazırlık çalışmalarına başlanması, kurumsal yapının oluşturulması için yürütülecek bir strateji olarak belirlenmiştir (KSGM, 2008, 25). Merkezi yönetim kapsamında 2009 yılında ise 5840 sayılı Kanun ile kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde gelişmelerin izlenmesi ve bu gelişmelerle ilgili olarak TBMM'yi bilgilendirmesi amacıyla KEFEK kurulmuştur. Komisyon, TCDB konusunda meclis çalışmalarının ana unsuru konumundadır. KEFEK tarafından yayımlanan "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu" konuyla ilgili yapılmış önemli bir uygulama örneğidir (KEFEK, 2014, 165-171).

KSGM tarafından 2018-2023 yıllarını kapsayan dönem için Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı hazırlanmış ve kadınların ekonomik konumunun güçlenmesi ve başta ücretsiz aile işçiliği olmak üzere kayıt dışılıkla mücadeleye yönelik ekonomik ve sosyal politikaların geliştirilmesi hedefine yönelik TCDB çalışmalarının gerçekleştirileceği belirtilmiştir (KSGM, 2018, 180). Doğrudan TCDB ile ilgili olmamakla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik pek çok uygulama yürüten kurum, cinsiyete dayalı bütçeleme anlayışının gelişimine önemli anlamda etkide bulunmaktadır.

4.1. Mahalli İdareler Kapsamında TCDB İncelenmesi

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla mahalli idareler, merkezi yönetimlere oranla daha önemli bir konumdadır. Mahalli düzeyde sunulan hizmetler gerek ihtiyaçların belirlenmesi gerekse bu ihtiyaçların etkin sunumu noktasında merkezi uygulamalara oranla daha önemli bir yapıdadır (Klatzer, 2012, 11). Çünkü belediye, il özel idaresi gibi mahalli kamu kurumlarının hizmetlerinden yararlananlara ulaşma imkânı ve sunulan hizmetlerin etkisinin ölçülmesi, merkezi yönetimlere oranla daha kolaydır. Bu açıdan bakıldığında mahalli idarelerin TCDB'ye daha uygun bir altyapıya

sahip olduğu görülmektedir (Budlender, 2002, 102–103).

Mahalli idarelerde TCDB'ye yönelik olarak Birleşmiş Milletlerin kadın dostu kent yaklaşımı önemlidir. Birleşmiş Milletler, şehir planlamalarının genellikle erkekler tarafından yapıldığını ve kadınların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmadığını belirtmektedir. Bu sebeple Birleşmiş Milletler tarafından *Kadın Dostu Kent* kavramı geliştirilmiştir. Kadın dostu kentler; *“Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere, istihdam olanaklarına, kaliteli, kapsamlı kentsel hizmetlere (ulaşım, konut, güvenlik, vb.), şiddete maruz kaldıkları takdirde haklarını güvence altına alacak mekanizmalara erişimini ve mahalli idarelerin planlama ve karar alma süreçlerine katılımını sağlayarak, erkekler ile birlikte kentsel yaşamın tüm alanlarında eşit bir biçimde yer almasını destekleyen kent”* olarak tanımlanmıştır (Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletler Ortak Programı, 2020). Bir kenti kadın dostu olarak nitelendirebilmek için kadınların karar alma süreçlerine ve mekanizmalarına katılımı arttırılmalı, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik stratejiler geliştirilmeli, bu stratejiler uygun araçlar kullanılarak hayata geçirilmeli ve kadınların gündelik yaşamlarını iyileştirmeye yönelik özel politikalar uygulanmalıdır (Şenol, 2006, 4). Çünkü bu kentler, kadınların ihtiyaçlarını dikkate alan, stratejik plan ve performans kriterlerinde kadınları gözeten ve bütçelerini toplumsal cinsiyete dayalı olarak hazırlayan kentlerdir (Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı, 2014).

Başka bir tanımla kadın dostu bir kent; *“kadınların, kent hayatına rahat katılabildikleri, istihdam olanaklarından erkeklerle eşit yararlanabildikleri, kız çocuklarının örgün eğitime devam sıkıntısı yaşamadıkları, sağlık hizmetlerinin ve özellikle kadını doğrudan ilgilendiren üreme sağlığı hizmetlerinin kolay ve ulaşılabilir olduğu, kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik mekanizmaların ve şiddet mağduru kadınların destek alabileceği yapıların etkili ve erişilebilir olduğu, fiziksel mekânların kadınlar ve kız çocukları açısından rahat,*

güvenli ve eşitlikçi olduğu, sosyal yaşam, ulaşım, toplu konut ve altyapı hizmetlerinin planlama süreçlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği prensibinin dikkate alınarak yapıldığı bir kenttir.” (Şener & Demirdirek, 2014, 7). Kısacası kadın dostu kentler, siyasi, ekonomik ve sosyal fırsatlardan kentte yaşayan herkesin eşit bir biçimde yararlanabildiği yaşam alanını ifade etmektedir (Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı, 2014, 2).

4.2. Seçilmiş Ülkelerin Mahalli İdarelerinde TCDB İyi Uygulama Örnekleri

TCDB uygulamaları, mahalli ve ulusal düzeyde bütçelerin bütününe yönelik bir bakışa sahip olmasına rağmen, uygulama örneklerine bakıldığında henüz sınırlı bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir (KEFEK, 2014, 18). Araştırmanın bu aşamasında dünya genelinde seçilmiş mahalli idareler bağlamında TCDB iyi uygulama örnekleri sunulmaktadır.

4.2.1. Viyana Örneği

TCDB yaklaşımını benimseyen ülkelerden en yetkin örnekler Avusturya'ya aittir. Ülkenin hukuk sistemi, anayasal ve yasal düzeyde TCDB'nin uygulanması ve yerleşmesi adına çok önemli düzenlemelere sahiptir. Anayasa'nın 13. maddesi *“Federal ve mahalli idareler bütçe sürecinde kadın ve erkeklerin fırsat eşitliğinin sağlanmasına gayret ederler”* hükmünü içermektedir. (KEFEK, 2014: 19). Ulusal hükümet dışında Viyana Belediyesinde cinsiyete dayalı bütçeleme çalışmaları yürütülmektedir (Avrupa Konseyi, 2005, 28). Viyana Belediyesi, 2005 yılında TCDB yaklaşımını anaakımlaştırmak ve bütçeleme süreçlerine uygulamak amacıyla mali hizmetler ve istatistik birimine bir TCDB danışmanı atamıştır. Basit düzeyde yönergeler, ölçü ve yöntemlerin oluşturulmasını takiben TCDB'yi inceleyen performans raporları, bir önceki yılın denetim raporlarına eklenmeye başlanmıştır. (Klatzer vd, 2015, 23–24). Viyana kent yönetimi, farklı yaş, cinsiyet, kimlik, engelli olan veya olmayan bireylere ait kent içi hareketlilik ihtiyacı ve

hareketlilik örüntüsünü tespit ederek, farklı kesimlerin farklı ihtiyaçlarını saptamaya çalışmıştır. Böylece şehir planlamasında çok merkezli bir kentin tasarlanması, kısa mesafelerde ulaşılabilir olanakların artırılması yoluyla adem-i merkezi bir kentleşmenin oluşturulması, yüksek kaliteli kamusal alanın ve çevre dostu ulaşımın sağlanması, yaşam ve konut alanlarının güvenli şehir prensibine uygun hale getirilmesi, engelsiz şehir ve gündelik hayatın gerekliliklerini gözeterek imar yapısının var olmasını içeren bir bakış benimsenmiştir (Akduran vd, 2018, 45-46).

4.2.2. Berlin ve Lichtenberg Örneği

Almanya'da ulusal düzeyde TCDB uygulaması olmamasına rağmen, mahalli idarelerde (Berlin, Freiburg, Münih gibi) TCDB uygulaması yerleşik bir yapıdadır. Bunun önemli nedenlerinden birisi mahalli düzeyde katılımcı bütçelemenin yaygın olması ve sürece kadın örgütlerinin katılım göstermesidir (Günlük Şenesen, 2013, 111). Berlin'de 2001 yılında kurulan TCDB Girişimi (eyalet ve ilçeler düzeyinde) isimli sivil toplum örgütü, TCDB'nin mahalli gündeme alınmasında ve uygulamasında teşvik edici olmuştur. Mahalli idarelerin TCDB faaliyetlerine yönelik raporlar düzenlemiş ve konunun gündemde kalmasını sağlamıştır. Bu konuda halkı da el ilanlarıyla bilgilendirmiştir (Klatzer, 2012, 54-55). Berlin eyaletinde mahalli idarelerin sundukları hizmetlerin iki özelliği TCDB için örnek niteliğindedir. Bunlardan ilki, her ilçede kurulan kadın sığınma evlerinin finansmanının merkezi yönetim tarafından karşılanmasıdır. Böylece hem kadın hareketliliği güvence altına alınmakta hem de mahalli idarelerin olası mali sınırlılıklarının hizmet sunumunu engellemesinin önüne geçilmektedir. İkinci örnek ise Lichtenberg Belediyesine aittir. Lichtenberg Belediyesi, bütçe planlamasında hizmetlerin fonksiyonel sınıflandırmasını 100 milyon Euro'yu aşan 82 alt kaleminden yararlananları kadın-erkek, kız- oğlan çocuk ayrımıyla kategorileştirmektedir (Günlük Şenesen, 2013, 111). Böylece

yararlanıcı bilgisi tespit edilerek hizmetin cinsiyetler arası fayda ölçülmeye çalışılmıştır. Böylece kamu politikalarının toplumsal cinsiyete duyarlı yürütülmesi bu analizler ile daha mümkün olmaktadır (Klatzer vd, 2015, 26).

4.2.3. Seul Örneği

Güney Kore'nin Seul kenti, mahalli idarelerde TCDB konusunda iyi örneklerle sahiptir. Kadın dostu toplu konut projeleri ile çocuk bakım odalarına sahip, aydınlatma ve kamera sistemlerinin yerleştirildiği yapılar inşa edilmiştir. Özellikle geceleri güvenlik için kadınlara özel taksi uygulaması başlatılmıştır. Yaşlı, hamile ve çocuklu kadınlar için daha temkinli ve yavaş seyreden toplu taşıma hizmeti de devreye girmiştir. Kadına yönelik şiddeti önlemek amacıyla eğitimler, suç istatistiklerinin derlenmesi, şiddet mağduru insanların bakımlarının ve korunmalarının sağlanması gibi farklı hizmetler yürütülmektedir (Akduran vd, 2018, 43-47).

4.2.4. Basel Örneği

İsviçre'nin Basel şehrinde TCDB faaliyetleri 1996 yılına dayanmaktadır. İzleyen dönemde cinsiyete dayalı verilerin oluşturulması, kamu hizmetlerinden yararlananların tespitinin ve ihtiyaçlara yönelik bütçelemenin oluşturulmasının önünü açmıştır. Yararlananların verisi, cinsiyete, yerli-yabancı olma durumuna, yaşa göre ayrı ayrı elde edilmiş ve ayrıntılı bir örnek haline getirilmiştir (Günlük Şenesen vd, 2014, 68). Bunun yanı sıra Basel örneği, bütçesel kararların ücretsiz emek üzerine etkisini irdeleyen ender örneklerden birisidir. Çünkü literatürde ücretsiz emek konusu ve bütçe ilişkisinin önemi her çalışmada vurgulanmasına rağmen buna yönelik somut örnekler oldukça sınırlıdır (Şentürk, 2017, 45).

4.2.5. Endülüs Eyaleti Örneği

İspanya'nın Endülüs Eyaleti, TCDB uygulaması adına iyi bir örnektir. Endülüs'te bütçe ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin etkilerini içeren

değerlendirme raporunun hazırlanması yasal bir zorunluluktur. Kamu kurum ve faaliyetlerinin toplumsal cinsiyet etki düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yürütülen G+ projesi ile TCDB'nin kurumsallaşması adına önemli bir adım atılmıştır. Uygulama ile yürütülen hizmetlerin cinsiyet esaslı faydalarının ayrıştırılması sağlanmaktadır (Günlük Şenesen vd, 2014, 71). G+ projesi kapsamında bir programın öncelik olması için dört ölçüt belirlenmiştir. Bu ölçütler; (i) Dönüştürücü etkiye sahip olmak, (ii) Büyük ölçekte etki edebilecek kapasite oluşturmak, (iii) Cinsiyet eşitsizliğini azaltmak ve (iv) Bölgede istihdamı arttırmaktır (Şentürk, 2017, 45).

4.3. Türkiye'deki Seçilmiş Mahalli İdarelerde TCDB Uygulama Örnekleri

Türkiye'de cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik Kadın Dostu Kentler Projesi¹, iyi bir mahalli idare örneğidir. Projenin ana amacı, cinsiyet eşitliğini mahalli bağlamda anaakımlaştırmaktır. Valilikler, belediyeler, il özel idareleri, il müdürlükleri, kalkınma ajansları, kadın sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, profesyonel kuruluşlar ve özel sektörü de içeren mahalli paydaşların bir araya getirilmesi hedeflenmekte ve ilde yaşayan kadınlar ile kız çocuklarının ihtiyaçları altı temel başlık altında inceleyen ve kurumların görevlerini net bir şekilde ortaya koyan Yerel Eşitlik Eylem Planları (YEEP), projenin belirlediği ilk yaklaşımlardır (Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı, 2014). Antalya, Bursa, İzmir, Gaziantep, Kars, Malatya, Mardin, Nevşehir, Samsun, Şanlıurfa ve Trabzon'da Yerel Eşitlik Eylem Planı hazırlanırken, Adıyaman, İzmir, Kars, Mardin, Samsun ve Şanlıurfa'da Yerel Eşitlik Stratejik Planı yapılmıştır (Polat & Ağduk, 2019, 33).

---

¹ Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu ve Birleşmiş Milletler Kadın Fonu tarafından yürütülen proje, İsveç Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Ajansı tarafından finanse edilmektedir. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü ise projenin ulusal ortağıdır.

YEEP kapsamında mahalli düzeyde kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmek, eşitlikçi politikaların sürdürülebilirliği için toplumsal cinsiyet yaklaşımını mahalli idare anlayışına yerleştirmek amaçlamaktadır. Böylece kadınların, mahalli karar alma süreçlerine ve karar mekanizmalarına katılımını arttırıcı, gündelik yaşam koşullarını iyileştirici stratejiler ve bu stratejilerin uygulanmasını sağlayacak mahalli hizmet modellerin oluşturulması önceliklidir (URL 1). YEEP, mahalli idarelerin stratejik planlarına dâhil edilmiştir ve il-meclis düzeyinde kurullar ile komisyonlar oluşturmuştur. Bu kapsamda mahalli idareler projeler üretmekte ve uygulamaktadırlar. Bütçeleme ve veri üretme konularındaki faaliyetler ise gelişme göstermesi gereken konuların başında yer almaktadır (UNDP, 2018, 2). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için mahalli idareler, (i) Belediye meclislerinde eşitlik komisyonları ve belediye bünyesinde eşitlik birimleri kurmak, (iii) Yerel eşitlik eylem planlarını kabul etmek, (iv) Kadınların ve kız çocuklarının korunması için gerekli hizmet ve programları sağlamak, (v) Toplumsal cinsiyet eşitliğinin belediye hizmetlerinde anaakımlaştırılmasını gerçekleştirmek ve (vi) Belediye karar süreçlerine kadınların katılımının sağlanması konularında çalışmalıdırlar (Polat & Ağduk, 2019, 60).

4.3.1. İzmir Örneği

İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan 2006-2017, 2010-2017, 2015-2019 ve 2020-2024 stratejik planlarında personele ilişkin veriler cinsiyete dayalı sunulmuştur. Ayrıca 2020- 2024 Stratejik Planı'nda toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmak temel değerler arasında sayılmıştır. Bu planda stratejik hedef olarak cinsiyet eşitliğinin destekleneceği belirlenmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, 2020). Ayrıca kadına yönelik şiddete ilişkin kurulan kadın dayanışma merkezlerinden yararlanan kadın sayısı, bir performans göstergesi olarak belirlenmiştir. Kadınların topluma katılımlarını desteklemek amacıyla da cinsiyet eşitliği eğitimleri faaliyetler arasında yer almıştır (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi, 2015, 16).

4.3.2. Eskişehir Örneği

Eskişehir Büyükşehir Belediyesine ait 2015-2019 Stratejik Planı'nda ilk defa toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir belediye olmak stratejik hedef olarak belirlenmiştir. Bunu takiben 2016, 2017, 2018, 2019 ve 2020 performans programlarında başta yürütülecek eğitimler olmak üzere TCDB'ye ilişkin faaliyetlerin maliyetleri belirlenmiş ve hedeflerin bütçelenmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. 2016, 2017 ve 2018 faaliyet raporlarında da yürütülen eğitim faaliyetlerine ilişkin bilgilendirmeler yapılarak, toplumsal cinsiyete dayalı bütçeleme konusunda şeffaf bir belediyecilik anlayışı yürütülmüştür (Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, 2020).

4.3.3. Bursa Örneği

Bursa Büyükşehir Belediyesi bünyesinde ilk defa 2015-2019 yıllarını kapsayan dönemde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini önlemeye yönelik hedefler, stratejik planda yer bulmuştur. Stratejik hedeflerden bazıları; kadınların karşılaştıkları sosyo-ekonomik eşitsizliği azaltmak, tüm hemşehrilerin sosyal ve ekonomik imkânlardan eşit biçimde yararlandığı bir kent ortamı oluşturmak ve şiddet mağduru kadınlara destek olmak şeklinde belirlenmiştir (Şentürk, 2017, 51–52). Ayrıca Bursa Büyükşehir Belediyesi, bütün müdürlüklerine toplumsal cinsiyet eşitliğini planlama ve uygulama süreçlerine yerleştirilmesi konusunda bir genelge göndermiştir. Belediye Meclisi Eşitlik Komisyonuna da genelgenin uygulandığından emin olmak için kendisine gelen tüm tekliflerin toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla incelenmesi ve değerlendirilmesi görevini vermiştir (Klatzer vd, 2015, 50–53).

4.3.4. Sakarya Örneği

Sakarya, Doğu Marmara bölgesinde bulunan 4878 m² yüzölçümüne sahip bir ildir. 2019 yılı nüfus verilerine göre toplam nüfusu 1.010.700 kişidir. Toplam erkek nüfusu 505.645 iken, toplam kadın nüfusu 505.055'tir (Sakarya Valiliği, 2020). Kadın ve erkek nüfus oranları karşılaştırıldığında, dengeli bir ayırım dikkat çekmektedir. Çünkü kadın hemşehrilerin toplam nüfus içerisindeki payı %49,9 iken, erkek hemşehrilerin oranı %50,1'dir. *6380 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un* kabulü ile büyükşehir belediye sayısı 30'a yükseltilmiş ve bu illerde faaliyette bulunan il özel idarelerinin ve bütün köy yönetimlerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır (6380 sayılı Kanun, 2012). Sakarya da büyükşehir olarak kabul edildiği için il genelinde faaliyette bulunan il özel idaresinin ve köy yönetimlerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Böylece mahalli idareler kapsamında sadece Sakarya Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri varlığına devam etmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirildiğinde, TEPAV tarafından 2018 yılında 81 il için toplumsal cinsiyet eşitliği karnesi yayınlanmıştır. Sonuçlara göre 2015 yılında Sakarya'nın mahalli düzeyde kadın güçlenme endeks değeri 3.143 iken, 2017 yılında bu oran çok az bir artışla 3.278 olarak gerçekleşmiştir.² Sakarya'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeks değerleri ise 2015 yılında 0,375 iken, 2017 yılında 0,001'lük bir artışla 0,376'a yükselmiştir (Kavas, 2018, 28-29).³ Sakarya'nın mahalli siyasetine kadınların katılımı

---

² 2017 yılı için 81 il arasında 4,613 puan ile İstanbul, 4,520 puan ile Ankara ve 4,112 puan ile Bursa ilk üç sırada yer almaktadır. Son üç sırada yer alan şehirler ise Yozgat (1,696), Muş (1,659) ve Ağrı (1,317)'dir. Sakarya ili 18. sırada yer almıştır (Kavas, 2018, 29).

³ 2017 yılı için 81 il arasında 0,286 puan ile İstanbul, 0,300 puan ile Rize ve 0,302 puan ile Ankara ilk üç sırada yer almaktadır. Son üç sıradaki şehirler ise Yozgat (0,583), Afyon (0,589) ve Ağrı (0,617)'dir. Sakarya ili 18. sırada yer almaktadır (Kavas, 2018, 28).

incelendiğinde, elde edilen sonuç toplumsal cinsiyet eşitliği açısından arzulanan olmasa bile umut vericidir. Çünkü 2017-2018 döneminde belediyelerin genel meclisinde erkeklerin sayısı 274 iken, kadınların sayısı 30'dur. Rakamlar oranlandığında kadınların toplam üyeler içerisindeki payı %9,87'dir. 2014 yılında bu oran %8,22'dir. Üç yıllık süreçte kadın meclis üyelerinin oranında %1,65'lik artış yaşanmıştır (Kavas, 2018, 37).

Araştırmanın bu aşamasında Sakarya'daki mahalli idarelerin TCDB bağlamında yapmış oldukları faaliyetlerin tespit edilmesi için büyükşehir ve ilçe belediyelerine ait 2018 yılı idari faaliyet raporları incelenmiştir⁴. Ancak belediyelerin resmi internet siteleri üzerinden gerçekleşen doküman taraması sonucu, ilçe belediyeleri arasında sadece Adapazarı Belediyesi, Arifiye Belediyesi, Karapürçek Belediyesi ve Karasu Belediyesine ait 2018 İdari Faaliyet Raporu'na ulaşılmıştır. Serdivan Belediyesinin ise 2017 İdari Faaliyet Raporu'na ulaşılmıştır. 2018 idari faaliyet raporu paylaşılmayan ilçelerde gerçekleşen hizmetler için Sakarya Büyükşehir Belediyesinin 2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu üzerinden incelemeler yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlar Tablo 2'de sunulmaktadır.

---

⁴ 2019 yılı İdari Faaliyet Raporları henüz paylaşılmadığı için bir önceki sene yapılan faaliyetler değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Sakarya’da Mahalli İdareler Tarafından TCDB Bağlamında Gerçekleşen Faaliyetler

Gerçekleşen Faaliyetler	Faaliyet Kapsamı
Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri	Sakarya Büyükşehir Belediyesi Sosyal Gelişim Merkezi Mutfak sınıfı öğrencileri kadınlar gününe özel güllü kurabiyeler pişirmişler ve kadın çalışanlara ikramda bulunulmuştur. Kadınlar gününde hastane hemşireleri, kadın okul müdürleri, şehit aileleri, yetim anneleri, Çocuk Bakım Evlerinin kadın personelleri, kadın din görevlilerine yemek verilmiştir. Adapazarı İlçe Belediyesi tarafından bağlı mahalle muhtarlarının eşlerine yemekli program yapılmıştır. Ayrıca çeşitli ülkelerden göç ederek Sakarya’da yaşamaya başlamış vatandaşlara kahvaltılı bir kutlama programı yapılmıştır. Belediye bünyesinde çalışan kadın personele de hediyelik eşya alınmıştır. Karasu Belediye başkanı tarafından Karasulu kadınlar için çeşitli etkinlikler düzenlenmiş ve Arifiye ilçesinde yaşayan kadınlara da karanfil dağıtılmıştır.
SAMEK Meslek Edindirme ve Hobi Kursları	Sakarya Büyükşehir Belediyesi tarafından her yıl düzenlenen SAMEK kursları 82 dalda hizmet vermektedir ve özellikle kadınlar tarafından büyük ilgi görmektedir. Kadınlar bu kurslarda öğrendikleri ile yeni ürünler üretilip, satışını gerçekleştirmektedirler. Böylece gelir elde edebilmektedirler.
“Kadına Şiddet Değil Muhabbet” Söyleşisi	“Kadına Şiddet Değil Muhabbet” programı, gazeteci yazar Mustafa TURAN’ın sunumuyla gerçekleştirilmiştir.
Kaynarca (Kadınlar Plajı) Sahil Düzenlemesi Projesi	Kaynarca’da faaliyette bulunan kadınlar plajı için sahil düzenlemesi yapılmıştır.
Kadın Gelişim Akademisi	Aile İçi İletişim, Can Boğazdan Çıkar, Mahremiyet Ailede Başlar, Yeni Yüzyılda Kadınlar konulu dört konferans 510 kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir.
Hizmet Tanıtım Gezileri	2018 yılında hizmet vermeye başlayan Kocaali Kadınlar Plajına gezi düzenlenmiş ve annelerin tesisin tüm fırsatlarından faydalanmaları sağlamıştır.
Türkiye’de İklim Değişikliği Mücadelesinde Kayıp Bileşen: Kadın	“Türkiye’de İklim Değişikliği Mücadelesinde Kayıp Bileşen: Kadın” projesinin final toplantısına katılım sağlanmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Faaliyetler, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulamaları ve Kadın Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin Analizi: Sakarya İli Örneği

Anneler Günü Etkinliği	Anneler Günü münasebetiyle kadın doğum hastanesine gidilerek yeni anne olan vatandaşların ilk anneler günü kutlanmıştır.
Yaşlılar Haftası Kutlamaları	Sosyal Gelişim Merkezi becerikli eller sınıfında, yaşlılar haftasını 30 çocuk ve büyük anneleriyle birlikte kutlamışlardır.
Evlilik ve Çift Danışmanlığı, Çocuk ve Aile Danışmanlığı, Bireysel Danışmanlık Etkinlikleri	2018 yılında “Evlilik ve Çift Danışmanlığı, Çocuk ve Aile Danışmanlığı, Bireysel Danışmanlık” olmak üzere üç farklı konuda 3.870 kişiye danışmanlık hizmeti verilmiştir.
Aile Eğitimi Kursu	2017-2018 yılında Aile Eğitimi kursunda 205 katılımcı yer almıştır.
Yaşlılara Yönelik Sağlık Taraması	Faaliyet kapsamında Göz Taraması, Checkup, Diyetisyen, KBB, Kanseri, Mamografi, Akciğer, İç hastalıklar gibi sağlık taramaları yapılan yaşlıların, sağlık durumlarını takip ederek gerekli önlemlerin alınması sağlanmış, böylelikle erken teşhis yöntemi kullanılmıştır. Sağlık taramasına katılanların çoğunu 65 yaş ve üzeri kadınların oluşturduğu gözlemlenmiştir.
Aile Seminerleri	Adapazarı İlçe Belediyesi tarafından düzenlenen etkinlikte “Anneliğin Altın Kuralı” konulu annelere ve anne adaylarına yönelik seminer programı gerçekleştirilmiştir.
Aile İçi Şiddet Paneli	Adapazarı İlçe Belediyesi tarafından “Aile İçi Şiddet” konulu panele katılım sağlanmıştır.
Bebeğinizin İlk Günlerinde Sağlık ve Eğitim Semineri	“Bebeğinizin İlk Günlerinde Sağlık ve Eğitim” konulu seminer düzenlenmiştir.
Anne Oluyorsunuz Hazır Mısınız? Eğitimi	Adapazarı İlçe Belediyesi tarafından Anne adaylarına yönelik “Anne Oluyorsunuz Hazır mısınız?” konulu altı haftalık eğitim düzenlenmiştir.
Bebeğinizin İlk Günlerinde Sağlık ve Eğitim	“Bebeğinizin İlk Günlerinde Sağlık ve Eğitim” konulu seminer düzenlenmiştir.
Aile ve Çocuklara Verilen Eğitimler	Adapazarı İlçe Belediyesi tarafından aile ve çocuklara yönelik sekiz farklı eğitim verilmiş ve çocuk-yazar buluşmaları gerçekleştirilmiştir.
Kadın İstihdamı	Karasu Belediyesi tarafından kadın ve genç istihdamı konusunda önemli adımlar atılmıştır.
KARGEM Meslek Edindirme Kursları	Özel günlerde (kadınlar günü, anneler günü vb.) kurulan stantlarda satışlar yapılmaktadır ve böylece kadınlar el emeği ürünlerinin satışını gerçekleştirmektedirler.

KOSGEB Girişimcilik Kursu	Karasu Belediyesi, İŞKUR Hizmet Noktası ve Sakarya İŞKUR işbirliği ile katılımcılara 32 saatlik eğitim verilmiştir ve katılımcıların çoğunluğu kadınlardan oluşmuştur.
Toplum Yararına Programı	Toplum Yararına Programı (TYP) kapsamında Karasu Belediyesi bünyesinde altı ay boyunca maaşı ve sigortası İŞKUR tarafından ödenmek üzere toplam 35 kişi, 09.11.2018 tarihine kadar istihdam edilmiştir. Böylece istihdam yaratılarak aile ekonomisine katkı sağlanmıştır. Katılımcıların bir kısmı kadınlardan oluşmuştur.
Kadın Gezileri	Arifiye ilçe sınırlarında yaşayan kadınların İzmit'e gerçekleştireceği gezi için 30 kişilik araç kiralanmıştır. Ayrıca kadınların İstanbul'a gerçekleştirdikleri gezi için 30 kişilik araç kiralanmıştır. Sakarya Emek Veren Kadınlar Derneğinin dilekçesine istinaden, Eskişehir iline gerçekleştirdikleri kültür gezisi için araç kiralanmıştır.
Çocuk Maması Destek Hizmeti	Arifiye Belediyesi tarafından üçüz çocukları olan bir anneye 10 ay boyunca mama yardımı yapılmıştır.

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu, Adapazarı Belediyesi 2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu, Arifiye Belediyesi 2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu ve Karasu Belediyesi 2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu.

Tablo 2'ye göre, 2018 yılında Sakarya'da mahalli idareler tarafından kadınlara yönelik en sık gerçekleşmiş faaliyetlerin başında 8 Mart Dünya Kadınlar Günü etkinlikleri gelmektedir. Bu kapsamda başta belediyelerde çalışan kadın personele ve diğer kadınlara yönelik ikramlar, yemek daveti, karanfil dağıtımı yapılmış ve günün anlam ve önemine uygun olacak şekilde bir dizi etkinlikler gerçekleşmiştir. Tabloda dikkat çeken diğer bir faaliyet türü ise aile konulu panel, söyleşi ve eğitimlerin ağırlıklı olmasıdır. Özellikle ailelere, anne adaylarına ve annelere yönelik çeşitli faaliyetlerin yoğun bir şekilde düzenlendiği tespit edilmiştir. Kadına yönelik şiddet ile ilgili olarak Büyükşehir Belediyesi tarafından "*Kadına Şiddet Değil Muhabbet*" isimli söyleşi ve Adapazarı Belediyesi tarafından "*Aile İçi Şiddet Paneli*" düzenlenmiştir.

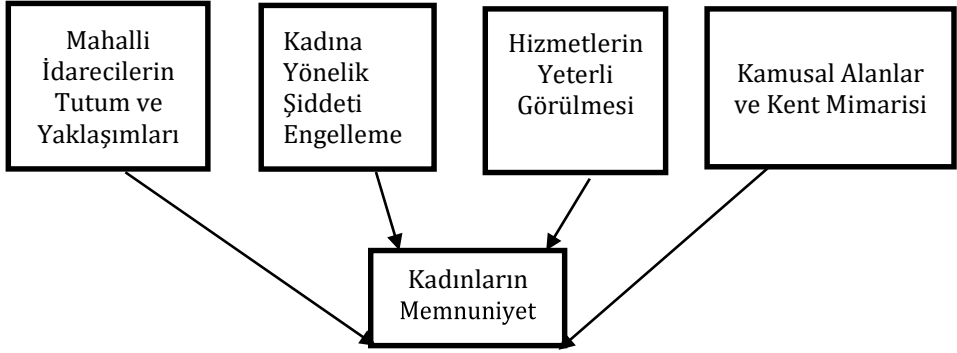
Kadın istihdamı konusunda sadece Karasu Belediyesine ait raporda

bazı faaliyetler tespit edilmiştir. Karasu Belediyesi tarafından İŞKUR işbirliği ile ortaklaşa KOSGEB eğitimleri düzenlenmiştir ve katılımcıların önemli bir kısmını kadınların oluşturduğu gözlenmiştir. Ayrıca “Toplum Yararına Programı” dâhilinde kadınların da aralarında olduğu bir grup geçici işçi belediyede istihdam edilmiş ve aile bütçesine katkı sağlanmıştır. Meslek edindirme kursları açısından değerlendirildiğinde pozitif bir resim ile karşılaşılmıştır. Hem Büyükşehir Belediyesi hem de Karasu Belediyesi tarafından çeşitli kursların organize edildiği anlaşılmıştır. Böylece kadınlar bir taraftan boş vakitlerini değerlendirirken, diğer taraftan da kurslarda ürettikleri el işi ürünlerinin satışını yapma imkânı bulabilmektedirler. Doğrudan kadınlara yönelik diğer etkinlikler arasında Büyükşehir Belediyesi tarafından Kadın Gelişim Akademisi kapsamında dört farklı etkinlik gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Arifiye Belediyesi kadınların şehir dışına yapacakları geziler için araç tahsis etmiştir. Sakarya ilinin Karadeniz’e kıyısı olan ilçelerinde ise Kadınlar Plajı Projesi hayata geçirilmiş ve buralara zaman zaman tanıtım gezileri düzenlenmiştir. Sağlık hizmetleri açısından değerlendirildiğinde ise Büyükşehir Belediyesi tarafından 65 yaş ve üstü vatandaşlara sağlık tarama hizmeti sunulmuştur. Ancak bu hizmetten faydalananlar arasında kadınların yoğunlukta olduğu görülmüştür.

5. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmada Sakarya’da yaşayan kadınların bakış açısından mahalli idarelerin toplumsal cinsiyeti sağlamaya yönelik faaliyetleri, TCDB bağlamında gerçekleştirdikleri uygulamalar ve yöneticilerin tutum/yaklaşımları ile kadınların memnuniyetleri arasındaki yordayıcı ilişkileri ortaya koyulmaktadır. Doküman taraması ve literatür incelemesi neticesinde araştırmanın amacına ulaşmak için aşağıda yer alan model geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Genel Modeli

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır

Hipotez 1: Toplumsal cinsiyet, kadın hakları vb. konularda Sakarya'daki mahalli idarecilerin kadınlar tarafından algılanan tutum/yaklaşımları ve memnuniyet düzeyi arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Hipotez 2: Sakarya'daki mahalli idareler tarafından kadına yönelik şiddeti engellemek ve farkındalık yaratmak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler ve memnuniyet düzeyi arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Hipotez 3: Sakarya'daki mahalli idareler tarafından kadınlara yönelik gerçekleşen hizmetlerin kadın hemşehriler tarafından yeterli görülmesi ve memnuniyet düzeyi arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Hipotez 4: Sakarya'daki mahalli idareler tarafından kamusal alanların ve kent mimarisinin kadınların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanması ve memnuniyet düzeyi arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

5.1. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın amacına ulaşmak için “Mahalli İdarelerin Toplumsal Cinsiyeti Sağlamaya Yönelik Faaliyetlerinden, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) Kapsamındaki Hizmetlerinden ve Yöneticilerin Tutum/Yaklaşımlarından Kadın Hemşehrilerin Memnuniyeti” isimli bir ölçek geliştirilmiştir. Bu doğrultuda 25 maddeden oluşan anket formu, Ekim 2019 ve Aralık 2019 tarihleri arasında ölçüt örnekleme ve kolayda örnekleme yöntemleri ile Sakarya’da yaşayan gönüllü 1592 kadına uygulanmıştır. Katılımcılardan ankette yer alan maddelere hangi ölçüde katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir. Ölçek maddeleri “1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “2=Katılmıyorum”, “3=Kararsızım”, “4=Katılıyorum” ve “5=Kesinlikle Katılıyorum” aralığından oluşmaktadır. Beş dereceli likert türü bu ölçeğin her bir alt boyutu için ayrı ayrı toplam puanlar hesaplanarak, her bir alt boyutun toplam puanları karşılaştırılmaktadır. Araştırmanın amacına ulaşmak için elde edilen verilere YEM modelinin alt yöntemlerinden biri olan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Böylece belirlenen boyutların kadınların genel memnuniyet düzeyi ile arasındaki yordayıcı ilişkiler incelenmiştir.

5.2. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

DFA analizi öncesinde katılımcıların demografik özellikleri incelenmiş ve Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Eğitim Seviyesi	Yüzde	Yaş	Yüzde	Ortalama Kazanç	Yüzde	Meslek	Yüzde
Okur-yazar	4,3	18-29 arası	37,8	0-2020	58	Ticaret Erbabı/Es naf	5,6
İlköğretim	21,9	30-39 arası	28,9	2021-3500	25,0	Eğitimci	5,4
Lise	26,6	40-49 arası	20,0	3501-5000	12,3	İşçi	16,0
Ön Lisans	10,4	50-59 arası	9,9	5001 ve üzeri	4,8	Memur	8,1
Lisans	31,6	60 ve üstü	3,4	<i>Toplam</i>	<i>100</i>	Çiftçi	0,9
Lisansüstü	3,7	<i>Toplam</i>	<i>100</i>			Emekli	3,5
Diğer	1,5					Serbest Meslek Erbabı	3,8
Toplam	100					Öğrenci	20,4
						Diğer	10,5
						Çalışmıyor	25,7
						<i>Toplam</i>	<i>100</i>

Kaynak: SPSS çıktısından faydalanılarak hazırlanmıştır.

1592 katılımcının eğitim düzeyleri incelendiğinde, katılımcıların %48,2'si yükseköğretim düzeyinde bir eğitim kurumundan mezun iken, %48,5'i lise ve öncesi bir eğitim kurumundan mezundur. %4,3'ü ise herhangi bir eğitim kurumundan mezun değildir. Yaş aralığı açısından bir değerlendirme yapılırsa, katılımcıların çoğu genç nüfus kategorisinde yer almaktadır. Ortalama kazançlar analiz edildiğinde, katılımcıların büyük bir kısmının gelir düzeyi 2020 TL⁵ ve altındadır. Katılımcıların çoğunun gelir düzeylerinin düşük çıkması şaşırtıcı

⁵ Anketin uygulandığı dönemde geçerli olan asgari ücret 2020 TL olduğu için bu eşğin belirlenmesinde asgari ücret tutarı esas alınmıştır. Kişisel geliri olmayan kadınların kendilerini dışlanmış hissetmemeleri ya da onları rahatsız etmemek amacıyla, ortalama kazanç sorusu kapsamında özellikle "hiç gelire sahip değilim" ya da "0" gibi bir kategori eklenmemiş, asgari ücret ilk sınır olarak belirtilmiştir.

katılmamışlardır. Özellikle kadınların karşılaştığı sorunlara yönelik mahalli idareler tarafından geliştirilen çözümlerden duyulan memnuniyet düzeyini (S5) ve kadına yönelik şiddet konusunda farkındalık yaratmak, engellemek amacıyla yapılan hizmetlerden duyulan memnuniyeti tespit etmeye yönelik yöneltilen ifadeler (S6, S7 ve S8), kadınların %40'ından daha fazlasının olumsuz yanıt verdiği saptanmıştır. Soru 25. "Yaşadığım ili "Kadın Dostu Bir Kent" olarak nitelendirebilirim." ifadesine ise katılımcıların %35'i katılmazken, %32'si kararsız kalmıştır. 1592 örneklem arasında sadece %32,8'lik azınlık bir grup Sakarya ilini kadın dostu bir kent olarak nitelendirmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Anket Sorularına Verdiği Cevapların Sıklık Değerleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
S1. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerce sunulan hizmetler kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık içermektedir.	15,4	25,8	28,4	23,6	6,9
S2. Yaşadığım şehirde mahalli idareler toplumsal cinsiyet eşitliği fikrini yeterince desteklemektedir.	10,3	27,5	29,6	27,0	5,6
S3. Yaşadığım şehirde mahalli idareler toplumsal cinsiyete duyarlı bir yönetim anlayışına sahiptir.	10,1	24,9	31,3	28,2	5,5
S4. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadın haklarına yeterince önem vermektedir.	10,5	24,4	31,6	26,0	7,4
S5. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerin kadınların karşılaştığı sorunlara yönelik geliştirdiği çözümlerden memnunum.	13,4	28,4	32,2	21,0	5,1
S6. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik şiddet, istismar vb. kötü muameleleri engelleyici gerekli önlemleri almaktadır.	20,0	25,3	30,3	19,5	4,9
S7. Yaşadığım şehirde kadına yönelik şiddet konularında eğitim ve farkındalık geliştirmek amacıyla yeterli girişimler mevcuttur.	16,6	27,3	33,0	18,0	5,0
S8. Yaşadığım şehirde mahalli idareler şiddet mağduru kadınları yeterince desteklemektedir.	15,0	28,2	31,3	20,2	5,5
S9. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik yeterli istihdam imkânları sunmaktadır.	11,3	23,5	34,6	24,7	5,9

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Faaliyetler, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulamaları ve Kadın Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin Analizi: Sakarya İli Örneği

S10. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerce sağlanan toplu taşıma hizmetlerinde kadınlara yönelik iyileştirici önlemler mevcuttur.	16,3	27,7	28,6	21,0	6,4
S11. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik kültürel ve sanatsal faaliyetleri desteklemektedir.	7,0	16,8	25,6	38,4	12,2
S12. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlar için mesleki edindirme kursları sunmaktadır.	3,4	8,5	16,8	44,5	26,7
S13. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik sportif faaliyetleri desteklemektedir.	6,7	14,1	29,3	33,1	16,8
S14. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınların sosyal hayatta aktif olmalarını (sosyal aktivite merkezlerinin varlığı, hobi edindirme kursları vb.) desteklemektedir.	4,5	11,3	17,5	43,6	23,1
S15. Yaşadığım şehirde mahalli idareler ortak kamusal alanların tasarımında kadınların ihtiyaçlarını dikkate almaktadır.	11,4	20,7	35,1	25,2	7,6
S16. Yaşadığım şehirde kadınların kent mimarisinden olumsuz etkilenmeyeceği düzenlemeler mevcuttur	12,7	23,1	39,5	18,5	6,2
S17. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik eğitim destek hizmetleri sağlamaktadır (okuryazarlık kursu, okul diploması almak için kurs, dil kursu gibi).	3,8	9,4	18,5	43,9	24,5
S18. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kız çocuklarının gelişimleri için yeterli girişimlerde bulunmaktadır.	9,4	20,7	33,7	27,2	9,1
S19. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik sağlık destek hizmetleri sunmaktadır.	6,1	15,5	26,7	38,0	13,8
S20. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerin çocukların ihtiyaçlarına yönelik sunduğu hizmetler (bakım odaları, oyun alanları vb.) yeterlidir.	9,1	20,3	28,1	31,9	10,5
S21. Yaşadığım şehirde mahalli idareler çalışan annelerin çocuklarına yönelik okul öncesi eğitim hizmeti (düşük ücretli kreş, anaokulu) sunmaktadır.	9,6	19,4	38,9	24,7	7,4
S22. Yaşadığım şehirde mahalli idareler aile planlaması, doğum ve çocuk sağlığı, çocuk gelişimi konularında yeterli eğitim programları sağlamaktadır.	11,5	19,6	35,0	26,4	7,5
S23. Yaşadığım şehirde mahalli idareler ihtiyaç sahibi kadınlara maddi olarak sosyal yardım sağlamaktadır.	9,2	17,0	38,4	27,3	8,1
S24. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için sunduğu hizmetlerden ve gerçekleştirdiği faaliyetlerden memnunum.	16,7	22,8	32,7	21,5	6,3
S25. Yaşadığım ili "Kadın Dostu Bir Kent" olarak nitelendirebilirim.	12,2	22,8	32,2	26,1	6,8

Kaynak: SPSS çıktısından hazırlanmıştır

5.4. Araştırmanın Analizi ve Bulgular

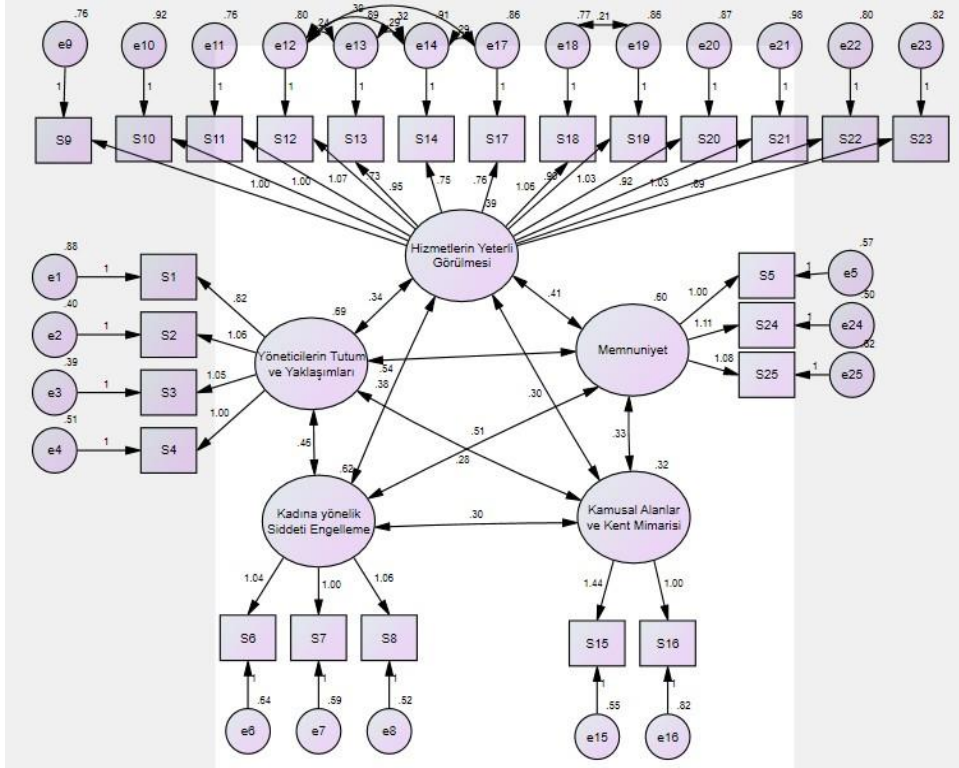
Analizin bu safhasında YEM oluşturularak, ölçekte yer alan gizil faktörler ve gözlenen değişkenler arasındaki karşılıklı-bağımlı etkiler AMOS 20 programı ile test edilmiştir. Araştırmanın amacına ulaşılmasında DFA alt metodu tercih edilmiş, böylece gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki yapısal ilişkiler, değişken-faktör, faktör-faktör ve parametre-parametre tahminleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Özdamar, 2017, 229).

İlk bulgulara göre modelin serbestlik derecesi (degree of freedom) $df = 260$ 'tır. Bu sonuca göre model aşırı doymuş bir modeldir. Modelin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, $\chi^2/df=5$, $GFI=0,92$, $CFI=0,92$, $RMR=0,057$ ve $RMSEA=0,05$ 'dir ve model verilere uyumludur. Başka bir ifadeyle, yapının geçerliliği YEM ile test edilmiştir. Şekil 2'de yer alan ölçüm modeli, gizil değişkenlerin gözlenen değişkenler ile arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Her bir gizil değişkenden gözlenen değişkene çizilen oklar gözlenen değişkenin bağlı olduğu gizil değişkeni ne kadar temsil ettiği hakkında bilgi sunmaktadır.

---

⁷ Literatürde kabul edilen uyum iyiliği değerleri hakkında ayrıntılı bilgi için Özdamar'ın 2017 yılında yayınladığı "Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi" isimli kitabı incelenebilir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları-1

Kaynak: AMOS programından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tahmin sonuçları incelendiğinde, p (olasılık) değerlerinin 0,001'ten küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre tüm parametreler istatistiki olarak anlamlıdır. Diğer bir ifadeyle, faktörlerin oluşmasında katkısı olan maddelerin hepsinin önemli düzeyde faktör oluşumuna katkıları mevcuttur. Standardize edilmiş birinci düzey DFA sonuçlarına göre 0,50'den küçük değerlerin analizden çıkartılması gerekmektedir (İnceoğlu, 2018, 100). Bu değer gözlenen değişkenlerin, gizil değişkenleri açıklama gücünü göstermektedir. Standardize edilmiş regresyon sütunu incelendiğinde, S12, S14 ve S17 maddelerinin standardize edilmiş regresyon katsayıları (Beta)

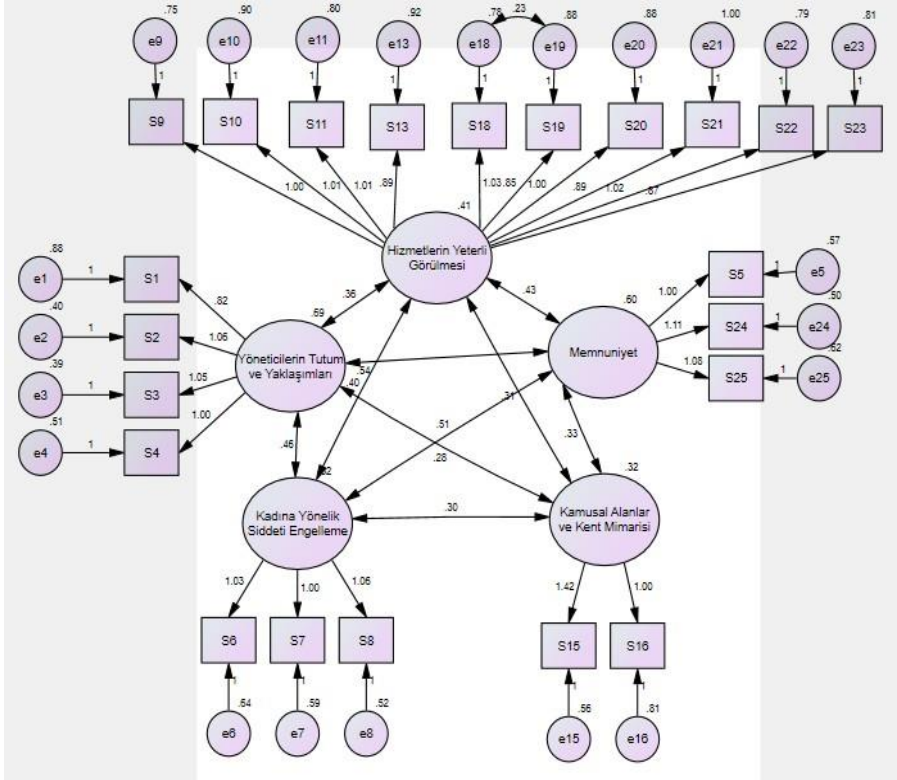
sırasıyla 0,454, 0,445 ve 0,460 olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple ilgili 12. 14. ve 17. maddeler analiz dışı bırakılmış ve analiz tekrarlanmıştır.

Tablo 5. Modelde Yer Alan Değişkenlere Ait Değerler-1

Faktörler ve İfadeler	Madde No	Regresyon Ağırlıkları			Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları
		Tahmin	Standart Hata	p	Tahmin
Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları (YTY)	S1	,816	,036	***	,588
	S2	1,055	,033	***	,811
	S3	1,046	,033	***	,813
	S4	1,000			,758
Hizmetlerin Yeterli Görülmesi (HYG)	S9	1,000			,583
	S10	1,004	,056	***	,549
	S11	1,070	,055	***	,609
	S12	,729	,047	***	,454
	S13	,947	,054	***	,533
	S14	,753	,050	***	,445
	S17	,763	,049	***	,460
	S18	1,063	,055	***	,606
	S19	,903	,053	***	,522
	S20	1,027	,056	***	,569
	S21	,924	,055	***	,505
	S22	1,030	,055	***	,587
	S23	,889	,051		
Kadına Yönelik Şiddeti Engelleme (KŞE)	S6	1,037	,041	***	,713
	S7	1,000		***	,717
	S8	1,063	,040	***	,757
Kamusal Alanlar ve Kent Mimarisi (KAKM)	S15	1,000			,530
	S16	1,437	,084	***	,737
Memnuniyet	S5	1,000			,714
	S24	1,062	,039	***	,769
	S25	1,079	,040	***	,728

Kaynak: AMOS çıktısından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları-2

Kaynak: AMOS programından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3'te yeni DFA modeli yer almaktadır. Öncelikle yeni modelin uyum iyiliği değerleri $\chi^2/df=5$, $GFI=.940$, $CFI=.949$, $RMR=0,04<0,08$ ve $RMSEA=0,05$ 'dir ve model verilere uyumludur. Tablo 3'te yeni modele ilişkin değişkenlere ait değerler gösterilmektedir. Tahmin sonuçlarına göre p (olasılık) değerleri 0,001'den küçüktür. Buna göre tüm parametreler istatistiki olarak anlamlıdır. Tablo 6'daki varyans sütunu incelendiğinde, gizil değişkenlere ait varyanslar da istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Çünkü varyans sütunu altında yer alan p değerlerinin hepsi 0,001'den küçüktür. Dolayısıyla gizil değişkenlerin modele katkısı olduğu sonucuna varılmıştır.

Daha önce de açıklandığı üzere standart regresyon katsayılarının 0,50 ve üzeri olması gerekmektedir. Bütün alt maddelerin standart regresyon katsayıları 0,50 ve üzeri olduğu için bu aşamada hiçbir maddenin analizden çıkartılmasına gerek kalmamıştır. Analiz sonuçlarını yorumlamadan önce her bir boyutun kendi içerisindeki güvenilirlik ve geçerlilik düzeyi hesaplanmıştır. Buna göre: (i) Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları (YTY) boyutunun Cronbach α değeri 0,82, (ii) Hizmetlerin Yeterli Görülmesi (HYG) boyutunun Cronbach α değeri 0,82, (iii) Kadına Şiddeti Engelleme (KŞE) boyutunun Cronbach α değeri 0,77 ve (iv) Kamusal Alanlar ve Kent Mimarisi (KAKM) boyutunun Cronbach α değeri 0,56 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Yeni Modelde Yer Alan Değişkenlere Ait Değerler-2

Faktörler ve İfadeler	Madde No	Regresyon Ağırlıkları			Standardize Edilmiş	Varyans Değerleri		
		Tahmin	Standart Hata	p	Tahmin	Tahmin	Standart Hata	p
Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları	S1	,816	,036	***	,585	,689	,041	***
	S2	1,055	,033	***	,811			
	S3	1,046	,033	***	,812			
	S4	1,000			,758			
Hizmetlerin Yeterli Görülmesi	S9	1,000			,594	,409	,033	***
	S10	1,011	,055	***	,563			
	S11	1,012	,053	***	,587			
	S13	,893	,052	***	,511			
	S18	1,032	,053	***	,599			
	S19	,853	,051	***	,502			
	S20	,999	,054	***	,563			
	S21	,891	,053	***	,500			
	S22	1,017	,053	***	,590			
	S23	,874	,050	***	,526			
Kadına Şiddet	S6	1,034	,041	***	,713			
	S7	1,000			,717			

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Faaliyetler, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulamaları ve Kadın Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin Analizi: Sakarya İli Örneği

	S8	1,063	,039	***	,757	,622	,041	***
Kamusal Alanlar ve Kent Mimarisi	S15	1,420	,082	***	,733	,320	,032	***
	S16	1,000			,599			
Memnuniyet	S5	1,000			0,714	,598	,038	***
	S24	1,106	,039	***	0,769			
	S25	1,079	,040	***	0,728			

Kaynak: AMOS programı çıktısından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 6'ya göre, *Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları* (YTY) boyutu dört maddeden (S1, S2, S3 ve S4) oluşmaktadır ve "S2. Yaşadığım şehirde mahalli idareciler toplumsal cinsiyet eşitliği fikrini yeterince desteklemektedir." ile "S3. Yaşadığım şehirde mahalli idareciler toplumsal cinsiyete duyarlı bir yönetim anlayışına sahiptir." ifadeleri bu boyutu açıklamakta %81 etkiye sahiptir. "S4. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadın haklarına yeterince önem vermektedir." ifadesi ise YTD boyutu üzerinde %75, "S1.Yaşadığım şehirde mahalli idarelerce sunulan hizmetler kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık içermektedir." ifadesi ise sadece %58 etki derecesine sahiptir.

Hizmetlerin Yeterli Görülmesi (HYG) boyutu toplam 10 maddeden oluşmaktadır ve standardize edilmiş regresyon katsayıları incelendiğinde maddelerin HYG boyutuna etki derecelerinin %50-59 arasında olduğu anlaşılmıştır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre HTG boyutu en çok etkileyen maddeler S9, S11, S18, S22.'dir. Daha açık bir ifadeyle aile planlaması, doğum ve çocuk sağlığı eğitimleri, kız çocuklarının gelişimine yönelik sunulan hizmetler, kadınların mahalli idareler tarafından istihdam edilmesi, kadınlara yönelik kültürel ve sanatsal faaliyetler, çocuklara yönelik oyun

alanlarının ve bakım odalarının kurulması vb. girişimler HYG boyutu üzerinde en çok etkiye sahip ifadelerdir. “S18. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kız çocuklarının gelişimleri için yeterli girişimlerde bulunmaktadır.” maddesi HYG boyutunu %59 oranında açıklarken, “S21. Yaşadığım şehirde mahalli idareler çalışan annelerin çocuklarına yönelik okul öncesi eğitim hizmeti (düşük ücretli kreş, anaokulu) sunmaktadır.” maddesi HYG boyutunu %50 açıklamaktadır. Kadına Şiddeti Engelleme (KŞE) boyutu incelendiğinde, toplam üç maddenin de yer aldıkları faktöre yüksek etki ettiği görülmektedir. “S8. Yaşadığım şehirde mahalli idareler şiddet mağduru kadınları yeterince desteklemektedir.” maddesi KŞE boyutu üzerinde %75 etkiye sahipken, “S7. Yaşadığım şehirde kadına yönelik şiddet konularında eğitim ve farkındalık geliştirmek amacıyla yeterli girişimler mevcuttur.” ve “S6. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik şiddet, istismar vb. kötü muameleleri engelleyici gerekli önlemleri almaktadır.” maddeleri ise %71 etki derecesine sahiptir. Diğer bir ifadeyle, S6, S7 ve S8 maddelerindeki bir birimlik artış KŞE boyutunu %70 üzeri arttırmaktadır.

Kamusal Alanlar ve Kent Mimarisi (KAKM) boyutu değerlendirildiğinde, “S15. Yaşadığım şehirde mahalli idareler ortak kamusal alanların tasarımında kadınların ihtiyaçlarını dikkate almaktadır.” maddesi yüklendiği boyuta etkisi %73 iken, “S16. Yaşadığım şehirde kadınların kent mimarisinden olumsuz etkilenmeyeceği düzenlemeler mevcuttur.” maddesinin etkisi %59’dur. Son olarak memnuniyet boyutu kendi içerisinde incelendiğinde, “S5. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerin kadınların karşılaştığı sorunlara yönelik geliştirdiği çözümlerden memnunum.” (etki derecesi %71) ve “S25. Yaşadığım ili kadın dostu bir kent olarak nitelendirebilirim.” (etki derecesi %72) maddelerinin memnuniyet boyutunu açıklamadaki etki dereceleri birbirine çok yakındır. Ancak “S24. Yaşadığım şehirde mahalli idarelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için sunduğu hizmetlerden ve gerçekleştirdiği faaliyetlerden memnunum.” maddesinin kadınların memnuniyeti üzerindeki etki derecesi %76’dır. Diğer bir anlatımla, bu maddelerdeki yaşanan bir birimlik artış,

memnuniyet boyutu üzerinde %70'den daha fazla artışa neden olmaktadır.

Tablo 7. Gizil Değişkenler Arası Korelasyon Tahmin Tablosu

Gizil Değişkenler		Gizil Değişkenler	Tahmin
Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları	<-- >	Kadına Yönelik Şiddeti Engelleme	,710
Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları	<-- >	Kamusal Alan ve Kent Mimarisi	,598
Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları	<-- >	Kamusal Alan ve Kent Mimarisi	,679
Kadına Yönelik Şiddeti Engelleme	<-- >	Hizmetlerin Yeterli Görülmesi	,788
Kadına Yönelik Şiddeti Engelleme	<-- >	Kamusal Alan ve Kent Mimarisi	,679
Hizmetlerin Yeterli Görülmesi	<-- >	Kamusal Alan ve Kent Mimarisi	,857

Kaynak: AMOS programı çıktısından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Birinci düzey DFA kapsamında incelenen diğer bir bulgu ise gizil değişkenler arasındaki korelasyon düzeyidir. Böylece gizil değişkenler arasında doğrusal ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Tabloda yer alan sonuçların %90'dan daha fazla olmaması gerekmektedir. İki gizil değişken arası %90 ve üzeri ilişki var olduğu takdirde bu iki faktörün tek bir faktör altında birleştirilip, yeniden analiz yapılması gerekmektedir. Tablo 7'de faktörler arası korelasyon sonuçları sunulmaktadır. Tabloda sunulan sonuçlara göre faktörler arasında %90 ve üzeri bir korelasyon görülmemiştir. Bu sebeple modelde gizil değişkenlerin tek bir faktör altında birleştirilmesine gerek kalmamıştır.

Tablo 8. Gizil Değişkenler ile Memnuniyet Değişkeni Arası Korelasyon Tahmin Sonuçları

Gizil Değişkenler		Kadınların Memnuniyeti	Tahmin
Yöneticilerin Tutum ve Yaklaşımları	<-->	Memnuniyet	,839
Kadına Yönelik Şiddeti Engelleme	<-->	Memnuniyet	,841
Hizmetlerin Yeterli Görülmesi	<-->	Memnuniyet	,865
Kamusal Alan ve Kent Mimarisi	<-->	Memnuniyet	,749

Kaynak: AMOS programı çıktısından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 8’te gizil değişkenler ve kadın hemşehrilerin memnuniyeti arasındaki korelasyon tahmin sonuçları yer almaktadır. Analiz sonucunda aşağıda yer alan bulgulara ulaşılmıştır:

(i) Mahalli idareler tarafından sunulan hizmetlerin kadınlar tarafından yeterli görülmesi ve kadınların memnuniyeti arasında %86,5 oranında ilişki,

(ii) Mahalli idarecilerin toplumsal cinsiyet, kadın hakları vb. konulardaki tutum ve yaklaşımları ile kadınların memnuniyeti arasında %83,9 oranında ilişki,

(iii) Mahalli idarelerin kadına yönelik şiddeti engellemeye ve farkındalık yaratmaya yönelik girişimleri ile kadınların memnuniyeti arasında %84,1 oranında ilişki,

(iv) Kamusal alanların ve kent mimarisinin kadınların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tasarlanması ve kadınların memnuniyeti arasında ise %74,9 oranında ilişki saptanmıştır.

(v) Sonuç olarak i, ii, iii ve iv. maddelerde yer alan bulgular esas alındığında H1, H2, H3 ve H4 hipotezleri reddedilemez.

Daha açık bir ifadeyle, kadınların memnuniyeti ve boyutlar arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönlü, güçlü ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Elde edilen bulgular her bir gizil değişkende yaşanan bir birimlik artışın, kadınların memnuniyet düzeyleri

üzerinde %74 ve üzeri artışa neden olduğunu ortaya koymaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Araştırmada doğrulayıcı faktör analizi ile ulaşılan ilk sonuçlara göre dört ana boyut ve kadın hemşehrilerin memnuniyeti arasında yüksek ilişki olduğu tespit edilmiştir. *Yöneticilerin Tutum ve Davranışları* (YTD) boyutu dört maddeden oluşmaktadır. Bu kapsamda mahalli idarecilerin toplumsal cinsiyet eşitliği fikrini yeterince destekleyip-desteklemediğini, hizmetlerde pozitif ayrımcılık odaklı olup-olmadığını ya da kadın haklarına yeterince önem verip-vermediğini tespit etmek için yönetilen sorulara katılımcıların büyük kısmı olumsuz yanıt vermiştir. YEM analizi neticesinde ise ilgili maddelerin standardize edilmiş regresyon katsayıları yüksektir. Buna göre yöneticilerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları vb. konulara yönelik pozitif tutum ve davranışlarının memnuniyet üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır.

Analiz kapsamında araştırılan ikinci boyut *Kadına Şiddeti Engellemedir* (KŞE). Özellikle son dönemlerde Türkiye’de çok hassas bir konu olan kadına yönelik şiddet bağlamında sorulan ifadelere yine katılımcıların çoğu olumsuz dönüş yapmıştır. Sakarya’da mahalli idareler tarafından kadına şiddeti önlemek ve konuyla ilgili bilinç oluşturmak amacıyla etkinliklerin organize edilmesi ya da şiddet mağduru kadınların yeterince desteklenmesinde mahalli idarelerin karnesinin zayıf olduğu kanaatine varılmıştır. Çünkü kadın hemşehriler mahalli idarelerin konuyla ilgili yeterince destek vermediği görüşüne sahiptir. İncelenen idari faaliyet raporları da aynı yöndedir. 2018 yılında kadına şiddeti gündeme getirmek amacıyla il genelinde sadece iki etkinlik düzenlenmiştir. Oysaki Sakarya’da şiddet mağduru kadın sayısı 2018 yılının ilk altı ayında 137 iken, 2019 yılının ilk altı ayında 113 olarak raporlanmıştır. Ciddi boyutlara ulaşmış bir konuda mahalli idarelerin daha duyarlı olması arzu edilmektedir.

Mahalli idarelerce farkındalık çalışmalarının organize edilmesi ve özellikle erkek nüfusun yoğun olduğu kahvehaneler, organize sanayi, meslek odaları gibi alanlarda sivil toplum kuruluşlarının da yardımıyla bilinçlendirici ve bilgilendirici etkinliklerin düzenlenmesi önerilmektedir.

Araştırmada analiz edilen üçüncü boyut *Hizmetlerin Yeterli Görülmesidir* (HYG). TCDB kapsamında gerçekleşen hizmetlerin yeterli olup-olmadığına ilişkin yönetilen ifadeler verilen cevaplar değişmektedir. Kadınların büyük kısmı mahalli idareler tarafından düzenlenen meslek edindirme kursları, kültürel ve sanatsal faaliyetler, sportif faaliyetler, kadınlara yönelik sosyal aktivite merkezlerinin tesisi, eğitim destek hizmetleri, kız çocuklarının gelişiminin desteklenmesi, çocuk oyun alanları ve bakım odalarının yeterli olması ile ilgili ifadeler olumlu yanıt vermiştir. Ancak kadın istihdamının artırılması ve toplu ulaşımda kadınlara yönelik iyileştirici önlemlerin alınması açısından mahalli idareler yetersiz bulunmuştur. YEM analizi sonucu ulaşılan standardize edilmiş regresyon katsayıları üzerinden bir değerlendirme yapılırsa; *“S12. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlar için mesleki edindirme kursları sunmaktadır.”*, *“S14. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınların sosyal hayatta aktif olmalarını (sosyal aktivite merkezlerinin varlığı, hobi edindirme kursları vb.) desteklemektedir.”* ve *“S17. Yaşadığım şehirde mahalli idareler kadınlara yönelik eğitim destek hizmetleri sağlamaktadır (okuryazarlık kursu, okul diploması almak için kurs, dil kursu gibi).”* ifadelerinin regresyon katsayısı 0,50’den daha az olduğu için bu maddeler analiz dışı bırakılmıştır. Çünkü elde edilen bulgular bu üç maddenin doğrudan memnuniyet ile ilişkisinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bu bilgiden hareketle, kadınların memnuniyetini arttırmak için mahalli idarelerin S12, S14 ve S17’de yer alan hizmetlere önem vermesinden ziyade, HYG boyutunu oluşturan diğer hizmetlere de aynı ölçüde önem vermesi gerekmektedir. Özellikle hem Sakarya’da hem de diğer illerde kadın işgücü oranının yetersiz olmasından dolayı kadın istihdamının iyileştirilmesi ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi için mahalli idarelerin gerekli önlemleri acilen alması

önerilmektedir. *Kamusal Alanlar ve Kentlerin Mimarisi (KAKM)* boyutu kapsamında ise kadınlara iki soru yönetilmiştir. Bu alanda da kadınların mahalli idarelere yüksek not vermediği tespit edilmiştir ve kadınların çoğunluğu KAKM boyutunu oluşturan ifadelere kararsız kalmışlardır.

Kadınların memnuniyeti ve dört boyut arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek amacıyla hesaplanan korelasyon katsayıları, her bir gizil değişken için oldukça yüksek çıkmıştır. Sadece KAKM değişkeninin memnuniyet ile arasındaki ilişki diğer boyutlara göre 10 puan düşük (%74,9) hesaplanmıştır. Diğer üç boyut ve memnuniyet arasında ise %84 ve üzeri ilişki saptanmıştır. Nihai analiz sonrası ulaşılan 22 alt maddede belirtilen ifadelerin ise kadın hemşehrilerin memnuniyeti üzerinde doğrudan etkili olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, Sakarya'daki bütün mahalli idarelerin toplumsal cinsiyet eşitliği fikrini benimsemesi ve TCDB uygulamalarına yeterince önem vermesi önerilmektedir. Ayrıca mahalli düzeyde TCDB eğitimlerinin organize edilmesi ve iyi uygulama örneklerinin hayata geçirildiği illerdeki yöneticilerin ve konunun uzmanlarının fikirlerine danışılması sürecin hızlanmasına katkıda bulunacaktır. Araştırma kapsamında yer alan diğer öneriler ise şunlardır: (i) Kadınlara yönelik organizasyonların sadece çocuk bakımı, aile hayatı, doğum eğitimi vb. konularla ya da sadece Dünya Kadınlar Günü'ne özgü faaliyetlerle sınırlandırılmayıp, kadını ilgilendiren her alanı içine alacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir. (ii) Planlanan etkinliklerden daha çok kadının faydalanması için tanıtımların ve bilgilendirici duyuruların kamu kuruluşları, STK'lar ve yerel medya aracılığıyla geniş kitlelere paylaşılması önemlidir. Böylece katılım düzeyinin ve farkındalığın artması desteklenecektir. Hizmetlerde yapılacak iyileştirmeler bir taraftan kadınların memnuniyetini arttırırken diğer taraftan Sakarya'nın kadın dostu bir kent olarak nitelendirilmesinde etkili olabilecektir.

Kaynakça

Adapazarı Belediyesi. *2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu*. Erişim Tarihi: Aralık 2019. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/5K4u7TAt59.pdf>.

Akduran, Özgün, Yakar Önal, Ayşegül & Günlük Şenesen, Gülay. *Kentsel Haklar ve Hizmetlere Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması* (No: 7). Ankara: CEİD Yayınları, 2018.

Akman, Çiğdem. "Kent Konseylerinde Kadın Eli: Söke Kent Konseyi Kadın Meclisi Üzerinden Bir Değerlendirme". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1/3 (2018), 396-410.

Arifiye Belediyesi. *2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu*. Erişim Tarihi: Aralık 2019. <https://www.arifiye.bel.tr/ab2/images/stories/icerik/dosya/faaliyetraporu2018.pdf>.

Avrupa Konseyi. *Gender Budgeting. Strasbourg: Final Report of the Group of Specialists on Gender Budgeting*. (2009). <https://rm.coe.int/1680596143>, Erişim Tarihi: Aralık 2019.

Aydın Yılmaz & Emine Sare. *Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti*. (2015). <http://turkishpolicy.com/files/articlepdf/a-new-momentum-gender-justice-in-the-womens-movement-winter-2015-tr.pdf>, Erişim Tarihi: Ağustos 2020.

Aytaç, Serpil. "Çalışma Hayatında Özel Gruplara (Dezavantajlı) Yönelik Sosyal Politikalar". *Sosyal Politika*, ed. Aysen Tokol & Yusuf Alper. 327-354. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 2018.

Biricikoğlu, Hale. "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Belediyeler: Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartını

İmzalayan) Belediyeler Üzerinden Nitel Bir İnceleme". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 2/2 (2020), 21-56.

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı. "Kadın Dostu Kent Nedir?" Erişim Tarihi: Şubat 2020, <http://www.kadindostukentler.com/kdk-kadin-dostu-kent.php>.

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı. Kadın Dostu Kentler. (2014). <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kitapcik-1.pdf>, Erişim Tarihi: Ocak 2020.

Birleşmiş Milletler Türkiye. *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemeye İlk Adım*. (2019). <http://www.un.org.tr/toplumsal-cinsiyete-duyarli-butcelemeye-ilk-adim/> Erişim Tarihi: Ocak 2020.

Budlender, Debbie. "A Global Assessment of Gender Responsive Budget Initiatives". *Gender Budgets Make Cents Understanding Gender Responsive Budgets*, ed. Tina Johnson. 83-130. London: Commonwealth Secretariat, 2002.

Çelik, Özge & Atabey Ertürk, Selin. "Toplumsal Cinsiyetin Anaakımlaştırılması ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/4 (2013), 151-165.

Elson, Diana. "Integrating Gender into Government Budgets within a Context of Economic Reform". *Gender Budgets Make Cents Understanding Gender Responsive Budgets*, ed. Tina Johnson. 23-48. London: Commonwealth Secretariat, 2002a.

Elson, Diana. "Gender Responsive Budget Initiatives: Key Dimensions and Practical Examples". *Strengthening Economic and Financial Governance Through Gender Responsive Budgeting*, ed. Karen Judd. 15-29. Newyork: The

United Nations Development Fund for Women, 2002b.

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi. *2020-2024 Stratejik Planı*. Erişim Tarihi: Şubat2020.

http://www.eskisehir.bel.tr/dosyalar/stratejik_plan/2020.pdf.

Günlük Şenesen, Gülay, Ergüneş, Nuray & Yakar Önal, Ayşegül. "Dirlik Temelli Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Yaklaşımıyla Yerel Yönetim Bütçelerine Bakmak: Kars Belediyesi". *Prof Dr Nihat FALAY'a Armağan*, ed. H. Kirmanoğlu, P. Fezyioğlu Akkoyunlu, A. Arıkboğa & B. Ergüder. 87-113. İstanbul: DER Yayınları, 2018.

Günlük Şenesen, Gülay & diğerleri. *Kamu Politikaları, Yerel Yönetimler, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Kadın Dostu Kentler, Türkiye Örneği*. (2014), TUBITAK 1001 SOBAG 112K481.

Günlük Şenesen, Gülay. "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Kapsam, Örnekler ve Türkiye İçin Öneriler". *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Figen Altuğ, Ahmet Kesik & Murat Şeker. 97-128. Ankara: Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

İnceoğlu, Feyza. *Doğrulayıcı Faktör Analizinde Yarışan Modeller ve Klinik Bir Uygulaması*. İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya, 2018.

İzmir Büyükşehir Belediyesi. *2020-2024 Stratejik Plan*. Erişim Tarihi: Ocak 2020. https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/Dokumanlar_2020/Stratejik%20Plan2024.pdf.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi. *Belediyelerin Stratejik Planlarından Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifi*. (2015). <http://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2018/01/Belediye-Cinsiyet.pdf>. Erişim Tarihi: Ocak 2020. SP-Toplumsal-

KSGM, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023*. (2018). https://www.ailevecalisma.gov.tr/KSGM/PDF/kadinin_gucle_nmesi_strateji_ve_eylem_plani.pdf. Erişim Tarihi: Ağustos 2020.

KSGM, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. *Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013*. (2008). <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/6314/toplumsal-cinsiyet-e%C5%9Fitli%C4%9Fi-ulusal-eylem-plan%C4%B1-2008-2013.pdf>. Erişim Tarihi: Aralık 2019.

Karasu Belediyesi. *2018 Yılı İdari Faaliyet Raporu*. Erişim Tarihi: Aralık 2019. <http://www.karasu.bel.tr/uploads/reports/rRUo4K7tGb.pdf>.

Kavas, Asmin. *Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2018*. (2018). Ankara: TEPAV Yayınları.

Klatzer, Elisabeth, Akduran Özgün & Gültaşlı, Metehan. *Belediyeler İçin Toplumsal Cinsiyete Dayalı Bütçeleme Rehberi*. (2015). Birleşmiş Milletler Kadın Birimi. https://www.academia.edu/20542934/Belediyeler_i%C3%A7in_Toplumsal_Cinsiyete_Duyarlı_B%C3%BCT%3%A7eleme_Rehberi, Erişim Tarihi: Ocak 2020.

Klatzer, Elitasabeth. *Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Bütçeleme Kılavuzu*. İstanbul: TESEV Yayınları, 2012.

Kul, Gizem Esra. *Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Toplumsal Cinsiyet Esaslı Bütçeleme: Yerel Yönetimler Çerçevesinde Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2019.

Meriç, Metin & Ay, Hakan. "Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlamada Cinsiyet Bütçesi

Uygulamaları.” Prof. Dr. Naci Birol MUTER’e ARMAĞAN Kitabı, ed. R. Gökbunar vd. 161- 178, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2014.

Özdamar, Kasım. *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Eskişehir: Nisan Yayınevi, 2017.

Polat, İkbâl & Ağdak, Ebru. *Yerel Yönetimler için Kadın Katılımı ve Eşitlikçi Mekanizmalar*. İstanbul: Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı (TAPV) Yayınları, 2019.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi, “2018 Yılı Faaliyet Raporu”. Erişim Tarihi: Aralık 2019, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/5K4u7TAt59.pdf>.

Sumbas, Ahu. “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Politika Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Belediyelerin Hukuksal ve Siyasal Durumları”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30/1, (2013), 31-44.

Şahin Duran, Şahin & Temür, Yusuf. “Türk Yerel Yönetimlerinde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Yaklaşımları: Büyükşehir Belediyelerinin Bütçeleri Üzerinde Bir İnceleme”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/1,(2018), 353-380.

Şener, Ülker & Demirdirek, Hülya. *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Çalışması*. İstanbul: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı (TEPAV) Yayınları, 2014.

Şenol, Nevin. *Kadın Dostu Kentler Avrupa’dan Örnekler*. 2016. Erişim Tarihi: Aralık 2019, <https://turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/kadindostukentler.pdf>.

Şentürk, Ayşe. “Yerel Yönetimlerde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: İstanbul İlçeleri”. *Büyükçekmece 1. Uluslararası Yerel Yönetimler Kongresi Bildiri Özet Kitabı*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017a.

Şentürk, Ayşe. *Cinsiyet Eşitlikçi Perspektifle Belediye Bütçeleri: Fatih Belediyesi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017b.

T.C. Sakarya Valiliği. “Sakarya'nın Nüfusu 1 Milyonu Aştı”. Erişim Tarihi: Ocak 2020. <http://sakarya.gov.tr/sakaryanin-nufusu-1-milyonu-asti>.

T.C. 1982 Anayasası. *Resmi Gazete*. Sayı: 17863, Tarih: 11 Kasım 1982.

KEFEK, TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu* (No: 14). Ankara: TBMM Basımevi, 2014.

The World Economic Forum. *The Global Gender Gap Report*. Switzerland: World Economic Forum, 2019.

Toprak, Duriye. “Kamu İdarelerinde Cinsiyete Duyarlı Stratejik Planlama Ve Bütçeleme: Isparta İl Özel İdaresi Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: CİEP Özel Sayısı*. (2016), 408-441.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. İşgücü İstatistikleri. Erişim Tarihi: Ocak 2020. <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=27688>

UNDP, United Nations Development Programme-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması. (2018). <https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/UNDP-TR-GENDERGUIDE-TR.pdf> Erişim Tarihi: Aralık 2019.

URL 1: *Yerel Eşitlik Eylem Planları*. http://www.sabancivakfi.org/i/assets/documents/yeep_rapo_r_tr.pdf, Erişim Tarihi: Şubat 2020.

Yücel, Yelda. "Dirlik Temelli Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Denetimi: Büyükşehir Belediyeleri Arasında Bir Karşılaştırma". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25/1, (2016), 25-46.

YÖK, Yükseköğretim Kurumu. Öğrenci İstatistikleri. (2020), Erişim Tarihi: Ocak 2020. <https://istatistik.yok.gov.tr>.

6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmi Gazete*, Sayı: 28489, Tarih: 12 Kasım 2012.

ÇALIŞMA HAYATINDA DİNLENME VE TATİLLER KONUSUNUN İBADET HAKKI VE KULLANIMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmet ÜNSÜR*

Öz

Bu çalışmanın amacı, çalışma hayatının en önemli sorunlu alanlarından tatiller ve iş sürelerine denk gelen ibadet haklarının kullanımı ve sınırlarını günümüz hukuku ve İslam hukuku açısından incelemek, sorunu ve çözümünü sosyal politika açısından değerlendirmektir. Çalışma genel anlamda tüm çalışanları, özel anlamda ise İş Kanunu kapsamında çalışanları kapsamaktadır. Tatiller ve bunların kullanımı ile ilgili düzenlemeler, Batı kültürünü esas aldığından başta ülkemiz olmak üzere Müslüman işçinin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bu nedenle, ülkemizde iş sürelerine denk gelen namaz, iftar vb. ibadetler konusu hep sosyal taraflar arasında tartışma konusu olmuştur. Tatillerin gerekliliği, ücretli olarak değerlendirilmesi konusunda İslam hukukçularının da günümüz hukukçuları ile benzer kanaate sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak ibadet hakkının kullanımı konusunda günümüz hukuk metinlerinin kayıtsız kaldıkları görülmektedir. İbadet hakkı ve korunmasına yönelik son yıllardaki işveren yaklaşımları ve kamu görevlilerine yönelik kısmi düzenlemeler, sorunun tamamen ortadan kalktığı anlamını taşımamaktadır. Hukuken sözleşmelerle de çözümü mümkün olan konunun, sosyal diyalog ile yasal bir zemine oturtulmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tail, İbadet Hakkı, Sosyal Diyalog

---

* Dr. Sakarya Üniv. İİBF Em. Öğretim Üyesi, E-mail: aunsur37@gmail.com ORCID: 0000-0001-6560-4620

Evaluating the Subject of Breaks and Holidays in Work Life, in Terms of Right and Use of Worship

Abstract

The purpose of this study is to examine the use and limits of worship rights, which are among the most important problem areas of the working life, and which correspond to holidays and working periods, in terms of today's law and Islamic law, and evaluate the problem and its solution in terms of social policy. Because holidays and their use are Western culture-based, they cannot meet the needs of Muslim workers. For this reason, worship issues such as prayer and iftar, which overlap Turkish work times, have always been debate subjects among social peers. Islamic jurists' opinions are understood to resemble today's jurists regarding the need for holydays. Recent employer approaches to the right to worship and protection and partial arrangements for public officials do not mean that the problem has been completely eliminated. The issue needs to be placed on a legitimate basis where it can be solved through legal agreements and social dialogue.

Keywords: Vacation/Holiday, Right to Worship, Social Dialogue

1. Giriş

Çalışma hayatında dinlenme/tatil ve bunların ücretli olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ile çalışanların iş sürelerine denk gelen ibadetlerini yerine getirme isteklerinin karşılanıp karşılanamayacağı, ya da nasıl karşılanacağı konusu hem hukuki açıdan hem de sosyal taraflar açısından yıllardır problem/tartışma konusu olmuştur. Konu ile ilgili olarak çözüme yönelik birtakım yaklaşımlar ortaya konulmuş olsa da palyatif kalmaktan öteye gidemediği görülmektedir. Çalışma ilişkilerini bütünüyle ilgilendiren bu önemli konu/sorun çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, farklı boyutları nedeniyle konuyu hem günümüz seküler hukuku hem de İslam hukuku ve sosyal politika (Talas, 1997 – Tuna & Yalçıntaş, 1997) açısından incelemek, değerlendirmek ve çözüm yolları ortaya koymaktır. Çalışma tatiller, bunların ibadet hakkı ve kullanımı ile ilişkisi kapsamında sınırlı tutulmuştur. Tatiller

ve uygulanması hususunda yaşanan diğer hukuki ve ahlaki sorunlar kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışma hayatında tatiller ve ibadet hak/ hürriyetinin kullanımı/korunması konusu özellikle Sanayi İnkılabı sonrası sosyal tarafların gündemini meşgul eden, farklı zeminlerde (hukuki, siyasi vb.) tartışılan bir konu olmuştur (Yalçıntaş, 1990, 115). Bu konuda toplu sözleşmelere konulan hükümlerin hukuki merciler tarafından iptali (örneğin; Cuma gününe ait çalışma saatlerinin çalışanların Cuma namazı ibadetini yerine getirebilmesine imkan tanımak amacıyla değiştirilmesi idari işlemi Danıştay 8. Dairesi tarafından Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilmiştir) (Danıştay, 02 Mart 1976, K.1976/672), (Gözler, 2003, 2/287). Hak ihlallerine yönelik ulusal/uluslararası hukuki platformlar nezdinde yapılan başvuruların beklenen sonuçları ortaya koyamaması (örneğin; Strazburg Mahkemesi, kararlarında çalışanların ibadet hakkını koruma ve gerekli şartları oluşturma konusunda işverenin herhangi bir girişimde bulunma pozitif yükümlülüğü altında olduğunu kabul etme açısından isteksizliğini ortaya koymuştur) (Murdoch, 2012, 31-32), sorunun hala çözüm bekleyen bir konumda olduğunu göstermektedir.

İş hukuku ile ilgili düzenlemeler genellikle Batı toplumu değerleri/örf ve adetlerini esas aldığından (haftanın belirli bir gününü esas alan ibadetler), ibadet yükümlülüğü haftanın bütünü (vakit ve Cuma namazları vb.) kapsayan Müslüman işçinin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bu nedenle durumsal düzenlemelere ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Çalışanların dinlenme (tatil) ve ibadet hakları ile ilgili düzenlemelerin yapılması ve kullanımında sosyal tarafların iyi niyet, adalet, dürüstlük, sözleşmeye bağlılık, karşılıklı saygı, güven, tevazu, tolerans, dayanışma vb. ahlaki değerleri gözetmesi oldukça önemlidir.

2. Tatil Kavramı

Tatil; Arapça 'a-t-l' fiilinden türetilmiş, boş/atıl kalmak, çalışmamak anlamında kullanılan bir kelimedir (el Mu'cem-ul Vasit, 2/615). Kanun gereğince çalışmaya ara verileceği belirtilen süre dinlenme demektir

(TDK, Güncel Türkçe Sözlük). Çalışma hayatında tatilin ne anlama geldiği, nasıl uygulanacağı yasal düzenlemelerle belirlenir. Bu amaçla gerek uluslararası düzeyde (BM İnsan Hakları Sözleşmesi, İLO Sözleşmeleri vb.) gerekse ulusal düzeyde düzenlemelerin (Anayasa, İş Kanunları, Türk Borçlar Kanunu vb.) yapıldığı görülmektedir. Ara dinlenmesi, hafta tatili, yıllık ücretli izin, ulusal bayram ve genel tatil vb. düzenlemeleri bunlardandır. Tatil günlerinin belirlenmesinde dini faktörlerin önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

3. Tatilin Gerekliliği

İnsan, yapısı gereği gücü-kudreti sınırlı bir varlıktır. Özellikle rutin işleri yapmaktan usanır, zihnen, ruhen ve bedenen yorgunluk ve bıkkınlık hisseder, mevcut atmosferden uzaklaşma ve dinlenme ihtiyacı duyar. Hz. Ali (RA)'nin beden yorulduğu gibi kalp de yorulur, zaman zaman dinleniniz (Kardavi, 1967, 240) sözü bu hususa dikkat çekmektedir. Uyku (özellikle gece uykusu) en önemli dinlenme aracıdır (Kur'an-ı Kerim, Nebe, 78/7-8-9).

Beden ve ruh sağlığının korunması hem bireysel hem de örgütsel/yönetimsel bir görevdir. İnsan, çalışma hayatı dahil hayatının her safhasında başarılı olabilmek, yorgunluğun ortaya çıkarabileceği risklerden korunabilmek için zihnen, ruhen ve bedenen zinde olmak, bu nedenle de dinlenmek zorundadır. Bu onun kendine karşı en temel sorumluluklarındandır. Vücudunun (nefsinin) senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver (Buhari, Edeb, 84, 85), (Müslim, Sıyam, 182, 187) hadis'leri bu hususu vurgulamaktadır. İnsanın dinlenme dışında, birtakım ihtiyaç ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için de iş hayatı dışında boş zaman/tatile ihtiyacı

bulunmaktadır. Bunlar mevcut iş hukukunda da yer alan ara dinlenmesi, hafta tatili, bayram tatili ve yıllık ücretli izin vb. şeklinde olabilir. Bu tür uygulamalar örf haline gelmiştir. Mecelle'nin 43. maddesinde yer alan Örfen ma'ruf olan şart kılınmış gibidir (Ali Haydar Efendi, 1330) kuralı bu tür uygulamalara meşruiyet zemini oluşturmaktadır.

Yapılan araştırmalar, tatilin çalışan sağlığı ve motivasyonu ile iş verimliliği üzerinde olumlu etkilerini ortaya koymaktadır (De Bloom, 2010, 196-212), (Eren, 2010, 497-503), (Etzion, 2010, 213-220), (Yüksel, 2016, 123-126). İş ve işyeri düzenlemesinde çalışanların maddi-manevi hak ve ihtiyaçları ile sahip olduğu değerlerinin göz önünde bulundurulması işveren ve yönetim açısından da son derece önemlidir (Armstrong & Taylor, 2014, 103), Ştefanescu ve Doval, 2010, 36-38). İnanç ve değerlerinin önemsendiğini hisseden çalışan kendisini değerli hissetmekte, bu durum kurumsal aidiyet, iş ve işyerine karşı tutum (çalışma barışı) ve iş performansını etkilemektedir (Baltaş, 2009, 100), (Barutçugil, 2004, 399-394), (Başaran, 1992, 177-179), (Güney, 2015, 123-130), (Zaim, 2013, 193-194). Bu realitenin fark edilmesi toplu iş sözleşmelerinde haftalık iş süreleri, yıllık ücretli izinler vb. konularında çalışanlar lehine yapılan düzenlemelerle karşımıza çıkmaktadır.

Çalışanların ruh ve beden sağlığını korumak, sadece onlara dinlenme/tatil fırsatı vermekle sağlanamaz. Onların gereksiz yere yorulup hırpalanmasını önlemek amacıyla işlerin de kişinin gücükuvveti ve yetkinliklerine uygun olarak dağıtılması da gerekir (DeCenzo vd.,2017, 5), Ünsür, 2020, 242).

Sanayi İnkılabı sonrası ortaya çıkan ve günümüzde de farklı boyutlarıyla devam eden fikir/beden-emek yoğun çalışma hayatı dinlenme/tatil ihtiyacını daha da belirginleştirmiş durumdadır. Endüstriyel ilişkilerde zayıf taraf olan işçiyi korumak amacıyla gerek uluslararası (BM, ILO vb.), gerekse ulusal düzeyde konu ile ilgili

birtakım yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Anayasa'da yer alan dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir ifadesi bunların başında gelmektedir (TC Anayasası/AY, 07 Kasım 1982, md. 50).

Aslında tatil zamanı boşa geçirmek anlamına gelmemektedir. Ruhun ve bedenen kendini yorgun hisseden kişi aslında normalde uğraştığı şeylerden farklı bir şeyle meşgul olduğunda da dinlenir. Değişiklik beyni rahatlatır ve dinlendirir, bu durum bedeni de etkiler. Bu nedenle farklı şeylere yönelmek, onlarla meşgul olmak fitri ve tabii bir dinlendirici olarak değerlendirilebilir. İnsanın sevebileceği ve hayatına anlam katan uğraşları olmalı, bunların dinlendiriciliği ve sağladığı huzurdan yararlanmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan; O halde boş kaldığın (dinlendiğin)'da yeniden işe koyul (Kur'an-ı Kerim, İnşirah, 94/7) ayeti tatilin sadece boş kalmak, hiçbir şeyle meşgul olmamak anlamına gelmediğini, bilakis meşgulliyet alanının değiştirilmesi ile de dinlenilebileceğine işaret etmektedir (Yazır, 1971, 8/5925). Çalışma hayatında tatil ihtiyacını ortaya çıkaran nedenleri üç ana başlık altında özetlemek mümkündür;

3.1. Kişisel ve toplumsal nedenler

İnsan gücü kuvveti sınırlı bir varlıktır. Makul bir süreden fazla çalıştırılması beden ve ruh sağlığını bozar, kişisel ve sosyal hayatını olumsuz etkiler. Bu nedenle kişiler uygun işlerde istihdam edilmeli, iş süreleri makul olmalıdır (Müslim, Eyman, 29).

3.2. İktisadi nedenler

İşçiyi dinlendirmeksizin makul süreler üzerinde çalıştırmak verimliliğini düşürür, çalışma şevkini kırar, dikkatini dağıtır ve bu nedenle hatalı ürün ve iş kazaları ortaya çıkar, zararlar oluşur. Çalışma sürelerinin makul düzeyde tutulması ve dinlenme fırsatları bu riskleri minimize eder/ortadan kaldırır (Özkılıç, 2005, 21-23).

3.3. Dini nedenler (ibadet hakkı)

Çalışanların inançları gereği yapması gereken birtakım günlük ibadetleri söz konusudur. Diğer dinlerden farklı olarak İslam'da bu tür ibadetler daha belirgin durumdadır. Namaz ibadeti (Cuma namazı dahil) bunların başında gelmektedir. İşverenlerin ilgililere bu konuda gereken imkân ve kolaylığı sağlaması hukuki, insani ve ahlaki bir sorumluluk olarak değerlendirilmelidir (Bardakoğlu, 1986, 246), (Bikun, 2004, 56), (Döndüren, 1986, 403-404). Türk Borçlar Kanunu'nda çalışanlara dinlenme/tatil ve yıllık ücretli izin vermek işverenin borçları arasında sayılmıştır (Türk Borçlar Kanunu/TBK, 04 Şubat 2011, md. 421-422). İbadet hakkının kullanımı da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Çalışanlar ise kendilerine sağlanan bu imkanları istismar etmeksizin, sadakat borcu kapsamında kullanılmalıdırlar (İşçi, yüklendiği işi özenle yapmak ve işverenin haklı menfaatinin korunmasında sadakatle davranmak zorundadır, TBK, 04 Şubat 2011, md.396). İşçinin ibadet hürriyetini iş görme borcunun ifasını engelleyici bir şekilde kullanması (duyarlı davranmaması, gecikmesi vb.) sadakat borcuna aykırılık teşkil edecektir (Öztürk, 1986, 55-57).

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'na göre; ibadet hak ve hürriyetinin kullanılması konusunda işveren veya vekilleri (yöneticiler), namaz kılmak isteyen çalışanlarına Cuma ve iş süresine denk gelen vakit namazlarını (en azından farzlarını) kılabilme imkânı sağlamalıdır. Hukuki, ahlaki ve vicdani sorumluluk bunu gerektirmektedir. Bununla birlikte çalışanların da bu durumu istismar etmeksizin sorumlu davranması, üstlerini bu konuda bilgilendirmesi uygun bir davranış olacaktır. İçinde buldukları durum gereği Cuma namazı kılma imkânı bulamayanlar (görev mahallini terk etmemesi gerekenler) ise o günkü öğle namazını kılmakla dini yükümlülüklerini yerine getirmiş olacaklardır (DİB, 2018, 191).

4. Tatilin Tarihçesi

Tatil uygulamalarının tarihçesi değerlendirildiğinde maddi/iktisadi faktörlerden ziyade dini faktörlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu nedenle, farklı toplumlarda farklı gün/zamanların tatil olarak değerlendirildiği, yıl/haftanın belirli günlerini kapsayan ve çeşitli törenlerin yapıldığı bu günlerde çalışma hayatının da durduğu (tatil) bilinmektedir. Örneğin; Asurlular'da Hamuštym denilen hafta 5 gün olarak belirlenmiş olup hafta ve ayın merhalelerine göre belirlenmiş dinlenme günleri bulunmakta idi (Çağatay, 1978, 108), (Demirci, 1997, 128). Sümerler'de de buna benzer tatil günleri mevcuttu (Kramer, 1990, 284). Samiler ayın yedinci gününü uğursuz kabul etmişler ve bu nedenle çalışma hayatı dışında bırakmışlardır. Babilliler ise Sapattu denilen ve dolunay günlerine tekabül eden günleri dinlenme günleri (tatil) kabul etmişler, yedinci gün kutlaması yapmışlar, kutsal kabul edilen bu günlere yönelik birtakım yasaklamalar (çalışma vb.) ortaya koymuşlardır (Demirci, 1997, 129). Romalıların da ayın bazı günlerine ayrıcalık tanıdığı bilinmektedir (Çağatay,1978, 108).

Yahudilikte hafta tatili olarak Cumartesi benimsenmiştir. Buna göre Allah (Elohim) dünyayı altı günde yaratmış ve yedinci gün (sebt/şabat) dinlenmiştir Yahudilik'te hafta tatili dini menşeli olup Cuma akşamı güneş battıktan sonra başlar ve Cumartesi akşamı sona erer (Demirci, 1997, 129), dindar aileler bu süreyi dini meşguliyetlerle geçirirler, diğerleri ise tatil yaparlar (Alalu vd., 1996, 189).

Hristiyan inancına göre çarmıha gerilen Hz. İsa Pazar günü dirilmiş, kutsal ruh yine bir Pazar günü inmiştir. Bu nedenle Pazar günü ibadet ve hayır işleriyle meşgul olunmalıdır. İmparator 1. Konstantinos zamanında Pazar'ın resmi tatil günü olarak belirlendiği bilinmektedir. Daha sonra konsillerde teyit edilen bu uygulama sürdürülerek günümüze kadar gelmiştir (Demirci, 1997, 129).

Müslümanlıkta çalışmanın bütünüyle yasaklandığı/tatilin zorunlu kılındığı belirli bir gün bulunmamaktadır. Cuma ve bayram günleri ile namaz vakitlerinin kendine mahsus ayrıcalıkları bulunmaktadır (Bilmen, ts, 113-118), (Döndüren, 2013, 249-265), (Gümüşhanevi, 2/364-365). Gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Hadislerde Cuma Müslümanlar için bir tatil günü olarak tayin edilmemiştir. Bununla birlikte, Cuma gününün özelliklerini dikkate alan bazı İslam alimleri haftanın herhangi bir gününün tatil kabul edilmesi durumunda bunun Cuma olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Mevdudi, 6/277).

Kaynaklar incelendiğinde Hz. Muhammed (SAV) ve Raşid Halifeler döneminde haftanın herhangi bir gününün resmi tatil olarak belirlenmediği görülmektedir. Emeviler zamanında kadıların davalara Cuma günü dışında baktığı, bu nedenle de Cuma'nın mahkemeler için tatil olarak uygulandığı anlaşılmaktadır. Abbasiler döneminde resmi dairelerin Cuma günleri tatil edildiği bilinmektedir. Bu dönemde Cuma resmi kurumlar için tatil günü olarak uygulanmış, dükkanlar ve pazar yerleri ise açık tutulmuştur (Küçük,1997, 130).

İslam hukukuna göre, taraflar çalışma ve tatil/dinlenme sürelerini belirlemekte özgür bırakılmışlardır. Ancak, belirlenen süreler örfeye uygun olmalı, çalışan hukukunu korumalıdır. Örf ise akılların şehadetiyle iştihar edip tabii olarak kabul edilen-aklen ve şer'an iyi kabul edilen ve selim akıl sahipleri yanında kötü telakki edilmeyen-herhangi güzel bir şey'dir (Bilmen, ts, 17), (Öztürk, 1973,7) . Örfen ma'ruf olan şeyler şart kılınmış gibi değerlendirilir (Kıyıcı, 1990, 125-130), (Öztürk, 1973, 7). Örf ve adet (teamül)'ler zamanla kendine bağlı hukuk kuralları ile değişerek (zamanın değişimi ile-bazı kuralların değişimi kaçınılmazdır, Mecelle, md.39) hukukun sosyal hayata uyumunu sağlarlar (Karaman, 1988, 465), (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, 5/1987, 116-124). Örf ve adetin hukuki süreçlerin yönetimi üzerindeki etkileri günümüz hukukçuları tarafından da benimsenmiş bir husustur (Narmanlıoğlu, 2012, 37-

38), (Süzek, 2011, 70-71).

4. 1. Osmanlı Döneminde Durum

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini İslam hukuku oluşturmuştur. İlk dönemlerde hafta tatili için belirlenmiş bir günün bulunmadığı bilinmektedir. Bu dönemde Cuma gününe Cuma Namazı dışında herhangi bir özellik atfedilmemiş, uygulamada sadece Cuma Namazı vakti süresince (istisnalar dışında) iktisadi faaliyetler durdurulmuştur. Ancak, daha sonraki dönemlerde Cuma'nın bütünüyle tatil günü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Müslüman çalışanlara tanınan hafta tatili (Cuma) Hristiyanlar için Pazar, Museviler için ise Cumartesi şeklinde uygulanmıştır (Barkan, 2/1972, 173-174). Bu dönemde günlük çalışma saatlerini namaz vakitleri (öğle ve ikindi)'nin belirlediği, sabah erken saatlerde başlayan çalışma hayatının ise ikindi namazından sonra sonlandırıldığı görülmektedir (Lewis, 1973, 76-91).

Osmanlı medreselerinde talebelerin derslerine hazırlık, kütüphanelere giderek araştırma yapabilmelerine fırsat vermek amacıyla genellikle Salı ve Cuma günleri ders yapılmadığı, bayram günlerinin de tatil olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır (Ali Haydar Efendi, 1337, 627), (Canan, 1988, 109). Tanzimat'tan sonra açılan yeni mektepler için de Cuma tatil günü olarak belirlenmiş, ancak medreseler eskiden olduğu gibi Salı günü de tatil yapmaya devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Cuma gününün yalnızca devlet dairelerinde çalışanlar için hafta tatili olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu dönemde Hristiyan (Pazar) ve Musevi (Cumartesi) memurlara da tatil imkânı tanındığı, zamanla sanat ve ticaret erbabının da yasal bir gereklilik olmadığı halde hafta tatili uygulamasına başladığı, bu suretle de üç ayrı hafta tatili (Cuma, Cumartesi ve Pazar/her inanç grubu için ayrı) gününün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde; farklı dönemlerde, farklı alanlarda, farklı tatil

uygulamaların görüldüğü Osmanlı Devleti'nde Perşembe öğleden sonra ve Cuma gününün resmi tatil olarak benimsendiği söylenebilir (Akgündüz, 1990, 111).

4.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet döneminin ilk hafta tatili kanunu 2 Ocak 1924 tarih ve 394 sayılı Kanundur. Buna göre, nüfusu 10.000 veya daha fazla olan şehirlerde iş yerleri (istisnaları hariç)'ne haftada bir gün tatil yapma zorunluluğu getirilmiş, tatil günü olarak da (öncesinde olduğu gibi) Cuma günü belirlenmiştir (Hafta Tatili Hakkında Kanun/HTHK, 21 Ocak 1924). Ancak, 27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı Kanun ile hafta tatili Cuma'dan Pazar'a alınmıştır. Hafta Tatili Hakkında Kanun/HTHK, 18 Haziran 2017 tarih ve 7033 sayılı Kanun'la yürürlükten kaldırılmıştır (SGÜDABK ve KHKDYHK, 01 Temmuz 2017, md. 1). Hafta tatili ve diğer tatiller (bayram/genel tatiller, yıllık ücretli izinler, ara dinlenmesi vb.) ve uygulama usulleri Türk Borçlar Kanunu, İş Kanunları (İş Kanunu, Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu) ve ilgili diğer mevzuatla belirlenmiştir.

Yürürlükte bulunan 4857 sayılı İş Kanunu 46. maddesi hafta tatili ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Buna göre; belirlenen iş günlerinde çalışmış olmaları koşulu ile yedi günlük bir zaman dilimi içinde işçiye kesintisiz en az bir tam gün (24 saat) dinlenme (hafta tatili) verilir. Hafta tatili çalışılmış günler gibi değerlendirilir ve o gün için işçiye ücreti tam olarak ödenir. Bir günlük hafta tatili süresi asgari düzeyi belirtmekte olup toplu iş sözleşmeleri ile bu sürelerin işçi lehine artırılması mümkündür. İş Kanunlarında belirlenen haftalık 45-48 saatlik iş sürelerinin de sözleşmelerle azaltılması mümkündür. İş Kanunu'nun öngördüğü esnek çalışma modelleri de işçinin hafta tatili hakkını ortadan kaldırmaz. Yıllık ücretli izin konusu İş Kanunu 53-58 arası maddelerle düzenlenmiş, yıllık ücretli izinlerin bölünmeksizin kullanılabilmesi, hesabında hafta tatili ve izin süresine tekabül eden Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günleri'nin göz önünde bulundurulması

izin süresine dahil edilmemesi kararlaştırılmıştır. Kanunun 53. maddesi ile deneme süresi dahil, bir yıl hizmeti bulunan işçinin yıllık ücretli izne hak kazanacağı güvence altına alınmış, izin hakkından vazgeçilemeyeceği vurgulanmıştır. 56. maddede ise, yıllık ücretli iznin amacının işçiyi diğer tatillere nazaran daha fazla dinlendirmek olduğu düşüncesi esas alınmıştır. Bu nedenle yıllık iznin bölünmezliği (bir bölümü 10 işgününden az olmamak kaydıyla tarafların anlaşması ile bölünebilir), işveren tarafından devamlı bir şekilde kullandırılması ilke olarak kabul edilmiştir (İK, 10 Haziran 2003), (TİSK, 2009, 118-119).

5. Tatil Uygulamaları

Daha önce de belirtildiği gibi, çalışma hayatında tatil konusu sadece çalışanların dinlenme ihtiyacının karşılanması ile değil, aynı zamanda ibadet hakkının kullanımı (dini nedenler) ile de ilgilidir. Tarih boyunca farklı tatil gün/uygulamalarının ortaya çıkması bunu teyit etmektedir. Gerek uluslararası sözleşmelerde (BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi 18. maddesi vb. bu kapsamda değerlendirilebilir), gerekse ulusal mevzuatta (Anayasa 24. madde vb.) din ve vicdan özgürlüğü/ibadet hakkı koruma altına alınmış, çalışanların işyerlerinde bu yönüyle de korunması ve ayırımcılık yapılmadan gözetilmesi işveren sorumlulukları arasında değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin; Yargıtay 2014 yılında verdiği karar ile işverenin gözetme borcu gereği işçinin kişiliğini, özel yaşamını, sağlığını, bedensel ve ruhsal bütünlüğünü ve ahlaki değerlerini korumakla yükümlü olduğu halde işçiye hac ibadetini yerine getirmek üzere izin verilmemesinin bu borca aykırılık oluşturduğunu kararlaştırmıştır (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 12 Şubat 2014 K. 2014/4313). 2016 yılında Başbakanlık Genelgesi (BG) ile kamu görevlileri için Cuma namazının mesai saatine denk gelmesi halinde çalışanlardan isteyenlere mesai kaybına neden olmaksızın izin verilmesi kararlaştırılmıştır (BG. 08 Ocak 2016, 2016/1). Adı geçen Genelge'nin vakit namazlarını da kapsayıcı şekilde genişletilmesine yönelik talepler ise kurum içinde eda edilebilmesinin mümkün

olması gerekçesiyle Devlet Personel Başkanlığınca reddedilmiştir (Milliyet,02 Mayıs 2017).

Çalışanları koruyup gözetmek Anayasa'da devletin görevleri arasında sayılmıştır (Anayasa, 07 Kasım 1982, md. 49). Türk Borçlar Kanunu'nda ise; işçinin kişiliğinin korunması, işverenin borçları arasında sayılmıştır (TBK, 04 Şubat 2011, md. 417), (Centel, 2011, 13- 14). Kişinin inancı ve inancı gereği yaptığı ibadetler de kişiliğinin bir parçasıdır. Bu nedenle işçinin manevi kişiliğini korumak, ibadetlerini yerine getirebilmesi için uygun şartları sağlamak işveren sorumluluğu olarak değerlendirilmelidir (Bardakoğlu, 1986, 246), (Ekmekçi, 2005, 3709-3710), (Kaplan, 2011, 41-42). İşçinin kişiliği (maddi-manevi)'ni gözetme borcunun işverenin yönetim hakkını kısıtlayıcı (Narmanlıoğlu, 2012, 321-323), (Süzek, 2011, 347) niteliği göz önünde bulundurulduğunda, işçinin manevi kişiliğini ilgilendiren ibadet hakkı ve kullanımının korunması gerektiği ve engellenemeyeceği söylenebilir. İşçi ise bu hakkını kullanırken sadakat borcu sınırlarında kalmalıdır (Demircioğlu & Centel, 2009, 107-108).

Türk Borçlar Kanunu ve İş Kanunları taraflara sözleşme serbestisi sağlamaktadırlar. Bu nedenle, ibadet hakkının kullanımı ile ilgili hükümler bireysel/toplu iş sözleşmelerine konulmak suretiyle yaşanması muhtemel sorunların önüne geçmek mümkün olabilir. İslam hukukçularının da benzer görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre; çalışanların dinlenme/tatil, izin ve ibadet hakkı vazgeçilmezdir ve korunmalıdır. İşverenler çalışanların namaz ve oruç gibi farz nitelikli (nafile olanlar hariç) ibadetlerine engel olamaz, gerekli şartları ve kolaylıkları sağlamakla yükümlüdür (Akgündüz, 1990, 104). İslam hukukçuları da tatiller ve ibadet hakkının kullanımı ilgili hususların sözleşmelerle belirlenebileceğini (farz olan ibadetleri engelleyici hükümler sözleşmelere konulamaz, konulsa da geçersizdir), ancak belirlenen şartların mevcut örf ve

adetler ile güncel mevzuata uygun olması gerektiğini ifade etmektedirler (Şerif,1986, 379-381), (Şakfa,1968, 103). Halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde çalışanların tatil/dinlenme, izin ve ibadet hakkının belirlenmesi ve kullanımında vakit namazları, Cuma namazı, bayramlar önemli rol oynamaktadır.

5. 1. Namaz Vakitleri

İslam inancına göre her namazın (vakit, Cuma, bayram) belirlenmiş bir vakti bulunmaktadır ve o zaman dilimi içinde eda edilmelidir (İbadetlerin en hayırlısı, vaktinde kılınan namazdır, Buhari, Mevakit, 5). İş sürelerine denk gelen namazlarını kılmak isteyen işçiye işveren her türlü kolaylığı sağlamalı, işçinin bu ihtiyacını karşılamasına olanak sağlayacak ortamı (zaman, mekan vb.) oluşturmalıdır. İşçi de bu imkanları sorumlu bir şekilde ve herhangi bir istismara meyiletmeden sadakat borcuna uygun olarak kullanılmalıdır. Bu konuda oluşacak anlayış birliğinin, çalışan bağlılığı ve motivasyonu üzerinde önemli etkiler ortaya koyması muhtemeldir.

5. 2. Cuma Namazı

İslam hukukuna göre kendisine Cuma namazı farz olan herkes Cuma namazı vaktinde işini bırakıp namaza iştirak etmelidir (Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı zikretmeye gidin. Alış-verişi bırakın. Bu, bilerseniz sizin için çok hayırlıdır, Kur'an-ı Kerim, Cuma, 62/9). Ancak güvenlik vb. toplumun genelini ilgilendiren stratejik önemi bulunan alanlarda yeterli sayıda kişinin görev mahallinde kalmasında (Cuma namazına katılmaması) bir sorun görülmemiştir (Yazır, 1971, 7/4970). Bu görevlerde bulunan kişiler vardiyalı çalıştırılmak suretiyle diğer haftalarda Cuma namazı kılabilmelerine fırsat tanınmalıdır (Şerif, 1986, 395). Cuma günü için ilgililere yönelik çalışma, alış-veriş/ticaret yasağı namazın bitimi ile son bulacaktır. İslam hukuku açısından Cuma namazı vaktinin belirtilen önemi nedeniyle İslam tarihinde Cuma günü genellikle hafta tatili olarak uygulanmıştır.

İslam hukukçularının çoğunluğu örf ve adeti esas alarak, bir hafta ve üzeri iş sözleşmesi halinde işçiye bir gün hafta tatili verilmesini, özelliği nedeniyle de bunun Cuma günü olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Remli, 1967, 2/279). Diğer dinlere mensup kişiler için de kendi inanç, örf ve adetlerine uygun tatil uygulanmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Günümüzde Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Cezayir, Filistin, İran, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Pakistan, Sudan, Suriye, Tunus, Umman, Ürdün, Yemen'de Cuma günü resmi tatil olarak uygulanmaktadır. Cuma gününe ilave olarak, bu ülkelerden BAE'de ayrıca Perşembe öğleden sonra, Cezayir'de Pazar, Kuveyt ve Bahreyn'de Perşembe, Tunus'ta ise Cumartesi öğleye kadar ve Pazar tam gün tatil uygulaması bulunmaktadır. (Küçük, 1997, 15/132).

5.3. Bayram Günleri

İslam hukukçularına göre Ramazan ve Kurban bayramları da Cuma günleri gibi tatil günleridir. Bu uygulama örf haline gelmiştir. Örf haline gelen bir uygulama ise yasal bir hüküm değeri taşımaktadır (Örfen maruf olan şey, şart kılınmış gibidir). Buna göre; Müslümanlar bu günlerde tatil yapabildiği gibi Yahudi ve Hristiyanlar da kendilerine mahsus bayram günlerinde tatil yapabilirler (Şerif, 1986, 395-396), (Karaman,1981, 57). Ancak onların uzun süreli bayram tatillerinin ücretli izin olarak değerlendirilmemesi gerektiği ifade edilmektedir (Remli, 1967, 282- 283).

Bayramların amacına uygun olarak yaşanabilmesi için zamana ihtiyaç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, tatil olmasının gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır. Diğer tatil uygulamalarında olduğu gibi, bayram tatillerinde de aksatılmaması gereken işler ayrı değerlendirilmeli, bu tür zamanlarla ilgili iş planlamalarında özellikle adaletli davranmaya özen gösterilmelidir. Ramazan aylarında ise çalışma süreleri ile ilgili çalışanlar lehine düzenlemeler yapılabilir.

5.4. Yıllık İzinler

Çalışan gücü, kuvveti ve dayanıklılığı sınırlı, aynı zamanda da kişisel ve sosyal birtakım yükümlülükleri olan bireydir. Mantık ve adalet gereği çalışanlara haftalık ve yıllık izin verilmelidir (Şakfa, 1968, 103). Bu sayede kişi dinlenip kaybettiği enerjisini yeniden toparlayabilecek, hem de çeşitli ihtiyaç ve sorumluluklarını karşılayabilecektir. İslam hukukçularına göre haftalık ve yıllık izne hak kazanma sözleşme süreleri ve buna uygun çalışma ile ilgilidir. Örneğin; bir haftalık çalışma süresi için altı gün işgünü, bir gün (7. gün) tatil olarak hesaplanır. Sözleşme yıllık veya daha uzun süreli ise yıllık izne hak kazanılır. Çalışanların yıllık izinleri sözleşmelerle ya da örf'e göre belirlenir. Haftalık ve yıllık izin/tatil konusu İslam beldelerinde örf-adet haline gelmiştir. Uluslararası standartlarla da uygunluk arz eden bu tür uygulamalar ülkelerin ilgili mevzuatlarında da yerini almış durumdadır.

6. Tatil Ücreti

Ücret; bedeni veya fikri emeğin üretime katkısı karşılığında çalışana ödenen, miktarı önceden belirlenmiş bir gelirdir (Zaim, 1997, 196-197). Tatil günleri çalışılmadığı için bu günler için ücret ödenip ödenmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Ancak hem hukuki hem de sosyal politika açısından bu günlerin (hafta-bayram tatili, yıllık izin vb.) çalışılmış gibi sayılması (ücretlendirilmesi) düşüncesi büyük ölçüde benimsenmiş durumdadır. İslam hukukçularının büyük çoğunluğu da bu anlayışa sahiptir.

İşçiye haftalık/yıllık izin/tatiller dinlenmesi, yorgunluğunu ve diğer ihtiyaçlarını gidermesi için verilir. İşçi günlük yaşantısı gereği, izin süresine ait herhangi bir ücret ödenmediği takdirde dinlenmeyi bırakıp çalışmak zorunda kalacaktır. Bu nedenle haftalık/yıllık izin/tatil ücretli olmalıdır (Tunçomağ,1979, 172), (Demircioğlu & Centel, 2009, 112).

İslam hukukuna göre esasen çalışılmayan süreler için kişiye herhangi bir ücret ödenmez. Ancak, tatil/izinler için mahiyetinden kaynaklanıyorsa süreklilik gösteren (bir hafta ve üzeri) işlerde haftalık ve yıllık ücretli izin (bir yıl ve üzeri çalışanlar için) hakkı tanınmalıdır. Aslında tatil ve izinler için işçiye ödenen ücret çalışmasının bir karşılığı ve genel anlamda ücret olarak değerlendirilmelidir (Bardakoğlu, 1986, 228-229). Ücretsiz izin için ise herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır (Şerif, 1986, 384).

Uygulamada kural olarak, işçi/memur statüsünde çalışan ve iş sözleşmesinde aksine bir hüküm bulunmayan bir hakim veya öğretmenin örfe göre hafta tatili yapabileceği ve bu günlerde derse girmediği halde ücret alabileceği öngörülmüştür (İbn-i Maze, 1977, 1/250), (Bilmen, 5/61). Maliki fakih (hukukçu)'lerinden Kabisi hafta tatili ile ilgili olarak Ebu Abdullah İbn Abdülhakem'den şu ifadeyi nakletmiştir; Öğretmen aylık ücretle tutulur, Cuma günleri ve halkın örfen tatil saydığı günleri tatil eder, bu sözleşmenin şartı gibidir (Kabisi,1966, 58).

Hanefi fakihlerinden İbn Maze kadı (hakim)'nın hem dinlenmesi, hem de kendi özel işlerini görebilmesi için haftada en az bir gün istirahat etmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, hafta tatilinde dinlenen ve ertesi gün için hazırlık yapma fırsatı bulan kadı işini daha iyi yapacak, hafta tatili onun çalışma günlerindeki başarısı ve verimi ile ilgili olduğundan tatil ücretine de hak kazanacaktır (İbn-i Maze, 1977, 1/251).

İslam hukukçularının genel kanaatine göre; yapılan işin bir hafta ve üzeri olması durumunda çalışanlara haftada (en az) bir gün hafta tatili verilmesi ve bu süre içinde ücretinin kesilmemesi (çalışılmış gibi sayılması) ana ilke olarak kabul edilmelidir. Bu anlayış örf haline gelmiştir. İslam hukukçularının bir kısmına göre; işçi ve işveren bir haftadan fazla sürecek bir iş sözleşmesi yaptıklarında örf ve âdet esas alınacak ve (istisnalar dışında) Cuma günleri iş süresi dışında

tutulacaktır. Bunlara göre; Müslümanlar için Cuma, Museviler için Cumartesi, Hristiyanlar için de Pazar günleri örfe çalışma günlerine dahil edilmemelidir (Fetevay-ı Hindiyye, 1983, 4/417).

İslam hukuku kaynaklarında işçinin çalışma süresi, istirahat ve tatiliyle ilgili bağlayıcı hükümler mevcut olmayıp bu hususlar taraflar arasındaki anlaşmaya bırakılmış, sözleşmede belirtilmeyen hususlarda ise örf ve adet esas alınmıştır (Yayla, 1997,133). Günümüzde tatil ve izinlerin (ücretsiz izinler hariç) ücretli olarak değerlendirilmesi sözleşmeler (bireysel/toplu) ve yasal düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. İslam hukukçularının önemli bir bölümüne göre, (hafta tatili ve diğerlerinde olduğu gibi) bayram tatillerinin de ücretli olarak değerlendirilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır (Abdurrasul, 1968, 150).

7. Sonuç ve Öneriler

Çalışanlara dinlenme/tatil imkânı tanınmasının hukuki, ahlaki ve insani bir gereklilik (çalışanlar açısından hak) olduğu, kişisel, toplumsal, iktisadi ve dini birtakım nedenlerin bunu ortaya çıkardığı, tatillerin işle ilişkisi nedeniyle ücretli olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda genel bir kanaatin olduğu anlaşılmaktadır (Ünsür, 1992, 140). İslam hukukçularının da bu konuda günümüz hukukçuları ile benzeri düşüncelere sahip oldukları görülmektedir.

Hukukçular, işveren/temsilcilerinin çalışanların maddi- manevi kişilikleri ve bununla ilgili haklarını korumakla yükümlü olduklarını, bu hakların vazgeçilemezliğini ve bu durumun işverenin yönetim hakkını kısıtlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu ortayakoymaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışanların ibadet hakkının korunması amacıyla işverenler tarafından gerekli şartların oluşturulmasını işveren sorumluluğu olarak değerlendirmek mümkündür.

Tarihi sürece bakıldığında, tatillerle ilgili zaman ve sürelerin belirlenmesinde dini faktörlerin belirleyici etkisi dikkat çekmektedir. Aynı etkinin farklı boyutlarda olsa da günümüzde de devam ettiği

görülmektedir. Bu durum, hukuki metinlerde kendisini göstermektedir.

Tatillerle ilgili düzenlemeler daha ziyade Hristiyan, Musevi vb. inanç gruplarını esas aldığından Müslüman işçinin ibadet haklarını korumakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle birtakım düzenlemelere ihtiyaç bulunduğu ortadadır.

İslam hukukunda işçinin çalışma süresi, dinlenme/ tatil vb. konularda kesin, bağlayıcı hükümlerin bulunmadığı görülmektedir. Prensip olarak taraflar arası sözleşme esas alınmış, sözleşmede belirtilmeyen hususlarda örf ve adetlerin belirleyiciliği vurgulanmıştır. Çalışma ilişkilerinde zayıf taraf olan işçinin kardeşlik (Mü'minler ancak kardeştirler, Kur'an-ı Kerim, Hucurat, 49/10) anlayışı temelinde korunması, işle ilgili konular ve ibadet hakkının kullanımında kolaylaştırıcı (Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, Buhari, İlim, 12- Müslim, Cihad ve Siyer, 6, 7, 8) davranılması ise ana politika olarak benimsenmiştir.

Özetle; Tatiller ve bunların gerekliliği ile ücretli olarak değerlendirilmesinde İslam hukukçuları ve günümüz (seküler) hukukçularının benzer görüşlere sahip olduğu, mevcut düzenlemelerin kabulü noktasında önemli farklılıkların bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, mevcut düzenlemelerde Batılı (Hristiyan, Musevi vd.) işçinin manevi ihtiyaçlarının gözetilmiş olması (Gözler, 2003, 2/288), (Şafak, 1990, 116) nedeniyle Müslüman işçinin manevi ihtiyaçlarını yeterince karşılamadığı, ibadet hakkını korumadığı ya da kayıtsız kaldığı görülmektedir. Bu hususun işveren insafına bırakılmış olması ise hukuki ve sosyal açıdan sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle, konunun çözümü için birtakım düzenlemelere ihtiyaç olduğu ortadadır. Sorunun çözümünde başvurulabilecek üç ana yöntem karşımıza çıkmaktadır;

Birincisi; bireysel iş sözleşmelerine bu konuda hükümler konulması

(işçinin sözleşme sürecindeki pazarlık gücünün zayıflığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum pek anlamlı gözükmemektedir),

İkincisi; toplu iş sözleşmelerine bu konuda hükümler konulması (sendikaların tutumları ve çalışanların önemli bir bölümünün örgütlü olmaması bu tür bir yaklaşımın sorunun çözümünde yetersiz ya da kısmi kalacağını göstermektedir),

Üçüncüsü ise; yasal düzenlemeler (genelge vb. ile değil, kapsayıcı ve tarafların hukukunu koruyucu) yapılmasıdır.

İşçinin ibadet hakkı, temel hak ve hürriyetlerden biri olan din ve vicdan özgürlüğünün bir parçasıdır. Bu nedenle, korunması ve gözetilmesi için yasal düzenlemeler dahil her ne gerekli ise yapılmalıdır. Kamu yararı da bunu gerektirmektedir (Gözler, 2003, 2/288). Devletin ve işverenlerin bu konudaki sorumlulukları önemlidir. İnsan hak ve hürriyetleri temelinde her çalışanın dinlenmesi ve hangi inanç grubuna dahil olursa olsun, dini vazifelerini yerine getirebilmesi için gerekli şartlar oluşturulmalı, maddi-manevi ortam sağlanmalıdır. Çalışan ve değerlerine saygı, onları önemseme anlamını da taşıyan bu tür yaklaşımlar, taraflar arası ilişkileri (sosyal diyalog) güçlendirecek, kurumsal aidiyet duygusunu geliştirecek, iş verimliliği üzerinde de önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışanların ibadet hakkının korunmasına yönelik somut ve tatmin edici yasal bir düzenleme henüz yapılmamış olsa da, günümüz Türkiye'sinde çalışanlara iş saatlerine tekabül eden vakit namazları ile cuma namazı kılma fırsatı büyük ölçüde işverenler tarafından tanınmaktadır. Kamu kesiminde bu konudaki sorunların önemli ölçüde aşıldığı görülmektedir. Bu konudaki yaygınlaşan çözümcül işveren yaklaşımlarının hukuki anlamda işyeri uygulaması (Çelik,2013, 119-122), (Narmanlıoğlu, 2012, 38-39), (Sümer, 2018, 13), (Süzek, 2011, 70-71) haline dönüşmekte olduğu da söylenebilir.

Kaynakça

- Abdurrasul, Ali. *El Mebadi-ul İktisadiye fi-l İslam*. Kahire. 1968.
- Akgündüz, Ahmet. “Eski ve Yeni Hukukumuzda İşçinin Çalışma Süresi, İstirahat, Tatil ve İbadet Hakkı”, *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*. 101-114. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1990.
- Alalu, Suzan. vd. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın Aş., 1996.
- Ali Haydar Efendi. *Dürer-ul Hukkam Şerh-u Mecelleti'l Ahkam*, 4 Cilt. Dersaadet, 1330/1914.
- Ali Haydar Efendi. *Cami-us Sunufi Evsaf-il Vukuf*, İstanbul: Dersaadet, 1337/1921.
- Armstrong, Michael & Taylor, Stephen. *Armstrong's Handbook of Human Resources Practice*. Philadelphia, 2014.
- Baltaş, Acar. *İnsana ve İşe Değer Katan Yeni İK*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Bardakoğlu, Ali. “İslam Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti”, *İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri*. 167-252. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.
- Baruçgil, İsmet. *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2004.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Yönetimde İnsan İlişkileri*. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1992.

BG. *Başbakanlık Genelgesi*, RG Tarih:08 Ocak 2016 Sayı:29587. Erişim
09 Nisan 2020.
[https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160108
.htm](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160108.htm)

Bikun, Refik İsa. *İş Ahlakı*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2004.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku-u İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye
Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi,
ts.

Buhari, Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. Çev.
Mehmed Sofuoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Ötüken, 2009.

Canan, İbrahim. *İslam'da Zaman Tanzimi*, İstanbul: Cihan Yayınları,
1988.

Centel, Tankut. "Türk Borçlar Kanunu'nda Genel Olarak İşçinin
Kişiliğinin Korunması". *Sicil Dergisi* 6/24, (2011), 13-18.

Çağatay, Neşet. "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim".
AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi 22/1 (1978), 105-138.

Çelik, Nuri. *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş.,
2013.

Danıştay. Danıştay. K.1976/672 (02 Mart 1976) E.1975/1993. Erişim
06 Ocak 2020. <http://www.danistay.gov.tr/arsiv.html>

De Bloom, Jessica vd. "Effects of Vacation from Work on Health and
Well-Being". *Work & Stres* 24/2 (2010), 196-216. Erişim: 06
Ocak 2020.
[https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/02678373.2010.49338
5](https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/02678373.2010.493385)

- DeCenzo, David. A. vd. *İnsan Kaynakları Yönetiminin Temelleri*. Çev. Ed. Canan Çetin & M. Lütfi Arslan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Demirci, Kürşat. "Hafta Tatili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/128-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demircioğlu, A. Murat & Centel, Tankut. *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş., 2009.
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Fetvalar*, Ankara: DİB, Yayınları, 2018.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim 7. Baskı*. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*. 13 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1987.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Ekmekçi, Ömer. "Türk Borçlar Kanunu Tasarısında Genel Hizmet Sözleşmesi Taraflarının Karşılıklı Hak ve Borçları ve İşçinin Kişiliğinin Korunmasına İlişkin Hükümler". *Legal Hukuk Dergisi*. 34 (2005), 3705 – 3719.
- Eren, Erol. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş., 2010.
- Etzion, Dalia. "Annual Vacation: Duration of Relief from Job Stressors and Burnout". *Anxiety, Stress & Coping* 16/2 (2010), 213-226.
- el Mu'cemu-l Vasit*, 2 Cilt, Tahran: Mektebetu-l İlmiye, ts.
- Fetevayı Hindiyeye* (Heyet). Çev. Mustafa Efe. 16 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1983.

Gözler, Kemal. *İdare Hukuku*, 2 Cilt. Bursa: Ekin Kitabevi, 2003.

Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin. *Ramuz-ul Ehadis*. Çev. Abdülaziz Bekkine. 2 Cilt. İstanbul: Milsan, 1982.

Güney, Salih. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

HTHK. Hafta Tatili Hakkında Kanun (Kanun No. 394). *Resmi Gazete* 54 (21 Ocak 1924). Erişim 3 Ocak 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.394.pdf>

İbn Maze, H. Ömer b. Abdülaziz. *Şerh-u Edeb-il-Kaği li-l Hassaf*. Thk. Muhyi Hilal Serhan. 4 Cilt. Bağdad: Matbatu-l İrşad, 1977.

İK. İş Kanunu (Kanun No. 4857). *Resmi Gazete* 25134 (10 Haziran 2003). Erişim. 08 Ocak 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>

Kabisi, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Halef el-Meafiri el-Kayrevani. *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*. Çev. Hıfzurrahman R. Öymen & Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1966.

Kaplan Tuncay, Emine. (2011). "Yeni Türk Borçlar Kanunu Hükümlerine Göre İş İlişkisinde İşçinin Kişilik Haklarının Korunması". *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 24 (2011), 55-74.

Karaman, Hayreddin. *İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Karaman, Hayreddin. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1988.

Kardavi, Yusuf. *el Helal ve-l Haram Fi'l İslam*. Beyrut, 1967.

Kıyıcı, Selahattin. *İslam Hukukunda Örf ve Adet*. İstanbul: İşaret

Yayınları, 1990.

Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. Çev. Muazzez İlmiye Çığ. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.

Küçük, Cevdet. "Hafta Tatili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/130-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Lewis, Raphaela. *Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat*. Çev. Mefkure Poroy. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1973.

Mevdudi, Ebu'l Ala. *Tefhimu-l-Kur'an*. Çev. Muhammed Han Kayani vd.. İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.

Milliyet. "Cuma Namazı İzni Genişletilmeyecek". 02 Mayıs 2017. Erişim 08 Ocak 2020. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/cuma-namazi-izni-genisletilmeyecek-2442697>

Murdoch, Jim. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkının Korunması*. Çev. Serkan Cengiz. Strasburg: Avrupa Konseyi, 2012.

Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisaburi. *Sahih-i Müslim*. Çev.ve Şerh. Ahmed Davudoğlu. 12 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1972-1980.

Narmanlıoğlu, Ünal. *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş., 2012.

Özkılıç, Özlem. *İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri ve Risk Değerlendirme Metodolojileri*. İstanbul: TİSK Yayınları, 2005.

Öztürk, Abdülvehhab. "İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri". *İslam'da Emek ve İşçi- İşveren Münasebetleri*. 21-67. İstanbul:

Ahmet ÜNSÜR

Ensar Neşriyat, 1986.

Öztürk, Osman. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1973.

Remli, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Nihayet-ul Muhtac*, 8 Cilt. Kahire: Mustafa el Babi ve Evladuhu, 1967.

SGÜDABK ve KHKDYHK, Sanayinin Geliştirilmesi ve Üretimin Desteklenmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Kanun No. 7033). *Resmi Gazete* 30111 (01 Temmuz 2017). Erişim 08 Ocak 2020.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170701-21.htm>

Sümer, Haluk Hadi. *İş Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.

Süzek, Sarper. *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş., 2011.

Şafak, Ali. "Ahmet. Eski ve Yeni Hukukumuzda İşçinin Çalışma Süresi, İstirahat, Tatil ve İbadet Hakkı Konulu Tebliğ Tartışmaları", *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, 116. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1990.

Şakfa, Muhammed Fehr. *İslam'da İş Ahkamı ve İşçi Hakları*. Çev. İhsan Toksarı. İstanbul: Nida Yayınları, 1968.

Şerif, Şeref b. Ali. *İslam'da İş, İşçi ve Ücret Hukuku*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: İhya Yayınları, 1986.

Ştefanescu, Camelia & Doval, Elena. "Implications of Ethical Values on Management". *Review of General Management* 11/1 (2010), 36-41.

Talas, Cahit. *Toplumsal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

- TC Anayasası/AY. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Resmi Gazete 17844(20 Ekim 1982). Erişim 08 Ocak 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>
- TDK. Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim. 10 Ocak 2020. <https://sozluk.gov.tr/>
- TİSK, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. *4857 Sayılı İş Kanunu ve Gerekçesi*. Ankara: Matsa Basımevi, 2009.
- Tuna, Orhan & Yalçıntaş, Nevzat. *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1997.
- Tunçomağ, Kenan. *İş Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1979.
- TBK. Türk Borçlar Kanunu (Kanun No. 6098). *Resmi Gazete* 27836 (04 Şubat 2011). Erişim 10 Ocak 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6098.pdf>
- Ünsür, Ahmet. *İslam Çalışma Hayatında Tatil ve Tatilde Ücret Mes'elesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ünsür, Ahmet. *İş'te İnsan ve Ahlak*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi(dem) Yayınları, 2020.
- Yalçıntaş, Nevzat. "Eski ve Yeni Hukukumuzda İşçinin Çalışma Süresi, İstirahat, Tatil ve İbadet Hakkı' Konulu Tebliğ Tartışmaları", *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, 115. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1990.
- Yargıtay. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2014/4313 (12 Şubat 2014) E. 2014/664. Erişim 12 Ocak 2020. <http://calismatoplum.org/yargitay/yargitay45.htm>

Ahmet ÜNSÜR

Yayla, Mustafa. "Hafta Tatili". *DİB İslam Ansiklopedisi*, C.15/132-134, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yazır, Hamdi (Elmalılı). *Hak Dini Kur'an Dili*, 8 Cilt, İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

Yüksel, Atila. "Tatil, Sağlık ve İş Performansı: Travma ya da Tedavi (Vaka Çalışması)". *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* 13/1 (2016), 123-129.

Zaim, Halil. "İş Hayatında Erdemli İnsanın Yetkinlikleri ile Performans Arasındaki İlişki". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi* 12/23 (2013), 181-196.

Zaim, Sabahattin. *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1997.

MEVDUAT BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ SIRALANMASI: TÜRK MEVDUAT BANKALARININ CRITIC VE MAIRCA YÖNTEMLERİYLE PERFORMANS ANALİZİ

Selahattin BEKTAŞ*

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2018-2019 yılları için mevduat bankalarının finansal performansının CRITIC ve Mairca (Multi Attributive İdeal-Real Comparative Analysis) yöntemlerinin ortak kullanımıyla hesaplanıp sıralanmasıdır. Bu minvalde Türkiye genelinde yüz ve üzeri şubesi olan on üç adet mevduat bankası çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmada, analiz için kullanılan, Toplam Aktifler, Toplam Kredi ve Alacaklar, Toplam Mevduatlar, Toplam Öz kaynaklar, Şube Sayısı ve Personel Sayısı kriterleri kullanılarak mevduat bankalarının finansal performansları hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda 2018-2019 yılları için en iyi finansal performansa sahip mevduat bankası 2018 yılında T.C. Ziraat Bankası olurken, 2019 yılında en iyi finansal performansa sahip banka ise Ak Banktır. 2018-2019 yıllarında en kötü finansal performansa sahip mevduat bankası ise Deniz Bank olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevduat Bankaları, Finansal Performans, Performans Analizi, Critic Yöntemi, Mairca Yöntemi.

---

*Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, E-mail: selahattinbektas@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6285-8318

Ranking of Financial Performance of Deposit Banks: Performance Analysis of Turkish Deposit Banks by Mairca and Critic Methods

Abstract

The purpose of this study is to calculate and use the joint use of CRITIC and Mairca (Multi Attributive Ideal-Real Comparative Analysis) methods of deposit banks for 2018-2019. In this manner, and over a hundred branches throughout Turkey with thirteen commercial banks were included in the study. In the study, the financial performances of deposit banks were calculated using the Total Assets, Total Loans and Receivables, Total Deposits, Total Equity, Number of Branches and Number of Employees used for analysis. According to the analysis results, Ziraat Bank is the best bank in 2018. The best bank in 2019 is Ak Bank. The worst bank in 2018-2019 is Deniz Bank.

Keywords: Deposit Banks, Financial Performance, Performance Analysis, Critic Method, Mairca Method.

1. Giriş

Finansal sektörün en önemli sac ayağı olan bankalar, reel sektör ile finansal sektör arasında köprü görevi üstlenerek, âtıl kalan fonları optimal yatırımlara yönlendiren kurumlardır.

Banka kavramı, fon fazlası olanlardan fon açığı olanlara doğru topladığı fonları aktaran veya topladığı bu fonları yatırımlara aktaran aracı kuruluşlardır. Bankacılık faaliyetleri aracılık fonksiyonu altında borç verme, ödünç alma, yatırım danışmanlığı ödeme vb. finansal faaliyetleridir (Yetkin & Sandalcılar, 2018, 51).

Bundan dolayı bankaların finansal performanslarının ölçülmesi ve takip edilmesi gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Bankaların âtıl kalan fonları ekonomik sisteme çekerek, yatırımlara yönlendirmesi, kredi olarak kullandırması vb. finansal hizmetleri sunması ülkelerin iktisadi büyümelerine ve kalkınmalarına pozitif katkı yapmaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin bankacılık sistemi ne

kadar güçlü ve gelişmiş ise o ülkenin ekonomisi o denli güçlü ve dayanıklı olmaktadır. Ayrıca söz konusu sistem ne kadar gelişmiş ise bankaların finansal performansları da o denli yüksek olacaktır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında bu çalışmanın amacı Türkiye’de bankacılık faaliyeti yürüten mevduat bankalarının finansal performanslarını analiz etmektir.

Çalışma kapsamında 2018-2019 dönemi için Türkiye genelinde yüz ve üzeri şubesi olan mevduat bankalarının finansal performansları hesaplanıp sıralanmıştır. Bu minvalde ilk olarak objektif Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan CRITIC yöntemi ile performans ölçümü için seçilen kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiştir. İkinci olarak ise 2018-2019 yılları için belirlenen kriter önem ağırlıkları analize dahil edilerek Mairca yöntemiyle performans analizi yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölüm olan giriş bölümünden sonra, ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür tablo olarak özetlenmiştir. Diğer bölüm olan üçüncü bölümde ise çalışmanın amacı veri seti, yöntem bölümü ve yapılan analizlerin sonuçları tablolar halinde özetlenmiştir. Son bölümde ise sonuç ve öneriler bölümüne yer verilmiştir.

2.Literatür Özeti

Çalışmanın bu kısmında mevduat bankalarının finansal performans ölçümlerine dair yapılmış olan ve literatürde yer alan bazı seçilmiş çalışmalar tablo halinde 2010-2020 dönemi için özetlenmiştir. Literatür tablosundan da görüldüğü üzere ÇKKV yöntemleri mevduat bankalarının finansal performans ölçümlerinde ele alınan kriterlerin sayıca fazlalığından dolayı sıkça kullanılmaktadır.

Ayrıca ÇKKV yöntemlerinden biri olan Mairca yöntemi kullanılarak mevduat bankası finansal performans ölçümü ile ilgili yapılan

çalışmaların sayıca fazla olmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde söz konusu yöntemle yapılan çalışmalar sınırlı sayıda kaldığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla literatürde bu yöntemle performans ölçümü yapan çalışma sınırlı olmasından hareketle CRITIC ve Mairca yöntemlerinin eşanlı kullanılarak yapılan çalışmanın bu alandaki boşluğu dolduracağı ve literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. Aşağıda Tablo 1’de Literatür özet olarak verilmiştir.

Tablo 1.: Bankaların Finansal Performanslarının Ölçümüne İlişkin Literatür Özet Tablo.

Yazar ve Yıl	Dönem aralığı ve Banka Adedi	Yöntem	Sonuç
Sarı (2020)	2017 yılı için 11 bankanın performansını araştırmışlardır	Promethee Topsis	En başarılı ilk dört banka; Ak bank, Ziraat, Garanti ve İş bankası
Ayçin ve Orçun (2019)	2016-2017 yılı için 10 bankanın finansal performansını araştırmışlardır	Entropi Mairca	En başarılı banka Ziraat, Başarısız olaraksa Vakıf bank
Kabakçı ve Bilgin Sarı (2019)	2008-2017 yılı için on bankanın finansal performansını araştırmışlardır	PSI- Topsis	En yüksek endeks değerine sahip olan bankaların Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş ve Akbank T.A.Ş olduğu, En düşük endeks değerine sahip olan bankaların ise Yapı ve Kredi Bankası A.Ş ile Denizbank A.Ş oldukları tespit edilmiştir. TOPSIS ile ulaşılan sonuçlar karşılaştırıldığında iki yöntemle elde edilen sıralamalar arasında aynı yönlü güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Ünal (2019)	2014-2018 yılı için 4 bankanın finansal performanslarını araştırmışlardır	SD-Waspas	SD yöntemine göre bankaların en önemli performans kriterleri 2014 ve 2016 yıllarında ortalama aktif karlılığı, 2015 yılında sermaye yeterlilik oranı, 2017 yılında ortalama özkaynak karlılığı ve 2018 yılında ise donuk alacaklar olarak belirlenmiştir. WASPAS performans sıralamasına göre ise, tüm yıllarda en iyi performans gösteren Akbanktir. 2014, 2016 ve 2017 (2015 ve 2016) yıllarında finansal açıdan performansı en düşük olan bankanın ise Türk

Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Sıralanması: Türk Mevduat Bankalarının Critic ve Mairca Yöntemleriyle Performans Analizi

			Ekonomi Bankası A.Ş. (Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.) olarak belirtilmiştir.
Altınırnak ve Gül (2019)	2008-2017 yılı için 10 bankanın finansal performansını araştırmışlardır	Camels	Ak bank en sağlam banka olurken Şekerbank en kötü banka
Gezen (2019)	2010-2017 yılı için 3 katılım bankasının finansal performansını araştırmışlardır	Entropi Waspas	2010-2015 arası en iyi performansa sahip Türkiye Finans katılım bankası, 2016-2017 arası ise Kuveyt Türk katılım bankası
Bektaş ve Seki (2018)	2010-2016 yılı için 22 banka 19 Mevduat, 3 katılım bankasının finansal performansını araştırmışlardır	VZA MTFV	Analiz edilen tüm bankaların (mevduat ve katılım) etkinlik eksikliği içinde, yani tam etkin olmadıkları saptanmıştır.
Gündoğdu (2017)	2005-2015 yılı için 10 bankanın finansal performansını araştırmışlardır	Camels	Sırasıyla; Ak bank, Garanti, Ziraat, Halk, İş, ve Vakıf bankaları en iyi performans içeren bankalar sırasıyla; Finans, Deniz, TEB, Yapı ve kredi bankaları en kötü performansa sahip
Tezergil (2016)	2009-2013 yılları için 28 bankanın finansal performansları araştırmışlardır	Vikor	2013 de City bank, 2012-2011 de ziraat bankası, 2010-2009 da Akbank en iyi performansı sergileyen bankalar olurken, uzlaşık çözüm kümesinde ise 2013 yılı için City bank, ziraat bankası ve garanti bankası kabul edilebilir avantaj ve istikrara sahip olduğu
Toramam, Ata ve Bugan (2015)	2006-2014 yılları için 15 bankanın finansal performanslarını araştırmışlardır	T-Testi, Genelleştirilmiş Momentler Metodu	Banka karlılığının operasyonel etkinlik ve sermaye yeterliliği ile pozitif yönlü, kredi kalitesinin göstergesi olan takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğu saptanmıştır.
Bağcı ve Rençber (2014)	2006-2012 yılları için 13 bankanın finansal performanslarını araştırmışlardır	Promethee	Kamu bankaları içerisinde en kârlı banka Halk Bankası, özel bankalar içerisinde ise Denizbank'tır. Analizin genelinde kamu bankalarının özel bankalara göre kârlı olduğu kamunun içinde ise Halk Bankası'nın en kârlı banka olduğu belirlenmiştir.

Doğan (2013)	2005-2011 yılı için 8 bankanın finansal performanslarını araştırmışlardır	T-Testi	Araştırma sonucunda ise, geleneksel bankaların katılım bankalarına göre likiditesi, borç ödeme gücü ve sermaye yeterliliği daha yüksek ve riskliliği daha düşük olduğu belirlenmiştir.
Dinçer ve Görener (2011)	2002-2008 yılı için Kamu, Özel ve Yabancı menşeli bankaların hepsinin finansal performanslarını araştırmışlardır	AHP ve Vikor	Yapılan analiz sonucunda is, 2002, 2003 ve 2008 yıllarında yabancı sermayeli bankaların, 2004-2007 yılları arasında ise kamu bankalarının en iyi performansla sahip oldukları belirtilmiştir.
Seyrek ve Ata (2010)	2003- 2008 yılı için 20 bankanın finansal performanslarını araştırmışlardır	VZA Veri Madenciliği Teknikleri	Analiz sonucuna göre banka etkinliğinin tahmininde “Toplam Krediler/Toplam Mevduat” oranı ile “Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Faaliyet Gelirleri” oranının önemli finansal oranlar olduğu ortaya konmuştur.

3.Çalışmanın Amacı Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bankacılık faaliyeti yürüten mevduat bankalarının 2018-2019 dönemi için finansal performanslarının ÇKKV Yöntemlerinden olan CRITIC ve Mairca yöntemlerinin entegre kullanılarak ölçülmesidir. Analizde 2018-2019 dönemi için kullanılan performans ölçüm kriterleri veri setinin tamamı Türkiye Bankalar Birliğinin (TBB) veri tabanında bulunan bankalarımız kitapları bölümünden derlenmiştir.

BDDK (2019) verilerine göre, Aralık 2019 itibariyle bankacılık sektöründe bankacılık faaliyetlerini yürüten 32 adet mevduat bankası bulunmaktadır. İlk olarak, analizde kullanılan mevduat bankaları seçilirken şube sayısı kriteri baz alınmış ve buna göre Türkiye genelinde 100 ve üzeri şubesi olan mevduat bankaları seçilmiştir. Analize Türkiye genelinde toplamda 100 ve üzerinde şubesi olan 13 adet mevduat bankası dahil edilmiştir. Diğer kalan bankalar bu kriteri sağlamadığından dolayı analiz kapsamından çıkarılmıştır.

Şube sayısı kriterinin seçilmesindeki temel sebepleri iki başlıkta sıralayabiliriz:

- Tabana yayılarak mudilere kolaylıkla ulaşmak, bankacılık faaliyetlerini geliştirip rekabetçi bir yapıya sahip olmasıdır.
- Şube ağı fazlaştıkça hem mevduat toplamı artarken hem de bankaların kredi kullandırma miktarı artacak ve böylelikle kârlılığı artacaktır.

Bu çalışmada, 2018-2019 yıllarını kapsayan verilerle yapılan analiz sonuçları, tablolar halinde karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmanın analizine dahil olan mevduat bankalarının finansal performanslarının ölçülmesinde ele alınan kriterler belirlenirken literatürde yer alan Akçakanat vd. (2017) ve Ural vd. (2018) kullanmış oldukları kriterlerden istifade edilmiştir. Bu kriterler şunlardır:

- Toplam aktifler (C1)
- Toplam krediler ve alacaklar (C2)
- Toplam mevduat (C3)
- Toplam öz kaynaklar (C4)
- Şube sayısı (C5)
- Personel sayısı (C6)

Karar birimlerinin seçiminde kriterlerin yönünün yapılacak olan analizde önemli olmasından dolayı belirlenen altı adet kriterin ilk dördü analizde maksimizasyon yönlü kriterler olarak seçilmiştir. Geriye kalan son iki kriter ise minimizasyon (maliyet) yönlü kriter olarak çalışmada kullanılmıştır. Aşağıda Tablo 2.'de analize dahil olan

bankalar ve kısaltmaları verilmiştir.

Tablo 2.: Analiz Kapsamındaki Bankalar ve Kısaltmaları

BANKALAR/KARAR BİRİMLERİ	KISALTMA
Türkiye Garanti Bankası	GARANTİ
QNB Finans Bank	QNB FİNANS
ING Bank	ING
Deniz Bank	DENİZ
Yapı ve Kredi Bankası	YAPI KREDİ
Türkiye İş Bankası	İŞ BANK
Şeker Bank	ŞEKER
Anadolu Bank	ANADOLU
Akbank	AK BANK
Türkiye Vakıflar Bankası	VAKIF
Türkiye Halk Bankası	HALK
T.C. Ziraat Bankası	ZİRAAT
Türkiye Ekonomi Bankası	TEB

3.1.CRITIC Yöntemi

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden biri olan CRITIC yöntemi karar verme sürecinde belirlenen kriterlerin önem ağırlıklarının objektif olarak belirlenmesi için geliştirilmiş bir yöntemdir (Akçakanat vd., 2018, 5).

CRITIC yöntemi literatüre Diakoulaki vd. tarafından literatüre 1995 yılında yaptıkları çalışmayla kazandırılmıştır. Birçok kriter barındıran Çok Kriterli Karar Verme problemleri için, kriterlerin değerlendirilmesi yapılırken objektif bir şekilde ağırlıklandırma yapan bir metottur (Diakoulaki, 1995).

Söz konusu yöntemin farkı ise, öznel olarak uzman görüşleriyle elde edilen sonuçların aksine, belirlenen kriterlerin standart saplarının ve korelasyonunun entegre bir şekilde kullanıldığı objektif bir metot olmasıdır (Ayçin, 2019, 76).

CRITIC yöntemi beş ayrı aşamayla oluşan bir analiz yöntemine sahiptir (Diakoulaki, 1995: 764-765; Ayçin, 2019: 77-78; Akçakanat

vd., 2018, 5-7):.

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

Yöntemin ilk aşamasında x_{ij} değerlerinden oluşan ve X ile simgelenen karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterilen şekilde oluşturulur.

$$X = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Normalizasyon işlemi maksimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (2), minimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (3)'ten yararlanılarak gerçekleştirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad \dots\dots\dots j=1,2,\dots,n \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad \dots\dots\dots j=1,2,\dots,n \quad (3)$$

3. Aşama: İlişki Katsayı Matrisini Oluşturulması

Değerlendirme kriterleri arasındaki ilişkilerin derecesini ölçmek üzere, doğrusal ilişki katsayılarından (ρ_{jk}) oluşan ilişki katsayı matrisi oluşturulur. İlişki katsayıları Eşitlik (4)'te gösterilen şekilde hesaplanır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j) \cdot (r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad j, k = 1,2,\dots,n \quad (4)$$

4. Aşama: C_j Değerlerinin Hesaplanması

CRITIC Yöntemi ÇKKV problemlerindeki bilgiyi, değerlendirme kriterlerinde bulunan zıtlık yoğunluğu (contrast intensity) ve çelişkilerden (conflicts) elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, her iki özelliği birleştiren ve j. kriterde bulunan toplam bilgiyi ifade eden C_j değerlerini hesaplayabilmek için Eşitlik (5) ve (6)'dan yararlanılmalıdır.

$$C_j = \sigma_j \cdot \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j=1,2,\dots,n \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m-1}} \quad (6)$$

5. Aşama: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Yöntemin son aşamasında Eşitlik (7) yardımıyla her bir kriterin C_j değerini, tüm kriterlerin C_j değerlerinin toplamına oranlayarak, kriterlerin ağırlık değerleri (w_j) elde edilir.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k} \quad (7)$$

3.2.Mairca Yöntemi

Bu yöntem Gigoviç vd. tarafından literatüre kazandırılan Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. Mairca (Multi Attributive İdeal-Real Comparative Analysis) yönteminin mantığı hem ideal hem de ampirik derecelendirmelerin aralarındaki boşlukları tanımlamaya dayanmasıdır. Kriterlerin her biri için boşlukların toplanmasıyla, alternatifleri için toplam boşluklar hesaplanır. Gerekli hesaplamalar sonucunda elde edilen boşluklar toplamı, boşlukları en az olan alternatif en iyi alternatif olarak seçilir (Gigoviç vd., 2016, 11; Pamucar vd., 2017, 58; Ayçın & Orçun, 2019, 182; Ayçın & Güçlü, 2020, 296).

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Mairca, yedi bölümden oluşmaktadır (Gigoviç vd., 2016, 11; Pamucar vd., 2017, 58; Ayçin, 2020, 5; Ayçin & Orçun, 2019, 182; Ayçin & Güçlü, 2020, 296).

3.2.1. Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin (X) Oluşturulması

Her bir alternatiften $[(A)]_i$ elde edilen kriter $[(C)]_j$ değerleri Eşitlik (8)'de gösterilmiştir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{matrix} \end{matrix} \quad (8)$$

3.2.2. Aşama: Alternatiflerin Önceliklerinin Belirlenmesi

Karar vericinin alternatif seçim sürecinde bir önceliğin olmaması yöntemin bir varsayımdır. m toplam alternatif sayısı olmak üzere i. alternatifin önceliği P_{Ai} Eşitlik (9)'da gösterilen şekilde hesaplanır.

$$P_{Ai} = \frac{1}{m}; \quad \sum_{i=1}^m P_{Ai} = 1 \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (9)$$

Karar verici her alternatife eşit uzaklıktadır. Bu nedenle bütün öncelikler Eşitlik (10)'da gösterildiği üzere, eşittir.

$$P_{A1} = P_{A2} = \dots = P_{Am} \quad (10)$$

3.2.3. Aşama: Teorik Derecelendirme Matrisinin (T_p) Oluşturulması

Matrisin elemanları (t_{pij}) Eşitlik (11)'de gösterildiği üzere, alternatiflerin öncelikleri (P_{Ai}) ile kriter ağırlıklarının (w_j) çarpılması ile hesaplanır.

$$T_p = \begin{bmatrix} P_{A1} \cdot w_1 & P_{A1} \cdot w_2 & \dots & P_{A1} \cdot w_n \\ P_{A2} \cdot w_1 & P_{A2} \cdot w_2 & \dots & P_{A2} \cdot w_n \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Am} \cdot w_1 & P_{Am} \cdot w_2 & \dots & P_{Am} \cdot w_n \end{bmatrix} \quad (11)$$

3.2.4. Aşama: Gerçek Derecelendirme Matrisinin (T_r) Tanımlanması

T_r matrisinin elde edilebilmesi için teorik derecelendirme matrisi T_p ile başlangıç karar matrisi X' ten faydalanılır. Matris elemanları, maksimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (12), minimizasyon yönlü kriterler için ise Eşitlik (13)'ten yararlanılarak hesaplanmalıdır.

$$t_{rij} = t_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^-}{x_{ij}^+ - x_{ij}^-} \right) \quad (12)$$

$$t_{rij} = t_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^+}{x_{ij}^- - x_{ij}^+} \right) \quad (13)$$

x_{ij}^+ kriterin alternatiften aldığı en büyük değeri ($x_{ij}^+ = \max(x_1, x_2, \dots, x_m)$), x_{ij}^- ise kriterin alternatiften aldığı en küçük değeri ($x_{ij}^- = \min(x_1, x_2, \dots, x_m)$) ifade etmektedir.

Hesaplamalar sonucunda elde edilecek olan Gerçek derecelendirme matrisi Eşitlik (14)'te gösterilmiştir.

$$T_r = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{bmatrix} t_{r11} & t_{r12} & \dots & t_{r1n} \\ t_{r21} & t_{r22} & \dots & t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{rm1} & t_{rm2} & \dots & t_{rmn} \end{bmatrix} & & & & \end{matrix} \quad (14)$$

3.2.5. Aşama: Toplam Boşluk Matrisinin (G) Hesaplanması

Boşluk Matrisi (G) Eşitlik (15) yardımıyla, teorik derecelendirme matrisi (T_p) ile gerçek derecelendirme matrisinin (T_r) farkı alınarak Eşitlik (16)'da gösterilen şekilde elde edilir.

$$g_{ij} = t_{pij} - t_{rij} \quad g_{ij} \in [0, \infty) \quad (15)$$

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} & \dots & g_{1n} \\ g_{21} & g_{22} & \dots & g_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & g_{m2} & \dots & g_{mn} \end{bmatrix} \quad (16)$$

3.2.6. Aşama: Toplam Boşluğun Alternatifler ile Tanımlanması

Eğer bir kriter (C_j) için bir alternatifin (A_i) teorik derecesi (t_{pij}) ile gerçek derecesi (t_{rij}) eşit ve sıfırdan farklı bir değer almışsa, boşluk sıfır olacaktır ($g_{ij} = 0$). Bu durumda bu kriter (C_j) için bu alternatif (A_i) ideal alternatif (A_i^+) olacaktır. Eğer bir kriter (C_j) için bir alternatifin (A_i) teorik derecesi (t_{pij}) ile gerçek derecesi (t_{rij}) sıfıra eşitse ($t_{pij} = t_{rij} = g_{ij} = 0$). Bu durumda bu kriter (C_j) için bu alternatif (A_i) en kötü alternatif (A_i^-) olacaktır.

3.2.7. Aşama: Alternatiflerin Nihai Kriter Fonksiyonlarının Değerinin (Q_i) Hesaplanması

Kriter fonksiyonlarının değeri, her bir alternatif için Eşitlik (17)'den yararlanılacak şekilde hesaplanır.

$$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij} \quad , \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (17)$$

Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanarak alternatiflerin sıralamaları elde edilir.

3.3. Analiz Sonuçları

Çalışmanın analizlerini gerçekleştirmek için öncelikle belirlenen yıllarda (2018-2019) çok kriterli karar verme yöntemlerinde sıkça kullanılan karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Bu matris diğer adımlar için analizin başlangıcı niteliğini taşır. Çalışmada analize dahil edilen mevduat bankalarının 2018-2019 yıllarına ilişkin

verilerinden derlenen karar matrisleri aşağıda Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3.: 2018 Yılı İçin Karar Matrisi

Karar Matrisi (2018)						
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	359477	223288	218058	46688	934	18338
QNB FİNANS	157416	94018	87090	14572	542	12276
ING	58519	38061	32339	7422	226	4520
DENİZ	137658	87176	84129	15544	711	11786
YAPI KREDİ	348044	211338	202549	39003	854	17577
İŞ BANK	416388	260195	245269	49721	1355	24570
ŞEKER	31321	20564	23089	2377	273	3571
ANADOLU	14263	9712	10940	2321	112	1644
AK BANK	327642	185125	188391	43809	781	13367
VAKIF	331356	221547	179408	28350	951	16767
HALK	378422	250629	248855	29021	994	18781
ZİRAAT	537156	3700946	331066	57401	1773	24647
TEB	96997	63999	64217	9739	503	9847

Kaynak: Yazar tarafından TBB veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 4.: 2019 yılı İçin Karar Matrisi

Karar Matrisi (2019)						
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	391152	251165	248751	53776	912	18784
QNB FİNANS	181681	118972	105626	16685	525	12087
ING	57145	34707	39208	8231	210	3733
DENİZ	156478	105801	100299	17720	708	12729
YAPI KREDİ	387496	240464	222790	41188	846	16631
İŞ BANK	468059	289244	295922	58873	1271	24053
ŞEKER	30596	21822	24548	1977	238	3265
ANADOLU	17588	12861	13629	2777	113	1662
AK BANK	360501	203834	224055	54382	771	12750
VAKIF	419426	292091	251531	33026	943	16835
HALK	457045	309208	297734	32197	1006	18967
ZİRAAT	649756	447938	447251	70065	1758	24563
TEB	107350	69218	72194	9721	471	8954

Kaynak: Yazar tarafından TBB veri tabanından derlenmiştir.

CRITIC ve Mairca yöntemlerinde kullanılmak üzere, analizin birinci kısmında mevduat bankalarının finansal performans ölçümünde kullanılan kriterlerin önem ağırlıkları CRITIC yöntemi yardımıyla hesaplanmıştır. Söz konusu yöntemin birinci kısmında Tablo 2’de ve Tablo 3’te oluşturulan karar matrisleri eşitlik [3]’den faydalanarak normalize işlemine tabi tutulmuş ve uygulama sonrası normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur. Aşağıdaki Tablo 5 ve Tablo 6’da Normalize edilmiş karar matrisleri yer almaktadır.

Tablo 5.: Normalize Edilmiş Karar Matrisi 2018

Normalize Karar Matrisi						
Kriter yönü	maks	maks	maks	maks	min	min
Konutlar/Kriterler	Toplam Aktifler	Toplam Krediler ve Alacaklar	Toplam Mevduatlar	Toplam Özkaynaklar	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı
GARANTİ	0,660	0,058	0,647	0,806	0,340	0,942
QNB FİNANS	0,274	0,023	0,238	0,222	0,726	0,977
ING	0,085	0,008	0,067	0,093	0,915	0,992
DENİZ	0,236	0,021	0,229	0,240	0,764	0,979
YAPI KREDİ	0,638	0,055	0,599	0,666	0,362	0,945
İŞ BANK	0,769	0,068	0,732	0,861	0,231	0,932
ŞEKER	0,033	0,003	0,038	0,001	0,967	0,997
ANADOLU	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000
AK BANK	0,599	0,048	0,554	0,753	0,401	0,952
VAKIF	0,606	0,057	0,526	0,473	0,394	0,943
HALK	0,696	0,065	0,743	0,485	0,304	0,935
ZİRAAT	1,000	1,000	1,000	1,000	0,000	0,000
TEB	0,158	0,015	0,166	0,135	0,842	0,985

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Tablo 6.: Normalize Edilmiş Karar Matrisi 2019

Normalize Karar Matrisi						
Kriter yönü	maks	maks	maks	maks	min	min
Konutlar/ Kriterler	Toplam Aktifler	Toplam Krediler ve Alacaklar	Toplam Mevduatlar	Toplam Özkaynaklar	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı
GARANTİ	0,591	0,548	0,542	0,761	0,409	0,452
QNB FİNANS	0,260	0,244	0,212	0,216	0,740	0,756
ING	0,063	0,050	0,059	0,092	0,937	0,950
DENİZ	0,220	0,214	0,200	0,231	0,780	0,786
YAPI KREDİ	0,585	0,523	0,482	0,576	0,415	0,477
İŞ BANK	0,713	0,635	0,651	0,836	0,287	0,365
ŞEKER	0,021	0,021	0,025	0,000	0,979	0,979
ANADOLU	0,000	0,000	0,000	0,012	1,000	1,000
AK BANK	0,542	0,439	0,485	0,770	0,458	0,561
VAKIF	0,636	0,642	0,549	0,456	0,364	0,358
HALK	0,695	0,681	0,655	0,444	0,305	0,319
ZİRAAT	1,000	1,000	1,000	1,000	0,000	0,000
TEB	0,142	0,130	0,135	0,114	0,858	0,870

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Sonraki adımda doğrusal ilişki katsayılarından (ρ_{jk}) oluşan ilişki katsayı matrisi Eşitlik (4)'ten yararlanılarak Tablo 5'te gösterilen şekilde oluşturulur.

Tablo 7.: Kriterler Arası Korelasyon Matrisi 2018

Kriterler Arası Korelasyon						
Kriterler	Toplam Aktifler	Toplam Krediler ve Alacaklar	Toplam Mevduatlar	Toplam Özkaynaklar	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı
Toplam Aktifler	1,0000	0,5923	0,9953	0,9583	-	-0,5923
Toplam Krediler ve Alacaklar	0,5923	1,0000	0,6128	0,5527	-	-1,0000
Toplam Mevduatlar	0,9953	0,6128	1,0000	0,9457	-	-0,6128
Toplam Özkaynaklar	0,9583	0,5527	0,9457	1,0000	-	-0,5527
Şube Sayısı	-1,0000	-0,5923	-0,9953	-0,9583	1,0000	0,5923
Çalışan Sayısı	-0,5923	-1,0000	-0,6128	-0,5527	0,5923	1,0000

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Tablo 8.: Kriterler Arası Korelasyon Matrisi 2019

Kriterler Arası Korelasyon						
Kriterler	Toplam Aktifler	Toplam Krediler ve Alacaklar	Toplam Mevduatlar	Toplam Özkaynaklar	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı
Toplam Aktifler	1,0000	0,9944	0,9949	0,9274	-	-0,9944
Toplam Krediler ve Alacaklar	0,9944	1,0000	0,9942	0,8938	-	-1,0000
Toplam Mevduatlar	0,9949	0,9942	1,0000	0,9231	-	-0,9942
Toplam Özkaynaklar	0,9274	0,8938	0,9231	1,0000	-	-0,8938
Şube Sayısı	-1,0000	-0,9944	-0,9949	-0,9274	1,0000	0,9944
Çalışan Sayısı	-0,9944	-1,0000	-0,9942	-0,8938	0,9944	1,0000

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Yöntemin son adımında Eşitlik (5) ve (6) yardımıyla her bir kriter için C_j değerleri hesaplanır. C_j değerleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9.: 2018 ve 2019 C_j Değerleri

C_j						
C_j 2018	1,3127	1,2994	1,2989	1,4160	2,5802	1,9260
C_j 2019	1,3015	1,2727	1,2364	1,3902	2,5287	2,4413

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Son olarak ise Eşitlik (7) kullanılarak tüm kriterler için önem ağırlıkları hesaplanır. CRITIC yöntemi ile elde edilen sonuçlar Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10.: CRITIC önem ağırlıkları 2018-2019

W_j						
W_j 2018	0,1335	0,1321	0,1321	0,1440	0,2624	0,1959
W_j 2019	0,1280	0,1251	0,1216	0,1367	0,2486	0,2400

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Tablo 11 ve 12’de görüldüğü gibi CRITIC metodu ile hesaplanan kriter ağırlıklarına bakıldığında, 2018 yılı için en önemli kriter ağırlığı C5 olduğu görülmektedir. İkinci en önemli kriter ağırlığı ise C6 olurken sonrasında sırasıyla C4, sonrasında eşit değerler alan C3ve C2 ve en son olarak C1 şeklinde belirlenmiştir.

Aynı şekilde 2019 yılına bakıldığında ise en önemli kriter ağırlığı C5 olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında ikinci en önemli kriter ağırlığı ise C6 olurken, devamında sırasıyla C4, C1, C2 ve en son olarak C3 olarak belirlenmiştir.

Böylelikle çalışmanın ilk aşaması CRITIC yöntemiyle kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplanmasıyla son bulmuştur. Çalışmanın ikinci aşamasında Mairca yöntemiyle mevduat bankalarının finansal performanslarının ölçüm analizine geçilmiştir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinin hemen hemen hepsinde kullanılan karar matrisinin Mairca yönteminde de kullanılması gerektiği için Tablo 3 ve Tablo 4’te 2018-2019 yılları için oluşturulan karar matrisleri burada da kullanılmıştır.

Bir sonraki adımda ise, karar alternatiflerinin öncelikleri eşitlik [6] yardımıyla $P_{Ai} = \frac{1}{13} = 0,08$ olarak bulunmuştur. Uygulamanın bir sonraki adımında ise eşitlik [11]'den faydalanarak teorik derecelendirme matrisi elde edilerek 2018 yılı için Tablo 11'da 2019 yılı için Tablo 12'de aşağıda gösterilmiştir. Burada CRITIC yöntemiyle 2018-2019 yılları için hesaplanan kriter önem ağırlıkları hesaplamaya eklenmiştir.

Tablo 11.: Hesaplanan Teorik Derecelendirme Matrisi 2018

Teorik Derecelendirme Matrisi (2018) (Tp)						
2018	maks	maks	maks	maks	min	min
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
QNB FİNANS	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
ING	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
DENİZ	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
YAPI KREDİ	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
İŞ BANK	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
ŞEKER	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
ANADOLU	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
AK BANK	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
VAKIF	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
HALK	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
ZİRAAT	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015
TEB	0,010	0,010	0,010	0,011	0,020	0,015

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

**Tablo 12.: Hesaplanan Teorik Derecelendirme Matrisi
2019**

Teorik Derecelendirme Matrisi (2019) (Tp)						
2019	maks	maks	maks	maks	min	min
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
QNB FİNANS	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
ING	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
DENİZ	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
YAPI KREDİ	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
İŞ BANK	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
ŞEKER	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
ANADOLU	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
AK BANK	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
VAKIF	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
HALK	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
ZİRAAT	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018
TEB	0,010	0,010	0,009	0,011	0,019	0,018

Kaynak: Yazarın hesaplamaları.

Teorik derecelendirme matrisi oluşturulduktan sonra yöntemin bir sonraki diğer adımında ise, eşitlik [10]'da gösterildiği gibi gerçek derecelendirme matrisi hesaplanmıştır. Çalışmanın amacında da söylendiği üzere mevduat bankalarının finansal performans hesaplanmasında kullanılan kriterlerin ilk dördü olan C1, C2, C3, C4 kriterleri çalışmanın fayda yönlü/maksimizasyon yönlü kriterlerini oluştururken; C5 ve C6 kriterler ise çalışmanın maliyet yani minimizasyon yönlü kriterlerini oluşturmaktadır. Maksimizasyon yönlü kriterler için eşitlik [14]'den minimizasyon yönlü kriterler için ise eşitlik [15]'den faydalanılmıştır. Aşağıda Tablo 13'te ve Tablo 14'de 2018-2019 gerçek derecelendirme matrisinin değerleri hesaplanıp verilmiştir.

Tablo 13.: Hesaplanan Gerçek Derecelendirme Matrisi 2018

Gerçek Derecelendirme Matrisi (Tr)						
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	0,007	0,001	0,007	0,009	0,010	0,004
QNB FİNANS	0,003	0,000	0,002	0,002	0,015	0,008
ING	0,001	0,000	0,001	0,001	0,019	0,013
DENİZ	0,002	0,000	0,002	0,003	0,013	0,008
YAPI KREDİ	0,007	0,001	0,006	0,007	0,011	0,005
İŞ BANK	0,008	0,001	0,007	0,010	0,005	0,000
ŞEKER	0,000	0,000	0,000	0,000	0,018	0,014
ANADOLU	0,000	0,000	0,000	0,000	0,020	0,015
AK BANK	0,006	0,000	0,006	0,008	0,012	0,007
VAKIF	0,006	0,001	0,005	0,005	0,010	0,005
HALK	0,007	0,001	0,008	0,005	0,009	0,004
ZİRAAT	0,010	0,010	0,010	0,011	0,000	0,000
TEB	0,002	0,000	0,002	0,001	0,015	0,010

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Tablo 13.: Hesaplanan Gerçek Derecelendirme Matrisi 2019

Gerçek Derecelendirme Matrisi (Tr)						
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	0,006	0,005	0,005	0,008	0,010	0,005
QNB FİNANS	0,003	0,002	0,002	0,002	0,014	0,010
ING	0,001	0,000	0,001	0,001	0,018	0,017
DENİZ	0,002	0,002	0,002	0,002	0,012	0,010
YAPI KREDİ	0,006	0,005	0,005	0,006	0,011	0,006
İŞ BANK	0,007	0,006	0,006	0,009	0,006	0,000
ŞEKER	0,000	0,000	0,000	0,000	0,018	0,017
ANADOLU	0,000	0,000	0,000	0,000	0,019	0,018
AK BANK	0,005	0,004	0,005	0,008	0,011	0,010
VAKIF	0,006	0,006	0,005	0,005	0,009	0,006
HALK	0,007	0,007	0,006	0,005	0,009	0,005
ZİRAAT	0,010	0,010	0,009	0,011	0,000	0,000
TEB	0,001	0,001	0,001	0,001	0,015	0,013

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Bu aşamanın da tamamlanmasıyla beraber uygulamanın diğer bir

adımı olan beşinci adımına geçilip eşitlik [14] yardımıyla hesaplanan 2018-2019 yılları için toplam boşluk matrisi elde edilmiştir. Elde edilen boşluk matrisinin değerleri ise aşağıda 2018-2019 yılları için Tablo 15 ve Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 14.: Hesaplanan Boşluk Matrisi 2018

Boşluk Matrisi (G)						
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	0,003	0,010	0,004	0,002	0,010	0,011
QNB FİNANS	0,007	0,010	0,008	0,009	0,005	0,007
ING	0,009	0,010	0,009	0,010	0,001	0,002
DENİZ	0,008	0,010	0,008	0,008	0,007	0,007
YAPI KREDİ	0,004	0,010	0,004	0,004	0,009	0,010
İŞ BANK	0,002	0,009	0,003	0,002	0,015	0,015
ŞEKER	0,010	0,010	0,010	0,011	0,002	0,001
ANADOLU	0,010	0,010	0,010	0,011	0,000	0,000
AK BANK	0,004	0,010	0,005	0,003	0,008	0,008
VAKIF	0,004	0,010	0,005	0,006	0,010	0,010
HALK	0,003	0,010	0,003	0,006	0,011	0,011
ZİRAAT	0,000	0,000	0,000	0,000	0,020	0,015
TEB	0,009	0,010	0,008	0,010	0,005	0,005

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Tablo 15.: Hesaplanan Boşluk Matrisi 2019

Boşluk Matrisi (G)						
Alternatifler/Bankalar	C1	C2	C3	C4	C5	C6
GARANTİ	0,004	0,004	0,004	0,003	0,009	0,014
QNB FİNANS	0,007	0,007	0,007	0,008	0,005	0,008
ING	0,009	0,009	0,009	0,010	0,001	0,002
DENİZ	0,008	0,008	0,007	0,008	0,007	0,009
YAPI KREDİ	0,004	0,005	0,005	0,004	0,009	0,012
İŞ BANK	0,003	0,004	0,003	0,002	0,013	0,018
ŞEKER	0,010	0,009	0,009	0,011	0,001	0,001
ANADOLU	0,010	0,010	0,009	0,010	0,000	0,000
AK BANK	0,005	0,005	0,005	0,002	0,008	0,009
VAKIF	0,004	0,003	0,004	0,006	0,010	0,012
HALK	0,003	0,003	0,003	0,006	0,010	0,014
ZİRAAT	0,000	0,000	0,000	0,000	0,019	0,018
TEB	0,008	0,008	0,008	0,009	0,004	0,006

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Boşluk matrisinin değerleri hesaplandıktan sonra uygulamanın son adımında ise, yine en son hesaplanan boşluk matrislerinden faydalanıp, karar birimlerinin son kriter fonksiyonları hesaplanmıştır. Bu hesaplama yapılırken eşitlik [15]'den yararlanılmıştır. İlgili değerler eşitlik [15] yardımıyla hesaplandıktan sonra ise, son (nihai) kriter fonksiyon değerleri Mairca yöntemini tanıtırken bahsi geçtiği gibi küçükten büyüğe sıralanıp mevduat bankalarının finansal performanslarına ait sıralama yapılmıştır. Aşağıda Tablo 16'de hesaplanan son fonksiyon değerleri ve 2018-2019 yıllarına ilişkin finansal performans değerleri verilmiştir.

Tablo 16.: Son Fonksiyon Değerleri ve Bankaların Sıralamaları.

2018			2019		
Bankalar	Qi	Sıralama	Bankalar	Qi	Sıralama
GARANTİ	0,039731	3	GARANTİ	0,03827	3
QNB FİNANS	0,045937	10	QNB FİNANS	0,043372	11
ING	0,042289	6	ING	0,039515	8
DENİZ	0,047975	13	DENİZ	0,046656	13
YAPI KREDİ	0,040556	4	YAPI KREDİ	0,038564	4
İŞ BANK	0,046236	11	İŞ BANK	0,042848	10
ŞEKER	0,044129	8	ŞEKER	0,041444	9
ANADOLU	0,041672	5	ANADOLU	0,039211	6
AK BANK	0,036867	2	AK BANK	0,033729	1
VAKIF	0,04438	9	VAKIF	0,038858	5
HALK	0,042878	7	HALK	0,039476	7
ZİRAAT	0,035251	1	ZİRAAT	0,037589	2
TEB	0,046839	12	TEB	0,044272	12

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları.

Yukarıda tablo 16'da görüldüğü üzere mevduat bankalarının finansal performanslarına ilişkin yapılan ilgili hesaplamalar ve sıralamalar sonucunda, 2018 yılına ait sonuçlar incelendiğinde analize giren bankalar arasında en iyi finansal performansı gösteren banka, T.C. ZİRAAT BANKASI olarak tespit edilmiştir. Aynı dönemde en iyi ikinci finansal performansı gösteren banka ise AK BANK olarak tespit

edilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre sırasıyla üçüncü ve dördüncü en iyi finansal performansla sahip bankalar ise GARANTİ BANKASI ve YAPI KREDİ BANKASI olarak belirlenmiştir.

2019 yılına ait sonuçlar incelendiğinde ise analize giren bankalar arasında en iyi finansal performansı gösteren banka, bir önceki dönemde ikinci sırada olan AK BANK olarak tespit edilmiştir. Yine aynı dönemde en iyi ikinci finansal performansı gösteren banka ise bir önceki dönem birinci sırada yer alan T.C. ZİRAAT BANKASI olarak tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre sırasıyla üçüncü ve dördüncü en iyi finansal performansla sahip bankalar ise GARANTİ BANKASI ve YAPI KREDİ BANKASI olarak belirlenmiştir.

İncelenen dönemler arasında en kötü finansal performansı gösteren bankalar 2018 yılı ve 2019 yıllarında sırasıyla DENİZ BANK ve TEB olarak tespit edilmiştir. DENİZ BANK her iki yılda da on üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Aynı Şekilde TEB bankasının da her iki yılda da on ikinci sırada olduğu belirlenmiştir. İncelenen dönemler arasında (2018-2019) en istikrarlı bankalar, diğer bir ifadeyle sıralamaları deĐiŐmeyen bankalar ise 2018 yılı ve 2019 yıllarında üçüncü sırada olan GARANTİ BANKASI ile, 2018 yılı ve 2019 yıllarında dördüncü olan YAPI KREDİ bankaları olarak belirlenmiştir.

4.Sonuç

En önemli aracı kurumlar olarak bilinen finansal sistemin sac ayağı olan bankalar, üstlendikleri köprü görevi sayesinde sermaye piyasaları ile reel sektörü bağlama fonksiyonuna sahiptir. Bankacılık sektörünün belirli aralıklarla finansal performanslarının ölçülmesi hem krllik hem de rekabet açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı 2018-2019 dönemi için Türkiye genelinde yüz ve zeri Őubeye sahip olan mevduat bankalarının finansal performanslarını çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan CRITIC ve Mairca ile ölçüp sıralamaktır. Dolayısıyla bu kriteri sağlayan on üç adet mevduat bankası çalışmanın analizine dahil

edilmiştir. Söz konusu bankaların finansal performanslarının ölçümünde kullanılan kriterler ise; Toplam Aktifler, Toplam Krediler ve Alacaklar, Toplam Mevduatlar, Toplam Öz kaynaklar, Şube Sayısı ve Personel Sayısı olarak belirlenmiştir.

İlk adım olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden (ÇKKV) objektif grubun içinde yer alan CRITIC yöntemi yardımı ile analizde kullanılan kriterlerin önem ağırlıkları tespit edilmiştir. Kriterlerin önem ağırlıkları CRITIC yöntemi yardımıyla hesaplandıktan sonra çalışmanın performans analizi kısmının ikinci adımı olan Mairca yöntemi ile mevduat bankalarının finansal performansları hesaplanmıştır.

2018 yılına bakıldığında analize giren bankalar arasında en iyi finansal performansı gösteren banka, T.C. Ziraat Bankası olarak tespit edilmiştir. Aynı dönemde en iyi ikinci finansal performansı gösteren banka ise Ak Bank olarak tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre sırasıyla üçüncü ve dördüncü en iyi finansal performansa sahip bankalar ise Garanti Bankası ve Yapı Kredi Bankası olarak belirlenmiştir.

2019 yılına gelindiğinde ise analize giren bankalar arasında en iyi finansal performansı gösteren banka, bir önceki dönemde ikinci sırada olan Ak Bank olarak tespit edilmiştir. Yine aynı dönemde en iyi ikinci finansal performansı gösteren banka ise bir önceki dönem birinci sırada yer alan T.C. Ziraat Bankası olarak tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre sırasıyla üçüncü ve dördüncü en iyi finansal performansa sahip bankalar ise Garanti Bankası ve Yapı Kredi Bankası olarak belirlenmiştir. İncelenen dönemler arasında en kötü finansal performansı gösteren bankalar 2018 yılı ve 2019 yıllarında sırasıyla Deniz Bank ve TEB olarak tespit edilmiştir. Deniz Bank her iki yılda da on üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Aynı şekilde TEB bankasının da her iki yılda da on ikinci sırada olduğu belirlenmiştir.

Literatürde diğeri bir çalışma olan Ayçin ve Orçun (2019) sonuçlarına bakıldığında incelenen dönemlerde 2016-2017'de de en iyi finansal performansa sahip banka ziraat bankası olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise 2018 yılında en iyi finansal performansa sahip banka Ziraat Bankası olurken 2019 yılında ise en iyi finansal performansa sahip banka Ak Bank olarak tespit edilmiştir. Ayçin ve Orçun (2019) sonuçlarına bakıldığında incelenen dönemlerde 2016-2017'de de en kötü finansal performansa sahip banka Vakıflar Bankası olurken, bu çalışmada ise 2018 yılı ve 2019 yıllarında sırasıyla Deniz Bank ve TEB olarak tespit edilmiştir. Çalışma hem bu yönüyle hem de yöntem bakımından farklılığını belli etmektedir.

Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre bir durum tespiti yapmak gerekirse, bankaların mevduatları daha iyi bir şekilde optimum yatırım sahalarına kanalize etmeleri gerektiği söylenebilir. Bu sayede hem finansal olarak hem de ekonomik olarak bankacılık sektörünün kendisinin ve ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Şube ve personel sayısının optimum düzeye getirilerek bankacılık sisteminin tabana yayılıp daha fazla müşteriye ulaşmasının, bankaların aktif bir şekilde ulusal ve uluslararası boyutta rekabet edebilir duruma getireceği düşünülmektedir.

Ulusal literatüre bakıldığında Mairca yöntemi ile ilgili çok az sayıda çalışma bulunduğundan, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda daha farklı alanlarda CRITIC ve Mairca yöntemlerinin bir arada kullanılabileceği çalışmalara yer verilebilir. Bankaların finansal performansları farklı Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Mairca yöntemi bir arada kullanılarak, sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilebilir. Yöntem ve Kriter seçimlerinden kaynaklı olarak sonuçların değişeceği de göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Kaynakça

- Akçakanat, Özen. Aksoy, Esra. & Teker, Türker. "CRITIC ve MDL Temelli EDAS yöntemi ile TR-61 Bölgesi Bankalarının Performans Değerlendirmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/32, (2018), 1-24.
- Altınırnak, Serpil., & Gül, Yavuz., "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Mevduat Bankalarının Finansal Durumlarının CAMELS Analizi İle Değerlendirilmesi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (YEAD)*, 17/1, (2019), 222-243.
- Ayçin, Ejder. "Çok Kriterli Karar Verme: *Bilgisayar Uygulamalı Çözümler*". Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Ayçin, Ejder., & GÜÇLÜ, Pembe., "BİST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve Mairca Yöntemleri ile Değerlendirilmesi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85, (2020), 287-312.
- Ayçin, Ejder., & ORÇUN, Çağatay., "Mevduat Bankalarının Performanslarının Entropi ve Mairca Yöntemi ile Değerlendirilmesi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/42, (2019), 175-194
- Ayçin, Ejder., "Personel Seçim Sürecinde Critic ve Mairca Yöntemlerinin Kullanılması". *İşletme Dergisi*, 1/1, (2020), 1-12.
- Bağcı Haşim., & Rençber, Ömer Faruk., "Kamu Bankaları ve Halka Açık Özel Bankaların Promethee Yöntemi İle Kârlılıklarının Analizi". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/1, (2014), 39-47.
- BEKTAŞ, Selahattin. & Seki, İsmail., "Türk Bankacılık Sistemindeki Katılım Bankaları İle Mevduat Bankalarının Rekabet Gücü

Bakımından Karşılaştırılması”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (YEAD)*, 16/4, (2018), 197-215.

Diakoulaki, D. Mavrotas, G. & Papayannakis, L. “Determining objective weights in multiple criteria problems: *The critic method*.” *Computers & Operations Research*, 22(7), (1995). 763-770.

Dinçer, Hasan. & Görener, Ali. “Analitik Hiyerarşi Süreci ve VİKOR Tekniği İle Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/19, (2011), 109-127.

Doğan, Mesut. “Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: *Türkiye Örneği*”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 58, (2013), 175-188.

Gezen, Aslı. “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Entropi ve WASPAS Yöntemleri İle Performans Analizi”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 84, (2019), 213-232.

Gigović, L. vd. “The Combination Of Expert Judgment And GIS-MAIRCA Analysis For The Selection Of Sites For Ammunition Depots”. *Sustainability*, 8/4, (2016), 1-30.

Gündoğdu, Aysel. “Türkiye’de Mevduat Bankalarının CAMELS Analizi”. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi, (BAFAD)*, 4/2, (2017), 26-43.

Kabakçı, Cengiz Çağrı. & Sarı, Emre Bilgin. “Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Performansın Tercih Seçim Endeksi (PSI) Yöntemiyle Analizi”. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4/3, (2019), 370-383.

Pamuçar, D. vd. “Novel Approach To Group Multi-Criteria Decision Making Based On Interval Rough Numbers: *Hybrid DEMATEL-ANP-MAIRCA Model*”. *Expert Systems With Applications*, 88,

(2017), 58-80.

Pamucar, Dragan. "Selection Of Railway Level Crossing For Investing In Security Equipment Using Hybrid Dematel-Maric Model". *XVI International Scientific-Expert Conference On Railways, Serbia, Nis, October, 09.10.2014.*

Sarı, Tuğba. "Banka Performans Ölçümünde Topsis ve Promethee Yöntemlerinin Karşılaştırılması". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34/1, (2019), 99-117.*

Seyrek, Halil İbrahim. "Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği İle Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar. 4/2, (2010), 67-84.*

TBB. (2019). *Bankalarımız Kitabı 2018*, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> Erişim Tarihi [04.20.2020].

TBB. (2020). *Bankalarımız Kitabı 2019*, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> Erişim Tarihi [04.20.2020].

Tezergil, Seher A. "Vikor Yöntemiyle Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34/1, (2016), 357-373.*

Toraman, Cengiz. Ata, H. Ali. & Buğan, M. Fatih., "Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Performans Analizi". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16/2, (2015), 301-310.*

Ünal, Esra Aydın. "Özel Sermayeli Ticari Bankaların Finansal Performanslarının SD ve WASPAS Yöntemleri İle Ölçülmesi". *Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 4/3, (2019), 384-400.*

Selahattin BEKTAŞ

Yetkin, Fikret, & Sandalcılar, Ali Rıza. "Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkileri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7, (2018), 43-65.

MARKET SEEKING & STRATEGY DEVELOPMENT IN WEST AND NORTH AFRICAN COUNTRIES: A TURKISH FAMILY BUSINESS EXPERIENCE

Esra DİL*

Souleymane BINDJO**

Abstract

This study aims to reveal the situation of small-scale family businesses that are looking for a market in Western and North African countries and want to realize their growth strategies in this region, and to develop solutions for their growth problems. For this purpose, the market development stages of the selected ABC Company¹ were evaluated within the scope of action research. One of the researchers worked in the company within the scope of UPEP² (Üniversiteden Pazar Elçiliğine Projesi -From University to the Market Ambassador Project) in the field to conduct action research, while the other researcher supervised the process academically. Inherent in action research is an approach to find a solution to the problem of the unit that is the subject of the research. The researchers analyzed the market search and development strategies of the company subject to the research and seek solutions for their growth problems. As a result of the research, it is concluded that the example ABC Company, which wants to be effective in these markets, will follow the stage model while opening up to international markets, and will be more effective in terms of penetration into the market. The literature that this result is suitable for small-scale family businesses that are in search of similar support has been supported.

Anahtar Kelimeler: Internationalization, Strategic Management, Action Research, Family Business.

---

*Assist. Prof., Sakarya University, Business School, International Trade Department, esradil@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8593-5387

**Dharma Tük. Mad. San ve Tic. Ltd. Şti, sbindjo@yahoo.fr, ORCID: 0000-0002-3582-1779

¹ In this research, private data of the firm such as company name, brand name, and names of the managers are anonymized due to ethical considerations.

² UPEP (Üniversiteden Pazar Elçiliğine Projesi -From University to the Market Ambassador Project) is an innovating program set up by the international trade department of Sakarya University to help foreign students getting work experiences, and also help the company to develop their international trade toward targeting markets.

Batı ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Pazar Arayışları ve Strateji Geliştirme: Bir Türk Aile İşletmesi Tecrübesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, örnek bir işletmeyi temel alarak, Batı ve Kuzey Afrika ülkelerinde pazar arayışı içinde olan ve büyüme stratejilerini bu bölgede gerçekleştirmek isteyen küçük ölçekli aile işletmelerinin durumunu ortaya koymak ve büyüme sorunlarına çözüm önerisi geliştirmektir. Bu amaçla, seçilen örnek ABC İşletmesi'nin³ pazar geliştirme aşamaları eylem araştırması kapsamında değerlendirilmiştir. Eylem araştırması yapabilmek için araştırmacılardan biri sahada UPEP⁴ (Üniversiteden Pazar Elçiliğine Projesi) kapsamında firmada çalışırken, diğer araştırmacı sürece akademik olarak nezaret etmiştir. Eylem araştırmalarının doğasında, araştırmaya konu olan birimin sorununa çözüm bulmaya yönelik bir yaklaşım yer almaktadır. Araştırmacılar, araştırmaya konu edilen firmanın pazar arama ve geliştirme stratejilerini analiz ederek, büyüme sorunlarına çözüm aramıştır. Araştırma sonucunda, bu pazarlarda etkin olmak isteyen örnek ABC işletmesinin uluslararası pazarlara açılırken aşamalı modeli takip etmesinin, pazara nüfuz bakımından daha etkili olacağı sonucuna varılmıştır. Bu sonucun, benzer arayış içinde olan küçük ölçekli aile işletmeleri için de uygun olduğuna ilişkin literatür desteklenmiştir.

Keywords: Uluslararasılaşma, Stratejik Yönetim, Eylem Araştırması, Aile İşletmesi.

1. Introduction

Globalization and the development of technology have positively contributed to a large number of aspects in society (Archibugi & Pietrobelli, 2003). Companies that provide services to their

---

³ Bu çalışmada araştırmaya konu edilen işletmenin, şirket adı, marka adı ve yöneticilerin isimleri gibi özel verileri etik nedenlerle anonimleştirilmiştir.

⁴ UPEP (Üniversiteden Pazar Elçiliğine Projesi) Sakarya Üniversitesi'nin uluslararası ticaret bölümü tarafından yabancı öğrencilerin iş tecrübesi kazanmalarına yardımcı olmak ve aynı zamanda şirketin hedef pazarlara yönelik uluslararası ticaretlerini geliştirmelerine yardımcı olmak için oluşturduğu yenilikçi bir programdır

customers are now not limited to their physical locations, being able to successfully conduct their operations on the internet. Various organizations in modern society, consequently, are also taking advantage of both globalization and technological development aspects (Hamdi, 2013; Ionescu & Dumitru, 2015). The companies that previously considered that they can work in one location only due to the additional difficulties that arise from managing several subsidiaries are now considering such decisions due to the increased simplicity of contacting regional managers they employ in other regions. Besides, if the aspect of whether the provided services are suitable for the international market was a concerning one, the globalization has positively influenced the awareness of the general population of a wide range of services (Auranen, 2013), providing almost every organization with a possibility of finding their target population in the new markets. Finally, as people in the modern society can travel and move from one country to another much easier than they could a century or several ago, the companies in the modern society are less concerned about lack of potential customers when they open subsidiaries in new locations.

On the other hand, even though a large number of aspects have contributed to the internationalization of the companies in the modern society, still such a decision cannot be made easily. The companies that are planning to start targeting foreign markets need to conduct thorough research and establish a sufficient marketing strategy for potential internationalization. Consequently, for the particular study, the Turkey-based family company, ABC, has been chosen. The purpose of the study is, therefore, to perform an analysis of the mentioned Turkish family business and assess the internationalization strategy it has chosen to target West and North African regions. The particular company has been chosen since one of the researchers has personally been working in the organization. He was admitted in the company through UPEP program (Üniversiteden

Pazar Elçiliğine Projesi -an innovating program set up by the international trade department of Sakarya University to help foreign students getting work experiences, and also help a company to develop their international trade toward targeting markets). With the duties, he has been assigned to being related to the internationalization of ABC in the mentioned regions. Therefore, as the researchers witnessed some of the problems associated with the internationalization strategy of the company in West and North African regions, the decision of conducting more thorough research on the issue of what aspects can be changed to make the internationalization strategy of the company more effective in the particular regions has been made.

The purpose of this study is to perform an analysis of a Turkish family business, represented by ABC, and identify whether the internationalization strategy chosen by the company to start targeting North and West African regions has been effective. It can be stated that despite the growing interest of researchers in the family business in recent years (Pukall & Calabro, 2014; Kontinen & Ojala, 2010; Zaniewska, 2013), there are still some gray areas in some aspects of its internationalization process. Consequently, both external and internal factors that influence the operational processes of the chosen organization will be analyzed, based on which the subsequent internationalization strategy will be created.

Based on the research objective of the study, several research questions have been identified. Since there is a necessity of analyzing ABC to develop a suitable internationalization strategy first, the experience of the company on targeting other regions need to be assessed, as some of the flaws of the company in its internationalization strategy can be identified based on its prior experience in such a matter. The internal and external factors that may have an influence on the internationalization process of the company have to be also assessed, reflecting the “performing an analysis of a Turkish family business, represented by ABC” part of the

research objective. In order to perform the “identifying whether the internationalization strategy chosen by the company to start targeting North and West African regions has been effective” part of the research objective, there is a need of assessing the effectiveness of internationalization strategies that were implemented by the other family and non-family companies in both the international market and West and North African regions specifically.

The issue of internationalization of a family company in West and North African regions is worth investigating. Researching the chosen issue of this study is important for both the chosen company and the researcher, as the former will be provided with an approximate assessment on how its internationalization strategy can be modified to be more effective, whereas the latter will have valuable experience in identifying the suitable internationalization strategies for the companies that are willing to target West and North African regions. More, this topic may open the target region market for thousands of Turkish companies willing to go to Africa and facing the same issue of how to make it and with which strategies. Also, although the chosen company, ABC, produces and provides salt-related goods to its customers, which can be considered as a product that is required in all the regions, there is a strong need of determining a whether the internationalization strategy used by the company to enter North and West African regions are effective.

1.1. Specifics of Internationalization of a Family Business

The internationalization of family businesses, that traditionally operated in domestic markets, is developing into a significant year research area (Zaniewska, 2013). Since family firms differ from non-family firm's internationalization process of family companies should be investigated as separate entities. The presence of the family business in a decision-making process affects the number of networks, the speed, and the choice of some pathway of

internationalization (Rastorgueva, 2014). According to the research study conducted by Pukall and Calabro (2014), the internationalization process of family companies is often negatively affected by the aspect that "owning families try to retain as much control over the company as possible while preserving the wealth for future generations". Consequently, due to the fact the internationalization process presumes that a company starts operating in other geographic regions, family firms tend to ensure that such subsidiaries are sufficiently controlled by family members as well. The companies with a CEO being a member of the owning family also tend to be less risk-averse, compared to the companies who have employed non-family members as CEOs (Mensing et al., 2016). In general, it should also be mentioned that family companies tend to be less risk-averse compared to non-family organizations when making internationalization decisions. Mitter et al. (2014) have also conducted their study on the subject of the influence family ownership and governance have on the internationalization process of family organizations. The research results have revealed that in case the influence of the owning family on ownership, management, and governance boards is relatively high, such companies tend not to internationalize. On the contrary, when such influence is lower, the family organizations tend to be more internationally diversified, which supports Pukall's and Calabro's (2014) findings.

1.2. Specifics of Conducting Business in Africa

Conducting business in African countries should be subject to thorough research due to the lack of investigation conducted on a particular matter. However, despite such an aspect, it can be stated that globalization has significantly affected the economic development of the region, making it a potentially attractive place for internationalization. Ayenagbo et al. (2012) have mentioned that the phenomenon of globalization has positively affected a large amount of business-related aspects in Africa, such as growth, average income, and employment. Jorem, Hansen, and Jeppesen (2014) have also

commented on the topic of increasing attractiveness of conducting business in Africa, stating that there are both external and internal factors that drive enterprise development in the mentioned region. Due to the relative improvement of political and institutional climates in Africa, the business environment in the region is more attractive for business opportunities. It should also be mentioned that some of the regions of the continent are rich with natural resources, which attracts a sufficient amount of investment to the continent. As for the internal factors, according to the researchers, the education standards of local business schools are constantly increasing, showing that the growing generations in the continent are more likely to be skilled for the performance of business-related duties on a sufficient level. The following analysis of the specifics of business conduction in the African region will be based on both external and internal contingencies that have occurred in the recent past and have influenced business performance in the particular region based on the structure used by Jorem, Hansen, and Jeppesen (2014) in their research paper. The external contingencies that have occurred in the recent past and have influenced business performance in the particular region based on the structure used by Jorem, Hansen, and Jeppesen (2014) in their research paper are Institutional factors, Market factors, Resource factors, and Competitive Factors. The internal contingencies that have occurred in the recent past and have influenced business performance in the particular region based on the structure used by Jorem, Hansen, and Jeppesen (2014) in their research paper are Entrepreneurship, Firm Size/Structure, Skills and Technology.

1.3. Internationalization Process of Companies That Started Targeting West And North African Regions

It cannot be stated that sufficient and thorough research has been conducted on the topic of internationalization of companies in the

West and North African regions, however, some companies have decided to do so. Haier Company started its internationalization strategy in Africa and the Middle East by starting to export its products to such Middle Eastern countries as the United Arab Emirates, Jordan, and Lebanon (Bouyoucef & Chung, 2015), corresponding to the first stage of Uppsala Internationalization Model (Johanson & Wiedersheil-Paul, 1975). The company, however, did not follow the subsequent stages of the Uppsala Internationalization model, performing the process of internationalization differently. By the early 2000s, the company has also established joint ventures in two North African countries of Algeria and Tunisia and one West African of Nigeria to produce Haier's products. The establishment of joint ventures has resulted in an establishment of the company subsidiaries as time passed by based on the network created by Haier Company in Algeria, which provided it with the relationships with regional wholesalers and distributors. Based on the case of the internationalization process of Haier Company, it can be stated that the company managed to succeed from it because it rapidly entered African and Middle Eastern countries before its competitors, allowing the organization to receive an advantage of the first-mover (Bouyoucef & Chung, 2015). The entry model of the company can also be described by an attempt to minimize shareholding in its Middle Eastern and African subsidiaries, which has provided Haier Company with such opportunities as the ability to quickly enter the target market, reduced costs of the internationalization process, and reduced risks of such a decision (Bouyoucef & Chung, 2015). It should also be mentioned that several product lines of the company have been adapted to match the market conditions of African and Middle Eastern consumers under the request of the local distributors. Such an aspect clearly shows that the assistance of local wholesalers and distributors is crucial in the internationalization process, as they may assist the companies in such aspects as different expectations from the products and buying behavior of the local customers. Both

market and political acquaintance processes have also been effectively performed by Haier Company, which can be proven by such aspects as that the company was able to identify the existing market opportunities and establish affiliations with political actors in the chosen regions (Bouyoucef & Chung, 2015). Another Chinese company of Huawei also used the export method as an entry mode to first enter the North African market (Wu & Zhao, 2007). Such an aspect can be considered important, as the company used different methods for penetration strategies when entering foreign markets, such as a joint-venture method to enter the Russian market and contractual method and joint venture to enter Europe and North American markets. Consequently, as another Chinese company of Haier Company has also used the export method when entering the African market, it can be assumed that some factors, such as "industry factors/products and the host market environmental factors" (Wu & Zhao, 2007, p. 193). Cummins, Inc., an American manufacturing company, on the other hand, used the market-based approach when entering African markets in the Western country of Ghana (Addae & Addae,2013). Because the particular approach is suitable in the situations when the targeted country does not have either a suitable partner for alliances or existing business operations, Cummins, Inc., has established its power generator division in the country. Consequently, instead of forming alliances with the local companies or purchasing existing operations in the market, Cummins, Inc., has decided using its experience of conducting business in other countries to occupy a share of the West African market (Addae & Addae, 2013). Joint ventures and partnerships can also be considered as frequently used methods for entry modes of the companies that are pursuing internationalization in other countries. For example, several companies have combined their efforts to establish the Jubilee Joint Venture to exploit oil natural resources at the Ghanaian coast (Addae & Addae, 2013). The particular joint venture consisted of Tullow Oil, a company that produces natural

resources in the United Kingdom, and many Ghana-based subsidiaries of global multinational enterprises so that both risks and costs of the internationalization plan for Tullow Oil have been reduced.

The literature review analysis of the particular study focused on several aspects, including specifics of internationalization of a family company, specifics of conducting business on the African continent, and internationalization strategies of companies entering North and West African markets. However, since no prior research has analyzed the internationalization strategy of a family company in the West and North African regions, the decision of conducting a study on the particular issue can be justified. For such a purpose, ABC, a family company operated in Turkey, has been chosen to identify what internationalization strategy will best suit the particular company for entering West and North African markets. Since the mentioned organization did not succeed in its internationalization process in the past, there is a strong need to determine which internationalization strategy will suit both the company and the needs of the market.

2. Methodology

The main research methodology chosen for this study is the collaborative action research methodology. The qualitative methodology of action research presumes that it "seeks to understand and improve the world by changing it" (Baum et al., 2006, p. 854). Using the particular methodology, both researcher and participants, or the company in the particular case, are collaborating to improve some of the practices in the organization. The action research is often associated with several benefits, including that it "undertakes research to bring about positive change and improvement in the participants' social situation and generates theoretical as well as practical knowledge about the situation" (Burns, 2015, p.187). Moreover, the action research methodology presents the researchers with an opportunity to deal with practical

matters rather than theoretical ones, allowing the practitioners to work with the problems they are aware of or are personally interested in, based on which they can exercise their influence and contribute to positive change (Ferrance, 2000). Consequently, it can be stated that the mentioned methodology is especially relevant for the particular study, as the researcher has been involved with various internationalization-related issues while working as an intern at ABC. It should also be mentioned that as “action research represents a general methodology of involved, co-operative research rather than a single unified approach to research with an agreed set of specific method steps” (Parker, 2003, p. 25), several data collection methods will be used for the particular study. The purpose of the methodology section is to ensure that the chosen methods will be sufficiently able to answer the research questions established at the beginning of the study conduction.

2.1. Data Collection

The methods of data collection for the study is based on action research methodology as it has been said previously and both primary and secondary literature will be used to collect the required data. The combination of both observations, experiences, and interviews will be used for the primary data collection. Working as an intern in the UPEP (Üniversiteden Pazar Elçiliğine Projesi) project of the “International Trade” program at Sakarya University, one of the researchers was able to personally observe various internal processes of ABC. In order to acquire more detailed information on the issue, an interview with the company supervisor has been scheduled. The interviewee was emailed and asked to participate in the study conduction. The interview has been conducted in the company office. The interview was semi-structured, which allowed me to ask additional follow-up questions when some information needed clarification. The interview was also audio-recorded, as

video-recording would probably have disturbed the research participant from being fully concentrated on the interview. The interviewee was explained that he was able not to answer any of the questions he may consider inappropriate or violating his confidentiality agreement. Besides, to ensure that all ethical considerations of primary data collection were observed, the name of the interviewee is not mentioned in the particular study. The combination of the observation and interview methods has been chosen to ensure that the required information about the company is received within a relatively short period. Being a former intern of the company, one of the researchers personally observed some of the operational processes in the company and shared his memos with the other researcher as his supervisor. However, as the usage of the particular method only cannot be considered as sufficient for the study conduction, the interview method has been chosen to increase the amount of available information on the issue. As the purpose of the particular study is to make a thorough analysis of a Turkish family business, represented by ABC, and identifying the suitable internationalization strategy for the company to start targeting North and West African countries, it can be stated that the mentioned data collection method ensures that the researcher receives reliable information to conduct the study, as the company supervisor possesses with a sufficient amount of knowledge to comment on the issue.

The secondary data required for the analysis were acquired from publicly available sources on the Internet. Due to the fact that all secondary sources of information were properly referenced in the References section of the particular study, it can be stated that all ethical issues of secondary data collection were observed.

2.1.1. Action Research Framework

As developed previously, action research can be defined as "an approach in which the action researcher and a client collaborate in

the diagnosis of the problem and the development of a solution based on the diagnosis" Bryman and Bell (2011); in other words, one of the main characteristic traits of action research relates to collaboration between researcher and member of the organization to solve organizational problems. Action study assumes a social world to be constantly changing, both, researcher and research being one part of that change (Collis & Hussey, 2003).

Action research is applied to improve specific practices and it is based on action, evaluation, and critical analysis of practices based on collected data to introduce improvements in relevant practices (Bryman and Bell, 2011). This type of research is facilitated by the participation and collaboration of several individuals with a common purpose and also focuses on specific situations and their context. Action research presents the advantage of a high level of practical relevance of the business research; it can be used with quantitative, as well as, qualitative data; and also give the possibility to gain in-depth knowledge about the problem (Tripp, 2005). The limits of it can be the difficulties in distinguishing between action and research and ensure the application of both; delays in completion of action research due to a wide range of reasons are not rare occurrences and also the lack of repeatability and rigor (Collis & Hussey, 2003).

Action study is a participatory study consisting of a spiral of following self-reflective cycles that are: planning to initiate change; implementing the change (acting) and observing the process of implementation and consequences; reflecting on processes of change and re-planning; acting and observing; reflecting (Kemmis and McTaggart, 2000). For the particular study, it has been assumed that both planning and acting stages were performed when the researcher was working at ABC before the immediate study conduction, whereas the last stages of observing and reflection have been performed for the particular study. The company was planning

its internationalization strategy into West and North African regions, implementing the strategy when it started operating there. As the researcher was directly involved in the internationalization-related issue of ABC in the West and North African regions, he was able to personally observe the results of the internationalization strategy implemented by the organization. The final stage of reflection has been performed directly during the study conduction, with the researcher assessing the results of the internationalization process. For the purpose of the particular study, only one cycle of action research spiral will be used.

2.2. Data Analysis

The method of thematic content analysis has been chosen for the data analysis process. Since the only qualitative type of data was received with the usage of the chosen methods, the particular data analysis technique is especially useful, as it allows the researcher to “explore large amounts of textual information unobtrusively to determine trends and patterns of words used, their frequency, their relationships, and the structures and discourses of communication” (Vaismoradi, Turunen, and Bondas, 2013). The particular method can be associated with the usage of coding to represent content with convenience for the analysis and the researcher symbols (Neuendorf, 2019). It should also be mentioned that the thematic content analysis is limited to textural data (Anderson, 2007), which, however, is not a complication in the particular case, as all the required data is presented either in form of interview transcripts or written description of the researcher’s experience at ABC. Consequently, the analysis of the collected information will be divided based on the determined patterns and concepts, presenting a logically structured data interpretation.

2.3. Analysis and Findings

As the purpose of the particular study is to perform an analysis of a

Turkish family business, represented by ABC, and identify the suitable internationalization strategy for the company to start targeting North and West African countries, the findings and analysis section is aimed at meeting such an objective. Answering the following research questions is also an important part of the study conduction:

- What are the development strategies of companies in the international market?
- What are the specifics related to the internationalization process and strategy development of a family company in the West and North African regions?
- How are the internationalization and market selection been conducted by ABC in North and West African countries?
- What internal and external factors may influence the internationalization process of ABC in the targeting market?

Consequently, the Analysis and Findings subsection will be divided into the corresponding parts, each aiming to provide an answer to a research question specified earlier and contribute to identifying which internationalization strategy should be used by ABC. As the development strategies of companies in the international market and the specifics related to the internationalization process and strategy development of a family company in West and North African regions do not require any primary data and have been described and analyzed in the previous section, the corresponding analysis of the aspect is eliminated from the Findings and Analysis section.

2.3.1. Presentation of ABC Company

The following information for the presentation of the chosen company ABC, have been collected through the interview conducted

to the researcher with the manager of the company.

ABC is a private family company specializing in the production, distribution, and export of different categories of salt used in various fields. It is the result of the adventure and passion of a man (I.Y.) who in 1974 began the production and distribution of food salt in the region of Serdivan (Sakarya City) and its surroundings. Over the years, the company has expanded to other regions and has diversified these activities to other types of salt such as the salt used in the agri- food sector (different table salts, refined table salt and granular for the production of milk, cheese, olive), water purification and softening (refined tablets salts and others), dishwashers, snow removal, pharmaceuticals, the chemical and textile industry, and animal nutrition. To ensure the sustainability of the company, its values, and its transmission to future generations, the founder gradually integrated his sons into the management of the company in the 1990s.

In 1997, the company changed its national dimension by officially registering as a salt producer on the name ABC with the brand name "XYZ Salt". This period marked the beginning of succession from fathers to sons at the head of the company and the introduction of some expansion projects of the company. In the same year, the company permanently changed management direction and passed on to E.Y. (the second Son of the Founder) who thus became the Managing Director of the company in co-management with its two brothers A.Y. (the eldest of the family) responsible for logistics, distribution and accounting, and Y.Y. (the third sibling) in of national sales and accounting. Moreover, the fact that the company is operated by the sons of the founder of the organization means that the organization is controlled by the second generation of the family.

This change in governance within the company further affirms its nature and family character. Indeed, as said in the literature review, family businesses are different from other types of organizations in

that the presence in their capital, in their direction or their management of one or more family members, has an impact on their operational management and strategic processes (Chrisman, Chua, & Litz, 2003) their conception of time, culture and structure (Davis & Harveston, 1998), And governance (Mustakallio, Autio, & Zahra, 2002). The family business is a business in which members of one or more families have a significant ownership interest and significant commitments toward the business' overall well-being and a firm are said to be family-owned if a person is a controlling shareholder; that is, a person (rather than a state, corporation, management trust, or mutual fund) can garner enough shares to assure at least 20% of the voting rights and the highest percentage of voting rights in comparison to other shareholders (Chakrabarty, 2009). However, as the former owner of ABC is still alive and is closely related to the current managing personnel of the company, it can be stated that his influence is still significant when any decisions are made (Casillas, Moreno, & Acedo, 2010).

2.3.2. Past Internationalization Experiences of ABC And Its Effect On The New Process Toward West And North African Countries

This particular subsection of the Analysis and Findings is based on personal observations of the coauthor during his internship at the chosen company and the information acquired from the internship supervisor in the company and the company manager. This data shared with the other coauthor to analyze. As recommended in an action research study, the past and present internationalization process of the company will be first presented as the subject statement base on observations, then in the second part, an analysis will be conducted following by results.

Past experiences

With a new, very young, dynamic, and very ambitious direction, the ABC company launched an assault on the world with a process of internationalization that started timidly in the early 2000s through an attempt at an international approach towards the neighboring countries of Turkey and the Balkan. This attempt was made without a real commitment to internationalization or a great interest in foreign markets. According to what the manager of ABC said through the interviews with the researcher, the internationalization process started only in 2011 unexpectedly with the export of salt to some European countries.

Indeed, the winter season 2010-2011 was one of the coldest seasons in Europe. Huet (2011) in his article published in the liberation newspaper, affirmed that "The winter 2010/2011 on metropolitan France was colder than the average", "December 2010 is the coldest month of December of these last forty years, ahead of December 1970 (-2.6 ° C) and December 1975 (-2.4 ° C). Three cold episodes accompanied by frequent and sometimes abundant snowfall followed one another." The snowfall was frequent, and the snow often held on the ground and such snowy conditions in December had not been observed for at least 30 years in many regions, particularly in Ile-de-France " (Huet, 2011). This situation had led to very strong demand for snow removal salt from all over Europe (a demand whose European production was unable to satisfy) and it required a massive import of the product from abroad. Europe's largest supplier of snow removal salt at that time was Egypt. Unfortunately for Europe, Egypt had experienced a political revolution in 2011 that had put all the economic activities of the country to a standstill. Europe had to find another supply market to deal with the crisis. It was in these circumstances that Turkey had emerged as an ideal substitute market for Egypt given the geographical proximity to Europe and large product availability. Even though prices are higher than in Egypt, the Europeans were ready to put the price it takes to get the

product. Thus, there has been a strong demand for snow removal salt from Europe for Turkey. ABC, being a major player in the field in Turkey, the company has been approached by Turkish intermediaries living in Europe for the delivery of salt on the continent. Thus, without almost any experience of the international market and without preparation for such adventures, the company ABC began its process of internationalization by indirect export to Europe through various intermediaries. For this first internationalization approach, the company entered the market through export.

The first foreign market entry mode, which is the low-commitment one, is exporting. Indeed, Exporting can be conducted in two ways that are: direct exportation and indirect exportation. Direct exporting applies when a home-based company either contracts with intermediaries such as distributors and agents located in a foreign country to accomplish export functions or conducts the exporting activity itself (Sharma and Erramilli, 2004). Indirect exporting means contracting with intermediaries such as an Export Management Company or a Trading Company located in the firm's home country to perform export functions. These intermediaries help the company to find customers in a foreign country, ship products and get paid. Johanson and Wiedersheim-Paul (1975) define exporting as the best method of reaching the foreign market for companies that do not have yet any international experience because it will cut down the risk of international operations.

From this first experience on the international market, the company decides itself start an internationalization process by exporting its products directly to Europe. In addition to snow removal salt, it has tried to introduce other types of higher value-added salts (dietary salt, industrial salt, and salt pellets for water treatment) into the market and to target other types of customers. But, despite the

commitment of its leaders, the company could not conduct a single operation on the market for two years. According to Mr. E.Y. CEO of ABC, this first failure can be explained by a lack of direct experience in the international market, lack of qualified personnel for an internationalization process, low allocation of human and financial resources for the process and the high price of the product (because at that time, the exchange rate of Turkish Lira (TL) to the euro and the dollar was very high compared to the exchange rates of the currencies of competing countries like China and Egypt added to a very weak labor cost in these countries, which made the competition very complicated for Turkish companies on the European market). After these two years of unsuccessful attempts to enter the European market, the company decided in early 2013 to use another approach to be more competitive. Thus, under the proposal of a Turkish intermediary living in Belgium who had made a fortune in salt, ABC agrees to enter into a joint venture and to create a salt production unit in Egypt to export it to Europe and other countries. The company is not very competitive on the European market partly because of the high price of the product, the idea according to Mr. E.Y. was to relocate the production towards a country making them more competitive. Indeed, in the field of salt, Egypt is a country with all the advantages identified by Dunning (1998) to explain the choice of the mode of entry to a foreign market and the reasons. As defined in the literature review, these advantages are:

- The specific advantage A firm's ownership advantages are reflected by its size, international experience, and the ability to develop differentiated products (Rastorgueva, 2014). The size of the company shows its capability to cover costs of marketing, for achieving economies of scale, and therefore, larger organizations can favor high commitment entry modes then low commitment ones (Rastorgueva, 2014). ABC is one of the pioneers of the salt field in Turkey, it has the capacity and experience to develop a good variety of the product on the market, to allocate the resources it takes for a

good business strategy in Egypt and a good commitment to the market.

- The advantage of localization Company's location advantages includes market potential and investment risk, which characterize market attractiveness, and generally, firms tend to prefer investment modes when they enter high market potential countries because they can provide long-term rents (Rastorgueva, 2014). Egypt has one of the largest reserves of salt ponds in the world and was the European consumer supply center. From this point of view, it was for ABC the ideal choice for an investment to conquer the European market (because it allowed it to relocate to a country with an abundance of raw materials and cheap labor which can enable it to significantly reduce its production costs). Also, there is a great cultural and social similarity between Egypt and Turkey that dates back to the time of the Ottoman Empire. The 2011 revolution and the democratic advent of 2012 brought to power a regime that was politically and ideologically very close to the Turkish authorities. This situation had led to a great rapprochement between the two countries and further encouraged Turkish decision-makers to invest in Egypt.

- The advantage of internalization Internationalization advantages refers to contractual risk. On the one hand, when a firm chooses low control entry mode it can benefit from the scale of economies of the specific marketplace, while not considering bureaucratic drawbacks. But on the other hand, when a firm prefers high control entry mode it will have higher costs in comparison with assets and skills integrated within the company in a case when the owner or management team has difficulties in predicting future events and activities in the situation of uncertainty or a case when there are no good opportunities in the specific market (Rastorgueva, 2014). The great political rapprochement between Egypt and Turkey during this period had created a great Egyptian empathy towards the

Turks. This translates into a very warm welcome from the Turks in the country, putting at their disposal all the information necessary for good market research and a good investment, acceleration, and support of the State in carrying out the administrative procedures and legal for the installation of a production unit, etc. All the signals were green for the choice of an investment in the country, and the risks seemed manageable.

Unfortunately for ABC, after about seven months of presence in the country, an unexpected political event completely changed the situation. Indeed, on July 03, 2013, after days of demonstrations in Cairo, a military coup d'état came to overthrow the regime of the president of the time. This coup d'état followed several weeks of security, political, social, and economic instability in the country. The arrival of the new regime in power had completely degraded the political and economic relations between Turkey and Egypt so much that the Turkish authorities formally advised the country to its nationals. According to Mr. E.Y. Director of ABC, I quote "We have witnessed a total and radical change of behavior of the population and the authorities towards us. The Turks who were once welcomed as kings in Egypt were now perceived by many pro-regime Egyptians as enemies of the nation. We often see acts of vandalism on our premises and even most of our employees do not do their job properly. The administration procedures suddenly became very heavy and slow". It was necessary to give bribes at each level of the administration to obtain papers. Faced with this situation, the company was found after 1 year and a half unable to carry out these activities (even though on a purely commercial and economic aspect the activity was about profitable and promising). Thus, it has decided to withdraw gradually from the Egyptian market while trying to recover part of its investment. In 2015, the company liquidates the entire industry to a group of Egyptian businessmen and leaves the country permanently.

The company seeing the situation deteriorated in Egypt had

somehow try between 2014 and early 2015 to implement such a structure in Iran to develop its international activities. This time the target market for export was the Russian market which had developed a very strong demand for salt on the Iranian market. But the political and economic conditions of Iran with the rest of the world (especially its diplomatic relations with the United States) were not at all favorable for such an adventure according to Mr. E.Y. faced with the growing demand of the Russians, the ABC company also had to try a less risky commercial strategy, which consisted of exporting Iran's salt to Russia using local producers without a physical presence on the territory. Despite a successful conclusion of the process and an agreement with Russian customers and Iranian partners, the operation was not successful due to the US embargo on international remittances from a third country to Iran by the intermediary of a bank.

After the various failures registered since 2011 by the company on the international market in its attempt to implement a process of internationalization by itself, the company has completely changed its strategy by moving towards a step-by-step model. Thus, in early 2015, the company decided to invest in its human resource by staffing itself to lay the foundations for a good international process that is manageable, efficient, and low-risk. She recruits a first agent (a foreigner of Arab origin studying at the Sakarya University) in charge of the export in its structure. Although he did not train in international trade, he was able to allow the company to make its first direct export from Turkey to abroad by selling 4 containers in Algeria. This success can be explained by its perfect knowledge of the Algerian market and its culture because of its Arab origins. But, unfortunately for personal reasons, this agent had to leave the company to go back to his country. After him, another agent from the eastern countries, also studying at Sakarya University (but not having a degree in international trade) was recruited to replace him and to

follow his quest towards the Arab countries and the African continent in general. He remained in society for about one year without being able to perform a single operation. This situation could be explained by a low or almost no knowledge of the target market and aspects of international trade. In early 2016, the company recruited a third element (Turkish nationality without commercial training but with a mastery of English and having a little experience in the field) as head of the international trade department of the company of which he is the only staff. Despite some successes in Eastern Europe, he had difficulty integrating into the African market (due to language barriers and market mastery) which was defined as a priority target market by the ABC management. Thus, the company found itself in need of recruiting a second staff in its international business department having the assets it needs to allow it to integrate the target market again. For this, the company moved closer to the university to have a student from the International Trade Department, having the strengths he was looking for. Coincidentally, at that time the International Trade Department had set up an innovative, pioneering and very ambitious pioneering program called UPEP (Üniversiteden Pazar Elçiliğine Projesi) which had the dual purpose of initially allowing its foreign students to work in the local societies to gain practical experience in their academic studies and secondly to allow companies like ABC to have staff that can enable them to start their international process. This is how the researcher was sent to society.

Present experiences

The personal experiences of the researcher with the company ABC started on 01-Aug-2016 as an intern in the UPEP project of the "International Trade" program at Sakarya University. He was admitted to the company as a trade officer responsible for the Africa and Francophone countries of the world in the Import-Export service, which had only one agent.

As soon as he arrived, he set up an online-only commercial prospecting strategy. Thanks to websites such as www.kompass.com, www.europages.com, and www.lespagesmaghreb.com, he has compiled a list of approximately 300 companies in the company activities field with all their contact information by target country. Once the list was established, he then proceeded to send an exploration mail introducing the company and its products to each of the companies. He then made phone calls to these companies to convince them to work with ABC. After a timid start of a two-weeks, he got his first positive response with a company in Tunisia that was astounded by the company's products and wanted to make an initial test order of 2 containers to test the quality of the products and services. After 15 days of negotiations, they had an agreement on prices and delivery conditions. But unfortunately, they had disagreements about the payment method. The customer refused any pre-payment before delivery of the merchandise and also the opening of a Letter of Credit (LC) due to the banking fees associated with it. He wanted a 100% payment by CAD (Cash Against Documents) which showed no guaranteed payment in the eyes of ABC manager. So, the payment method was the element that made his first export within the company fail in his first month.

During the month of September, he recorded 5 positives responses from Morocco and 4 others from Tunisia for business collaboration. Negotiations lasted all month with these companies and on 25 September they were able to reach a total agreement with what was the first client of ABC in Morocco, Casa Merchant for an order of 3 containers of our products. The company prepaid 30% of the total amount of the invoice and the remaining 70% paid for documentary remittances. With the Tunisian companies, they faced the same problem as the first one, which was the method of payment. As a family corporation, the director alone could not afford to take such a risk with a method of payment that did not provide a full guarantee

of recovery. Also, since CAD is a payment method based on mutual trust between buyer and seller without a bank guarantee, the risk is very high to grant it to a customer from the first transaction without really knowing him well.

After this first operation in September in Morocco, the researcher concentrated its efforts during the month of October on the Moroccan market, since for that country they did not have the handicap of the method of payment presented by the Tunisian and Algerian markets. Indeed, the central banks of both countries prohibit any importer to make a prepayment before delivery of the goods and impose the use of bank payment tools like LC. This is a form of import barrier imposed by these countries to better promote local production. Towards the end of October, they recorded two new customers from Morocco including one that offered them a long-term collaboration based on an exclusive contract for one of the company products on the Moroccan market. In early November, they had completed a new export of 3 containers for a new client in Morocco and had advanced in the exclusive negotiations with the second customer. In December, they recorded several positive responses for their products in both Morocco and Tunisia. But still, they did not manage to enter the Tunisian market because of the method of payment at the same time as they had two new purchase intentions in Morocco. Two Tunisian companies were so interested in their products that they agreed to open an LC to the company. But due to the slow pace of banking operations in Tunisia, the complexity of opening an LC, and the costs associated with this operation, both companies were forced to abandon the opening of the LC and stop their orders.

To address this problem, the Director asked the researcher to prepare a trip for business exploration and meeting with clients in Tunisia and Morocco for early 2017. The main objective of the trip was to be able to penetrate the Tunisian market (a market for which they had received a lot of favorable responses for the products, but

which remains inaccessible to them because of the payment method barrier) by meeting with a large number of potential partners, getting to know them well and trying to resolve the payment method problem. They also wanted to strengthen their existing business relationship in Morocco and meet with other partners to convince them to get involved with them. The duration of our adventure in the Maghreb was set for 7 days from February 27, 2017, to March 05, 2017.

After the trip, they spent 2 months of very intense activity with potential partners they met in Tunisia and Morocco. Among these partners, some have confirmed their collaboration commitments with the company and placed orders, and others have not responded positively. The company exports have increased fourfold over a four-month period. But they had to lose 2 out of 5 of our major partners because of the poor quality of the products and packaging they received for their test orders. Indeed, in recent years, ABC has outsourced a large part of its production to Turkey's largest salt producer. This company obviously did not respect the qualities demanded by the customers. It has not also cooperated in satisfying customer complaints in terms of compensation. This situation highlights one of the company's weaknesses in the international market. The problem of product quality has caused the company with a lot of concern. They had to make a lot of commercial discounts every time to keep the other customers. As complaints became more and more numerous, the Director was forced to cancel his cooperation with the subcontractor for another to solve the problem. This load has stabilized the situation and provided some reassurance to customers.

In August 2017, the researcher made another trip to West Africa alone for prospecting and market research to find new potential customers. The trip took him to Benin, Togo, and Ghana. Being from

Benin, he had a mastery of the business approaches of this region and also of its culture. In this region, the most important element in the consumer's purchasing process is the price of the product. Indeed, the stagnation, even the regression of household incomes and the lack of financial resources (D'Almeida & Alleman, 2010) have a considerable impact on the purchasing power of consumers in this region. But, despite these conditions and the various difficulties of the populations, there is a great creative vitality in these regions. ABC price competitiveness in this market has been very low compared to our competitors from Senegal, Ghana, China, and India. Chinese and Indian products are the best-selling products despite their low quality due to their very affordable price. Since ABC outsource some of its production, he does not have the ability to reduce product quality and adapt to this market. So, it was very difficult for them to enter this market as it stands.

After these two inspection trips, the ABC company was able to build a good customer base enabling it to have regular and constant operations on the international market. It has been able to retain customers with whom it continues these commercial relations until now. From time to time, it organizes trips to its customers to collect their concerns and find ways and means to satisfy them. Also, with this experience gained on the African market, the company is opening the doors of other markets in Europe and the Middle East. It has also diversified its international activities by importing salt-based products (namely lamps and salt soaps with therapeutic properties, cosmetic products, etc.) from India and Pakistan to offer its local market. This means according to E.Y. "the company succeeded in establishing the two main axes of the international trade namely Import-Export."

2.4. Analysis

Based on the international process of the ABC company described above, it has been found that the company has had to implement the

two market entering models and strategies of internationalization presented in the theoretical framework of this study such as Stages models of internationalization process (Uppsala Internationalization Model) (Johanson & Vahlne, 2009) and Global Models of internationalization process (Born Global Model and Born Again Global) (Oviatt & McDougall, 1997; Bell, Mcnaughton, & Young, 2001). The company first applied Global models when entering the Egyptian and Iran markets, and with the failure of these models, he secondly applied the Stage models for his new international process.

First Process Analysis

Indeed, as developed in the literature review, the global models' companies are international in scope from birth or almost (Oviatt & McDougall, 1997). These firms have a proactive international strategy, offer unique products and services; they are willing to take risks and frequently such companies are firms that produce highly specialized technology-intensive goods and occupy a narrow specific market niche (Rastorgueva, 2014). According to Oviatt and McDougall (1997), these are "companies with links to other countries (e.g. sales, investments) in a short period conventionally accepted after his training". The global models are grouped into two categories namely the born global and the born again global. The Born Again Global present similarities with Born Global in their internationalization process. Indeed, although late, the internationalization of Born Again Global is at a steady pace (Bell et al., 2001).

ABC, after a long period of absence on the market, suddenly became interested in the foreign market and developed in less than two years a joint venture operation in a foreign country. This approach corresponds exactly to the model born again globally. Indeed, as mentioned previously in the first part of the study. In order to internationalize rapidly the global models' companies, use such

factors as founder-entrepreneur's knowledge (Oviatt and McDougall, 2000) and network of contacts (Crick and Jones, 2000) and their corporate relationships with public and private agents (Simoes and Dominginhos, 2001). The success of this approach depends on good market-specific knowledge, well-structured coordination, human resources, financial resources, active scanning of new opportunities, technological development, and a strong network.

Obviously, by rushing to enter a joint venture in Egypt, the leaders of ABC did not take the time to comply with the aforementioned conditions for success in the target market. Deeply good market research was not conducted to have good market-specific knowledge and avoid or be prepared for the change that can come over later; the activities coordination was not well-structured and also, they were having a big lack of competent human resources. Base on that, it can be said that the company had very badly evaluated the risks of the market, the political or economic facts which could positively or negatively influence such a step of internationalization. All this can explain the failure of ABC on the Egyptian market and we will be able to conclude that the company did not have the assets that were needed at this time for an internationalization process based on a global model.

Second Process Analysis

According to the Uppsala model or stage models opposite to global models, the process of internationalization is incremental and cumulative, in which international engagement follows a sequential order centered on experiential learning (Coviello & McAuley, 1999). The role of the market-specific knowledge achieved through its own experience is especially important. Experience generates business opportunities and constitutes a driving force in the internationalization process (Johanson & Vahlne, 1990). In this logic, as applied by ABC in its present internationalization process, companies begin their process of international orientation through

the export, then using foreign commercial agents, followed by the establishment of commercial subsidiaries and finally production subsidiaries. The particular internationalization model also presumes that the main obstacle presented to the companies pursuing internationalization is the limited knowledge of foreign markets, which, on its turn, limits the possibility of expanding the business to a wide variety of international markets, as only the ones with similar cultures and perceptions are chosen (Nouria & Abdelkader, 2016). Such a limitation has been named as psychic distance with the definition of "the sum of factors preventing the flow of information from and to the market" (Johanson & Vahlne, 1977), with differences in business practices, languages, levels of education, and culture being considered as the main examples of it. In order to reduce the risk of failure, research and pre-testing should be done by companies. Before going to a selected foreign market, a company should increase market-specific knowledge, which includes knowing local competitors, customers' attitude to the problem, a company solves, and purchasing power. One of the ways how to get market-specific knowledge is to have personnel with international experience. While possessing good market-specific knowledge then there will be a low probability of market risks and the market commitment will be stronger (Rastorgueva, 2014)

These obstacles were observed in ABC's international process when it had failed early in its process with two of its employees possessing these psychic distances with the African market. Thus, the presence within the company of personnel who can master this distance can be identified as an important element of the installation of a process.

Another important issue within the Uppsala model is a market commitment, which is closely related to market knowledge and is composed of all tangible and intangible assets that a company accumulates in the individual country and the degree of commitment.

The degree of commitment is high if there are more specialized resources in a particular market (Johanson & Vahlne, 1977). This market commitment is based on the decision of the company to commit a certain amount of resources and performance of current business activities. In this case, ABC has allowed the needed resources to develop in activities in the target market. The various investments made in its staff and the various trips to its customers testify to this commitment.

2.5. Results

The analysis of the past and present internationalization process of ABC, allowed us to witness how the internationalization and market selection has been conducted by ABC in North and West African countries. Indeed, there is a large number of aspects that influence the success of internationalization strategies of such organizations. A large number of factors, such as the willingness of a company to commit resources to internationalization, good market knowledge of the company, and also finally its knowledge in internationalization-related aspects and international orientation need to be taken into account to ensure that the internationalization strategy is exercised successfully. It has been finding that the failure of the first internationalization process of ABC base on the global model can be explained by the non-respect of these factors. Also, the company had very badly evaluated the risks of the market, the political or economic facts which could positively or negatively influence such a step of internationalization and that the company did not have the assets that were needed at this time for an internationalization process based on a global model

For its second process, the company has acquired enough level of knowledge about internationalization from the first process that allowed it to step a more efficient process. Even though such an attempt was not successful, the company CEO believes that market conditions and ways of conducting business in the company have

sufficiently changed to suggest that the second attempt of entering North and West African markets is successful. Based on such a finding, it can be stated that the company currently has two out of three determinants of a successful internationalization of a family company that are company commitment and knowledge (Casillas, Moreno, & Acedo, 2010). As for the penetration strategies of the companies that entered North and West African markets, it can be stated that the export entry mode is more effective in the case of ABC as it has been a witness in its second process. The particular entry mode presumes that the company can start operating in the chosen regions of North and West Africa with reduced risks of the internationalization process and increased levels of commitment towards the continuation of the business process in the region. Based on the mentioned aspects, it can be stated that for such a risk-averse family company as ABC it is better to use the export penetration strategy, combined with the fact that the previous attempt of the company to internationalize did not turn out at being effective.

Thanks to its new internationalization process base on a good market commitment and market knowledge, the company has significantly increased in the last three years its exportations and business relations in the targeting markets. Base on this aspect, the gradual move from the absence of regular export activities to performing such a process with the help of various agents can be witnessed. Consequently, it should also be mentioned that so far ABC implements the first steps of the Uppsala Internationalization Model, using the export mode for penetration purposes. Further determination and analysis of the internationalization strategy used by ABC will be presented in the following subsections.

2.6. Conclusions & Recommendations

The previous sections of the particular study have presented an analysis of the theoretical framework and existing literature,

accompanied by the findings and analysis of the subsequent study conduction. Based on the conducted study, it can be stated that the purpose of the research of performing an analysis of a Turkish family business, represented by ABC, and identifying whether the internationalization strategy chosen by the company to start targeting North and West African regions is effective has been fulfilled. It has been determined that from the failure of its first internationalization approach when using the global model, ABC step up a new process for its second approach by using export penetration that is near to the original Uppsala Internationalization Model, which can be considered as sufficiently applicable in the particular situation. Such an internationalization model choice will provide the company with reduced levels of risk, aiming at not repeating the failures of the previous internationalization strategies, and will ensure that the process of internationalization flows gradually. Also exporting would be an effective strategy when there is a high political risk. A firm can benefit from exporting because it increases its profits, sales, and economies of scale. Another advantage is that exporting a company widens its customer base and decreases the dependence on the home demand. Also, with the help of exporting a firm can stabilize fluctuations connected with the seasonality of products or services and economic cycles. Moreover, exporting is a low risk, low cost, and the most flexible entry mode. It does not require any investment in foreign production facilities. Most of the costs related to exporting can take the form of marketing charges. The answers to the research questions have also been provided in the subsequent theoretical framework and Analysis and Findings sections of the study.

Based on the collected results, the company can be recommended not to internationalize at a high speed to analyze all the factors influencing its operations and ensure that the internationalization strategy choice has been successful. The company can also be recommended to establish as many business connections in West and North African regions as possible to be able to compete sufficiently

with the local competitors.

Future researchers on the topic of the process of internationalization of family companies can be recommended to use a larger number of internationalization theories, as the particular study used only the Uppsala Internationalization Model and Born Global Models, which relatively limited the assessment of the internationalization strategy applied by ABC. Researching the particular issue in the future is of especial importance due to the insignificant amount of prior research that has been conducted on the aspect of the internationalization process of family companies, with no studies being investigated on the internationalization of family companies in West and North African companies.

Kaynakça

Addae, Isaac Yao & Addae, Martinez Vencia. "Multinational Enterprise Entry Modes in Sub-Saharan Africa: An Electric Paradigm Perspective". *Journal For The Advancement Of Developing Economies*, 2/4 (2013), 1-18.

Anderson, Rosemarie. "Thematic Content Analysis (TCA). Descriptive Presentation of Qualitative Data". (2007) <http://rosemarieanderson.com/wp-content/uploads/2014/08/thematiccontentanalysis.pdf>. Retrieved On June 20, 2019,

Archibugi, Daniele & Pietrobelli, Carlo. "The Globalisation Of Technology And Its Implications For Developing Countries: Windows Of Opportunity Or Further Burden?". *Technological Forecasting and Social Change*, 70/9 (2003), 861-883.

Auranen, Sofia. *The Importance of Positioning and Networking in the Globalization Process of a Small-Sized Brand-Case:*

SabrinaTach. Laurea University of Applied Sciences Otaniemi Business School Bachelor's Thesis, 2013.

Ayenagbo, Kossi et al.. "The Impact Of Globalization on African Country's Economic Development". African Journal of Business Management, 6/44 (2012), 11057-11076.

Baum, Fran et al.. "Participatory Action Research". Journal of Epidemiology and Community Health, 60 (2006), 854-857.

Bell, Jim et al.. "Born-Again Global' Firms an Extension to the 'Born Global' Phenomenon". Journal of International Management, 7 (2001), 173-189.

Bouyoucef, Amine & Chung, Sulin. "The Internationalization of Chinese Multinationals in the Middle East and Africa: The Case of Haier". Review of Business and Finance Studies, 6/2 (2015), 59-74.

Bryman, Alan & Bell, Emma. Business Research Methods. 3rd Edition, Oxford University Press, 2011.

Burns, Anne. "Action Research". (2015, January). https://www.researchgate.net/publication/282199978_action_research Retrieved On June 20, 2019.

Casillas, Jose Carlos et al.. "Internationalization of Family Businesses: A Theoretical Model Based on International Entrepreneurship Perspective". Global Management Journal, 2/2(2010).

Chakrabarty, Subrata. "The Influence of National Culture and Institutional Voids on Family Ownership of Large Firms: A Country Level Empirical Study". Journal of International Management, 15/1(2009), 32-45. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2008.06.002>

Chrisman, James J. et al.. "A Unified Systems Perspective of Family Firm Performance: An Extension and Integration". *Journal of Business Venturing*, 18(2003), 467-472. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(03\)00055-7](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(03)00055-7)

Collis, Jill & Hussey, Roger. "Business Research. A Practical Guide for Undergraduate and Graduate Students" 2nd Edition, Palgrave Macmillan Afd. 2018.

Coviello, Nicole E., & McAuley, Andrew. "Internationalization and the Smaller Firm: A Review of Contemporary Empirical Research". *Management International Review*, 39/3(1999), 223-256. <https://doi.org/10.2307/40835788>.

Crick, David & Jones, Marian V. "Small high-technology firms and international high-technology markets". *Journal of International Marketing*, 8/2(2000), 63-85.

D'Almeida, Francisco Ayi & Alleman, Marie-lise. *Profil L Culturel Des Pays Du Sud Membres De La Francophonie*. Retrieved From https://www.francophonie.org/img/pdf/profil_oif_uemoa_vle_gere.pdf. 2010.

Dunning, John H. "Location And The Multinational Enterprise: A Neglected Factor?". *Journal of international business studies*. 1, 1998, 45-66.

Europeges.www.europages.com Retrieved On April 6, 2019.

Ferrance, Eileen. "Action Research". (2000). Retrieved On June 20, 2019, https://www.brown.edu/academics/educationalliance/sites/brown.edu/academics/education-alliance/files/publications/act_research.pdf

- Hamdi, Fairouz Mustafa. "The impact of globalization in the developing countries". *Developing Country Studies*, 3/11(2013), 142-144.
- Huet, Sylvestre. "Hiver 2010/2011 En France: Plus Froid Que La Moyenne". *Liberation*. (2011). Retrieved From <http://sciences.blogs.liberation.fr/2011/03/07/hiver-20102011-en-france-plus-froid-que-la-moyenne/>
- Ionescu, Alexandru & Dumitru, Nicoleta Rossela. "The role of innovation in creating the company's competitive advantage". *Ecoforum Journal*, 4/1(2015), 14.
- Johanson, Jan & Vahlne, Jan-Erik. "The Internationalization Process of the Firm - A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments". *Journal of International Business Studies*, 8/1(1977), 23-32.
- Johanson, Jan & Vahlne, Jan-Erik. "The Mechanism of Internationalization. *International Marketing Review*. 7/4(1990). 02651339010137414. <https://doi.org/10.1108/02651339010137414>
- Johanson, Jan & Vahlne, Jan-Erik. "The Uppsala Internationalization Process Model Revisited: From Liability of Foreigners to Liability of an Outsider Ship". *Journal of International Business Studies*, 40(2009), 1411-1431.
- Johanson, Jan & Wiedersheim-Paul, Finn. "The Internationalization of the Firm - Four Swedish Cases". *The Journal of Management Studies*, 12/3(1975, October), 305-323.
- Jorem, Kaja Tvedten et al.. "Understanding the Rise of African Business". (2014). from https://www.cbs.dk/files/cbs.dk/safic_paper_2014.pdf. Retrieved On April 6, 2019.

Kemmis, Stephen & McTaggart, Robin. Participatory action research: Handbook of qualitative research. Thousand Oaks, CA, Sage publications, 567-605, 2000.

Kompass. www.kompass.com Retrieved On April 6, 2019.

Kontinen, Tanja & Ojala, Arto "The internationalization of family businesses: A review of extant research". *Journal of Family Business Strategy*, 1/2(2010), 97-107.

Les Pages Maghreb. www.lespagesmaghreb.com Retrieved On April 6, 2019.

McDougall, Patricia Philips & Oviatt, Benjamin M. "International entrepreneurship: the intersection of two research paths". *Academy of Management Journal*, 43/5(2000), 902-906.

Mensching, Helge et al. "Internationalization of Family and Non-Family Firms: A Conjoint Experiment among Ceos". *European Journal of International Management*, 10/5(2016), 581-604.

Mitter, Christine et al. "Internationalization of Family Firms: The Effect of Ownership and Governance". *Review of Managerial Science*, 8(2014, January).

Mustakallio, Mikko et al.. "Relational and contractual governance in family firms: Effects on strategic decision making". *Family business review*, 15/3(2002), 205-222.

Neuendorf, Kimberly A. Content Analysis and Thematic Analysis. In P. Brough (Ed.), *Research Methods For Applied Psychologists: Design, Analysis, and Reporting* (Pp. 211-223). New York: Routledge. 2019.

Nouria, Kadri & Abdelkader, Derbal. "Internationalization and

Multinational Enterprises New Entry: Contributions of the Uppsala Model". *Maghreb Review of Economic and Management*, 3/1 (2016, March), 103-111.

Oviatt, Benjamin M. & Mcdougall, Patricia Phillips. "Challenges for Internationalization Process Theory: The Case Of New International Ventures". *Management International Review*, 37/2(1997), 85-99.

Parker, Lee. "Qualitative Research in Accounting and Management: The Emerging Agenda". *Journal of Accounting and Finance*, 2(2003), 15-30.

Pukall, Thilo J. & Calabro, Andrea. "The Internationalization of Family Firms: A Critical Review and Integrative Models". *Family Business Review*, 27/2 (2014), 103-125.

Rastorgueva, Khristina. *Internationalization Process of Family Firms: Reasons, Networks and Obstacles*. The University Of JYVASKYLA. 2014.

Sharma, Varinder M. & Erramilli, M. Krishna. "Resource-Based Explanation of Entry Mode Choice". *Journal of Marketing Theory and Practice*, 12/1(2004), 1-18.
<https://doi.org/10.1080/10696679.2004.11658509>

Simões, Vitor Corado & Dominginhos, Pedro Miguel. "Portuguese born globals: an exploratory study". In *EIBA Conference at ESCP-EAP*. 2001.

Tripp, David. "Action Research: A Methodological Introduction". *Educacção E Pesquisa*, 31/3(2005), 443-466.
<https://doi.org/10.1590/s1517-97022005000300009>

Vaismoradi, Mojtaba. et al.. "Content Analysis and Thematic Analysis: Implications for Conducting a Qualitative Descriptive

Study". *Nursing and Health Sciences*, 15(2013), 398-405.

Wu, Donglin & Zhao, Fang. "Entry Modes for International Markets: Case Study of Huawei, a Chinese Technology Enterprise". *International Review of Business Research Papers*, 3/1(2007, March), 183-196.

Zaniewska, Katarzyna. "Determinants of Family Business Internationalization. Review of Existing Research". *Economy Marche-Journal of Applied Economics*. XXXI 2(2013), 52-60.

SAKARYA MEZAR TAŞLARININ TARİHİ DİZİN VE DÖNEM ANALİZLERİ

Lütfi ŞEYBAN *

Oktay GÜNDOĞDU **

Öz

Sakarya ili kültürel belleğinin temsilcileri ve taşıyıcıları olarak görülen mezar taşları hem nitelik hem de nicelik açısından oldukça önemli verileri barındırmaktadır. Sakarya sınırları içerisinde 15. yüzyıldan 20. yüzyıla değin farklı tür ve tiplerde teşhir edilen mezar taşları, öncelikle yerel tarihi ve sonra da Türkiye tarihini aydınlatacak belgeler olarak görülmelidir. Nitekim Sakarya mezar taşlarından elde ettiğimiz veriler; buranın kültürlerin birleşim noktası olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sakarya’da çalışılmış mevcut 1210 mezar taşı, tarihi ve sanatsal muhtevasıyla adeta açık hava müzesini anımsatmaktadırlar.

Sakarya sınırları içerisinde yer alan Adapazarı, Erenler, Arifiye, Serdivan, Taraklı, Geyve, Sapanca, Pamukova, Kaynarca, Ferizli, Söğütlü, Karasu, Kocaali, Akyazı, Hendek, Karapürçek olmak üzere toplamda 16 ilçe araştırma kapsamında incelenmiştir. Mezkûr mezar taşlarında “üslup analizlerinin yapılması, tipolojilerinin çıkartılması, nitel ve nicel olarak değerlendirilmesi, bezeme programının tasnif ve tasvirleri, kitabelerin sanat tarihine kazandırdıkları” gibi konular üzerinde durulmuştur. Toplamda 1210 mezar taşının tarih dizini, yüzyıllara göre dağılımı gibi detaylar grafiklerle verilerek bir bütün içinde kritiğinin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezar taşı, Osmanlı, Sakarya, Süsleme

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü E-mail: seyban@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1825-0097

** Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İskilip Meslek Yüksekokulu, Mimari Restorasyon Programı, E-mail: oktaygundogdu@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0361-349X

Historical and Artistic Analysis of Sakarya Grave Stones

Abstract

The tombstones, which we see as representatives and carriers of the cultural memory of Sakarya province, store very important data in terms of both quality and quantity. The tombstones, which are displayed in different types and types from the 15th century to the 20th century, should be seen as documents to illuminate this data. As a matter of fact, the impression obtained from the Sakarya tombstones; it is proof that this is the junction point of cultures. The existing 1210 headstones, which have been studied within the borders of Sakarya, have the characteristic of being a cultural fairground with their amendment.

A total of 16 districts, including Adapazarı, Erenler, Arifiye, Serdivan, Taraklı, Geyve, Sapanca, Pamukova, Kaynarca, Ferizli, Söğütlü, Karasu, Kocaali, Akyazı, Hendek, Karapürçek, which are located within the borders of Sakarya, were examined within the scope of the research. In Sakarya tombstones; Topics such as “making style analysis, extracting typologies, qualitative and quantitative evaluation, classification of decoration program, inscriptions” were examined. Details such as the history index of 1210 tombstones and their distribution according to centuries are given with the help of graphic.

Keywords: Headstone, Ottoman Period, Cemetery, Sakarya, Ornament

1. Giriş

Sakarya il sınırları içerisinde gerçekleştirilen saha çalışmasıyla elde edilmiş mezar taşları, tüm ilçelerin envanteri niteliğinde hazırlanmış bir kitaptan yararlanılarak bu çalışmaya konu teşkil etmiştir. Lütfi Şeyban ve Oğuzhan Kır tarafından kaleme alınan çalışmanın verileri (Şeyban & Kır, 2019); grafik, tablo ve şematik unsurlarla nitel ve nicel olarak bu makalede değerlendirilmiştir. Kabirlerde bulunan şahidelerin kitabeleri, hangi ilçede ne kadar şahide olduğu, defin yılları dolayısıyla kronolojik düzenlemeleri, mezar taşlarının ayak ve baş şahideleri, cinsiyete göre dağılım gibi konular değerlendirilmiştir.

Türk İslam sanatında gelişip Osmanlı mimarisinde kendi üslubunu

kazanan bu mezar taşları, farklı türleriyle kabristanlarda cennet bahçesi sembolizmini ve Osmanlı kültür belleğini yaşatmaya ve teşhir etmeye devam etmektedir. Osmanlı mezar taşları bir şehrin tapu kaydı (Erkan, 2019, 54), (Alyılmaz, 2016, 56) olarak tanımlara girmekle beraber sosyo-kültürel belleği çok geniş sahalara kavuşturmuştur. Mezar taşlarında selamın, duanın, rahmet ve mağfiretin, selametın, kitabe ile tecelli bulunduğu görülmektedir. Sembollerde tinlerin ve dillerin izlerini sürmek, yaklaşım belirlemek mümkündür. Beşerden ilahi sevdaya varış yolunun izlerini ve fenâdan bekâyâ göçün ifadelerini görmek mümkündür. Bahse konu olan bu yaklaşımlar, defin gelenekleriyle birleşen mezar mimarisi sayesinde teknik, estetik ve bellekteki değerlerin yoğrulmasına ortam hazırlamıştır. Bu zenginlik dolayısıyla, sanatçıların ifadelerindeki yansımalar zaman içinde farklılaşarak yeni üslupların doğmasına ortam hazırlamıştır.

Sakarya il sınırları içerisinde toplamda 15 cami haziresinde yer alan 154 şahide ile birlikte 112 mezarlık alanında bulunan 1056 şahide bu saha çalışmasının sonucu olarak verilmektedir. Sakarya'da erken tarihli mezar taşları ile geç tarihli mezar taşları arasındaki yoğunluk, durağanlık ve dönemler arası hareketlilik yerleşimin arz- talep grafiğini net olarak ortaya çıkartacaktır. Bu türden detayları sunmak amacıyla tespit edilen ilk mezardan son mezara kadar yapılan definlerin kayıtları kronolojik olarak verilmiştir¹.

---

¹ Sakarya mezar taşlarının tablo ve grafikte ayrıntılı olarak verilmesindeki asıl gaye; daha sonra yapılacak çalışmalar için temel veri olanağı sağlamaktır. Sakarya il sınırlarındaki mezar taşlarına bütün olarak bakabilmek için ardışık tarihlerle tablo oluşturma yöntemini uygun gördük. Tablo içerisinde altta tarihler üstte ise şahide sayıları verilmiştir. Bu çalışmada tespit edilen en erken tarihli mezar taşı miladi 1426, en geç tarihli geleneksel mezar taşı ise 1946 yılına tarihlendirilmektedir. Bu grafiklerinin ortaya çıkarmış olduğu en kesin durum birbirini takip eden yıllarda geleneksel Osmanlı mezar taşlarının varlığıyla birlikte göç ve iskân arayışı olmalıdır. Dolayısıyla bir nüfus veya etnik durum takibi yapılması mümkündür. Hangi tarihler arasında yoğunluğun olup olmadığını, o yıllarda bölgede görev yapmış devlet erkânından kimseleri veya bölgenin halkını takip edebilmek mümkün olmaktadır. Şahide üzerindeki tarih kartuşları bulunduğu alanın kayıt defteri olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Mevcut sayılar Sakarya'da erken tarihli mezar taşlarının oldukça az olduğunu ve geç döneme doğru oranların arttığını

2. 15., 17. ve 18. Yüzyıl Örnekleriyle Sakarya Mezar Taşlarının Tarihi Dizin ve Dönem Analizi

Sakarya mezar taşlarının erken dönem örneklerinde, sayının az olması nedeniyle bir gruplamaya gidilmemiştir. Fatih dönemi mezar taşlarından birkaç örnek klasik şemayı kullanması açısından bölge için önemlidir. Bu dönem şahideleri, ön ve arka yüzlerde kare veya dikdörtgen kartuşlar içerisine celî sülüs hatla Arapça kitabeler yazıldıktan sonra sivri kemer formlu bir tepelikle sonlandırılmaktadır. Tepelik içerisinde ise rûmî ve hatâyî grubu bezemelerin oluşturduğu simetrik kompozisyonlar görülmektedir (Perçem, 2018, 465-493), (Ayanoğlu, 1958, 194-198). Dört adet şahidenin sadece bir tanesinde tarih (830/1426) yazılıdır.

Fotoğraf 1. Geyve Elvanbey Zaviyesi-Sinan Bey İmaretî, Fatih Devri Şahideleri

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy, 2019

Sakarya sınırlarında 17. yüzyıla ait 3 mezar taşı bulunmaktadır. Safiye Hanım'a ait olan şahidenin gövdesi kare kesitli, üç yüzeyi manzum düzende olup ebcele tarih düşme yapılmıştır. Araştırma

göstermektedir. Mezar taşlarının taşınabilir eserler olması, sayısal verileri büyük oranda etkileyebilir; bu sebeple göz ardı edilmemek kaydıyla değerlendirmelerde bulunulmalıdır.

kapsamındaki mezar taşlarında bu türe benzer başka bir örnek yoktur. Emetullah Hatun'a (1109/1697) ait şahide; celî sülüs hatla 5 satır yazılmıştır. Fatma Hanım'a (1110/1698) ait kitabe ise cetvel çekilmeden celî sülüs hatla 5 satır halinde yazılmıştır. 17. yüzyıla ait bu üç şahidenin yazı türü celî sülüs olup kullanılan dil oldukça sadedir.

Fotoğraf 2. Safiye-1049/1639, Emetullah Hatun – 1109/1697, Fatma-1110/1698 Hanım'a ait 17. yy. Şahideleri

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy, 2019

18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen mezar taşlarının dağılımına bakıldığında; 22 mezarlıkta toplam 29 şahidenin 2 tanesi kadın medfunlara ait olup tamamında sadece baş taşı bulunmaktadır. Kitabelerin 28 tanesinde celî sülüs, 1 tanesinde celî ta'lik yazı türü kullanılmıştır. 18. yüzyıla ait ilk şahide 1701 tarihli Geyve Kadısı Mehmed Sittî'nî Efendi'ye ait üstüvânî formülü şahidedir. Araştırma kapsamındaki mezar taşları arasında 18. yüzyıl ilk çeyreğine ait tek üstüvânî örnek olarak kayıtlara girmiştir. Şahide başlıklarında 10 dardağan, 4 ulema sarık, 1 hotoz başlık bulunmaktadır. Yeniçeri askerlerinin kullanmış olduğu dardağan tipli 10 başlıktan 5 tanesinin "beşelere" ait olduğu kitabelerine bakılarak tespit edilmiştir.

Bunların yanı sıra 1742 ve 1748 tarihli iki kitabe de askerlerin mensup oldukları 32. ve 56. bölükleri belirtmektedir.

Yeniçerilerin içerisinde “Beşe” sayısının özellikle verilmesindeki asıl gaye; bu unvanının yeniçerilere ait olup olmadığı konusunda farklı görüşlerin olmasıdır. Bunlardan birisi “ .....“Beşe” ibaresi ise sadece yeniçeriler arasında kullanılan bir unvan olduğu için bu ibarenin bulunduğu her şâhidenin bir yeniçeriye ait olduğunu gösterir.” şeklinde belirtmektedir (Kökrek, 2015, 31). Bir diğeri örnek ise bu unvanın Anadolu içerisine dağıldıktan sonra farklı anlamlarda kullanılmış olabileceğini tartışmıştır. Özellikle “...Kaya Beşe adlı kadının da, yeniçeri olamayacağına göre beşe’yi muhtemelen Türkmen muhitindeki konumundan ötürü bir sıfat olarak kullanıyordu.” şeklinde bir açıklamayla savunmuştur (Açık, 2016, 37-64). Bu örnekler de olduğu gibi farklı hipotezler öne sürülmekle birlikte bu çalışmada vurgulanan detay “Dardağan” başlıklı mezar taşı kitabelerinde kimin “Beşe” olarak zikredildiği ve bölükle birlikte veriliş biçiminde verilmediği yönündedir. Akademik birikimler açısından önemli görülmesindeki neden ise “Beşe” kelimesinin ilk ne zaman kullanıldığının veya mezar taşlarında ilk görüldüğü tarihin bilinmemesidir. Bu gayretler ile ilerde takip edilmesine destek olmak amaçlanmıştır. Aşağıda yeniçeri bölüklerinin remizleri ve bölük adları gösterilmektedir.

Fotoğraf 3. Yeniçerilere Mahsus Bölük Alâmetleri (M. Şevket Paşa, Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi, İÜ Ktp., TY, nr. 9391), (DİA; 1992, s. 324.)

18. yüzyıl ilk çeyreğinde mezar taşlarının tipleri, süsleme unsurları ve kitabe metinlerine bakıldığında; genel olarak kare veya dikdörtgen kesitli bir gövde üzerinde ekseriyetle 4-5 satırlık kitabe metinleri bulunmaktadır. Kitabe üzerinde kısa bir boyunla başlığa geçilmektedir. Araştırma kapsamındaki mezar taşları içerisinde tespit edilen hotoz tipli ilk başlık 1735; dardağan tipli ilk başlık ise 1719 tarihine dayanmaktadır.

Kitabe metinlerinde serlevha bölümünde veya teslim kartuşunda genellikle “merhûm, merhûm ve mağfur” ibareleriyle giriş yapılmıştır. Teslim ifadesi “Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî” ile başlayan ilk mezar taşı da 1735 tarihine aittir. Beşe unvanlı kitabelerde “Merhûm Osman Beşe ruhuna” şeklinde yazıldığı yani metin kısımlarının bu dönemde kısa ve sade olduğu görülmektedir. Mezarların birçoğunda tarih, kimlik bilgileri meslekleri (kadı, mektep hocası, hatip, çavuş, beşe), unvanları, ölüm nedenleri (şehit edilen, katledilen) yazılmıştır. Sakarya mezar taşlarında nazım türde dizelerin görüldüğü ilk şahide 1730 tarihlidir. Bu dönem mezar taşları süsleme açısından değerlendirildiğinde ise şahidelerin %99’unda bezemenin olmaması dikkat çekicidir².

---

² Sakarya sınırlarında ya yerel bir işçiliğin olduğunu ya da siparişin ekonomik kaygılarla standartlaşmaya başladığını düşündürebilir. Nitekim bölgedeki taş ocakları, diğer şehirlere buradan malzemenin götürülmesini destekler niteliktedir.

Fotoğraf 4: 1701, 1714, 1715, 1719, 1722, 1730, 1735 Tarihli Şahideler

Fotoğraf 5: 1736, 1737, 1738, 1739, 1741, 1742 Tarihli Şahideler

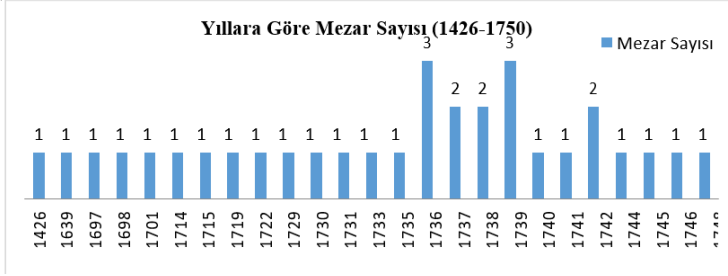

Tablo 1: 18. Yüzyıl İlk Yarısında Sakarya Mezar Taşı Kitabelerinden Örnekler

Sayı	Yıl	Kitabe Metinleri	Başlıklar
1.	1701	Geyve Kadısı Mehmed Sittînî Efendiye	Yok
2	1714	Merhum Mektep Hocası Muhammed Efendi	Yok
3	1715	Merhûm Hatîb el-Hâc Ali Efendi	Ulema Sarık
4	1719	Ramazan oğlu merhum ve mağfûr Ahmed Ağa	Dardağan
5	1722	Kâle'n-Nebiyü aleyhi's-selâm, el-Mü'minûne lâ yemûtûne, Ve lâkin yünkalûne min dârin	Sivri Kemer Formlu
6	1730	<u>El-Fâtîha, Bakmayan çeşm-i basiretle, Mezarım taşına, Bilmez ol hâlim benim, Tâ gelmeyince başına, Merhûm Berrî</u> hacı, Muhammed Efendinin	Ulema Sarık
7	1735	<u>Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî, Merhûme ve mağfûre, Şerîfe Sâfiye, Rûhuna</u>	Hotoz
8	1736	Merhûm ve mağfur , el-Muhtâc ilâ rahmet-i, Rabbihî'l-Ğafûr, Molla Ali	Dardağan
9	1737	Merhûm , Hüseyin, Efendi, rû-, -huna	Yok
10	1738	<u>Ziyaretten murâd olan, Duâdır bugün bana ise, Yarın sanadır</u> merhum, Hacı Mehmed rûhuna	Yok
11	1739	Merhûm Beyaz, Muhammed Beşe rû-, -huna	Dardağan
12	1741	<u>Dâr-ı fenâdan bekâya rihlet eden,</u> Merhûm ve mağfur, Sünnetçi el-Hâcî Muhammed, Rûhuna	Örfi Sarık
13	1742	Merhûm Otuz İki Bölüğün, İbrahim Beşe, Rûhuna	Dardağan

Grafik 1: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

1750-1800 yılları arasındaki 155 şahide, toplamda 46 farklı mezarlıkta incelenmiştir. Bunlardan 34 şahidenin kadın, 120 şahidenin erkek medfuna ait olduğu belirlenmiştir. Şahidelerin tamamı sadece baş taşından oluşmaktadır. 1/4 'lük bu dağılım, Osmanlı Dönemi'nde Sakarya'da etkisi hissedilen 7 ağır deprem (Ekin, 2005, 685-693), sellerin ağır hasarlar vermesi, eserlerin tahrip edilmesi ve taşınmasıyla açıklanabilir. Başlıklara bakıldığında 55 darıdağan başlıktan 19 tanesi beşelere, 3 tanesi serdengeçtilere aittir. Sakarya mezar taşları üzerine yapılan bazı çalışmalarda bu türden başlıklar için “*baklava dilimli sarıklı kavuk, yuvarlak başlıklı şerit sarıklı kavuk*” şeklinde gruplama yapılmış olmasına rağmen bu başlıkların yeniçeri askerlerinin kullandığı “Dardağan” tipli başlık grupları arasında değerlendirilmesi gerekmektedir (Yavuz, 2013, 286, 256, 286). Bunun yanı sıra; 25 kâtibî kavuk, 14 ulema sarık, 3 azizi fes ve 8 hotoz başlıktan oluşmaktadır. Kitabelerde 147 celî sülûs, 3 muhakkak, 4 celî ta'lik yazı türü tespit edilmiştir. Bu veriler, Sakarya mezar taşlarında epigrafi ve hat sanatı gibi konularda şehrin ilk örneklerinin belirlenmesi için bir kaynak olacaktır³.

³ Sakarya mezar taşlarında 1754 tarihli bir şahidede “Kâtibî” başlık, 1785 tarihli bir şahidede “Azizi Fes”, 1759 tarihli bir şahidede “Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî”, 1760 tarihli bir şahidede “Hüve'l-Bâkî” ve “Serdengeçti” kelimeleri, 1762 tarihli bir şahidede “Seyyid” sıfatının kullanılması, 1770 tarihli bir şahidede “Hâzâ kabru” kelimesi, çalışılan 1210 mezar taşı arasında ilkleri bulunduran örnekler olarak kaydedilmiştir. Sakarya mezar taşları üzerine yapılacak yeni çalışmalarla, tespit edilen ilk gruplamanın değişmesi muhtemel bir durumdur.

Sakarya’da 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen mezar taşlarında kitabelerin ilk evrelerde “Merhûm ve mağfur” şeklinde başlayan ifadelerin ilerleyen tarihlerde “Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî” ve şiir dizelerine dönüştüğü görülmektedir. Geleni karşılayan ifadeler veya medfunun durumuyla ilgili ibarelerin sayıca artması, edebi metinlerin yoğunluğu, Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçe kelimelerin kullanılması, şahidelerin boy ölçülerinde ciddi büyümelerin olması gibi detaylar dönemin karakteristik özelliklerindedir (Gündoğu, 2016, 8).

Ekseriyetle karşılaşılan cümleler “*Ziyaretten murâd bir duâdır, Bugün bana ise yarın sanadır, Dâr-ı fenâdan dâr-ı, Bekâya rıhlet, Kimseye bâkî değildir, Gençliğine doymadan giden, Bakmayan çeşm-i basîretle mezarım, Ah ile zar kılarak gençliğime doymadım, Bir civânın meskenidir bu mezâr, İlâ rahmet-i, Rabbihî’l-Ğafûr*” şeklinde kalıp bulunmaktadır. Bazı meslek grupları unvanlarıyla (hâkim, molla, minareci, Hattâtu’l-Kur’ân hâfız, 49. ve 44. bölük askeri, serdengeçti, beşe, vb.) belirtilmiştir.

Sakarya 18. yüzyıl ikinci yarısına ait mezar taşlarını tezyini unsurları olarak incelendiğinde, 8 şahidenin bitkisel bezemeli olduğu belirlenmiştir. Bu dönem mezar taşlarında özellikle kadın şahidelerinde meyve tasvirleri, farklı türde çiçek tasarımlarının yoğun olarak kullanılması beklenilmektedir. Nitekim başkent üslubunda 18. yüzyıl mezar taşları hem tezyini unsurları hem de formları itibarıyla oldukça zengin yüzey işçiliğine sahiplerdir. Lale, gül, karanfil, servi ağacı, hurma ağacı, tubâ ağacı, asma dalı ve üzüm salkımı gibi cennet meyvelerinin en güzel tasvirleri bu dönemde yapılmaktadır. Kitabeleri cihetinde ise edebi yaklaşımlar ve manzum dizeler yoğunlukla tercih edilmektedir. Sakarya sınırlarında bu sayının az olması malzemeye ulaşım, ekonomi, atölye ve sanatçı ilişkileriyle açıklanabilir.

**Fotoğraf 6: 1752, 1754, 1759, 1760, 1762, 1770, 1774, 1778
Tarihli Şahideler**

**Fotoğraf 7: 1779, 1785, 1787, 1793, 1794, 1795 1798 1800
Tarihli Şahideler**

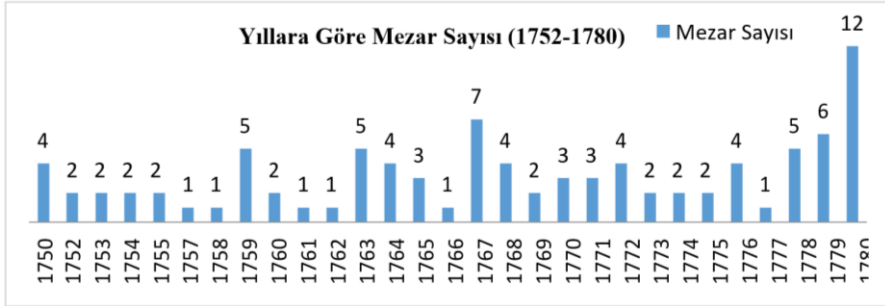

Tablo 2: 18. Yüzyıl İkinci Yarısında Sakarya Mezar Taşları

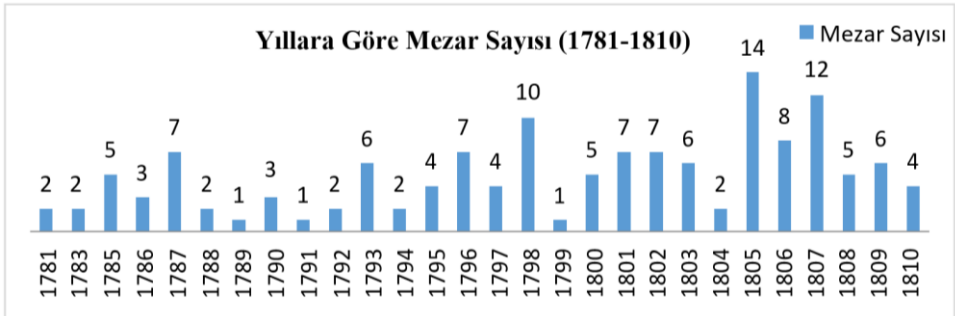
Sayı	Yıl	Kitabe Metinleri	Başlıklar
1.	1750	Nâmurâd giden , Merhûme Ayşe, Kadın rûhuna	Yok
2.	1752	Dâr-ı fenâdan dâr-ı, Bekâya rihlet , Eden merhûme / Nâzîne Kadın	Hotoz
3.	1754	Merhûm ve mağfur, <u>Kırk Dokuz Bölüğün</u> , Mahmûd oğlu Ali	Yok
4.	1759	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî , Dirîğâ eyledi rihlet Güççek Mehmed, Ağanın, Bâğ-ı Adn ede menziline Hayy-ı Evvel-i İlâh, İftirâkıyla yanıp vâlidesi şâm ü sehar, Sabr ile atasını teskîn eyleye Allah, Merhûm ve mağfur <u>Kırkdört, Bölüğün</u> Güççek Mehmed Ağanın, Rûhuna	Dardağan
5.	1760	Hüve'l-Bâkî , Çünkü bildi kimseye bâkî değildir bu cihân, Kıldı el-Hâc Abdullah Ağa rağbet-i dâr-ı cinân, Gördü kim hiç kimseye yoktur vefâsı âlemin hemân, Can sırrının cinân-ı hazrete kıldı revân, Sene bin yüz yetmiş dört Rebiülâhir'inde, Merhûm ve mağfûrun leh Serdengeçti el-Hâc, Abdullah Ağa bin Süleyman Ağa rûhuna	Dardağan
6.	1762	Merhûm ve mağfur, es-Seyyid Ahmed'in Rûhuna	Dardağan
7.	1770	Hâzâ kabru's-Saîd , Merhûm ve mağfûr leh, Çerkeş'li Muhammed Ârif, Efendi rûhîcûn	Yok
8.	1774	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî , Âh kim bu devrâna hemvâre-i çarh-ı dehrden, Yine âğâz eyledi cevr ü cefâ vü firkate, Âlemi birbir şikâr eyler o sayyâd- ı felek	Kâtibi Kavuk
9.	1778	Âh ile zâr kılarak tazeliğime doymadım, Çûn ecel peymânesi dolmuş murâd, Almadım, Balık-oğlu merhûm ve mağfur, Molla Mehmed rûhuna	Dardağan
10.	1779	Merhûm ve mağfur, Hattâtu'l-Kur'ân Hâfız el-Hâc Ali Efendi	Ulema Sarık
11.	1785	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî, Hak Teâlâ yerini cennet-i a'lâ etsin, Câ-yı âsâyişini sâye-i tûbâ etsin , Doymadı seyrine gülzâr-ı	Sivri Kemer Formlu

		hayâtın bâri, Cennet-i dilkeş-i firdevs temâşâ etsin	
12.	1787	Âh mine'l-firâkı ve'l-mevt , Edip terk-i dünya bugün azm-i bekâ ettim, Ecel câmın edip hem nûş makâmın cinân ettim, Bu dünyanın bekâsı yok bilirken âkıbet fâni, Giyip cennet libâsını fenâî terk edip gittim, İlâhî Beyt-i kabrim rahmetinle nûra gark	Çiçek Sepeti
13.	1794	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî, Ziyaretden murâd bir duâdır, Bugün bana ise yarın sana, Elli Sekiz Cemaatin Serdengeçti Ağası merhûm ve mağfur, İlâ rahmeti Rabbihî'l-Gafûr, Kolçak el- Hâc Muhammed Ağa	Dardağan
14.	1795	Âh mine'l-mevt, Âh ne yazık oldu bana gençliğime doymadım, Çaresiz bir derde düştümler bir ilâcın bulmadım, Yaktı yandırdı vücudum şehrini kahr- ı elem, Gül gibi soldum cihanda ne olduğum	Azizi Fes

Grafik 2: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 3: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

3. 19. Yüzyıl Örnekleriyle Sakarya Mezar Taşlarının Tarihi Dizin ve Dönem Analizi

1800-1850 yılları arasındaki 350 şahide, 63 farklı mezarlıkta incelenmiştir. Bunlardan 132 şahidenin kadın, 218 şahidenin ise erkek medfunlara ait olduğu ve tamamında sadece baş taşının bulunduğu görülmektedir. Başlıklara bakıldığında 48 adet dardağan başlıktan 14 tanesi doğrudan yeniçeri beşelerine aittir. Bunlarla birlikte 39 adet kâtibi kavuk, 38 adet ulema sarık, 42 adet abânî (düz) sarık, 7 adet azizi fes, 12 adet hamidi fes ve 43 hotoz başlıktan oluşmaktadır. 85 tane levha formlu şahidenin başlıklarının 54'ü sivri kemer, 12'si üçgen alınlık, 1 tanesi yarım daire kemer şeklinde olup 18 âdeti tepelikle sonlandırılmıştır. Tamamı kadın medfunlara ait tepelikli şahidelerin iç kısımlarında gül-lale-karanfil motifli çiçek sepeti ile vazodan çıkan bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Kitabelerde 332 adet celî sülüs, 1 adet celî ta'lik yazı türü tercih edilmiştir⁴.

Tezyini unsurlar olarak incelendiğinde ise 19. yüzyıl ilk yarısında 29 şahide bitkisel bezelidir. Bu şekilde tezyin edilmiş mezar taşlarından 2 tanesi hariç diğerleri kadın şahidelerine aittir. Sakarya sınırlarından görmüş olduğumuz aşağıdaki tasarımların bir önceki yüzyıldan farklı olduğunu fotoğraflar net olarak göstermektedir. 17. yüzyıldan 19. yüzyıla gelindiğinde Sakarya mezar taşlarında hem tezyini özelliklerin hem de kitabe muhtevalarının zenginleştiği gözlenmektedir. Medfunun ismi ile başlayan tanımlamalar giderek edebi metinlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Ebcad hesaplamalarıyla tarih düşürmeler, manzum dizelerden sonra isimlerin söylenilmesi, satır

---

⁴ 1750-1800 yılları arasında 156 şahidenin 147 tanesinde "celî sülüs" kullanılırken; 1800-1850 yılları arasında 353 şahidenin 332 tanesinde "celî sülüs" yazı tercih edilmiştir. Hat sanatı açısından oldukça önemli olan bu analiz, 19. yüzyılda Mustafa Râkım'dan Sami Efendiye kadar büyük hattatların gayretleriyle "celî sülüs" yazının geliştiğini göstermektedir. 19. yüzyıl ortalarında en olgun örneklerini İstanbul'da görebiliyoruz. Nitekim bu yazı türü üsn-i hat için en uygun yazı türüdür. Harflerin esnek karakterler göstermesi yazıyı estetik açıdan değerli kılmaktadır. Sakarya mezar taşları hüsn-i hat açısından oldukça zengindir ve Hat sanatına kazandırılacak örnekler olarak görülebilir.

sayılarının artması, teslim ibarelerinin değişmesi, başlıklardaki düzenlemeler, vb. unsurlar çeşitlenerek kaliteli işçilik ve seçici lisanla verilmiştir.

**Fotoğraf 8: 1801, 1802, 1804, 1805, 1807, 812, 1813, 1814
Tarihli Şahideler**

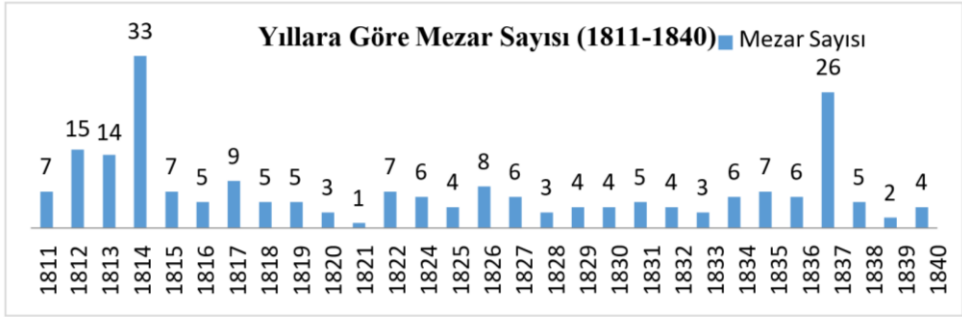

**Fotoğraf 9: 1816, 1817, 1818, 1820, 1824, 1837, 1842, 1848,
1850 Tarihli Şahideler**

Grafik 4: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

1850-1900 yılları arasındaki 251 şahide, 74 farklı mezarlıkta incelenmiştir. Tamamı baş taşından oluşan 71 şahidenin kadın medfunlara, 175 şahidenin ise erkek medfunlara ait olduğu tespit edilmiştir. Başlıklara bakıldığında: 1 kâtibi kavuk, 28 ulema sarık, 2 dardağan, 34 abânî (düz) sarık, 78 azizi fes, 4 hamidi fes, 1 mevlevi sikkesi, 38 tepelik ve 3 hotoz başlıktan oluşmaktadır. 74 adet levha formlu şahidenin başlıklarından 27'si sivri kemer, 8'i yarım daire kemer şeklinde olup 39'u tepelikle sonlandırılmıştır. Sadece bir tanesi hariç diğerleri kadın medfunlara ait tepelikli şahidelerin 23 tanesinde bitkisel bezeme kullanılmıştır. Kitabelerde 64 celî sülüs, 5 rık'a, 182 celî ta'lik yazıtürü tercih edilmiştir⁵. Bu konuda en güzel celî ta'lik örneklerini Osmanlı döneminde İstanbul sınırlarında görebiliriz. Örneğin; Divanyolu'nda bulunan Sultan 2. Mahmut haziresinde bu yazı türünün en olgun örnekleri bulunmaktadır (Bulut, 2012).

Tezyini unsurlar olarak bakıldığında ise 48 şahide bitkisel bezemelidir. Bunların yanı sıra kitabesinde annesinin tabancasıyla

⁵ Bu yükselişin temel sebebini dönemin yazı karakteri olmasıyla açıklayabiliriz. Bir önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında yazı, şahide, başlık, metin içeriğinin çeşitlendiği görülmüştür. Örneğin celî ta'lik yazı türüyle büyük yoğunlukta karşılaşılma nedeni; 19. Yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başında İstanbul'da gelişimini tamamlamış bir yazı olmasıdır. Celî ta'lik hat, ilk evrelerinden devlet ricalinin kullandığı bir yazı iken daha sonraları mimari unsurlarda kullanılmaya başlanmıştır. Meyilli formu, gözeneklerin dolu olması bu yazı türünü ilk bakışta tanınır kılmaktadır.

vrulduğu ifade edilen bir gencin mezar taşında nesneli bezemeye (tabanca) rastlanmaktadır.

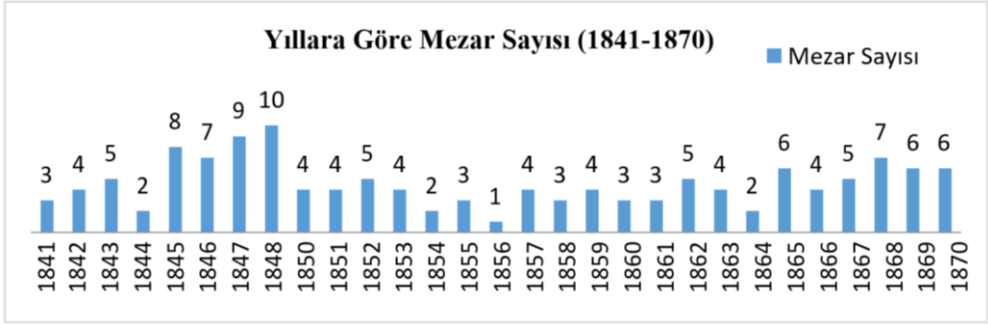
Fotoğraf 10: 1851, 1852, 1855, 1859,1859, 1861, 1865 Tarihli Şahideler

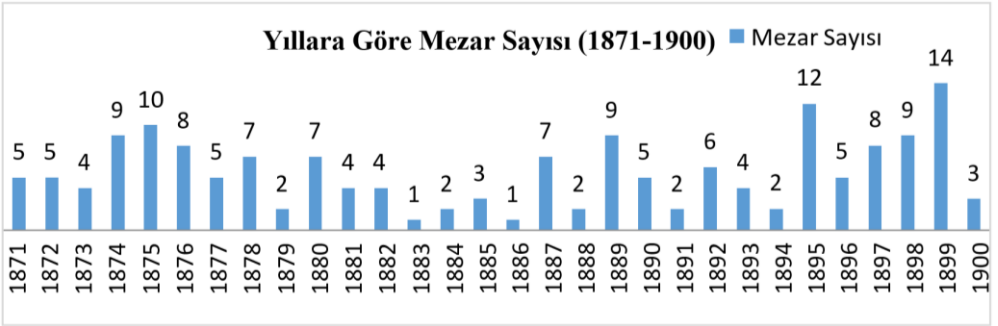
Fotoğraf 11: 1868,1869, 1872, 1889, 1895, 1899,1900 Tarihli Şahideler

Grafik 5: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 6: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

4. 20. Yüzyıl Örnekleriyle Sakarya Mezar Taşlarının Tarihi Dizin ve Dönem Analizi

1900-1946 yılları arasında 201 şahide 64 farklı mezarlıkta incelenmiştir. Bunlardan 65 şahidenin kadın medfunlara, 133 şahidenin ise erkek medfunlara ait olduğu görülmektedir. Şahidelerde; 14 ulema sarık, 1 dardağan, 13 abânî (düz) sarık, 76 azizi fes, 4 hamidi fes, 1 mevlevi sikkesi ve 2 hotoz başlık vardır. 71 tane levha formlu şahidenin başlıklarından 23'ü sivri kemer, 2'si üçgen alınlık, 7'si yarım daire kemer şeklinde olup 39 tanesi tepelikle sonlandırılmıştır. Sadece bir tanesi hariç diğerleri kadın medfunlara ait tepelikli şahidelerin 38 tanesinde bitkisel bezeme kullanılmıştır. Mezar taşlarında genellikle memur sınıfının kullanmış olduğu "azizi

fes” diğer başlıklara oranla sayıca fazladır. Kitabelerde 37 celî sülüs, 92 celî ta’lik ve 4 rik'a yazı türü tercih edilmiştir. 19. yüzyıl ikinci yarısına ait mezar taşlarına tipolojik olarak bakıldığında ise yoğunluğun tek şahideli mezarlardan oluştuğu, bunların yanı sıra çerçevesiz mezar, pehleli mezar ve lahit mezarlarında olduğu görülmektedir. Şahide tipolojisinde de “kare veya dikdörtgen kesitli levha formu” türlerin yanı sıra az da olsa “üstüvânî” tipte baş veya ayak taşlarının olduğu belirlenmiştir. Tezyini unsurlar olarak bakıldığında ise 10 şahidenin bitkisel bezeli olduğu tespit edilmiştir.

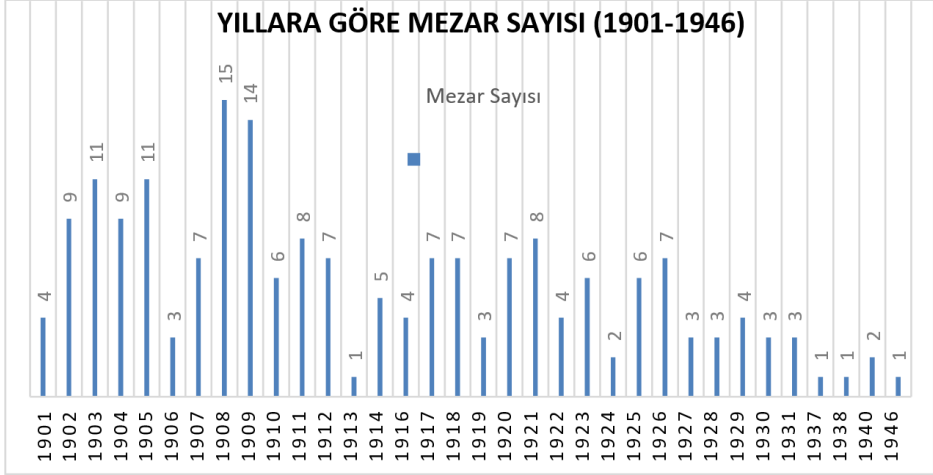
Fotoğraf 12: 1901, 1902, 1903, 1907, 1909, 1909, 1913, 1915 Tarihli Şahideler

Fotoğraf 13: 1920, 1926, 1929, 1931, 1931, 1937, 1946 Tarihli Şahideler

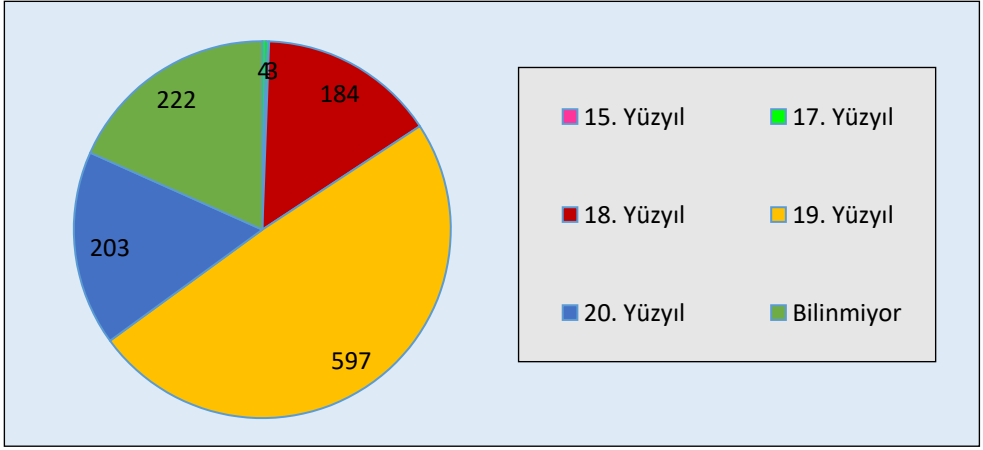
Grafik 7: Sakarya Genelinde Şahidelerin Yıllara Göre Dağılımı

5. Yüzyıllara Göre Genel Dağılım ve Cinsiyet Analizi

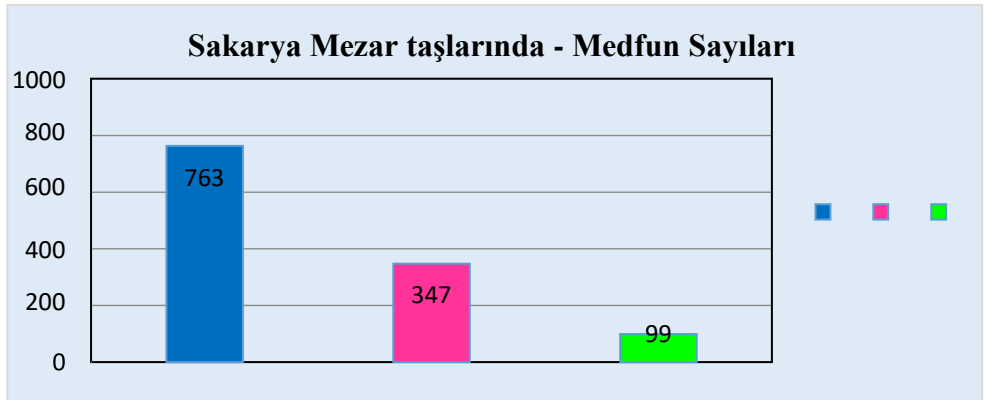
Yıllarına göre yapılan dağılımda incelenen mezar taşları arasında 15. yüzyıla ait 4 şahide bulunurken; 16. yüzyıla ait şahidenin olmaması dikkat çekicidir. Fakat Geyve ilçesi mezar taşları üzerinde yapılan bir yüksek lisans tezinde olduğuna dair veriler beyan edilmektedir (Yavuz, 2013, 160,167,173,179). 17. yüzyılda 3 adet, 18. yüzyılda 184 adet, 19. yüzyılda 597 adet, 20. yüzyılda 203 adet şahide ile karşılaşılmaktadır. Neredeyse her döneme ait mezar taşının olması Sakarya mezar taşlarında mimari gelişimin takip edilmesi ve üslup analizinin yapılabilmesi için oldukça önemlidir.

Grafik 8: Mezar Taşlarının Yüzyıllara Göre Dağılımı

Değerlendirilen mezar taşlarında toplamda 763 adet erkek ve 347 kadın şahide bulunmaktadır. Üzerinde kitabesi olmayan veya kırık olduğundan dolayı cinsiyeti hakkında bilginin olmadığı şahide sayısı ise 99 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının içerisinde yetişkin ve çocuk mezar taşları bulunmaktadır. Bazı kitabelerde yer alan teslim ifadeleri ve içerik detaylarından hareketle yaklaşık 140 şahidenin çocuk/genç yaşta vefat edenlere ait olduğu söylenebilir.

Grafik 9: Sakarya Mezar Taşlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

5. Sonuç

Sakarya mezar taşları üzerine hazireden kabristana tespit edilebilen mevcut eserlerin bütün olarak incelenmesi öncelikle saha ekibinin gayretleri ile olmuştur. Yayında kitabeleri okunan şahidelerin sanat tarihi açısından incelenmesi, mezar taşı terminolojisinde değerlendirilmesi ve üslup analizlerinin yapılması ise bu çalışma ile sağlanmıştır. Kayıtlı veriler bilgisayar ortamında listelenmiş ve filtreleme yöntemi kullanılarak gruplamalar yapılmıştır. Dolayısıyla Sakarya ili mezar taşları açısından bütüncül bir çalışmanın oluşması hedeflenmiştir. Örneğin bir ilçenin mahalle kabristanında yer alan şahidenin üslubunu başka bir ilçenin cami haziresinde görmek mümkündür. Mezar mimarisinin genel bir bakış kazanması için bu tür pilot uygulamalara ihtiyaç vardır. Nitekim bölgenin karakteri olabilecek eserler, ustaların işçilikleri, hattatların varlığı, vb. konular ancak bu bakışla aydınlatılabilecektir.

Sakarya sınırlarında 1426 ile 1946 yılları arasında geleneksel formda yapılmış 1210 şahidenin, nicel ve nitel değerleri ayrıntılı olarak belirtilmiş ve gruplandırması yapılmıştır. Sakarya sınırlarında 15 tane caminin haziresinde yer alan 154 şahide ile 112 tane mezarlık alanında bulunan 1056 şahidenin saha verileri bu çalışmada incelenmiştir. Mezar taşlarını kronolojik olarak düzenlemek ilk definden son define kadarki kültürel belleğin okunması ve araştırılması adına mühimdir. Sakarya mezar taşlarında 15. yüzyıl örnekleri oldukça sınırlı sayıdadır. 16. yüzyıla gelindiğinde bu çalışmada olmamakla birlikte az sayıda örneğin olduğunu görüyoruz. 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bölgelerin yerleşim alması ve dolayısıyla mezar taşlarında bir artışın olduğu gözlenmiştir. Araştırma kapsamında toplam 1049 baş ve 143 ayak şahidesinde; erkek mezar taşı sayısı 763, kadın mezar taşı sayısı ise 347 olarak kaydedilmiştir.

Sakarya genelinde pehleli, çerçeveli, lahit ve şahide mezar tiplerinin olduğu belirlenmiştir. Şahide başlıklarında, "Azizi Fes, Hamidi Fes,

Abâni Sarık, Hotoz, Ulema Sarık, Kâtibi Kavuk, Dardağan” gibi başlıkların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Başlıklar içerisinde yeniçeri askerlerinde görülen “dardağan” başlık sayısı 122 adettir. Bunların çoğu “beşe” sıfatlı kişilerin şahideleridir. Kitabelerinde “beşe” ismi geçenlerde ortak özellik olarak belirlenen unsurlar şöyledir: Şahidelerinde dardağan başlık, kitabelerin tamamında celî sülüs, şahide tiplerinde kare veya dikdörtgen kesitli gövdeye sahip levha formu, satır durumlarında büyük çoğunlukla 18. yüzyılda 4-5 satır aralığında ve oldukça sade bir dille yazılırken daha sonraki yüzyıllarda 5-7 satır aralığında ve kafiyeli dizelerin olduğu belirlenmiştir. Bazı kitabelerde bölük (32., 44., 49., 56.) isimlerinin yazılması hem kimlik bilgilerine ulaşılması hem de askeri sınıfları yansıtmaya açısından önemlidir. Sakarya mezar taşlarında 19. ve 20. yüzyılda en çok örneği olan başlık “Azizi Fes” olarak belirlenmiştir. 3 adet serdengeçti mezar taşından birisinde “Elli Sekiz Cemaatin Serdengeçti Ağası” ifadesiyle bağlı olduğu kol verilmiştir.

Sakarya’da süslemeli mezar taşlarının oranları ve üslubundaki kalite dikkate alınmalıdır. Kompozisyon zenginliği ve kaliteli işçiliği Sakarya’daki eserleri takip edilir kılmaktadır. Erken dönemlerde klasik üslubu, geç dönemlerde ise batılı karakterlerin süsleme kompozisyonlarını olduğu gibi görebiliyoruz. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kadın mezar taşlarındaki tepelik tacı veya gövde tezyinatında büyük bir bölümün süslemeye ayrıldığı tespit edilmektedir. Şahidelerde; “S” ve “C” kıvrımlı çiçek ve yaprak yoğunluklu bitkisel tasarımlarla; perde, fiyonk, ateşli aletler gibi nesnel bezemeleri görebiliriz.

Kitabelerde içerik değerlendirmesi, Sakarya mezar taşlarının yerel işçilikle mi yoksa başkentten mi getirildiği gibi soruları özelden cevaplamaya yardımcı olacak verileri saklamaktadır. Başkent kitabelerine bakıldığında kullanılan dilin ağdalı olması, nesir yerine nazım türünün tercih edilmesi, şairlerin ebced hesabıyla tarih düşmeleri, dönemin yazı türünün 17-18. yüzyıllarda celî sülüs, 19-20. yüzyıllarda ekseriyetle celî ta’lik olması, bezeme anlayışı gibi detaylar

bir bütün halinde değerlendirilip Sakarya mezar taşları ile karşılaştırıldığında işçiliğin ve üslubun kaynağı hakkında fikirler elde edebiliriz. Sakarya mezar taşlarında yukarıda saydığımız nitelikte eserler olmakla birlikte (örnek olarak lahit, üstüvânî ve yoğun bitkisel bezemeli şahideler) yerel karakter taşıyan mezar taşları da bulunmaktadır. Bu cihetten bakıldığında sınırlı sayıda nazım eser, kalıplaşmış dizeler ve yazılar, ediplerin yazılarında ve imzalarında noksanlık, malzeme ve işçiliğin yerel karakter göstermesi, kitabelerde dışardan gelen taş ustalarının olduğunun belirtilmesi, başlık ve bezemelerde birbirini tekrar eden mimari unsurlar gibi detaylar burada atölye ve sanatçı ilişkisinin varlığına işaret edebilecek verilerdir. Doğu Marmara ve Batı Karadeniz geleneği hem sivil mimaride hem de dini mimaride Sakarya eserleriyle benzerlik göstermektedir. Bu yaklaşımın şu anki veriler ışığında yapıldığı bilinmelidir. Bugün nerede ve nasıl çalıştıklarına dair arşiv kayıtlarından net verileri bulamadığımız için Sakarya bu eserleriyle milli envanterine kayıt yapmıştır.

Tüm bu veriler ve değerlendirmeler ışığında özellikle ülkenin idarecilerini ilgilendiren bir sonuç olarak ifade edilmelidir ki, Sakarya mezar taşlarında yönetmelikler çerçevesinde restorasyon, konservasyon çalışmaları yapılmalıdır. Bu durum hem Türkiye'nin kültürel belleğinin muhafazası hem de birer açık hava müzesi konumundaki mirasın gelecek nesillere ulaştırılması bakımından tarihi ve milli bir görev addedilmelidir.

Kaynakça

- Açık, Turan. "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı 62/2, (2016), 37-64.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/31581/346157>
- Alyılmaz, Cengiz. "Kosova ve Makedonya'daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/1, (2016), 56.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227845>
- Ayanoğlu, Fazıl İsmail. "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 4, (1958), 194-198.
- Bulut, Mustafa. *Sultan II. Mahmut Haziresi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.
- Ekin, Ümit. "Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde Sakarya Bölgesi'ni Etkileyen Depremler", *Sakarya İli Tarihi*, C. 1, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Erkan, Nevzat. "Osmanlı İstanbul'unda Cenaze ve Defin İşlemleri H. 1117/M. 1705 Tarihli Sicil Kaydına Göre", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (2019), 54.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/842254>
- Gündoğdu, Oktay. *Üsküdar'daki Ahmediye Külliyesi Haziresi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Kökrek, Mehmet. "Edirne'deki Yeniçeri Şahideleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (2015), 31.
<https://www.academia.edu/16709101/Edirnek%C3%A2r%C>

3%AE_%C5%9E%C3%A2hideler

Perçem, Ersan. "Fatih Devri Mezar Taşlarında Tezyinat Analizi" *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Aydın, 2018.

Şeyban, Lütfi. & Kır Oğuzhan. *Osmanlı Mimari ve Mezar Taşı Kitabeleriyle Sakarya 1639-1946*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, Sakarya, 2019.

Yavuz, Sena. *Sakarya İli Geyve İlçesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2013.

SOSYAL AĞLARIN GIDA VE BESLENME OKURYAZARLIĞINA ETKİSİ: GIDA DEDEKTİFİ INSTAGRAM HESABI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Kadriye KOBAK*

Öz

Yeni iletişim teknolojilerinin gündelik hayatın her alanına hızla nüfus ettiği günümüzde, bireylerin beslenmeye ilişkin bilgi edinme araçlarından biri de sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medyanın etkileşime ve kullanıcı türevli içeriğe dayalı yapısı bireylere beslenme örüntülerine dair tartışabilecekleri bir alan açmaktadır. Gıda okuryazarlığı becerileri kazanmak ve güvenli gıdaya nasıl ulaşacağı yönünde ihtiyaç duyduğu bilgiye erişmek amacıyla olan kullanıcılar, çeşitli sosyal medya ortamlarında içerik üreten hesapları takip ederek çevrimiçi topluluğun bir üyesi haline dönüşebilmektedir. Çalışmada netnografi yöntemi kullanılmıştır. Sosyal medyanın gıda okuryazarlığına etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma kapsamında yapılan incelemelerle 664k takipçisi ile “Gıda Dedektifi” adlı Instagram hesabı ele alınmıştır. Bu doğrultuda verilerin toplanma sürecinde Gıda Dedektifi’nin üç aylık tüm gönderileri tek tek kopyalanarak arşivlenmiştir. Bunun yanı sıra yüz yüze yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu anlamda sosyal medya yüksek oranda etkileşime imkân tanınması, kullanıcı türevli içeriğe dayalı özellikleri ile katılımcı kültürü teşvik etmesi gıda okuryazarlığının kitlelere aktarılmasında etkin bir rol oynayabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Instagram, Gıda Okuryazarlığı, Kullanıcı Türevli İçerik, Katılımcı Kültür

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi, E- mail:
kadiyekobak@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-2832-2429

The Effect of Social Networks On Food And Nutritional Literacy: An Investigation On Food Detector Instagram Account

Abstract

In today's world where new communication technologies are rapidly populating in all areas of daily life, social media platforms are one of the means of acquiring information about individuals. Social media based on interaction and user-derived content opens up an area for individuals to discuss nutrition patterns. Users who aim to gain food literacy skills and to gain the knowledge they need to access safe food can become members of the online community by following content-producing accounts in various social media environments. In this study, which aims to reveal the effect of social media on food literacy, 664k followers and the Instagram Account Food Detective were found to be remarkable. The study was designed by qualitative method and netnography method was applied. In the collection of the data, all three-month shipments of the Food Detective were copied and archived individually. In this sense, social media provides a high level of interaction, user-based content-based features and encouraging participatory culture can play an effective role in transferring food literacy to society.

Keywords: Social media, Food literacy, User- Generated Content, Convergence Culture, Instagram

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim ve değişim, İnternet'i günlük hayatın doğal bir parçası haline getirmiş ve kullanım alanlarını da genişletmiştir (Silverstone,199:10-12). Yeni medya dolaylı ortamların sağladığı seçenekler vasıtasıyla kullanıcıların sahip olduğu eylemsel özellikler ve deneyimler de dönüşüm geçirmiştir (Binark, 2009:60). Bu dönüşümde web 2.0 teknolojilerinin kullanıcılara sağladığı dijitallik, etkileşimsellik, multi-medya biçimselliği kullanıcı türevli içerik üretimi, hipermetinsellik, yayılım, sanallık gibi olanaklar belirgin olabilmektedir (Binark ve Löker,2011: 9). Yeni medya bu bağlamda, medya, toplumsal sistem ve birey üçlüsünün karmaşık ilişkilerini dijital bir boyuta taşımıştır.

Özellikle sosyal medya ile kullanıcılar kendilerini ifade edebilmekte, diğer kullanıcılarla ilgi duydukları konular hakkında bağlantı kurarak etkileşime geçebilir duruma gelmişlerdir.

Castells (2005) toplumun enformasyonelleşmesi olarak toplumsal ve kültürel üretim-tüketim süreçlerindeki dönüşümleri işaret etmektedir. Bu durumu ağ toplumu olarak nitelendiren Castells, toplumun önceki toplumsal formasyonlar gibi, toplumsal eylemlerin anlamlandırılmasını sağlayan kendine özgü bir kültürel boyutunun olduğunu belirtmektedir. Castells'e göre, teknolojiyle iç içe geçmiş toplumun yaptığı paylaşımlar "sanaldır"; çünkü paylaşımlar elektrik devrelerine dayanan dijital sistemlerden oluşmaktadır. Paylaşımlar aynı zamanda gerçektir; çünkü, kullanıcıların kendi anlamlarını inşa ettiği sesler, görüntüler ve formlar tüm paylaşım ağlarında var olmaktadır. Dijitalleşmenin belirleyici olduğu teknolojik gelişmelerin ardından yeni medya ortamlarının gelişimi, izleyicilerin, içeriklere kendi fikir ve üretimleriyle katılımında bulunabilen, içerik üretebilen, kaynak ve içeriklerle etkileşim halinde olan kullanıcılara, üreticilere dönüşmesine yol açmıştır (Turan, 2014:108). Prosumer kavramı 1980 yılında Toffler tarafından kullanılmaya başlanılan ve üretici (producer) ve tüketici (consumer) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bir kavramdır. Özellikle sosyal medya paylaşım ağları üretici - tüketici olabilmenin kolaylığını sağlamakta yeni bilgiye ulaşmayı ve bunu günlük yaşam pratiğine sokmayı olanaklı kılmaktadır. Yeni bilgiler içinde sağlıklı gıdaya ulaşmak, gıdanın içeriği hakkında bilgi sahibi olmak da yer alabilmektedir.

Sosyal medya ağları içinde Instagram hem içerik üreticisi hem de içerik tüketicisi olarak kullanıcılarına birçok konuda kolaylık sağlamaktadır. Instagram, sağlıklı gıdaya ulaşma konusunda bilgi sağlayıcı bir kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Bu bilgiler ışığında çalışmada sosyal medyanın gıda ve beslenme okuryazarlığı oluşturmadaki etkisini saptayabilmek amacıyla Gıda

Dedektifi adlı Instagram hesabını ele alınmıştır. Çalışma netnografi araştırma deseni ile değerlendirilmiştir. Hesabı takip eden 6 kişi ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ve yarı-yapılandırılmış sorularla bu hesabın kendilerinde gıda ve beslenme okuryazarlığı konusunda ne gibi etkileri olduğu sorgulanmıştır. Sayfada yer alan iletiler üç aylık dönemlere ayrılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak Instagram yüksek oranda etkileşime imkân tanınması, kullanıcı türevli içeriğe dayalı özellikleri ile katılımcı kültürü teşvik etmesi gıda okuryazarlığının kitlelere aktarılmasında etkin bir rol oynayabilmektedir.

1.1. Yeni Medya, Gıda ve Beslenme Okuryazarlığı

Değişen iletişim ortamlarında internet kullanıcılarının, içerik üretimine ve dağıtımına dâhil olabilmesi “daha aktif olma” eğilimlerini artırmıştır. Bunun sonucunda alanda da katılım, katılımcı kültür, iletişim ortamının demokratikleşmesi gibi konular üzerine tartışmalar artmıştır. Jenkins (2006) medya yakınsamasının yeni katılımcı bir halk (folk) kültürünün doğmasına yol açtığını; sıradan insanların medya içeriği üretmesine yardımcı araçlar sunduğunu ileri sürmektedir. Flew’e (2008) göre yeni medya literatüründe katılım kavramı üç farklı şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi yeni medyaya erişim konusundaki eşitsizlikleri ifade eder ve kullanıcıların, tüketicilerin ya da yurttaşların katılımına göndermede bulunur. Katılım kavramının ikinci kullanımı yeni medyayı geleneksel iletişime göre daha açık ve etkileşimli kılan özelliklerini ifade eder. Buna göre etkileşimli ve çok yönlü bir iletişim modeli sunması sayesinde geleneksel medyanın alıcısı aktif katılımcı olarak görülür. Bununla bağlantılı olan üçüncü kullanım ise yeni medyanın desteklediği katılımcı kültürdür (Flew, 2008:31-32).

Brubs ve Bahnisch (2009), sosyal ağların ilişkiler seti tarafından bir araya getirilen kişisel bağların birleşimi olduğunu söylemektedir. Bu ilişki seti tüketim odaklı da olabilmektedir. Yeni iletişim ortamlarını kullanan tüketiciler, geçmişin edilgen ve izleyici topluluklarından katılımcı ve etkin topluluklarına geçiş yapmıştır. Farklılaşan iletişim

biçimleri ve ortamları tüketim algısını, dolayısıyla da tüketim alışkanlıklarını, ihtiyaç ve beklentileri tüketici davranışlarını değiştirmiştir. Tüketicilerin yeni olan bu duruma paralel olarak yepyeni satın alma biçimleri oluşmuştur (Lull,2001). Satın alma davranışları bağlamında etkilenen bir alan da gıda tüketim alışkanlıklarıdır.

Bilişim teknolojilerinin sosyal hayatın içine nüfuz etmesi gıda tüketim pratiklerinde yapısal dönüşümlere yol açmıştır. Tüketilen gıda maddesi hakkında eleştirel sorgulama kapasitesi ve farkındalığı olarak nitelendirilebilecek gıda ve besin okuryazarlığı kavramı, sosyal ağlarda gıda güvenliği alanında içerik üreten hesapları takip etme ve bilgi edinme, kendi bilgisini üreten kullanıcılar için aktif yurttaş olma, katılımcı kültüre eklenme, diğer kullanıcılarla etkileşime girme gibi adımları da kapsar duruma gelmiştir. Bu anlamda kullanıcıların gıda satın alma davranışları sosyal ağlardan etkilenebilmektedir. Bu durum beslenme edimiyle de ilgilidir.

Beslenme, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarına bağlı olarak değişebilmekte ve bu değişim de o toplumun beslenme alışkanlıklarına yansiyabilmektedir. Beslenme düzeylerinin ve gıda ürünleri tüketiminin değişmesinde ise gelir artışı, sosyal ve kültürel değişimler, eğitim düzeyinin artması, annenin çalışma hayatında giderek artan oranda pay alması, ulusal pazar sınırlarının kalkması, iletişim olanaklarının artması, perakendeciliğin gelişmesi ve ulaşım olanaklarının kolaylaşması gösterilmektedir (İncedal-Sonkaya, Balcı ve Ayar, 2018). Bu duruma Beardsworth (2011) farklı yaklaşarak, insanların mutfakla kurduğu organik bağın zayıfladığını ileri sürmektedir. Araştırmacı özellikle beyaz yakalılarla yaptığı çalışmada, bağın zayıflamasına neden olarak uzun çalışma saatlerini göstermektedir. Akarçay (2016:67), yeni orta sınıfın dışarda yeme içme etkinliğini bir sosyalleşme aracı olarak gördüğünü vurgulayarak farklı bir konuya değinmektedir. Araştırmacı yeme

içme örüntüsünün hazır gıda tüketimi ve dışarda yemek yeme üzerine kurulu olduğu yönünde bir yaşam tarzını da işaret etmekte, ancak bu yeni yaşam tarzının yeni konuları da beraberinde getirdiğini ileri sürmektedir. Bu yeni konular içerisinde gıda zehirlenmesi, gıda ambalajı okuyup yorumlama, gıda saklama yöntemleri, gıda alerjenliği, dışarda yeme içme güvenliği yer almaktadır.

Bilgi toplumu döneminde insanların bilgi kirliliğine maruz kalmalarının önlenmesi, doğru ve sağlıklı bilgiye ulaşmalarına yardımcı olunması, bu konuda daha duyarlı bireyler olabilmelerine katkı verilmesi, bir bakıma eleştirel ve sorgulayıcı bakışla yaklaşması bilinçli toplum kavramını öne çıkarmıştır (Güngör, 2016:156). Bilinçli toplum içinde bilinçli tüketicilerin oluşmasında gıda ve beslenme okuryazarlığı önem taşımaktadır.

Gıda ve beslenme okuryazarlığı kavramı gıdalar ve beslenme biçimleriyle ilgili bilgilere ulaşma, verileri analiz etme, yorumlama, eldeki bulgular ışığında doğru kararlar alarak onları uygulayabilme, sağlıklı beslenmeyi sürdürülebilir kılma, iyi ve sağlıklı besin tüketme bilincine ulaşma, gıda sisteminin işleyişi hakkında eleştirel bir bakış açısına sahip olma olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle bu okuryazarlık türü bireylerin, iyi, sürdürülebilir, güvenli gıda tüketimi yapabilmesi için gerekli olan bilinç ve beceriye sahip olmasını hedefler. Velardo'a (2015) göre, beslenme davranışı diğer insan davranışları gibi çeşitli faktörlerden etkilenen oldukça karmaşık bir olgudur. Gıda ve beslenme konusunda sahip olunan bilgiler, kişilerin beslenme örüntüsünü etkileyebilmektedir. Tam da bu noktada, gıda ve beslenme okuryazarlığı, tüketicilerin beslenme ile ilişkili çeşitli bilgileri anlayabilmelerini, eleştirel olarak değerlendirebilmelerini amaçlamaktadır.

Gellegos (2014) gıda ve beslenme okuryazarlığının en temel işlevinin, herkes için sağlıklı beslenmeyi güvence altına alan uygulamaları bireyler için mümkün kılmak, bireylerin gıda sisteminde meydana

gelen değişikliklere uyum sağlamaları konusunda yardım edebilmek olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, gıda okuryazarlığı kavramının, sürdürülebilir çevre, küresel gıda sistemi, sağlıkla ilgili davranışlar, yiyecek içecek kültürü ve becerileri gibi çeşitli öğeleri kapsadığı vurgulanmıştır (Pendergast ve Dewhurst, 2012). Cullen vd (2015) ise bu okuryazarlık türünü bireyin karmaşık gıda sistemine katılmak için geliştirdiği karar verme becerisi olarak nitelendirmiştir. Silk, v.d. (2008) ise ifade edilen okuryazarlık türünü, bireylerin güncel uygulamaları, çevresel, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi bileşenler çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre gıda ve beslenme okuryazarlığına sahip bir birey, gündelik yaşamında sağlıklı, güvenli, iyi ve sürdürülebilir gıdadan vazgeçmeyecektir.

Tüketicileri gıda güvenliği konusunda bilinçlendirmenin önemini kavrayan Avrupa Ülkeleri Ocak 2002 Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi'ni-EFSA (General Health and Consumer Protection and the European Food Safety Authority) kurulmuştur. EFSA 2005 yılında, AB kamuoyu araştırmaları dizisi olan "Eurobarometer" yönergeleri çerçevesinde 25 Avrupa ülkesinin gıda güvenliği, riskleri konusunda algı ve bilinç düzeylerini ölçmüştür. Türkiye ise bu çalışmada yer almamıştır.

Sağlıklı beslenme ve güvenilir gıda tüketimi endişesi tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yoğun olarak hissedilmektedir (İncedal-Sonkaya, Balcı ve Ayar, 2018). Bununla birlikte ülkemizde toplumun yararlanabileceği bir gıda güvenliği eğitim modülü bulunmamaktadır. Böyle bir eksiklikle bireyler farklı yollar ile ihtiyaç duydukları bilgilere ulaşma ihtiyacı duyabilmektedirler.

Yetişkinlerin kendi sağlıkları adına gıda risk analizi, değerlendirmesi yetisine ve kriz yönetim becerisine sahip olması tüm yurttaki iyi uygulama örnekleri oluşturmak adına önemlidir. Güvenli gıda tüketiminin yasal bir hak olduğunun farkına varan birey, yeme içme odaklı bir hak mücadelesine girecek dolayısıyla kamusal alanda

katılımcı kültür olgusunu yeşertecektir. Gıdanın üretim sürecinden tüketimine başka bir deyişle gıdanın satın alma, saklama ve de tüketim aşamalarında uyulması gereken bir takım sağlık ve sağlık bilgisi kuralları bulunmaktadır. Bu kurallar halk tarafından yeterince bilinmemekte ve güvenli gıdaya karşı henüz bilinçli bir talep de bulunmamaktadır. Sosyal medyanın yüksek oranda etkileşime imkân tanınması, katılımcı kültür kullanıcı temelli içeriğe dayanması ile gıda okuryazarlığının kitlelere aktarılmasında önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında çalışmada, sosyal medyanın gıda ve besin okuryazarlığı konusundaki rolünün ne olduğunun saptanması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında sosyal medyada anahtar kelime ile yapılan incelemeler neticesinde gıda güvenliği, gıda ve beslenme okuryazarlığı konularında içerikler paylaşan “Gıda Dedektifi” adlı Instagram hesabına ulaşılmıştır. İlgili hesapta yer alan içeriklerin ayrıntılı olarak incelenmesi ile Gıda Dedektifi’nin, araştırma amaçlarına ulaşmada en etkin sosyal medya hesabı olduğuna karar verilmiştir. Böyle bir seçimde hesabın, takipçi sayısının fazla olması, katılımcılar arasında etkileşim sağlaması önemli bir etken olmuştur.

2. Yöntem

Sosyal ağların gıda ve besin okuryazarlığı konusunda etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve netnografi yöntemi kullanılmıştır. Netnografi internetteki metinler üzerinden kullanıcıların duyguları/düşünceleri ile ilgili eğilimleri niceliksel olmayan bir biçimde ortaya koymaya yönelik bir araştırma yöntemidir (Çomu ve Halaiqa, 2014: 82). Online topluluklar güçlü bir ortak paydaya sahip olan, yüksek miktarda paylaşım yapan çok sayıda üyeye ve yüksek paylaşım trafiğine sahip olan topluluklar olup, netnografi araştırmaları için de uygun olan yerlerdir (Varnalı, 2013: 31). Bu yerlere karar verilirken topluluğun araştırma amaçlarıyla ilgili olması, katılımcılar arasında interaktif bir iletişim akışı sağlayabilmesi, yeterli miktarda ileti içermesi, zengin,

detaylı ve açıklayıcı veri sunması, çok sayıda heterojen katılımcıyı içeriyor olması, üyeler arası aktif, yeni ve düzenli etkileşime olanak veriyor olması gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Özbölük ve Dursun, 2015:232). Sosyal medyada anahtar kelime ile yapılan incelemeler neticesinde belirlenen Gıda Dedektifi adlı Instagram hesabı, 664k takipçisi çevrimiçi bir topluluktur ve Castells'in (1996) "ağ toplumu" olarak belirlediği bu topluluğu ve gerçekleştirilen etkileşimi (Jones,1998) anlamının en iyi yolu "netnografi" (Kozinett, 2002) yöntemidir.

2.1. Çalışma Grubu

Çevrimiçi ortamlar ve bu ortamlardaki iletişim pratikleri her konu ve temada farklılaşabilmektedir. Bu nedenle, netnografide sınırları önceden belirlenen net bir şablondan bahsedilmemekte, ancak genel hatlarıyla uygulanması gereken adımlar belirlenmektedir (Çomu ve Halaiqa, 2014: 82). Netnografik araştırmanın verisi, mercek altına alınan online toplulukların internet ortamında yarattığı tüm metin, grafik, ses ve video tabanlı içeriğin direkt kopyalanması ile (Varnalı, 2013:31), bir başka deyişle çevrimiçi ortamda hali hazırda var olan ve araştırmacının herhangi bir katılımı olmaksızın kopyalanarak elde ettiği "arşivsel veri"lerden (Kozinets, 2010: 98) ve araştırmacının kendi deneyim ve gözlemlerini içeren notlar ve online görüşmelerin transkriptlerinden oluşabilmektedir (Varnalı, 2013: 31).

Netnografi ile incelenenlerin, belli bir topluluktaki kullanıcıların davranış setleri olmadığı, çevrimiçi topluluğun iletişim edimleri olduğu göz önünde bulundurularak netnografik araştırma sonucundan elde edilen veriler, görüşmeler, odak grup çalışmaları, anket ve/veya yüzyüze etnografi gibi yöntemlerle doğrulanması gerekebilmektedir (Çomu ve Halaiqa, 2014:76).

Instagram'da paylaşılan içerik görsel (fotoğraf) ve metinsel (caption) olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır. Görsel bileşen ile

kastedilen fotoğraf ve fotoğrafın içinde yer alan interaktivite unsurları (tag, lokasyon, vb.), metinsel bileşen ise fotoğrafın altında yer alan metin ve interaktivite unsurlarıdır (Öztürk, Şener ve Süher, 2016). Bu çalışmada elde edilen veriler ilgili hesabın Instagram içeriklerinden ekran görüntüsü olarak ve hesabı takip eden kullanıcılarla yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilmiştir.

Gıda Dedektifi hesabı takipçilerine amaçlı örneklem yoluyla ulaşılmış ve yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 3 erkek 3 kadın olmak üzere 6 kişi katılmıştır. Çalışmada yer alan katılımcılar hesabı aktif takip eden kişilerdir. Çalışmanın sınırlılığını 6 kişi oluşturmaktadır.

Tablo 1: Görüşmeye Katılan Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	Hesabi Takip Etme Süresi
Katılımcı 1	Kadın	39	Yüksek lisans öğrencisi	2 yıl
Katılımcı 2	Kadın	46	Lisans mezunu	1 yıl
Katılımcı 3	Erkek	21	Lisans öğrencisi	2 yıl
Katılımcı 4	Erkek	23	Lisans mezunu	1 yıl
Katılımcı 5	Kadın	44	Yüksek lisans öğrencisi	2 yıl
Katılımcı 6	Erkek	27	Doktora öğrencisi	1,5 yıl

2.2. Verilerin Toplanması

Çalışmanın amacı bağlamında 2-3 Ocak 2019 tarihinde Gıda Dedektifi'nin Instagram hesabından yapılan gönderiler her periyotta 1 aylık içerikler olmak kaydıyla üç periyot halinde toplanarak arşivlenmiştir. Birinci periyotta ilgili hesabın ilk açılışı, ikinci periyotta beğeni ve yorum sayısının ani bir sıçrama gösterdiği dönem ve son periyotta çalışma süresi kapsamındaki son aylık dönem alınmıştır. Bu şekilde bir ayrıma gidilmesinde çeşitli sebepler söz konusudur. Bu sebepler içerisinde ilgili hesap tarafından oluşturulan tüm iletilerin kendini aynı konular etrafında sürekli tekrarlama ve çevrimiçi ortamdan çok fazla sayıda veriye ulaşmanın getireceği sıkıntılardır. Bu nedenle verilerin toplanmasında sınırlılığa

gidilmiştir. Bu bağlamda Gıda Dedektifi hesabından toplanan verilerin periyotları şu şekildedir.

Tablo 2: Verilerin Toplanma Periyodu ve İletilere Ait Nicel Bilgiler

Periyot	Toplam ileti sayısı	Toplam beğeni Sayısı	Toplam Yorum sayısı	İzlenme Sayısı (eklenen video)
I. Dönem (20.03-31.03.2017)	111 (aynı gün içerisinde birden fazla içerik paylaşılmıştır.)	8342	598	4.376
II. Dönem (01.02-29.02.2018)	64	143.565	12.183	245.945
III. Dönem (01.12-31.12.2018)	17	39.275	4.300	233.475
TOPLAM	192	191.182	17.081	483.796

Araştırmada Gıda Dedektifi hesabının üç aylık içerikleri araştırmacı tarafından oluşturulan tabloya göre incelenmiştir. Kodlama anahtarında iletinin eklenme tarihi, beğeni sayısı, yorum sayısı, ürün adı, ürün türü ve yazılı içerik başlıkları yer almıştır. Benzer uygulama görüşme verileri için de yapılmıştır. Her bir görüşmenin deşifre edilmesi ile veriler analiz edilmiş ve literatür ekseninde temalar elde edilmiştir. Çalışmada anlam birliği sağlamak açısından her bir içerik yeniden okunmuş ve temalar arasındaki farklılıklar belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen içeriklerin birden fazla temaya uygun olduğu durumlar da çıkmıştır. Bunun yanı sıra ikinci bir uzman tarafından tabloda yer alan kategoriler yeniden okunmuş ve kategorilere ilişkin güvenilirlik sağlanmıştır (Miles ve Huberman, 1994).

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin analiz edilmesinde betimsel analizinden yararlanılmıştır. Bu analizde amaç, verileri sistematik ve açık bir şekilde betimleyerek düzenlemek, yorumlamak ve sonrasında okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimsek, 2006:224). İkinci aşamada ise Instagram hesabında yer verilen iletiler içerik analizi ile düzenlenmiştir. İçerik analizi, betimsel yaklaşımda farkedilmeyen kavramlar keşfedilebilir ve veriler arasında birbirine benzeyen kavramlar bir araya getirilebilir (Yıldırım ve Şimsek, 2006:227).

4. Bulgular

Elde edilen verilerin analizi iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama ilgili hesabı takip eden kullanıcıların görüşlerinin saptanması, ikinci aşama ilgili hesabın Instagram paylaşımlarının alınması üzerinedir.

4.1.Görüşme Sorularının Analizi

Araştırma kapsamında Gıda dedektifi adlı hesabını takip eden kişilerle yapılan görüşmelerin analiz edilmesi ile Katılımcıların demografik bilgileri, Gıda Alışveriş Yerleri, Beslenme Rejimi, Doğal – Organik Beslenme ve Güvenli Gıdaya Erişim, Beslenme Farkındalığı, Ambalaj Okuma, Paketli Gıda Tüketimi Gıda Dedektifi Hesabı Üyeliği (hesabın takibi, öğrendiği yer) Gıda Dedektifinin Sosyal Medya Üzerinde Yansımaları, Gıda Dedektifinin Gıda Okuryazarlığı Üzerinde Etkileri gibi kategoriler oluşturulmuştur. Kategorilere ait açıklamalar şu şekildedir:

4.1.1. Gıda Alışveriş Yerleri

Katılımcılar gıda alışverişlerini market, pazar, aktar, mandıra gibi yerlerden yapmaktadırlar. Bir görüşmeci kendilerine ait olan bahçeden çoğu ihtiyacını karşıladığını ifade etmiştir. Katılımcıların

çoğu marketten almak yerine mandıra, pazar gibi yerleri tercih etmektedir. Bu durumun nedeninin bu yerlere gelen ürünlerin markete oranla daha güvenilir olduğu, yani üreticinin kim olduğunu bilmenin verdiği güvenden kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin bir görüşmeci (K2) konu hakkında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Mesela peyniri ben hiçbir zaman marketten almıyorum. Artık yaşadığım bölgede buna çok müsait işte sadece mandıralar var. Çeşitli bölgelere oralardan geliyor daha doğal beslendiğimi düşünüyorum. Sebze de genelde bölgedeki pazara gidiyorum ağırlıklı olarak pazardan alıyorum ve İzmir’de yaşadığım yer itibariyle bir takım küçük çaplı çiftçilerde kendi yetiştirdikleri ürünleri pazara getirip satıyorlar”*.

4.1.2. Beslenme Rejimi

Beslenme rejimi kategori içerisinde görüşmecilerin sağlıklı ve uzun ömürlü olmak adına yaptıkları edimler yer almıştır. Görüşmecilerin çoğunda gözlemlenen durum beslenme rejimine ve doğal beslenmeye önem vermelerinde, kendilerinin ya da etraflarındaki herhangi birinin yaşadığı rahatsızlık etken olmuştur. Bu anlamda görüşmeciler söylemlerinde yediklerine dikkat etmeye çalıştıklarına ve yaptıkları diyetlere yer vermişlerdir. Örneğin katılımcılardan birinin (K5) *“Şimdi ben kendi adıma şöyle söyleyeyim. İki kızım var benim 11 yaşında. İlk önce onların sağlıklı beslenmelerini istiyorum ki daha sağlıklı ve uzun ömürlü olsunlar. Günümüzde kanser çok gündemde. Onun önüne geçmeyi amaçlı. Sağlıklı beslenmemiz gerektiğini düşünüyorum. Daha çok kanserden korunmak için, hastalıklardan”* şeklindeki ifadeleri bu durumu destekler niteliktedir.

4.1.3. Beslenme Farkındalığı

Görüşmecilere sağlıklı beslenme konusunda neler yaptıkları sorulmuştur. Elde edilen verilere göre gıda ve beslenme farkındalığı konusunda daha fazla bilgi edinmek istemektedirler. Bu isteklerinin altında yine çeşitli yerlerden duydukları ya da kendileri veya aile

bireylerinden birinin yaşadığı hastalıklar gelmektedir. Bu anlamda sağlıklı yaşam adına beslenme farkındalıkları yönünde bilgi edinme çabaları artmaktadır. Hatta bir görüşmeci gerekirse Google'dan araştırma yaptığını, gıda mühendisi arkadaşına sorduğunu ifade etmiştir. Farklı bir görüşmeci (K1) ise moda olarak ortaya çıkan besinleri eleştirmektedir. Bu durumu şu şekilde ifade etmiştir. *“Aslında hani her yeniliği yeniliklere açık bir insanım ama sorgulayarak ilk bulur bulmaz atlamadan bir araştırarak gerçekten hani moda sırf satış pazarlama uğruna mı yapılıyor bu işler onları da göz önünde bulundurarak beslenmeye çalışıyorum. Ben beslenmemi yaşam kalitemi yaşamımı uzatmak ya da şu bu değil de yaşadığım yıl içerisinde ömür içerisinde kaliteli yaşam herhangi bir sağlık sorunuyla tabi ki gıda nedeniyle karşılaşmamak adına bunun için yoksa ekstra başka bir şey değil. Ama ben mesela çocuğum yok çocuğum olsa genelde annelerde bu şey çok oluyor gözlemim bu benim hani çocuklarını besleme hani düzgün besleme yetiştirme adına hani daha çok ilgililer. Ama bunun dışında çok moda uğruna gidenler de var.”*

4.1.4. Doğal –Organik Beslenme ve Güvenli Gıdaya Erişim

Araştırmaya katılan görüşmecilerin hemen hemen hepsi doğal beslenme yollarının artık kalmadığını işaret etmektedir. Söylemlerinde ise organik ile doğal arasındaki farkı bilmedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin bir görüşmeci *“aldığım en doğal olabilecek ürüne bile şüpheyle yaklaşıyorum çünkü dünyada artık GDO yanı sıra kullanılan birçok şey var işte raftaki uzun ömrünü arttıracak kimyasallar ya da yan bir takım gıda takviyeleri gibi kullanılan bir çok şeyden kaçmanın çok da mümkün olmadığını düşünüyorum.”* şeklinde bu durumu ifade ederken, başka bir görüşmeci *“tarım ilaçlarının kullanılması çevre kirliliği işte bu şeye salınan gazlar sulara karışan maddeler yağmurla gelen yine o keza havadaki maddelerin toprağa karışması çevrede bulunanların kullandığı ilaçlar atıklar bunların hepsini düşündüğümüzde çokta böyle bi hani organik ya da işte o manada doğal bir şey kaldığını düşünmüyorum.”* şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

Görüşmecilerin verdikleri cevaplara göre güvenli gıdaya erişim de zorlaşmaktadır. Bu nedenle özellikle market ürünlerine yönelik olumsuz bir algı söz konusu olduğu belirlenmiş ve market yerine direkt üreticiden alındığında bunun organik olduğuna dair inanış sezilenmiştir. Örneğin bir görüşmecinin şu sözleri güvenli gıdaya erişim konusundaki araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. *“Köyde yaşıyor olsak belki daha güvenilir olur ama büyük şehirlerde zor olduğunu düşünüyorum. Mesela yumurtayı çok uzunca bir süredir marketten almıyorum ben burada birisini bulduk kendi yumurta çiftliği var o da işte çilli kızlar olarak isim takmış kendi çiftliğine onun doğada dolaştığını işte yemlerini filan daha doğal olduğunu söylüyor ben mesela yumurtalarımı oradan alıyorum.”*

4.1.5. Ambalaj Okuma

Katılımcıların hepsi aldıkları ürünlerin ambalajlarını okumaya dikkat ettiklerini söylemişlerdir. Özellikle katkı maddeleri hakkında hepsi şüphe duymaktadır. *“Okuyorum ama bilmediğim birçok terim var. O terimleri bilmediğim için, birazda bilinçsizce yapıyorum alışverişimi.”* diyen bir görüşmecinin yansıra *“telefonumda bir uygulama var onu girince zararlı mı zararsız mı çıkıyor”* diyerek ürün içeriği hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya çalışan bir görüşmeci de bulunmaktadır. Çalışmanın birinci aşamasında Gıda Dedektifi iletilerinin içerik analizi sonrasında ortaya çıkan sonuçlara benzer şekilde bu aşamada da ambalaj okuma, ürün içeriği ve ürünün menşei hakkında bilgi sahibi olma amacıyla yapılmaktadır. Görüşmecilerin söylemlerinden gıda ve beslenme okuryazarlığı konusunda bilinçlenme istekleri içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Görüşmecilerden biri *“İçindeki raf ömrünü uzatacak bu katkı maddeleri E grubuna dikkat ediyorum. Bunu mesela kozmetik ürünlerinde de dikkat ediyorum. Paraben içeren şeyleri almamaya çalışıyorum. İşte E koda sahip olan E ile başlayan hemen hemen hiçbir kodu...”* derken başka biri *“ya kodları çok ezbere bilmiyorum ben ama*

mesela tatlandırıcı gördüğüm zaman hani bu üründe tatlandırıcı var dediğimde genelde onu tercih etmemeye çabalıyorum. Palm yağı görürsem mesela tercih etmemeye çalışıyorum o tarz belirli şeylere bakıyorum ben” diyerek ambalaj okumanın ürünü almaya ya da almamaya yönelik kararlarını nasıl etkilediğini örneklendirmiştir.

Bunun yanı sıra, bir görüşmeci bazı ürünlerin menşesine dikkat ettiğini vurgulayarak *“Mesela gerçekten Türkiye’de mi üretilmiş yoksa şimdi çok fazla yurtdışından gelen ürün var. Kanada’ dan dan İtalya’dan oradan buradan ya da başka bir ülkeden geldiyse tüketmemeyi tercih ediyorum”* demiştir.

4.1.6.Paketli Gıda Tüketimi

Araştırmada görüşmecilerin ürün satın alırken ve tüketirken ürünlerin paketli olup olmadığına, paketli ise hangi tür paket içinde olduğuna yönelik düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Paketli gıda alımında görüşmecilerin olumsuz bir yargı içinde oldukları, paketli gıdanın zararlı olduğu yönünde düşünceleri olduğu saptanmıştır. Örneğin, bir görüşmecinin *“paketli gıdaların tamamının zararlı olduğu söyleniyor uzmanlar tarafından. Ya pakete girmiş bir gıda ne kadar güvenilir sorgulamak lazım. Yani işin uzmanı değilim ama yine de bir şüpheyle yaklaşmıyor değilim açıkçası.”* şeklindeki söylemleri ile başka bir görüşmecinin *“paketlenmiş ürünlerde güven sıkıntısı daha da büyük bir sorun çünkü bu büyük bir sermaye olduğu için büyük karlar elde edebilmek için çeşitli yollara başvurabiliyorlar.”* ifadeleri ve yine bir erkek görüşmecinin *“paketli gıda çok tüketmemeye çalışıyorum”* cümleleri paketli gıda tüketimi konusunda yaşanan endişeleri gözler önüne sermektedir. İki görüşmeci ise özellikle cam malzemeyi bu anlamda tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte araştırmaya katılan görüşmecilerden bir tanesi konuya olan ilgisini ve duyarlılığını Türkiye ile diğer ülkeleri karşılaştırarak vurgulamak istemiştir. Görüşmecinin konuya yönelik söylemleri şu şekildedir:

“Hani neden acaba bunu da bir uyuşturucu sınıfına almıyorlar diye düşünmüştüm. Özellikle cipslerde, yediğimiz dışarıdaki hamburger gibi şeyleri tercih ediyorsak eğer onların içinde çok kullanıldığını ve aslında çokta lezzetli olmayan bir şey. Beyne çok lezzetli olarak algılatıldığını okumuştum. Bana korkunç gelmişti. Ve bunun yanı sıra bir de bir tür şeker kullanımı, nişasta bazlı şeker zannediyorum. Kullanımın Avrupa’ya kıyasla Türkiye’de yani nişasta bazlı şekerin, Avrupa’da üretilen kısmının %25’inin Türkiye’de tüketildiğine ilişkin bir veri okumuştum. Yani mesela Fransa’da yasak bir iş bu. Ama Türkiye %25. Ve bunun da çok büyük bir oran olduğunu söylüyorlardı hani. Avrupa’da üretilen-tüketilen ve bazı ülkelerin hiç ülkelerine bile sokmadıkları bu ürünü biz Türkiye’de çok rahat tüketildiği için bütün marketlerde işte alabileceğiniz, elimizi uzatabileceğiniz ya da çocuğunuzun uzatabileceği ve sizin alma demenize rağmen onun almak isteyebileceği her üründe bununla karşılaşılıyor.”

4.1.7.Gıda Dedektifi Hesabı Üyeliği

Görüşmecilere sosyal medyadan gıda ve beslenme okuryazarlığı hakkında takip ettikleri kaynaklar sorulduğunda ilk sırada Gıda Dedektifi hesabı dile getirilmiştir. Kullanıcılardan 5’i hesabı arkadaşlarından sözlü ya da Whatsapp grubu üzerinden yaptıkları paylaşımdan duyduklarını belirtmiş, bir kişi ise Instagram’ın keşfet bölümünde hesabı gördüğünü ifade etmiştir. Katılımcıların ilgili sosyal hesabı takip etme süreleri ise şu şekildedir:

Gıda Dedektifi hesabının sosyal medyada takip edilmesi konusunda bir görüşmeci *“Küreselleşen dünyada, sermayenin çok büyük bir yer kapladığı alanda kaliteli yiyeceklerin, kaliteli sandığımız yiyeceklerin nasıl üretildiğini veya içinde neler olduğunu öğrenmek için, sürekli Instagram kullandığımız için, sürekli karşımıza çıkması için hatırlatması için takip ediyorum. Gıda dedektifi karşılaştığım en nitelikli sayfalardan çünkü detaylı araştırmalar yapıyorlar. Bunu gerçekten halkı bilinçlendirmek için yaptıklarına inandığım için onları*

takip ediyorum. bana genelde güven veriyor, evet.” ve başka bir görüşmecinin “... ilgimi çekti onun yaptığı işler ve aydınlatmalar hatta bunları ailemdeki abim, yengeme felan da kullanmayı önerdim çünkü o da çocuklarına ambalajlı ürünler veriyor içeriklerini öğrenmesi için bu sosyal medyayla gıda ilişkisinde belli bir dalga yaratabiliyorsunuz insanları etkileyebiliyor.” söylemleri ilgili sosyal medya hesabın kullanıcılar üzerinde yarattığı etkiyi gözler önüne sermektedir.

4.1.8. Yeni Medyanın Karakteristik Özellikleri

Katılımcılarla yapılan görüşme verileri analiz edildiğinde Gıda Dedektifi hesabının çıkış kaynağının yeni medya bazlı olması nedeniyle yeni medyaya özgü birtakım özellikleri de yansıttığı saptanmıştır. Bu nedenle çalışma kapsamında yakınsama, katılımcı kültür, aktif yurttaşlık gibi alt başlıklar elde edilmiştir. *“Kimsenin gazete okuduğunu zannetmiyorum artık. Sosyal medya çok önemli artık.”* diyen bir görüşmeci sosyal medyanın ne derece yaygınlaştığını vurgulamıştır.

Görüşmecilere gıda güvenliğinin ihlal edildiği bir durumla karşılaştığınızda sosyal medya hesaplarından rahatsızlıklarını anlatmak için herhangi bir girişimde bulunup bulunmadıkları sorulmuştur. Katılımcılar böyle bir girişimde en azından sosyal medya bağlamında bulunmadıklarını ama yapabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu soru aslında aktif yurttaşlık ekseninde değerlendirilmiştir. Mesela bir görüşmecinin, *“yani ulaşabildiğimiz kadar insana ulaşıp bilgilendirmek ya da haber vermek gibi. Çok da bir şeyi değiştirmez belki ama hani 3-5 insan bile benim yaşadığım şeyi yaşamasa bile kardır.”* ifadesi aslında bu durumu yansıtmaktadır. Bir görüşmeci gıda güvenliği ile ilgili olmasa da çevre ile ilgili bir konuda imza kampanyasına katıldığını söylemiştir. Başka bir görüşmeci ise, *“Genelde Facebook taşıyorum. Facebook’tan yani işte paylaştığım birşeyi oradada paylaşmış oluyorum Twitter’da paylaşıyorsam mesela onu yapıyorum ama o anlamda çok aktif değilim ben daha çok takipçi düzeyindeyim yani sosyal medyada”* demiştir.

Yakınsama bağlamında kullanıcılara Gıda Dedektifini farklı medya kaynaklarında görüp görmedikleri sorulduğunda sadece 1 kişi ilgili hesabı televizyonda da gördüğünü söylemiştir. Diğer görüşmecilerin hepsi televizyon izlemediklerini ve diğer medya araçlarında da Gıda Dedektifi'ne ait herhangi bir içerikler karşılaşmadıklarını söylemişlerdir.

4.1.9.Gıda Dedektifi'nin Gıda ve Beslenme Okuryazarlığı Üzerinde Etkileri

Gıda dedektifi sayfası sonrasında kullanıcıların gıda okuryazarlığı konusunda davranışlarında değişiklikler olduğu ve farkındalıklarının arttığı saptanmıştır. Örneğin *"tabii aynen öyle. Ben zaten çok paket gıda çocuğuma yedirmek istemiyordum ama bu dondurmалardan sonra zaten aslında pastaneden ve de iyi bildiğim bir pastaneden hatta evimden uzak olmasına rağmen gidip alıp o şekilde yediriordum ben çocuğuma ama aralarda ister istemez tabi ama oluyordu ki, bu olaydan sonra ciddi bir kısıtlamaya gittim."* diyen bir görüşmeci Gıda Dedektifi'nden dondurma hakkında öğrendiği bilginin günlük yaşam pratiklerini nasıl etkilediğini dile getirmiştir. Başka bir görüşmeci, *"Küreselleşen dünyada, sermayenin çok büyük bir yer kapladığı alanda kaliteli yiyeceklerin, kaliteli sandığımız yiyeceklerin nasıl üretildiğini veya içinde neler olduğunu öğrenmek için, sürekli Instagram kullandığımız için, sürekli karşımıza çıkması için hatırlatması için takip ediyorum"* diyerek, kendisinde Gıda Dedektifi sosyal medya hesabının yarattığı etkiyi açıklamıştır. Gıda Dedektifi'nin herkes tarafından bilinmesini isteyen bir görüşmeci, *"Gönderide ana sayfadaki detayları inceliyorum, genelde onu beğenmeden geçmiyorum ki onun daha fazla kitlelere ulaşması için. Ki ne kadar çok insanın keşfetine düşerse o kadar çok kişi bundan faydalanır diye düşünüyorum"* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Bir görüşmeci ise, *"çocukları aldatmak için oyuncaklar, ağır plastikler içeren oyuncaklar zararlı sakızlar, jelibonlar falan.. Bunlara da karşıt olması"*

in için çeşitli şeyler başlatmışlardı. Bende destek vermiştim evet” diyerek Gıda Dedektifi’nin yaratmak istediği farkındalığa kendisinin nasıl katkı sağladığını açıklamıştır. “Gıda dedektifi daha çok ürün hangi ürünleri hangi ürünlerde ne tarz sorunlarla karşılaşılıyor onu hani o konuda ne bileyim hangi ürün tipinde hangi sorunla karşılaşabilirsiniz hangi şeyde aksamalar yine ürünlerde neler oluyor onları fark etmemi sağladı.” şeklinde düşüncelerini açıklayan bir başka görüşmeci ise, bu düşünceleriyle ilgili sayfanın etkisini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Gıda Dedektifi’ne yönelik kaygı sadece bir görüşmeciden gelmiştir. Görüşmeci endişelerini şu şekilde ifade etmiştir. “Çok eleştiriler de oluyor. Gıda mühendisi değilsin diye kafamın bir köşesinde yüzde yüz doğru bilgiler vermiyor olabilirler sorusu oluyor. İçerisindeki yağ oranı şeker oranı analiz ettiği için çok da yanlış olduğunu sanmıyorum”.

Ambalaj okuma konusunda Gıda Dedektifi hesabından sonra daha bilinçlendiklerini ekleyen görüşmeciler olmuştur. Örneğin bir kullanıcı daha önce dikkat etmediği maddelere Gıda Dedektifi’nden sonra dikkat etmeye başladığını ileri sürmüştür.

4.2. Gıda Dedektifi Instagram Hesabının Analizi

Çalışma kapsamında Gıda Dedektifinin profil sayfası incelendiğinde “Uzman değil bilinçli tüketiciyiz” ifadesinin yer aldığı ve #gidadedektifiiailesi#NeYediginiziBilin hashtagleri ile ofisin adresi bulunduğu gözlenmektedir. Gıda Dedektifi’nin ilk gönderisinin 20 Mart 2017 yılında, Glikoz ve Fruktöz şurubu hakkında yapılan açıklama üzerine olduğu ve bu iletinin (postun) 256 beğeni ve 14 yorum aldığı saptanmıştır.

Gıda Dedektifi hesabının çalışma kapsamında yer alan 31 Aralık 2018 tarihli “yılın paylaşımları” başlıklı son iletisi 2537 beğeni ve 40 yorum almıştır. Hesabın içerik üreticisi bu postunda son bir yılın değerlendirmesini yaparak ekonomik süreçte ortaya çıkan ani kur farkından dolayı meydana gelen zamların ve çocuklara yönelik

yüksek şeker içeren ürünlerde yürürlüğe giren reklam ve satış kısıtlamasıyla ilgili yayının gündeme taşınmasına değinmiştir. Bunun yanı sıra patlayan süt videosu, yerli üretim logo uygulaması, geçmiş yıllardaki sağlıklı margarin reklamları, tereyağı görünümlü margarinler, ithal hayvan gemileri gibi video paylaşımlarının ilk sıralarda yer aldığına değinmiştir. İlgili tarihte, IGTV, Gıda şikayetleri, Patlayan süt, GD Blog, Doğal Anket, Kongreye Giriş yaptık, Yumurta, Salmonella, Gıda Notları gibi hikâye başlıkları açıldığı belirlenmiştir. Gıda Dedektifi web sayfası (<https://gidadedektifi.com>), Facebook, Youtube, Twitter üzerinden de bilgi paylaşımında bulunmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümüne dair elde edilen temalar şu şekildedir: Ambalaj okuma, besleme farkındalığı, gıda hileleri, gıda güvenliği, güncel gıda güvenliği haberleri, takipçilerle etkileşim ve takipçi motivasyonu, yeni medya türevleri (yakınsama ve katılımcı kültür), gıda güvenliği açlık yönetimi, toplumsal duyarlılık oluşturma, bilgilendirme (gıda üretim süreci hakkında bilgilendirme, ürün önerisi), firmalarla etkileşim.

Tablo 3 Instagram Hesabının İçerik Analizi ile Elde Edilen Temalar

Tema	İleti Sayısı
Ambalaj okuma	68
Besleme farkındalığı	21
Gıda hileleri	18
Güncel gıda güvenliği haberleri	18
Takipçilerle etkileşim ve takipçi motivasyonu	16
Yeni medya türevleri	6
Gıda güvenliği	4
Açlık yönetimi	4
Toplumsal duyarlılık oluşturma	2
Bilgilendirme (gıda üretim süreci hakkında bilgilendirme, ürün önerisi)	4
Firmalarla etkileşim	3

Ambalaj okuma teması altında 64 ileti paylaşılmıştır. Ambalaj okuma üst teması altında, bahsi geçen ürünün bileşenlerinin anlatılması durumunda “*İçerik okuma*”; ürünün içerdiği glikoz, früktoz, tatlandırıcılar, aroma vericiler gibi bileşenler hakkında bilgi vermesi durumunda “*Katkı maddesi bilgilendirmesi*”; ürünün ambalajında yer alan çeşitli harflerin/sayıların karşılıkları hakkında bilgi verilmesi durumunda “*Sembol okuma*”; ürünlerin nereden geldiğine, anavatanlarına dair bilgi verilmesi halinde “*Gıda coğrafyası*” gibi alt başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Ambalaj okuma bağlamında İçerik Okuma 28 ileti; Katkı Maddesi Bilgilendirmesi 29 ileti; Sembol okuma 3 ileti; Gıda coğrafyası 4 ileti paylaşılmıştır.

Gıda Dedektifi hesabı açma nedeni ürünlerin ambalajlarında yazanları anlatmak olduğunu daha ilk postunda belirtmiştir. Tüm temalar içinde *Ambalaj Okuma* kategorisinin en fazla yer alması şaşırtıcı değildir. Ambalaj okuma altında, içerik okuma bilgileri verilirken, kimi durumlarda olumlu kimi durumlarda olumsuz olarak takipçilere bilgiler aktarılmıştır. Örneğin 18.11.2018 tarihli gönderi keçiboyunuzu unu hakkındadır. Keçiboyunuzu ununun içeriği bilgilendirmesi sağlığa yararları ile anlatılmış ve bu ileti 5901 beğeni almış ve 335 yorum yapılmıştır. 7.01.2019 tarihli iletide ise, antioksidan ambalaj bilgisiyle satılan bir suyun içeriği incelenmiş ve ambalajın önü ve arkasının tezatlığı vurgulanmıştır. Bu ileti takipçilerden 4143 beğeni ve 217 yorum almıştır. Katkı maddesi bilgilendirmesine yönelik olarak yine ambalajda yazanlardan yola çıkarak ürünün hangi zararlı bileşenleri olduğu belirtilmiştir.

Beslenme Farkındalığı teması altında 21 adet ileti paylaşılmış ve bunlarda gündelik yaşamda tüketilen gıdalar hakkında farkındalık yaratmak amacı güdülmüştür. Bu başlık kapsamında ürün incelenmesinden ziyade sağlıklı yaşama dair bilgi paylaşımı söz konusu olmuştur. Örneğin ilgili tema altında tüketilen gıdaların insan vücudu için zararları; bunun yanı sıra yaşam kalitesini artıracak

gıda bileşenleri bilgilerine yer verilmiş, sağlıklı besinlerin doğada nerelerden karşılanabileceği yazılmıştır. Bu anlamda tema altında *tarihsel karşılaştırma, paketlenmiş gıda tüketimi, gıda kodeksi* gibi alt başlıklar çıkarılmıştır. Örneğin 12.02.2017 tarihli iletide çocuklara verilen beslenme ile günümüz bir video ile karşılaştırılmış (115.038 izlenme ve 350 yorum); 27.03.2017 tarihli postta vücudumuzun şekere ihtiyacı olmadığı (179 beğeni ve 7 yorum), 20.02.2018 tarihli iletide omega 3'ün nerelerden bulunacağı (2296 beğeni ve 64 yorum) paylaşımı yapılmıştır.

Gıda Hileleri teması altında 18 adet iletinin paylaşıldığı saptanmıştır. Bu temanın tercih edilmesinin gerekçesi, ambalajda öne çıkan bilgi ile ürünün ihtiva ettiği bileşenler arasındaki tezatlığın vurgulanmasıdır. Gıda dedektifi bu karşılaştırmayı yaparken sadece ambalajın ön ve arka bilgilerini takipçilerine aktarmıştır. Örneğin 09.02.2018 tarihli iletide çilekli olduğunu söyleyen bir pudingin içeriğine ambalajı okunmak suretiyle bakılmış ve içinde çok az oranda çilek içerdiği bilgisi (1891 beğeni ve 142 yorum ile) takipçilere sunulmuştur. Gıda hileleri konusunda diyet olarak satılan ürünlerin yüksek oranda şeker içermesi (17.02.2018 tarihli iletisi); kayıslı olarak satılan bir bisküvinin aslında kayısı çekirdeğinin una çevrilmesi ile satıldığı (27.03.2017) ya da sağlıklı olarak yansıtılan bir meyve suyunun (24.03.2017) yüksek oranda içerdiği katkı maddesi içermesi bu tema için verilebilecek örneklerdendir.

Gıda Güvenliği teması ile 4 adet ileti paylaşılmıştır. Burada özellikle sağlığı tehdit eden iletilere yer verilmiştir. Uygunsuz koşullarda satılan et ürünlerinin (06.01.2018 tarihli iletisi) yanısıra çiğ süt ile oluşabilecek virüsler (2.02.2018 tarihli iletisi) anlatılmaya çalışılmıştır.

Güncel Gıda Güvenliği Haberleri ile hesap sahibinin araştırma kapsamında belirlenen tarihler içerisinde çeşitli kaynaklardan aldığı bilgileri takipçilerine sunduğu gözlenmiştir. İlgili tema ile ilgili 18 içerik olduğu saptanmıştır. Bu temada örneğin Türkiye'ye gelen canlı

hayvanların olumsuz ulaşım koşulları içinde olması ve bu hayvanların etleri ile oluşabilecek sağlığa zararlı durum bilgilendirmesi gibi (7.02.2018 tarihli ileti) toplumu ilgilendiren bilgiler olabildiği gibi; artan süt fiyatları (13.02.2018 tarihli ileti); margarin tüketiminde sayısal bilgiler (21.02.2018 tarihli ileti) ya da laboratuvar ortamında yapılan deneyle karaciğere aşırı şeker yüklemesinin zararları (13.01.2018 tarihli ileti) gibi güncel bilgiler paylaşılmıştır. Bunların yanında yasal değişikliklere de yer verilmiştir. Örneğin yumurta tebliği hakkında yasallaşan bilgiyi verme (15.02.2018 tarihli ileti) buna örnek gösterilebilir.

Açlık Yönetimi ile ilgili 2 iletinin paylaşıldığı ve bunların genelde doyum hissi yaratan paketli gıdalar üzerine olduğu saptanmıştır (20.03.2017 ve 5.02.2018 tarihli iletiler).

Yeni Medya Türevleri teması altında *yakınsama* 2 adet; *katılımcı kültür* 4 adet olmak üzere toplamda 6 adet ileti paylaşılmıştır. Yakınsama ile Gıda Dedektifi'nin ulusal basında yer aldığı haberler (25.02.2018 ve 13.02.2018 tarihli iletiler); katılımcı kültür ile takipçilerden gıda güvenliği ile ilgili gelen ve video ve fotoğrafların paylaşımı (16.02.2018 ve 17.02.2018 tarihli iletiler) söz konusu olmuştur.

Takipçilerle etkileşim ve takipçi motivasyonu temasını içeren toplamda 16 iletinin olduğu belirlenmiştir. Takipçi motivasyonu ile takipçileri meraklandıran iletiler ele alındığı gibi (31.03.2017); takipçi sayısındaki artış bilgilendirmelerine yönelik iletiler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Örneğin 1000 takipçiye ulaşmış olduğu iletisi (26.03.2017); 3964 beğeni, 117 yorumlu ve 19.02.2018 tarihli iletide tüketici ödülleri başvurulduğu duyurusu yapılmıştır. Takipçilerle etkileşim kurmada ise takipçilere yapılan anketler sorulan sorular yer almıştır. Örneğin 19.02.2018 tarihli iletide Gıda Dedektifi soruyor ile margarinin içinde ne olduğu sorulmuş ve ankete 15 bin kişinin katıldığı açıklanmıştır.

5. Sonuç

Beslenme yaşamın sürmesi için en temel gereksinimlerden biridir. Beslenme ile sağlık arasındaki ilişki göz önüne alındığında bireyler, tükettiği gıda maddelerine farkındalıkla yaklaşarak, gıda satın alma davranışlarını eleştirel bir şekilde gerçekleştirerek iyi ve güvenli gıdaya dolayısıyla sürdürülebilir bir sağlıklı yaşama ulaşma amacı içinde olabilmektedir. Bireylerin beslenme anlamında doğru bilgilere ulaşım, doğru kararlar vermesine beslenme okuryazarlığı denmektedir. Gıdanın üretiminden tüketimine her basamakta takip edilmesi gereken belirli sağlık kuralları bulunmaktadır. Bu kuralların tüketici tarafından öğrenilmesi ve satın alma sırasında takip edilmesi sağlıklı yaşam için elzemdir. Güvenli gıdaya ulaşma ve güvenli bir şekilde tüketme adına ülkemizde bilinç yükseltme çalışmaları yeterli değildir.

Yeni iletişim teknolojilerinin gündelik hayatın her alanına hızla nüfus ettiği günümüzde bireyler beslenmeye ilişkin bilgi edinmek için sosyal medyayı kullanabilmektedir. Sosyal medyanın etkileşime ve kullanıcı türevli içeriğe dayalı yapısı bireylere beslenme örüntülerine dair tartışabilecekleri bir alan açmaktadır. Çalışma kapsamında sosyal medyada yapılan incelemeler neticesinde gıda güvenliği, gıda ve beslenme okuryazarlığı konularında içerikler paylaşan “Gıda Dedektifi” adlı hesaba ulaşılmıştır. İlgili hesapta yer alan içeriklerin ayrıntılı olarak incelenmesi ile Gıda Dedektifi’nin, araştırma amaçlarına ulaşmada en etkin sosyal medya hesabı olduğuna karar verilmiştir. Bu seçimde hesabın, takipçi sayısının fazla olması da önemli bir etken olmuştur. Araştırmada Gıda Dedektifi hesabının içerik analizi yapılmıştır ve takipçilerle yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme tekniği gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde ortaya çıkan kategorilerin görüşme verilerinin analizinden sonra ortaya çıkan temalarla örtüştüğü anlaşılmıştır.

Yeni medyanın geleneksel medyadan farklılaşan özelliklerinden biri

her türlü bilgiye hızlı bir şekilde ulaşabilmenin getirdiği kolaylıktır. Sosyal medya üzerindeki bir bilgi birçok kişiye anında ulaşabilmektedir. Sosyal medya ağına eklenen her yeni platform, kullanıcılara farkındalık yaratma, bilgilenme ve bunları yaşam pratikleri içerisine sokabilme bağlamında bir amaç sunmaktadır. Bu çalışma bağlamında sosyal medyanın bireyleri bilinçlendirme üzerine güçlü bir etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum sosyal medyanın bilinçli kullanımının olumlu etkilerini işaret etmesi açısından önemlidir. Kullanıcılar söz konusu hesabı takip etmeye başladıktan sonra ambalaj okuma, besleme farkındalığı, gıda hileleri, gıda güvenliği gibi konularda bilinçlendiklerini ifade etmişlerdir. Hesabı takip edenlerin burada öğrendikleri bilgileri yakın çevreleriyle paylaştıkları, satın alma davranışlarında belirli oranda değişikliğe gittikleri görülmüştür. Bu çalışmada kadınların gıda ve beslenme okuryazarlığı konusunda daha istekli oldukları ve sosyal medyayı bu amaçla kullandıkları belirlenmiştir. Araştırmada bahsi geçen hesap, zaman içerisinde sadece Instagram hesabı ile sınırlı kalmamış takipçi sayısındaki artışla birlikte geleneksel medyanın da dikkatini çekerek televizyon, dergi gibi ortamlarda demeçler vermeye başlamıştır. Hatta bazı konuların gündeme gelmesi sağlanmış ve kanuni değişikliklerin yapılmasında etkili olmuştur. Bu durum kullanıcıların farklı konularda bilgi sahibi olmasını hatta farkındalıklarının artmasına sağlamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında genelde sosyal medyanın özelde ise Gıda Dedektifi hesabının gıda ve beslenme okuryazarlığı bilincini oluşturmada ve kamu gücü yaramada etkili olduğu ve söylemek yanlış olmayacaktır

Kaynakça

- Akarçay, E. (2016). *Beslenmenin Sosyolojisi*. Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri. Phoenix Yayınevi, Ankara
- Beardsworth, A., & Keil, T. (2012). *Yemek Sosyolojisi: Yemek ve Toplum Çalışmasına Davet*, A. Dede. (çev.). Phoenix Yayınevi, Ankara
- Binark, M. (2009). Yeni Medya Dolayımı İletişim Ortamında Olanakların ve Ol(a)mayanların Farkında Olmalı. *Evensel Kültür*, 60-63.
- Brubs A., & Bahnisch M. (2009). *Social media: tools for user-generated content: social drivers behind growing consumer participation in user-led content generation*. 1: Smart Services CRC.
- Castells, M .(1996). *The Rise Of The Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2005). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. E. Kılıç. (ed.). *Kimliğin Gücü*. İkinci Cilt: İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cullen, T., Hatch, J., Wanda M., Joan, H., & Sheppard, R. (2015). Food Literacy: Definition and Framework for Action. *Canadian Journal of Dietetic Practice and Research* DOI- 10.3148/cjdpr-2015-010 JO -
- Çomu, T., ve Halaiqa, İ. (2014). Web İçeriklerinin Metin Temelli Çözümlemesi. M. Binark. (ed.). *Yeni medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Der: İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Flew, T. (2008). *New Media: An Introduction* (3. Baskı). Oxford: Oxford University.
- Vidgen, H., & Gallegos, D. (2014). Defining food literacy and its components. DO - 10.1016/j.appet.2014.01.010 JO
- İncedal, S. Z., Balcı E., ve Arif, A. (2018). University Students Food Literacy and Food Safety Knowledge, Attitudes and Behaviors "Example of Amasya University Sabuncuoğlu Şerefeddin Health Services Vocational School. *Turk Hij Den Biyol Derg.* 75(1): ss. 53-64.
- Jenkins, H. (2001). *Confronting the challenges of participatory culture*. Media Education for the 21st Century The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Jones, S.G. (1998). *Cyber Society: Computermediated Communication and Community*. California: Sage.
- Kozinets, R.V. (2002). The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research*, 39: pp. 61-72.
- Kozinets, R.V. (2010). *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*, First Edition, London: Sage Publications.
- Lister, M. (2003). *New media: A critical introduction*. London: Routledge.
- Manovich, L. (2004). *The Language of New Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Özbölük, T., ve Dursun, Y. (2015). Pazarlama Araştırmalarında Paradigmatik Dönüşüm ve Etnografinin Dijitale Evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46: ss. 227-249.

Pendergast, D., & Dewhurst, Y. (2012). Home economics and food literacy - An international investigation. In H. E. Victoria (Ed.), Presented at the *IFHE 2012 World Congress: The International Federation for Home Economics*, Melbourne, Australia.

Silk K. J., Sherry J., Winn B., Keesecker N., Mildred A., & Horodynski Sayir A. (2008). Increasing nutrition literacy: testing the effectiveness of print, web site, and game modalities. *Journal of Nutrition Education and Behavior* 40: 3-10.

Silverstone R.(1999). What's New About New Media. *New Media and Society*, 1(1): ss.10-82.

Turan, E.A. (2014). Yeni medya ortamları ile dönüşen izleyicinin elektronik sözlük ve talk show ara kesitinde izlenmesi. İ. Sayımer (e.d.), *Yeni medya araştırmaları kavramlar, uygulamalar, tartışmalar*. Konya: Olgun Çelik Ofset.

Varnalı, K. (2013). *Dijital Kabilelerin İzinde: Sosyal Medyada Netnografik Araştırmalar*, Birinci Baskı, İstanbul: Mediacat.

Velardo. S. (2015). Viewpoint The Nuances of Health Literacy, Nutrition Literacy and Food Literacy. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 47(4): 385-389.

www.ggd.org.tr (Erişim tarihi: 01.04.2019).

**M. Löwy, A. Münster, T. W. Adorno. Ernst Bloch’la
Söyleşiler. çev. U. Uraz Aydın, Hakkı Hünler, İstanbul:
Habitus Yayıncılık, 2015.**

Tamer YILDIRIM *

Ernst Bloch (1885-1977) sosyalist düşüncenin çağdaş dönemdeki etkili olan isimlerinden biridir. Doktora çalışmasından itibaren yazdığı farklı eserlerinde dinin veya daha doğru ifadesiyle inançların Marksizm’le olan ilişkisinin niteliğini incelemiştir. Görüşleri günümüzde özellikle Latin Amerika’da ortaya çıkan Kurtuluş Teolojisi’nin anlaşılması veya temellendirilmesinde etkili olmuştur. Burada söyleşileri yapan kişiler zamanımızın etkili isimlerinden oluşmaktadır; T. W. Adorno, Frankfurt okulunun temsilcilerinden biri ve Bloch’un arkadaşıydı, Arno Münster, Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin üyesi ve çağdaş Alman düşüncesi ve Bloch hakkında yazdığı eserlerle tanınıyor, M. Löwy, eserlerinin büyük bir kısmı Türkçeye’de çevrilmiş olan Marksist düşünceye mensup emekli bir akademisyendir. Dolayısıyla eserin önemi sadece Bloch’un cevaplarından değil söyleşiyi yapan kişilerin değerlendirmeleriyle daha da artmaktadır. Eser editör yazısı ve belirttiğimiz bu üç kişinin söyleşilerinden oluşmaktadır.

Editörün yazdığı “Umudun Maddesi, Maddenin Umudu: Ernst Bloch Yüzyılı Arşınlarken” adlı giriş yazısı Bloch’un entelektüel bir biyografisini içermektedir. Editörün de belirttiği gibi: “20. yüzyılda Marksist kültürün yeniden yorumlanmasında Bloch’un katkısı oldukça önemlidir. Bu etkinin temelinde de şunu görürüz: özellikle Materyalist

---

* Doç. Dr, Sakarya Üniversitesi, tyildirimakademi@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0033-0539

tarih anlayışının, etkisiyle ve sosyalist olarak adlandırılan yönetimler tarafından Marksizm bir devlet ideolojisine dönüştürülmüş bunun sonucunda da donuklaşmıştır. Bloch, umudu ve ütopyayı merkeze alarak Marksizm'e teorik müdahalesini gerçekleştirmiştir." (s. 7).

Marksizm'e ilk dönemlerinde hâkim olan pozitivist-ilerlemeci tarih anlayışından uzak bu devrimci yaklaşım, Marksizm'i ve dini bağdaştırmaya çalışmıştır.

Bunun için K. Marx'ın eserlerinde kendisine destek olabilecek ifadeler aramıştır. Yalnızca yeryüzünden değil, gökyüzünden de bahsedildiği takdirde burjuva veya feodal devlet ideolojisi boşa çıkarılabilir. Bu nedenle Bloch'a göre sosyalizm; "W. Weitling, Baader ve L. Tolstoy'un ütöpik açıdan üstün aşk dünyasına dahil edilmeli, insanın her şeyden önce kendisiyle, ahlakî ve siyasal angajmanıya mutabık olması için ona Dostoyevski tarzı bir hayat vermelidir" (s. 11-2). Bu ifadeler romantik açıdan insana güzel gelebilir fakat Ortodoks Marksistlerin öteledikleri ve Marx'ın cahillikle suçladığı Weitling gibi kişilerin görüşlerinin oluşturulan düşüncenin içine sokulması kolayca kabul edilebilecek gibi değildir. Ayrıca G. Lukacs gibi Sovyet yanlısı bir dosta rağmen, dinle meczedilmeye çalışılan bir sosyalizm fikri olumsuz bir şekilde değerlendirilecektir. Bu bölümde editör, Bloch'un dönemin diğer önemli isimleriyle olan arkadaşlıklarına da değinmektedir. Bunlardan biri olan Adorno, 1928'de Berlin'de Bloch'la tanışmıştır. Bu tanışma W. Benjamin ve S. Kracauer aracılığıyla gerçekleşmiştir. Adorno, Bloch'un Ütopyanın Ruhu adlı eserinden çok etkilenmiştir. Hatta Adorno 1965 tarihinde yazdığı bir makalede bu çalışmanın kendisi üzerindeki tesirinden bahsetmiştir: "Bloch'un daha sonra yazacağı her türlü şeyi içinde taşıyan bu ilk kitabı bana düşünceye yayılan yenilgiciliğe karşı, saf biçimsel karakterine kadar biricik bir isyan hareketi olarak görünüyordu. Her türden kuramsal içerikten önce bu motifi benimsedim ve yazılarımda bunu örtük veya belirtik olarak kullandım" (s. 16). Adorno'nun dışavurumculuğun filozofu olarak tanımladığı Bloch'a göre her sanat eseri, biri şimdinin, diğeryise geleceğin var olabilecek dünyasına köklerini salar. Dışavurumcular da

gerçekliğin üzerindeki aldatıcı görünümü bozarak bu gerçekliğin esasını kavramaya çalışır (s. 20-1). Bu sanat anlayışı özellikle Lukacs'ın sanat anlayışına uymamaktadır. Burada Lukacs'ı belirtmemizin nedeni, felsefi düşüncenin merkezine ağırlıklı olarak etik ve estetik meseleleri yerleştirmesi ve Bloch'la yakın arkadaşlıklarının bulunmasıdır. Lukacs'ın dışavurumculuğa ve aslında her türden modernist sanat akımına yönelik eleştirileri vardır. Estetik alanında iki arkadaş arasında başlayan bu anlaşmazlık ilerleyen yıllarda dostluklarındaki kopuşun bir sebebi olacaktır. Bir diğer sebep ise Nazi döneminde Amerika'daki Frankfurt Enstitü üyelerinin ekonomik açıdan kendisine yardımcı olmamasıdır.

Bloch, 1968'de ABD'deyken Nazi yönetiminden dolayı Almanya'dan ayrılan aynı zamanda Adorno'nun tez hocası olan Protestan ilahiyatçı Paul Tillich'le yaptığı sohbetlerle bugün özellikle Latin Amerika'daki Kurtuluş Teolojisi akımının temellerini atan ve en önemli kaynaklarından biri olan Umut İlkesi'yle ve Hristiyanlıktaki Ateizm'ini yayımlamıştır. Eski ve Yeni Ahit'in radikal bir okumasını yapan bir ateistin iyi bir Hristiyan, bir Hristiyan'ın da iyi bir ateist olabileceğini iddia eden Bloch, bu yorumuyla aslında otantik Hristiyanlıktaki Özgürlükler Krallığı'na dair umudu kurtarmaya çalışır. Fakat bir yandan da ateizmin ve özellikle burjuva ateizminin ve pozitivist Marksizm'in de eleştirisini yapar ve buna göre "Ateizm somut ütopyanın önkoşulu fakat somut ütopya da ateizmin vazgeçilmez niyeti ve amacıdır. Somut ütopya yönelik olan bu ateizm, aynı temel edimde, hem dinin imhası hem de dinin hayali bırakıp gerçekçi bir tutum alan, insancıl umududur. Somut ütopya dünyada gizli eğilimler ve içerikler demek, nihai amaçlara uygun hale getirilen maddenin felsefesi ve pratiğidir" (s. 28). Bugün Bloch'un adının büyük ölçüde farklı yerlerde duyulmasının sebeplerinden bir tanesi de budur. Yani Kurtuluş Teolojisi'nin temelinde yer almak.

Kitapta yer alan ilk söyleşi Michael Löwy'nin 24 Mart 1974 yılında

yaptığı “Olgulara Geçmiş Olsun” (s. 33-45) adını taşıyan ve büyük ölçüde Lukacs’ın siyasi düşüncelerinin gelişiminin özellikle Bloch’la yakın oldukları 1910-18 arasındaki dönemi üzerinedir. Bloch ilk ayrılıkların Lukacs tarafından önce hayran olunan, ardından da Aklın Yıkımı’nda ezip geçilen S. Kierkegaard konusunda meydana geldiğini, bu noktada da onu takip etmesinin mümkün olmadığını belirtir. Bloch’a göre Lukacs’ın Komünist Parti etkisi altında ufku daralmıştı, yargıları itaatkârdı; değerler ölçeği Moskova’yla bağdaşık olmayan her şeyi eliyor, görmezden geliyordu (s. 38). Bloch bu söyleşide sadece Lukacs hakkında konuşmamış, farklı konulara da değinmiştir. Bloch’a göre F. Engels gibi işçileri destekleyen zenginlerin devrime ihtiyacı yoktu. Engels üzerinde oturduğu dalı kesmekten başka bir şey yapmıyordu. Dolayısıyla burada ahlaki ve kültürel bir miras söz konusudur. Marx’ta, Engels’te bulabileceğimiz erdemler söz konusudur. Kapitalizme ilişkin bu yargı, bir centilmen’in erdemler ölçeğine dayanmaktadır (s. 42). Gerçekten de fabrikatörlerin işçilerin hakkını savunmalarını açıklamak kolayca yapılabilecek bir şey değildir. Michael Löwy Bloch’un bu konu hakkındaki görüşlerini sorduğunda şöyle cevap verir: “Proleterlerin tahakküme ve sömürüye karşı isyan etmek için ahlaka ihtiyacı yoktur. Buna karşın entelektüellerin ancak etik motivasyonları olabilir, zira devrim onların kişisel çıkarlarına ters düşer; devrimci olarak oturdukları dalı keserler. Marx diğerleri gibi iyi bir burjuva olsaydı Londra’da açlık çekmezdi. Tabii ki bu durumda da Kapital’i yazamamış olurdu” (s. 43). Bu konu Arno Münster ile yaptığı söyleşide de gündeme gelir ve Bloch konuyu şöyle açıklar: “Marx’ı, Engels’i, V. İ. Lenin’i ve J. J. Rousseau’yu ve özellikle de Fransa’da F. N. Babeuf’ü motive eden neydi? Onları aşağılamışların ve harekete uğramışların yanında durmaya iten neydi? Onlar ne acı çekenlerden ne de yük taşıyanlardandı, ne aşağılanmış ne de küçük düşürülmüşlerdi. Peki, neden bu harekete katıldılar? Ne kişisel, ne psikolojik, ne ekonomik nedenler olduğuna göre bir gerekçe olması lazım ve bu gerekçe ahlaki niteliktedir veya Hıristiyanlıktaki İsa gibi yapma, İsa’nın kelimelerindeki anlamın devamını getirme teşebbüsüdür: “Neden bana efendi diyorsunuz? Bana kardeş ve dost

diye hitap edin.” Bu talimatı harfiyen uyguladılar. Bu, ancak ahlakla mümkündür ve Hıristiyanlık biçimindeki bir ahlakıdır” (s. 55-6).

İkinci söyleşi Arno Münster'in Mart 1975 yılında yaptığı “Evrensel Serüvenin İlk Sırasındayız” adını taşımaktadır ve bu tarihsel olarak Bloch'la yapılan son söyleşidir. Bu söyleşide ele alınan en önemli konu Bloch'un düşüncesinde geçen ‘eşzamansızlık’ kavramıdır. Bloch'a göre ‘eşzamansızlık’: “Dünyanın tüm bölgelerinde köylülerin ve küçük burjuvanın sahip olduğu ve bir çeşit ölü, uyuşmuş ya da en azından dünyanın geri kalanından kopuk bir altyapıya dayandığı için zamanımızla uyumlu olmayan bilinçtir. Bu, geçmişin sabanıyla toprağını kaldıran, tarlasını işleyen bugünün köylüsüdür; balıkları hala babalarının ve atalarının eski yöntemiyle tutan ve bir kasabada yaşayan Kuzey veya Baltık denizinin balıkçısıdır. Eskiden, belki ancak radyo vardı, doğal olarak telefon ve çağımızı oluşturan diğer teknik aletlerden hiçbiri yoktu. Günümüzde böyle yaşayanlar bilincindeki değişimleri ifade etmesini sağlamayan bir dille konuşmaya devam eder. Dolayısıyla bu kişi yüz, iki yüz, üç yüz yıl boyunca rahat yaşar ve çeşitli ilişkiler bakımından bir 18. yüzyıl insanı olmaya devam eder ve siyasal açıdan eşzamansız bir bilince sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu eşzamansız üstyapı burada modası geçmiş ve tabiri caizse miadı dolmuş altyapıya tekabül eder. Dolayısıyla bugün bu insanlara siyasal propaganda yapmak isteniyorsa eşzamansız bir bilincin dili ve perspektifiyle konuşmak lazım. Basın yayınının modern Almancasını konuşan, bilinmeyen terimler kullanan, garip cümle yapıları kuran vs. sol partiler bunu bilmez” (s. 49). Yani ‘eşzamansızlık’ Bloch'a göre bazı toplumsal kesimler davranış ve düşünme biçimleriyle, umut, istek ve korkularıyla, çalışma ve sosyal alanda örgütlenme biçimleriyle günümüzdeki sosyal- siyasal yapının çağdaşı değildir. Ekonomik krizle fakirleştikleri oranda savaş öncesi refah döneminin hasretiyle tutuşan orta sınıfların yanında, hala ataları gibi çalışan ve düşünen köylülük de bu eşzamansız bilinçle yüküldür. Dolayısıyla kapitalizm, modernlik, kent karşısındaki yaklaşımları da çağdaş-olmayan bir çelişkinin

ürünüdür. Bloch, Fransa'nın sosyo-ekonomik gelişimine 'eşzamansızlık' kategorisinin Almanya veya İngiltere'den çok daha az uygulanabileceğinden söz eder.

Bunun nedenini Bloch şöyle açıklar: "Altyapı, üstyapı ilişkisi. Vülger Marksizm'in yaptığı gibi sadece altyapının üstyapı üzerindeki yıkıcı etkisine değil, aynı zamanda üstyapının da altyapı üzerindeki etkisine dayanır. Dolayısıyla, altyapı ekonomidir, üstyapı ideolojidir. Fransa'da üstyapıda, yani ideolojide devrim kavramı 1789'dan çok önceleri mevcuttu ve Avrupa'nın tüm geri kalanı için aydınlığın taşıyıcıları Ansiklopedistler olmuştu. Altyapı her çağın üstyapısını koşullandırır fakat üstyapı da altyapıyı harekete geçirir. Ona hareket ve hayat kazandırır" (s. 53-4). Yani Bloch, tarihsel örneklerle altyapı-üstyapı ilişkisine farklı bir şekilde yaklaşılabilirliğini belirtmiştir. Gerçi buna J. Stalin'de değinmişti fakat uygulamada bunu dikkate almamıştır.

Hakkı Hünler'in 2001 yılında çevirdiği "Bir Şeyler Eksik: Ütopik Özlemin Çelişkileri Üzerine" (s. 65-85) adlı üçüncü söyleşi 6 Mayıs 1964 yılında Bloch ve Adorno'nun bir radyo tartışmasıdır ve Ütopya konusunda farklı yollardan giden iki filozofun değerlendirmeleri burada yer almaktadır. Adorno'ya göre: "Ütopik düşler diye adlandırılan pek çok şey -örneğin televizyon, başka gezegenlere yolculuk yapma imkânı, sestem daha hızlı hareket etme-gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu düşler gerçekleştirildikleri ölçüde, hepsi de sanki en önemli mesele unutulmuş gibi iş görüyor. Kimse onlarla mutlu olmuyor. Düşler gerçekleştirildikçe, bayağılığa, pozitivizm ruhuna özgü ve bunun ötesinde can sıkıcı bir kimliğe bürünüyor. Burada kastedilen şu: kendimizi hemen her zaman hayal kırıklığı içerisinde buluyoruz; isteklerin gerçekleştirilmesi, isteklerin tözünden bir şeyleri alıp götürüyor. Ütopya sözcüğü günümüzde teknolojik ütopyaların gerçekleşmesiyle ürkütücü bir anlama bürünmeye başlamış, teknolojiyi ve teknolojiyle bağıntılı olan bayağılığı ütopik bilincin tuhaf büzüşmesinin sorumlusu saymak meselenin daha da başka bir şeyle ilişkisi olduğunu ortaya çıkarıyor: Bu mesele, özgül teknolojik başarıların ve yeniliklerin bütünlüğe, özel

olarak da toplumsal bütünlüğe karşıtlığıyla ilişkilidir. Her ne ki ütopyadır veya ütopya olarak hayal edilebilir, işte o bütünlüğün dönüştürülmesidir (s. 66-7, 69). Ayrıca Adorno'ya göre Ütopya kavramında esas olan şeyin, onun, kendisini değiştiren ve her şeyi kendi kendisinden kuran belli, seçilmiş tek bir kategoriden ibaret olmamasıdır. Her ütopyada derin biçimde çelişik bir şeyler var. Bir yandan ölümü yenme meselesi olmaksızın ütopya hiçbir şekilde tasarlanamaz; fakat öte yandan ütopya ölüm fikrine içkindir, yani ölümün ağırlığına ve ona bağlı olan her şeye. Bu fikre içkin olmasaydı, aynı zamanda ölüm eşliğini de düşünmeyi sağlamasaydı, o vakit herhangi bir ütopya söz konusu olmazdı. Adorno'ya göre, bu durumun ütopyanın epistemolojisi için çok ağır sonuçları vardır. Yani pozitif tarzda bir ütopya resmi çizilmesi mümkün değildir. G. W. Hegel'in ve Marx'ın büyük felsefi eserlerinde temellendirildiği gibi gerçekte ütopyadan ancak negatif bir tarzda söz edilebileceğinin en derin metafizik sebebi budur (s. 74, 77). Konunun bir diğer sorunsal tarafı da işin içine Tanrı'nın sokulmasıdır. Çünkü Adorno eserlerinde Tanrı konusuna pek girmemektedir. Fakat burada konunun içeriğinden dolayı zorunlu olarak Tanrı da işin içine katılmaktadır. Hatta Adorno bununla ilgili olarak şöyle demektedir: "Tanrı'nın varlığının ontolojik kanıtlanışında hiçbir şekilde hakikat belirtisi var olmasaydı, yani kavramın gerçekliğinin ögesi aynı zamanda zaten bizzat kavramın kendi gücüne dâhil olmasaydı, yalnızca ütopya değil herhangi bir düşünme de var olmayacaktı" (s. 84).

Bloch'a göre ise 19. yüzyılda (ütopyanın içeriğinin) o çağın toplumuyla bağıntısı, en açık biçimde Saint-Simon'un ve titiz bir tahlilci olan C. Fourier'nin eserlerinde görülebilir. Fourier 1808'de yazdığı Dört Hareket Teorisi adlı eserinde negatif bir ütopya vardır. İçerik değişik fakat içeriği hiçbir şekilde göz önünde bulundurmaksızın tamamen psikolojik olarak özlem şeklinde ifade edilen bir yönelim asla değişmez. Teleolojik olmayan bir dünyada ütopya kesinlikle imkânsızdır. Mekanik materyalizm en ufak bir ütopya

geliştirememiştir. Çünkü ona göre her şey bu dünya içerisinde vardır ve şimdiki zamana aittir. Fakat mekanik materyalizmde, ne ölçüde olursa olsun bir böyle “olmalı duyarlılığı”nın bulunması, girmesinin zor olduğu bu alanda bile ütopyanın bulunduğunu kanıtlar. Ütopyanın esas işlevi, var olanın eleştirilmesidir (s. 71-2, 79). Burada dikkat çekilmesi gereken konulardan biri de Bloch’un ütopyasıyla karşıt kutupta yer alanların ütopyalarının aynı olmamasıdır. Fakat konuşmada bu konuya değinilmemiştir. Barış yanlısı olan kapitalist bir sistemde örneğin ABD’deki aynı ilkeleri gerçekleştirmeye yönelik bir ütopya ile Bloch’un ütopya anlayışının uyuşmasından söz etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak elimizde konu itibariyle birbiriyle ilişkisi olmayan ve tek ortak noktaları söyleşi yapılan kişinin Bloch olduğu bir eser bulunmaktadır. Buradaki söyleşiler Bloch’un bilinen görüşlerine yani eserlerindeki fikirlerine fazladan bir şey katmakta mıdır? Buna olumlu cevap veremeyiz. Fakat eser, Bloch’un düşüncelerinin kapalı kalan yönlerinin kendisi tarafından açık ve kısa ifadelerle belirtilmesi ve iki yeni söyleşisinin dilimize kazandırılması açısından önemlidir. Dileğimiz diğer söyleşilerinin de dilimize çevrilmesidir.

Kymlicka, Will. Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2015.

Meyrem AKDAĞ*

Will Kymlicka'nın 'Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Hakları Liberal Teorisi' adlı kitabının hareket noktasını, Kanada'da süregiden –etnik, kültürel çatışmaların doğasını anlama ve bu çatışmalara liberal teori içinde çözümler bulma çabası oluşturmaktadır. Bu anlamda, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki demokrasilerin azınlık milliyetçiliği ve göçmen çokkültürlülüğü ile ilgili ortak deneyimlerini irdeleyen yazar, liberal teriminin farklı coğrafyalarda farklı yan anlamlarda kullanıldığına dikkat çekmektedir. Liberal terimini bireylerin medeni ve politik haklarına verdiği önemle diğer anlamlarından ayırıştıran yazar, bu çalışmasında azınlık haklarının, fırsat eşitliğine ve sosyal adalete bağlı bir sol-liberal geleneğe ne ölçüde denk düştüğünü açıklamaya çalışmaktadır. Yazarın bu bağlamdaki temel tezi; azınlık hakları, temel bir liberal değer olan "bireysel özerklik" ile birebir örtüşmektedir ve bu nedenle, ulusal azınlıkların özyönetim hakları doğal karşılanmalıdır.

Kitabın Türkçe çevirisi için yazılmış olan önsöz bölümünde Kymlicka, liberal teriminin dünyanın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanıldığına ve bu durumun akademik yazınında bir takım yanlış anlamlara neden olabileceğine vurgu yapmaktadır. Liberal teriminin Batı Avrupa'da daha çok serbest piyasa taraftarlarını, Kuzey Amerika ve Britanya'da ise daha çok refah devletini savununları ifade etmek

---

* Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, m.akdag@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8757-2823

için kullanıldığını söyleyen yazar, Anglo-Amerikan geleneğini takip ederek terimi refah devletinin merkez-sol yandaşlarını kapsayan anlamıyla alır ve 'bir azınlık hakları liberal teorisi geliştirmek' için kullanır. Bu doğrultuda serbest piyasanın sağcı yandaşlarını liberter olarak adlandırır.

Kymlicka, birçok liberalin azınlık haklarını, liberalizmin ön koşulu olan bireysel özerkliğe bir tehdit olduğu gerekçesiyle reddetmesine karşın, bu çalışmasında söz konusu haklarının bireysel özerkliğe bir tehdit olmadığını aksine bireysel özerkliğin etkili bir şekilde uygulanması ve geliştirilmesi için zaruri bir gereksinim olduğunu iddia eder.

Diğer taraftan, azınlık hakları kapsamında azınlık özerkliğine de değinen yazar, bu anlamda bazı liberallerin yapmış olduğu eleştirileri, Türkiye'nin Kürt politikası örneğinden hareketle açıklamaya çalışır. Azınlık özerkliğinin Doğu Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de hoş karşılanmadığını -Batı Avrupa'da ulusal azınlıkların durumlarına benzemeyen bir faktör nedeniyle- Kürt azınlığının komşu devletlerde azımsanamayacak soydaş gruplarının olması ile bu durumun daha karmaşık bir hâl aldığını söyler. Yazara göre, çoğu Kürt insanının katılmayı ve bir devlet oluşturup aynı sınırlar içinde yaşamayı arzu edebilecekleri gerekçe gösterilerek, Türkiye siyasetinde özerkliğe sıcak bakılmamaktadır. Çünkü bölgedeki Kürt azınlığının, sınır komşusu olan üç ülkede de soydaş gruplarının olması, Türkiye'de Kürt azınlığına verilecek olası bir özerkliğin diğer ülkelerdeki soydaş grupları da harekete geçireceği endişesi vardır. Yani bu azınlığın, diğer soydaş gruplarla birleşme ve yeni bir ulus devleti kurma ihtimali her daim olacaktır.

Öte yandan bu azınlığın herhangi ülkelerden birinde özyönetim kazanması koşulunda bunu komşu devlet üzerindeki iddialarına da dayanak yapma olasılığı vardır. Başka bir deyişle Türkiye'de siyasal ve toplumsal istikrarsızlık yaratmak için farklı ülkelerin Kürt ayrıcalığını destekleme olasılığı da bulunmaktadır. Ülkeler arası güç

mücadelelerinde Doğu Avrupa'daki ulusal azınlıklar gibi Kürtlerin de başka ülkeler tarafından kullanılma endişesi, özerkliğin talep edilmesini olumsuz etkilemektedir. Bu konuda yazar, Türkiye'deki Kürt azınlığına ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadığını söyleyerek, konuyla ilgili detaylı analize girişmemektedir. Fakat azınlık özerkliğinin, çoğunluk tarafından neden desteklenmediğinin gerekçelerini Türkiye'deki Kürt siyaseti üzerinden açıklamaya çalışmaktadır.

Kitabın giriş bölümünde Kymlicka, günümüzde tüm yurttaşların aynı dili konuşup, aynı etnik gruba mensup oldukları ülkelerin sayısının çok az olduğunu söyler. Bu nedenle kültürel açıdan, dil hakları, siyasi temsil, bölgesel özerklik, toprak iddiaları, göç ve vatandaşlığa kabul politikası, resmî tatiller ve ulusal marşlar gibi milliyet sembollerinde ayrılıkçı birtakım sorunların ortaya çıktığını belirtir. Özellikle de Soğuk Savaşın sona ermesiyle bu anlamdaki etnik-kültürel çatışmaların daha çok belirginlik kazandığını ve baskı yoluyla bazı azınlıkların çoğunluğun dinini, dilini, gelenek ve göreneklerini benimsemeye yönelik asimile politikalarına maruz kaldığını, bazı azınlıkların da fiziksel tecrit ve ekonomik ayrımcılığa tabi tutularak çoğunluk toplum içinde yabancı muamelesi gördüğünü ifade eder. Savaş sonrası dönemdeki liberallerin ise özgül kalıcı bir siyasal kimlik ya da anayasal statü verilmesi hususunda bu azınlık gruplarını desteklemediklerini, aksine bu olası yapılanmaya karşı olduklarını belirtip liberalleri bu anlamda eleştirmektedir.

Kymlicka, geleneksel insan haklarının azınlık haklarını kapsayacak nitelikte olmadığına ve bu nedenle geleneksel insan hakları ilkelerine bir azınlık hakları teorisi eklemek gerektiğine inanır. Fakat azınlık haklarının bazı milliyetçi ve köktenci grupların tarihte Naziler örneğinde olduğu gibi apartheid için bahane arayıp azınlık hakları dilini, kendi çıkarları için kullanabilecekleri endişesiyle yeni bir liberal azınlık hakları teorisi oluşturup, azınlık haklarını özgürlük, demokrasi

ve sosyal ilkelerle sınırlandırıp insan haklarıyla yan yana var olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Kitabın 'Çokkültürcülük Politikası' başlıklı ikinci bölümünde yazar, çokuluslu devletlerle çok etnikli devletlerarasındaki genel farklılıklara değinip ırk, etnik köken ve milliyet kavramları arasındaki ilişkileri irdeler. Ayrıca azınlık haklarına ilişkin özel yönetim hakları, çoketniklilik hakları ve özel temsil hakları gibi ulusal ve etnik grupların talep edebilecekleri türden üç farklı sınıflandırmaya gider. Bu anlamda ilk olarak çokkültürcülükten kastettiği kültürel çeşitliliğin iki genel kalıbını birbirinden ayırıştırarak, analizini belirginleştirmeye çalışan yazar, ilkinde 'ulusal azınlıklar' adını verdiği, daha önce belli bir toprak parçası üzerinde yoğunluk gösteren ve kendi özyönetimi olan kültürlerin başka geniş bir devlet çatısı altına sokulması durumunda kültürel çeşitliliğin oluştuğunu söyler. Bu kültürler genellikle çoğunluk kültürüne karşı kendilerini korumak ve varlıklarını sürdürmek için özerklik ya da özyönetim talep ederler.

İkinci durumda ise kültürel çeşitliliği kişilerin bireysel tercihlerinden ötürü gerçekleştirmiş oldukları göçler oluşturur. Göç yoluyla başka ülkelere giden kişiler gerek sayılarının bir kültürel topluluk oluşturmayacak kadar az olması, gerekse de gittikleri ülkelerin yasaları ve de yaşam standartlarını bilerek ve isteyerek gönüllü olarak kabul etmiş olmaları nedeniyle mevcut toplumla bütünleşmek ve o ülkenin diğer üyeleri gibi kabul görülmek isterler. Burada amaç, orada çoğunluk karşısında ayrı ve özyönetimli bir ulus olarak değil, öz etnik kimliklerinin tanınmasını ve kültürel farklılıklara daha fazla saygı gösterilmesini sağlayacak bir takım yasal düzenlemelerin yapılmasını talep etmektir.

Kymlicka sadece bu iki durumu çokkültürcülük kapsamına alıp ulusal ve etnik farklılıklardan kaynaklanan bir 'çokkültürlülüğe' ağırlık verirken, toplumsal cinsiyet gibi kültürel çeşitliliği doğrudan etkileyen unsurların bu kapsam dışında tutulması- özellikle de günümüzde cinsiyet kimlik tercihlerinin de bu kavram çatısı altında ele alınıp

dezavantajlı grupların yelpazesi genişlerken- yazarın oluşturmaya çalıştığı 'azınlık haklarının liberal teorisi' adlı çalışmasının en büyük eksikliklerinden biridir.

Kymlicka kitabının üçüncü bölümünde daha önceden bahsetmiş olduğu grup farkına dayalı üç hak biçiminin –özyönetim hakkı, özel temsil hakkı ve çoketniklilik hakları- kolektif haklar kapsamında yer aldığını belirtip, kolektif haklar ile bireysel haklar arasındaki ilişkiyi irdeler. Bu konu kapsamında kolektif hakları iç kısıtlamalar ve dış korumalar olarak iki türe ayırır. Buradaki maksadı çoğu liberalin düşündüğünün aksine etnik ve ulusal grupların talep ettiği kolektif hakların kişi haklarına karşı olmadığını göstermektir. Yazara göre, dış korumalar yoluyla gruplar arası ilişkiler bağlamında küçük grup, büyük toplumun ekonomik ve sosyal kararlarının olumsuz etkilerinden korunmayı amaçlar bu nedenle liberallerin bu anlamda alınacak önlemleri onaylamaları gerekmektedir.

Yazarın bu savını doğru çıkaracak günümüzde birçok örneğe rastlanılabilmektedir. Bunlardan en göze çarpanı 4 Ocak 2016 tarihinde Anadolu Haber Ajansının geçmiş olduğu ABD'nin Colorado eyaletinde yaşayan 190 Müslüman işçi ile ilgili haberdur. Bu işçiler çalıştıkları firmanın namaz saatleriyle ilgili yapmış olduğu yeni düzenleme karşısında protesto yolunu seçip, dinsel inançlara uygun namaz saatlerinde kendilerine birtakım ayrıcalıkların verilmesini talep etmişlerdir. Bu örnekte görüldüğü üzere kolektif haklar dâhilinde talep edilen birtakım ayrıcalıklar, grubun kendi üyelerinin dinsel yaşam pratiklerini korumaya yöneliktir ve bu konuda tüm grup üyeleri aynı kanaati paylaşarak hak talebinde bulunmuşlardır.

Fakat diğer taraftan, liberaller arasında kafa karışıklığına ve uzlaşmazlığa neden olan iç kısıtlamalar, grup içi ilişkilerdeki geleneksel motifleri korumaya yönelik davranış kalıplarının kontrol altına alınmasıyla istikrarı sağlamaya yöneliktir. Ulusal ya da etnik grup, mevcut devletten yasal düzlemde birtakım haklar talep edip

devlet gücünü kullanarak kendi üyelerini baskı altına alabilir. Örneğin Amerika'daki kızıl dereli konseylerinin kendi üyelerine balık tutma zorunluluğu getirip bütün bireylerin bu eylemi gerçekleştirmesini zorunlu kılmıştır. Konsey, balık tutmak istemeyen üyelerini kendi ayrıcalıklı hakları kapsamında cezalandırma bilmekte ve grup tarafından dışlaya bilmektedir. Bu da bireysel tercih ve özgürlükleri kısıtlamaktan başka bir şey değildir. Kısacası iç kısıtlamalar yolu ile gruptakilerin geleneksel otoriteleri ve pratikleri sorgulama hakları sınırlana bilinir. Bu nedenle yazar, bu noktada diğer liberaller gibi azınlık haklarının iç kısıtlamalara yönelik ayrıcalıklarını reddeder.

Dördüncü bölümde yazar, tarihsel bağlamda liberal geleneğin azınlık haklarıyla olan ilişkisini irdeleyip, 19. yüzyılda ve iki savaş arası dönemde liberallerin çoğunun azınlık haklarını desteklediğini fakat ikinci dünya savaşından sonra söyler. Yazar, liberallerdeki bu değişimin nedenini, Britanya imparatorluğunun gerilemesine, Milletler Cemiyeti'nin azınlıkları koruma projesinin başarısızlığına ve de Amerikan ırk ayrımı karşıtı hareketler dâhilinde ABD'deki göçmenler arasındaki etnik canlanışa bağlamaktadır. Kymlicka'ya göre Milletler Cemiyetinin azınlık haklarını korumaya yönelik projesi kapsamında Çekoslovakya ve Polonya'da yaşayan ve Almanca konuşan azınlıklara uluslararası tanınma sağlanıyordu.

Naziler Alman asıllı bu vatandaşları Polonya ve Çekoslovakya hükümetlerine karşı bir dizi talep ve şikâyetlerde bulunması yönünde kışkırtmışlardır. Fakat hükümetlerin tırmanışa geçen bu talepleri karşılama hususunda isteksiz davranması Nazilerin azınlıkların uluslararası tanınma hakkını bir saldırı gerekçesi olarak öne sürmesine neden olmuş böylelikle de Milletler projesi manipüle edilmiştir. Bu nedenle liberaller arasında, ulusal azınlıkların uluslararası korunma kavrayışına karşı büyük tepkiler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, Amerika Yüksek Mahkemesinde görülen "Brown Davası" eğitimdeki ırkçı ayrımcı sistemi yıkmış 'ayrı ama eşit muamele' yerini 'renk körü' yasalara bırakmıştır.

Kymlicka kitabının beşinci bölümünde kültürün liberal gelenek içindeki rolünü tartışırken çoğu insanın öz kültürüne çok bağlı olduğunu ve seçim özgürlüğünün (bireysel seçim) dil ve tarih ile tanımlanan bir toplumsallık kültürünün ürünü olduğunu söyler.

Özgürlük liberalizmin temel ilkesi olduğundan liberaller, ancak azınlık haklarını bireylerin özgürlükleri veya özerklikleri ile tutarlı olduğu takdirde destekler. Bu nedenle yazar, özgürleşme davasının temelinde bir ulusal grubun özerkliği olduğu fikrinden hareketle bireysel özgürlükle azınlık haklarının uyum içerisinde olduğunu göstermeye çalışır. Bu anlamda yazar bireysel tercihlere yer verir. Ona göre ortak gelenek ve görenekler dağarcığı ile ilişkili olan toplumsallık kültürü, geniş bir sosyal pratikler ve kurumlar yelpazesidir. Üyelerine çok sayıda seçenekler sunar ve sunduğu seçimleri de üyeleri için anlamlı kılar. Bu seçim özgürlüğünü de kültürel anlamlar, sosyal pratikler ve ortak bir dil yoluyla gerçekleştirir. Fakat göçmenlerin ulusal azınlıklar gibi toplumsallık kültürüne sahip olmadıklarını, aksine bunların büyük toplumun kültürüyle bütünleştiklerini ve onu zenginleştirdiklerini ileri sürer.

‘Adalet ve Azınlık Hakları’ başlıklı altıncı bölümde Kymlicka, liberal adaletin bazı özyönetim ve çöketniklilik haklarının ayrılmaz birer parçaları olduğunu eşitlik, tarihsel uzlaşma ve kültürel çeşitlilik argümanları ile açıklamaya çalışır. Eşitlik argümanının ‘devletin yurttaşlarına eşit saygı göstererek muamele etmesi gerektiği’ fikrinden hareketle, nasıl ki egemen ulusların ve etnik grupların kültürünü, kimliğini ve de dilini destekleyen bir takım mevcut politikalar var ise benzer şekilde azınlık gruplarının da özyönetim ve çöketniklilik hakları yoluyla desteklenmesi gerektiğini savunur. Ancak bu şekilde kültürel aidiyet hususunda ortaya çıkan veya çıkabilecek olan haksız grup dezavantajları engellenmiş olur. Bu noktada eşitlik argümanı, özyönetimli azınlık gruplarının yaşamlarını idame ettirebilmeleri için ihtiyaçları olan toprak mülkiyetinin korunması

hususunda önem arz etmektedir.

Diğer taraftan tarihsel uzlaşma argümanındaki ana tema eşitlik argümanının tersine devletin azınlıklara nasıl muamelede bulunması gerektiği ile ilgili değil hangi şartlarda birden fazla halkın partner haline geldikleri ile ilgilidir. Diğer bir deyişle tarihsel argüman, devletin bu halkları yönetme hakkını sınırlayan şeylerin ne olduğu ve bunları hangi şartlarda kabul ettirdiğiyle ilgilidir. Kültürel çeşitlilik argümanı ise çoğunluğun yükümlülüklerinden ziyade onların çıkarlarına başvurur ve öz çıkar adına olan haklarla ilgilenir. Fakat çeşitlilik argümanı, eşitlik ve tarihsel argümanlarda olduğu gibi adalet adına hakları savunmaz. Bu nedenle diğer argümanlarla birlikte bir anlam kazanır ve etnik grupların haklarının bir savunucusu olarak görülür.

Kitabın yedinci bölümünde yazar, siyasal temsil meselelerinden hareketle 'grup temsili' fikrine odaklanıp bunun mevcut temsili demokrasi sistemleri ile olan ilişkisini tartışmaktadır. Ona göre grup temsili, mevcut sistemlerimizin birçok özelliğiyle örtüşmekte olup, demokrasi ve liberallikle de bağdaşmaktadır. Merkezi yasama organında, ulusal veya etnik grupların üyelerine yeterli sayıda sandalye verilmesi hususunda öneri ve örnekler üzerinde de duran yazar, politik kararlar alma süreçlerinde etnik azınlıkların kendi seslerini duyurabilmelerinin alternatif yollarını arama arayışı içerisine girmektedir. Gücün, merkezi hükümetten alınıp ulusal cemaatlara verilmesini talep eden özyönetim hakları ve merkezi yönetimde azınlıklar için talep edilen garantili temsil hakları arasındaki mevcut uzlaşmazlığı irdelemektedir.

'Hoşgörü ve Sınırları' başlıklı sekizinci bölümde Kymlicka, liberal gelenek içinde bireysel özgürlük ile hoşgörünün değerini tartışırken liberal olmayan ulusal azınlıklara bir takım liberal ilkelerin dayatılmasının meşruiyetini sorgular. Bu anlamda bazı azınlıkların kendi üyelerinin temel medeni ve siyasal özgürlüklerini kısıtlamaya yönelik bir dizi iç kısıtlamaları talep edebilecekleri fakat daha önceden

belirtmiş olduğu gibi, bu durumu liberallerin kabul etmeyeceğini dolayısıyla bu noktada liberal devletlerin liberal olmayan azınlıklara liberal değerleri dayatmasının haklı yanlarının olup olmadığını irdeler.

Bu irdeleme neticesinde liberallerin liberal olmayan ulusal azınlıklara kendi görüşlerini dayatma gibi bir haklarının olmadığı neticesine varan Kymlicka, ancak liberallerin, liberal ilkeler kapsamında özgürlük ve eşitlik kavramlarının içeriklerini tespit edip karşılıklı müzakere yoluyla ulusal gruplar arasındaki ilişkileri belirlemeleri gerektiği fikrini savunur. Öte yanda yazar, Afrika ve Doğu Avrupa'da bazı ulusal azınlıklar ve çoğunluk kültürlerinden örnekler vererek yalnızca bazı küçük ulusal ya da etnik azınlıkların liberal gelenekten uzak olmadığını bununla birlikte liberallikten uzak bazı çoğunluk kültürlerinin ve homojen ulusal devletlerin de var olduğunu vurgulama gereksinimi duyar.

Dokuzuncu bölümde yazar, azınlık kültürleri için talep edilen grup farkına dayalı hakların istikrarlı sosyal bir yapı oluşturabilmek için gerekli olan yurttaş kimliğinin oluşumunu ve gelişimini engelleyebileceğine ilişkin endişeleri ele alırken, liberal toplumların istikrarı sağlamak adına neden ortak bir dayanışma duygusuna ihtiyaç duyduklarını açıklamaya çalışır. Zira temsil haklarının ve de çok etniklilik haklarının bu dayanışma duygusuna engel bir unsur oluşturmayacağını fakat özyönetim haklarının bu anlamda ayrılmaya sebep olacağını; çünkü bu haklar yoluyla ulusal azınlıklar kendi kendilerini yönetebilen apayrı bir ulusal azınlık olacaklarından ve de kendilerini bu şekilde büyük toplumdan ayıştıracaklarından ortak bir yurttaş kimliğinin oluşumunu engellemiş olacaktır.

Fakat özyönetim haklarını inkâr etmek de sosyal birlikteliği ve istikrarı olumsuz yönde etkileyecektir. Öte yandan azınlıkların bölgesel olarak belirli yerlerde yoğunlaşmamaları için ABD'de olduğu gibi bazı demokratik sistemlerin yeni stratejiler geliştirerek kendi

federal birimlerinin ya da seçim bölgelerinin sınırlarını çizmişlerdir diyen Kymlicka, bu geliştirilen stratejinin yurttaş katılımını ve politik meşruiyeti desteklediğinin çoğunluk tarafından kabul gördüğünden bahseder.

Kymlicka özyönetim haklarını tanıyan demokratik çokuluslu sistemlerde sosyal düzenin değil, aksine bir istikrarsızlığın olduğundan söz ederken, özyönetim haklarının bir savunucusu olarak bu anlamdaki taleplerinin neden çoğunluk kültürü tarafından kabul edilmesi gerektiğine dair net bir izah ortaya koyamamaktadır. Başka bir deyişle, özyönetim haklarını görmezlikten gelmek veya reddetmek ulusal azınlıklar arasında ortaya çıkan yabancılaşmayı ve ayrılma arzusunu güçlendirdiği gibi özyönetim haklarına sahip ulusların da kendilerini ayrı topluluklar olarak göreceklelerinden toplumsal istikrar olumsuz yönde etkilenecektir vurgusunu yaparken cevaplanması beklenen bir takım soruların oluşmasına neden olur; Madem özyönetim hakları verilsin ya da verilmesin bir istikrarsızlık yaşanacaksa, bir ülke azınlıklara neden bu hakları verme gereği hissetsin? Ya da azınlıkların özyönetim talepleri karşılanırsa bunun genel toplum düzeyinde ne gibi olumlu etkileri olacaktır?

Yazar, son zamanlarda tüm Batı dünyasının gerek azınlık gruplarında gerekse de çoğunluk ulusunda politik değerlere karşı bir yakınlaşmanın varlık gösterdiğini, fakat bu durumun çoğunluk ulusların ulusal bağımsızlıklarını sürdürme konusundaki arzularını ve aynı şekilde ulusal azınlıkların özyönetim taleplerini etkilemediğini söyler. Bu nedenle adalet ilkeleri gibi sosyal birlik için paylaşılan değerlerin yeterli olmadığı buna karşın bir paylaşılan kimlik fikrinin olması gerektiği kanaatine varır. Bu yöndeki düşüncelerini Amerika, İsveç ve Norveç örneklerinden yola çıkarak temellendirir.

Kymlicka'nın savına göre İsveç ve Norveç'in aralarında paylaşılan bir takım ortak değerlerinin olmasına rağmen ortak bir kimliklerinin mevcut olmaması ayrılmalarına sebep olmuştur. Amerika'da ise belirli ulus söylemleri dışında kalan ve vatandaşlarını bir arada tutan temel

etken ortak olan ‘Amerikalılar’ kimliğidir. Yani paylaşılan bu kimlik, ulusun tarihinden, dilinden ya da dininden kaynaklanmaz, aksine belirleyici unsur Amerika Cumhuriyeti’nin kurulması gibi tarihsel başarılarından gelir. Bu tarihsel başarının okul müfredatında ve yurttaşlık edebiyatında güçlü Amerikan siyasi kimliğinin dayanaklarının pekiştirilmesiyle daha anlam kazanır. Fakat bu noktada çokuluslu bir devlette paylaşılan değerlerin ya da gurur kaynağı olan bir tarihi başarının dayanışma adına olumlu birtakım etkilerinin olacağını fakat bunun da tek başına istikrarı sağlama hususunda yeterli olmayacağını ve ortak bir kimliği oluşturma adına başka yolların olması gerektiğine vurgu yapar. Kısacası, siyasal istikrarı sağlayacak koşulların kesin olarak neler olabileceğine dair net bir izahı olmayan yazarın, çokuluslu bir devlette ulusal farklılıkları tanıyan bir birlikteliğin kaynağının neler olabileceğine dair de bir fikri bulunmamaktadır.

Çokkültürlülükle ilgili konuları itinayla iyimser bir şekilde ele alan Kymlicka’nın bu kitabı demokrasi, liberalizm ve de azınlık haklarıyla ilgili birçok tartışmaya kaynak oluşturabilecek nitelikte önemli bir çalışmadır. Fakat büyük emek harcıyarak hazırlamış olduğu kitabının bazı noktalarda eksiklikleri bulunmaktadır. Öncelikle beden engellileri, kadınlar, lezbiyenler, geyle ve cinsiyet kimlik değiştirenler gibi birçok dezavantajlı azınlık gruplarını azınlık hakları kapsamının dışında tutmak çokkültürlülük kapsamını daraltmıştır. Diğer taraftan genel değerlendirmelerin genelde ABD ve Kanada örneklerinden hareketle belirlenmeye çalışılması bazen de Avrupa tarihinde yaşanan azınlık olaylarından hareketle sonuç çıkarımına gidilmesi ve bunun dünya geneli için oluşturulacak azınlık haklarının liberal teorisine temel alınması diğer ülkeleri göz ardı etmektedir.

Nihayetinde her ülkenin coğrafi yapısı konumu ve siyasi geçmişi bir diğerinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle sadece belirli ülkeler baz alınarak oluşturulacak bir liberal teori her ülke için geçerli

olmayabilir. Ayrıca, yazar büyük emek harcayarak hazırlamış olduğu kitabının ana hareket noktasını oluşturan bir 'azınlık hakları liberal teorisi'nin tam olarak nasıl olması gerektiğine ilişkin kesin bir vurgu yaparak sonuca bağlayamamıştır. Bu anlamda yazar, okuyucuları büyük bir kafa karışıklığıyla baş başa bırakmaktadır.

Yetim, Fahri. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017.

Yenal ÜNAL*

Türk düşünce tarihi konusunun önde gelen uzmanlarından olan Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı'nın son dönemde yetiştirdiği öğrencilerden biri de Prof. Dr. Fahri Yetim'dir. Yetim, yakın dönem Türk tarihi alanında birçok farklı konuda kalem oynatan bir araştırmacı olmakla birlikte temel inceleme alanını Türk düşünce tarihi oluşturmaktadır. Araştırmaları nokta-ı nazarından bakıldığında hocası Kayalı'dan birçok cepheden etkilenmiş olduğu görülmektedir. Fahri Yetim'in, Türk düşünce tarihi başta olmak üzere Türk demokrasi tarihi, Türk basın tarihi, Milli Mücadele, milliyetçilik ve Türk modernleşmesi alanlarında kitap, makale, bildiri ve kitap bölümü türünde çalışmaları bulunmaktadır. Bunların haricinde bazı popüler dergilerde muhtelif incelemeleri yayımlanmıştır.

Yazarın bu inceleme kapsamında değerlendirmeye tabi tuttuğumuz "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*" adlı eseri Tezkire Yayınları tarafından 2017 yılında neşredilmiştir. Kitap toplam 200 sayfadır. Eserin önsözü (s. V-IX) Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı tarafından kaleme alınmıştır. Sunuş bölümü (s. XI-XII) eserin yazarı Prof. Dr. Fahri Yetim tarafından yazılmıştır. Kitap bir bütün halinde değerlendirildiğinde, içindekiler (s. XIII-XV), ana metin (s. 1- 178), kaynaklar (s. 179-190) ve dizin (s. 191-200) bölümlerinden oluşmuştur.

---

* Doç. Dr. Bartın Üniversitesi, yunal@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4043-8424

2017 yılında yayımlanmasının üzerinden yaklaşık üç yıllık bir zaman geçmesine rağmen bu çalışmanın ve bu türdeki diğer eski tarihli eserlerin çeşitli cephelerden incelenip okuyuculara tanıtılmasının ciddi bir gereksinim olduğunu düşünüyoruz. Çünkü tarih ve sosyoloji bilimlerinin en zor, en meşakkatli ve en önemli dallarından biri olan düşünce tarihi alanında Türkiye’de tatmin edici sayıda ve derinlikte yayın yapılamamaktadır. Düşünce tarihi alanında Türkiye’de yapılan araştırma oranı Batılı ülkelerdeki emsalleriyle mukayese edildiğinde son derece kurak bir yapıya sahiptir. Türkiye’de düşünce tarihi alanında ciddi araştırmalara imza atan tarihçi sayısının iki elin parmaklarını geçemediğini söylersek yanlış bir saptamada bulunmuş olur muyuz? Bu nedenle Türk düşünce tarihi alanında araştırmacı sayısının az olmasından ötürü özellikle kitap türünde doyurucu sayıda ve özgün yorumlarla vücuda getirilmiş yayın miktarının fazla olmadığını ifade etmeliyiz.

Prof. Dr. Fahri Yetim tarafından kaleme alınan ve üzerine muhtelif değerlendirmeler yapmış olduğumuz “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Düşüncesinde Arayışlar*” adlı eser, daha önce kaleme alınmış ve çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelerin bir araya toplanmasından müteşekkildir. Bu makaleler, düşünce tarihi alanında yaşanan sorunlarla ilgili olarak Türk aydınının zihinsel faaliyetlerinden oluşan bir seçki mahiyetini taşımaktadır. Yetim, tematik bir bütünlük taşıdığını ifade ettiği bu makalelerini bir araya getirmek suretiyle çalışmalarını çok daha geniş kitlelere ulaştırma imkânı yakalamak istemiştir. Bir başka incelememizde de değindiğimiz üzere “... bir kitap incelemesi ile daha farklı formatlarda kaleme alınmış örneğin bir bildiri ya da makale çalışmasının toplumun geneline erişiminde çok ciddi farklar ortaya çıkabiliyor. Kanaatimizce bilimsel çalışmaların kitap şeklinde yayını ve topluma ulaştırılması hâlâ en etkili yöntemdir.” Yetim de bu durumun farkında olmalıdır ki okuyucuya nüfuz edeceğini düşündüğü derinlikli makalelerini bu eser vesilesiyle bir araya toplamış ve okuyucunun tenkidine sunmuştur.

Eserin önsözü Prof. Dr. Fahri Yetim’in ve bu satırları kaleme alan

yazarın doktora hocası, Türk düşünce tarihi araştırmalarının yaşayan en büyük üstatlarından Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı tarafından kaleme alınmıştır. Önsözü yazmadan önce bütün makaleleri satır satır okuduğu anlaşılan Kayalı'nın hazırlamış olduğu şu metinde verdiği bilgiler aynı zamanda kitapta yapılan yorumların derinlikli özeti ve genel bir değerlendirmesi hüviyetini taşımaktadır: *“Okumakta olduğunuz kitabın başlığı ‘Türk Düşüncesinde Arayışlar’. Bizatihi metnin bütünü bir arayış sürecinde olduğunu ifade ediyor. Tabii bunu yazarın düşünsel konumunu arayışı olarak nitelemek lâzım. Yazarın belirgin bir düşünsel konumu var. Arayışı, Türk düşüncesini anlama, anlamlandırma arayışı olarak nitelemek gerek. Türkiye’de hâkim anlayışın başat unsurlarından bir kol Türk düşüncesi diye bir şey yok diyor. Demek ki öncelikle metnin Türk düşüncesinin varlığı konusunda bir kuşkusuz yok. Meselelerle ciddi olarak ilgilenen Fahri Yetim, düşünce alanındaki gelişkin yorumlarını derinleştirmek imkânına sahip. Yazarın bu kitabı, çok daha gelişkin, mütekâmil metnlerinin habercisi, müjdecisi. Metnlerinin daha bir çeşitlenmesi halinde birikiminin yoğunluğu ve yorumlarının derinliği daha belirgin hale gelecek. Yerlilik nokta-ı nazarından Türk düşüncesinin tahlili farklı ve özgün metinleri ortaya çıkaracak gibi görünüyor. Ali Fuat Başgil ve Turan Güneş üzerine metnlerinin belirgin bir biçimde daha esnek metinler yazabileceğini çağrıştırdığına göre... Fahri Yetim’in ciddiyetli dikkati, kafasındaki nizam ve intizam hassasiyeti ertelenmiş konuları gündeme getirmesine vesile olacak.”*

Kayalı'nın yapmış olduğu değerlendirmelerin hemen başında vurgulandığı gibi Fahri Yetim'in vücuda getirdiği eser, Türk düşünce tarihi alanında ele aldığı meselelerde yaşanan tartışmaları nihayete erdirmek amacıyla olan bir çalışma değildir. Bilakis kitabı, bu konulardaki değerlendirmelerin önünü açıcı şekilde yeni yorumlara ulaşılmasına ve yeni bakış açılarının kazandırılmasına vesile olacak bir arayış girişimi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Nitekim, Edirne’de 12-13 Mart 2020 tarihlerinde düzenlenen “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Sempozyumu” vesilesiyle karşılaştığımız Prof. Dr. Fahri Yetim ile Türk düşünce tarihi konusu ve kaleme almış olduğu kitabı hakkında yapmış olduğumuz değerlendirmelerden hareketle şu yorumu yapabiliriz ki Yetim, başta Türk düşünce tarihi olmak üzere yakın dönem Türk tarihini ilgilendiren bütün meseleleri incelerken bu olayların perde arkasında yatan düşünsel nedenleri konuyla birlikte düşünmeye ve analiz etmeye çalışan bir akademisyendir. Diğer taraftan şu husus da ifade edilmelidir ki Yetim, kendine özgü bir dünya görüşü geliştirmiş olmakla birlikte; bilimsel incelemelerinde yaptığı analizlerde bütün siyasi eğilimlerin üzerine çıkabilme istidadı gösterebilmektedir. Bu da ciddiyetle mensubu bulunduğu toplumu bütün cephelerden kavrama ve anlama derdinde olan bir zihniyet tarihçisinin mutlaka sahip olması gereken hasletlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Prof. Dr. Fahri Yetim’in, günümüzde birçok farklı görüşten aydın, gazeteci ve akademisyenin büyük bir hayranlıkla takip ettiği hocası Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı’dan bu yönden de önemli ölçülerde etkilendiği görülmektedir.

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Düşüncesinde Arayışlar”, başlıklı eser toplam yedi makalenin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Her biri konu olarak farklı bir temayı incelemiş olmakla birlikte bu makaleler arasında düşünsel bir bağlantı vardır. Şöyle ki eserde yer alan bütün metinler doğrudan ya da dolaylı olarak Türk düşünce tarihi alanına katkı sağlamaktadır. Kitapta yer alan makalelerin adları şu şekilde sıralanmaktadır:

- “Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası” (s. 7-34)
- “Millet-i Hâkime Prensibi ve Etkileri” (s. 35-59)
- “Cumhuriyetçi Düşünce ve Türkiye Deneyimi” (s. 63-78)
- “Şablonu Yeniden Düşünmek” (s. 79-87)
- “Farklı Bir Entelektüel: Ali Fuat Başgil” (s. 91-103)

- "Turan Güneş Ekolü" (s. 105-123)
- "Nurettin Topçu'nun İslamcılık Eleştirisi" (s. 127-149)
- "Yerlilik Dosyası Üzerine Bir Değerlendirme" (s.151-178)

Bu genel başlıklar altında Yetim, okuyucuya farklı perspektifler kazandırmış ve nadiren de olsa bazı iddialı analizler ortaya koymuştur. Örneğin *"Cumhuriyetçi Düşünce ve Türkiye Deneyimi"* adlı makalesinde geçen (s. 76-77) *"Türkiye'de Cumhuriyet bir siyasal proje olmanın ötesinde sosyal ve kültürel proje olarak tasarlanmıştır. Bu açıdan Cumhuriyet, Milli Mücadele'nin olduğu kadar tanrısal kaynaklı olmayan bir yönetimin toplumsal modernizasyonu hedeflerinin yeni bir kamusal alan ve bu alanda varlık gösterecek yeni bir yurttaş tipinin inşa sürecidir"* ibaresinde görüldüğü üzere günümüzde salt bir rejim adı olarak algılanan cumhuriyet olgusu aslında sosyal ve kültürel yönden toplumun modernize edilmesi için yapılan tüm uğraşların ortak adıdır. Yetim, söz konusu makalesinde bu önemli realiteyi okuyucuya bir kez daha hatırlatmak ve onu daha derinden düşündürmek istemiştir.

"Şablonu Yeniden Düşünmek" adlı makalede yer alan (s. 85) *"Çünkü hemen her dönemde olduğu gibi bu dönemde de siyasetin ipuçları yine edebiyatta gizlidir"* cümlesinde de yakın dönem Türk tarihi meselelerini kavramada edebiyatın gizli bir kaynak deryası olduğunu meraklı okuyucunun kulağına âdeta sessizce fısıldamaktadır.

"Farklı Bir Entelektüel: Ali Fuat Başgil" balıklı makalede geçen (s. 92) *"Türk siyasal düşünce tarihi içinde muhafazakarlığın bir düşünce yapısından ziyade bir 'tavır' veya 'ruh hali' ya da 'duyuş/düşünüş' olarak ortaya çıktığı belirtilirken; benzer şekilde liberalizmin de serbest piyasa savunuculuğunun öne çıması gibi pratik/pragmatik nedenlerden dolayı gündeme gelmesi sonucu bu iki düşünce yapısının Türkiye'nin tarihselliği içinde felsefi ve fikri gelenekler bütünü olarak derinlemesine kavranmasını zorlaştırmıştır"* ibaresinde yine son derece ilginç bir

yorum söz konusudur. Yazar muhafazakârlık ya da liberalizm kavramlarının neden derinlemesine incelenemediğinin sebepleri hakkında kaleme almış olduğu bu metinde adı geçen düşüncelerin başlangıçtan itibaren bir takım ön yargılı fikirlerle yaftalandığını düşünmektedir. Buradan hareketle okuyucunun da muhafazakârlık ya da liberalizm konusu başta olmak üzere temel kavramlar hakkında düşünürken bakış açısını olabildiğince geniş tutması gerektiğini hissettirme gayretindedir.

Yetim'in aynı makalesinde yer alan (s. 102) *"Başgil, çok partili döneme geçişle birlikte laiklik, din ve irtica konusunda makaleler yazmıştır. Bu alandaki yazıları 'Yeni Sabah' gazetesinde yayımlanmıştır. Bu yazılarının derlenmesinden oluşan 'Din ve Laiklik' adlı eseri Türkiye'de laiklik deneyiminin ilk 'sistemli' ve 'tutarlı' bir eleştirisi olup halen aşılammış bir konumdadır"* ibaresinde yazar haklı olarak Başgil'in, önemli eserlerinden biri olan *"Din ve Laiklik"* adlı eseri okuyucunun gözünde ön plana çıkarmak istemektedir. Ancak eser için sarf edilen *"halen aşılammış bir konumdadır"* ifadesi iddialı bir yaklaşımdır.

Meseleye yazarın perspektifinden bakıldığında yıllar önce ilk baskıları yapılmış olan Hilmi Ziya Ülken'in *"Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi"* adlı kitabıyla, Niyazi Berkes'in *"Türkiye'de Çağdaşlaşma"* adlı eserleri de aşılammış kitaplardır. Bu eserler, bir bütün halinde değerlendirildiğinde elbette ki önemlerini muhafaza etmekle birlikte; ele aldıkları birçok konuyla ilgili yeni araştırmalar, yeni yorumlar ve yeni bakış açıları ortaya koyulmuştur. Bu nedenle özellikle genç araştırmacılara, nüfuzu ve tesiri devam eden güçlü kitaplara her daim müracaat etmeleri gerektiği öğüdünün verilmesinin yerinde olduğunu ifade etmekle birlikte; günümüzde yapılan yeni ve güçlü bilimsel çalışmalarla bu kadim kitaplarda yer verilen yorumlara taze bakış açılarının kazandırılabilmesi de hatırlatılmalıdır. Zaten bu araştırmada değerlendirmeye çalıştığımız *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar"* adlı kitap da Türk düşünce tarihi için taze bir nefes değil midir?

Bütün bu izahattan sonra ifade edilebilir ki, Prof. Dr. Fahri Yetim tarafından kaleme alınan "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*" adlı bu eser, Türk düşünce tarihinin neden önemli olduğunu tekrar hissettirmesi ve düşüncenin bir toplum için neyi ifade ettiğini yeniden göstermesi bakımından kayda değerdir. Buradan hareketle Fahri Yetim tarafından ortaya koyulan bu kitabı, özellikle zihin tarihi araştırmalarında yeni yapıtların ve yeni incelemelerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilecek yeni bir soluk olarak telakki edemez miyiz?

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ (AİD)

Yayın İlkeleri

- 1) Akademik İncelemeler Dergisi (AİD), sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanında yapılan çalışmaları yayımlayan hakemli ve akademik bir dergidir.
- 2) Akademik İncelemeler Dergisi, yılda iki kez (Nisan ve Ekim) yayımlanan çift taraflı kör hakemlik uygulayan bir dergidir.
- 3) Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.
- 4) Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.
- 5) Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, benzerlik kontrol yazılımı olan i-Thenticate ile kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı % 40'tan yüksek tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir. %20 - %40 arası benzerlik oranları ise yazara tekrar gözden geçirip, %20 benzerlik oranının altına düşürülmesi talep edilir.
- 6) Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
- 7) Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda izinlerin alındığı varsayılarak "izinle ilgili bilgilere makalede yer verilmesi" gerekmektedir. 01.01.2020 tarihinden itibaren gönderilen yazılarda aşağıda belirtilen durumlar için etik kurul izni alınmalı ve makaleye eklenmelidir.
Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gereklidir.

8) Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.

9) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. İki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir ve hangi sayıda yayımlanacağı çalışma sahibine bildirilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.

10)Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında “düzeltmelerden sonra yayımlanabilir” görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir.

Yazar düzeltmeleri farklı bir renkle yapar. Düzeltmelerden sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilerek yazı yeniden değerlendirilir.

- 11) Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayınlanmayacağı konusunda en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir
- 12) Bir sayıda aynı yazara ait (telif veya çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.
- 13) Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.
- 14) Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazarına ya da yazarlarına aittir.

JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Editorial Principles

- 1) The Journal of Academic Investigations (AID) is a peer-reviewed academic journal that publishes studies on social, human and administrative sciences.
- 2) The Journal of Academic Investigations is a double-blind peer reviewed journal which is published twice a year (April and October).
- 3) The publication language of the journal is Turkish and English.
- 4) The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods related to their fields. In addition, translations, book reviews, critiques and evaluations that contribute to the academic field are also acceptable.
- 5) The articles submitted for publication in our journal are controlled by a plagiarism software called i-Thenticate. Articles with a similarity rate higher than 45% are rejected without being processed into evaluation. Similarity rates between %20 and %45 are required to be reviewed by the author and should be reduced below 20%.
- 6) The articles submitted to the journal should not be published before or sent for publication anywhere else at the same time.
- 7) In studies requiring ethics committee approval, it is assumed that the permissions are obtained, and "information about the permits should be included in the manuscript". Ethics committee approval must be obtained for the following cases in the manuscripts which sent as of 01.01.2020 and added to the manuscript.

Researches requiring Ethics Committee approval are as follows::

- Any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaire, interview, focus group study, direct observation, and experiment and interview techniques alike.
- Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical researches on humans,
- Researches on animals,
- Retrospective studies related to The Law on The Protection of Personal Data,

Besides;

- In the case reports, it must be stated that “Informed consent form” was taken,
  - Approvals from the owners for the use of scales, surveys and photographs that belong to others must be expressed and obtained.
  - It must be noted that copyright regulations are observed for the intellectual and artistic works.
- 8) The submitted articles are first examined in terms of formal requirements. The article which do not comply with the publication and writing principles would be returned to the author in order to make the necessary corrections without subject to the content review.
- 9) The articles submitted to the journal for publication are sent to the related reviewers by the editorial board after the preliminary examination. With the report of two positive reviews, it is decided to publish the article and publishable issue of the journal is notified to the author. In case of two reviews give negative result, the article is not published. When positive and negative reviews are available for the same

article, the decision on the article is given by the Editorial Board, with the consideration of the content of the reviews.

- 10) If the articles that are decided to be published after revisions by the reviews, the article returned to the author for the necessary corrections. The author makes corrections in a different colour. After the revisions, the reviewer's warnings are taken into account and checked again.
- 11) It is decided within three months that the articles sent to the journal will be published and the author is informed.
- 12) A maximum of two studies of the same author (copyright and translation) can be published in an issue.
- 13) No copyright fee is paid to the author for the published articles.
- 14) The academic and legal responsibility of the published work belongs to the author or authors.

Etik Kurallar

Yazarlar

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır. Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaksa da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir. Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır. Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır. Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır. Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Hakemler

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler. Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan

düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir. Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörler

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir. Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır. Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir. Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Ethical Principles

Authors

It is the responsibility of the author to contribute to academic field. The articles must be original and based on academic research. Although the plagiarism scan will be conducted by AID, authors will be responsible for academic consequences of plagiarism. Papers should not be sent to different journals at the same time and must be previously unpublished. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It

is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution. It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles. Citations and bibliography should be complete and organized. Authors should take into account the Scientific Research and Publication Ethics Directive specified by the Higher Education Council.

Reviewers

Reviewers should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality. Reviewers should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential. Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way. Reviewers should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academical criterias. The opinion put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation. Reviews should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided. Reviewers should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely. Reviewers must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

Editors

Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process. Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them. Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission. It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential. Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty. It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner. Editors should give priority to academic concerns and criterias when accepting the article to the journal.